Мелітопольський державний педагогічний університет
імені Богдана Хмельницького
Факультет суспільно-гуманітарних наук та права
Центр болгаристики
Науково-дослідницький центр імені Дмитра Донцова
Лабораторія дослідження півдня України
Міжкафедральна лабораторія комплексного краєзнавства
Факультет природничих наук
Мелітопольський відділ Українського географічного товариства
Науково-методичний центр дослідження нематеріальної культурної спадщини
народів Приазов'я
Науково-дослідна лабораторія рекреаційної географії та туризму
Шуменський університет «Єпископ Костянтин Преславський»
Харківський національний педагогічний університет імені Григорія Сковороди
Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини
Мелітопольський інститут екології та соціальних технологій Університету «Україна»
Таврійський державний агротехнологічний університет імені Дмитра Моторного
Державний історико-архітектурний заповідник «Стара Умань»
Приазовський національний природний парк

НАУКОВЕ СЬОГОДЕННЯ:
ТЕОРЕТИКО-ПРИКЛАДНІ ДОСЛІДЖЕННЯ ТА ПЕРСПЕКТИВИ

Матеріали VI Всеукраїнської науково-практичної конференції з міжнародною участю

14-15 листопада 2025 року

Запоріжжя-Мелітополь 2025

УДК 502+338+379.85+55+91+93+94+811+327
Н 34

Рекомендовано до друку рішенням Вченої ради Мелітопольського державного педагогічного університету імені Богдана Хмельницького (протокол № 6 від 23 грудня 2025 року)

Наукове сьогодення: теоретико-прикладні дослідження та перспективи: матеріали VI Всеукраїнської науково-практичної конференції з міжнародною участю (м. Запоріжжя, 14-15 листопада 2025 р.) / уклад.: С. В. Гришко, А. М. Крилова, О. В. Непша, С. І. Пачев, І. А. Арсененко. Запоріжжя-Мелітополь : МДПУ імені Богдана Хмельницького, 2025. 372 с.

У збірнику представлені матеріали доповідей учасників Всеукраїнської науково-практичної конференції з міжнародною участю «Наукове сьогодення: теоретико-прикладні дослідження та перспективи», яка проходила 14-15 листопада 2025 року на базі Мелітопольського державного педагогічного університету імені Богдана Хмельницького. На конференції обговорювалися сучасні наукові дослідження у галузі історії, археології, географії, туризму та рекреації, краєзнавства, природної і культурної спадщини, міждисциплінарних досліджень.

Матеріали доповідей подано в авторській редакції. Погляди редакційної колегії збірника не завжди співпадають з позицією авторів опублікованих матеріалів. Автори несуть повну відповідальність за дотримання принципів наукової доброчесності, стилістику та орфографію, точність наведених фактів, цитат, власних імен й інших відомостей.

ISBN 978-617-7346-85-1

© Автори статей, 2025
© Мелітопольський державний педагогічний університет імені Богдана Хмельницького, 2025

СЕКЦІЯ 1. ІСТОРІЯ ТА АРХЕОЛОГІЯ

Галь Богдан. До питання про варіативність анкети топографічних описів намісництв останньої чверті XVIII ст. **8**
Гончарова Ольга. Трансформація символічного простору Харкова в умовах деколонізації..... **11**
Горбова Ольга. Особливості формування етнокультурного складу населення Північно-Західного Приазов'я (кінець XVIII – середина XIX ст.) в умовах фронтиру..... **15**
Гудзь Віктор, **Марунін Віталій**, **Гальо Віталій**. Український вектор історичної політики Румунії..... **20**
Давидюк Владислав, **Ситник Олександер**. Державний історико-архітектурний заповідник «Стара Умань» як провідний дослідницький центр вивчення локальної історії м. Умань…… **24**
Зєнкін Михайло. Микола Лисенко як громадський діяч…….. **28**
Крижановська Любов. Польський осередок в Уманській василіанській школі..... **31**
Крилова Алла. Використання історичних карт під час викладання дисциплін музеєзнавчого циклу……... **34**
Кулініч Валерія, Помазан Дмитро. Використання репресивної психіатрії проти жінок-дисидентів у СРСР…….. **38**
Майоренко Тетяна. Центральна Рада: шлях до державності України в контексті української революції 1917-1918 років……... **41**
Михайлов Володимир. Екологічні організації України як інструмент впливу громадськості на політику держави (др. пол. 1980-х – поч. 1990- рр.) **45**
Пачев Сергій, **Пачева Валентина**. Проблема збереження автентичності елементів нематеріальної культурної спадщини в процесі валоризації: регіональний аспект..... **49**
Полякова Лариса, **Бойчук Микола**. Гуманістична основа Реформації **52**
Помазан Дмитро. Вплив клубу «Еранос» на історичну науку у другій половині XX ст. **55**
Прудіус Олена, Помазан Дмитро. Особливості духовної культури запорізького козацтва у XVII ст……... **58**
Сазонова-Стуль Софья. Значення Єрусалима в розвитку релігій світу……. **62**
Хом'як Анна, **Атаманчук Олександр**. Дунаєвеччина в період національно-визвольної боротьби українського народу в середині XVII ст…… **66**
Шевченко Григорій, **Помазан Дмитро**. Формування європейських цінностей на уроках історії у школі..... **70**
Шепітак Наталія. Участь Ірини та Ігоря Калинців у відродженні українських народних традицій на прикладі вертепу (грудень 1971 – січень 1972 рр.) **74**
Шкода Наталія. Жіночі організації Західної України в другій половині XIX ст. **79**

СЕКЦІЯ 2. АКТУАЛЬНІ НАПРЯМИ СУЧАСНИХ ГЕОГРАФІЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ: ТЕОРІЯ, МЕТОДИКА, ПРАКТИКА

Арсененко Ірина, **Арабаджи Олена**, **Донець Ірина**, **Прокопенко Оксана**. Методичні підходи до вивчення теми «Українська діаспора» в шкільному курсі географії «Україна у світі: природа, населення» **84**

Арсененко Ірина, **Арабаджи Олена**, **Донець Ірина**, **Рябуха Анастасія**. Використання інноваційних методів викладання у шкільному курсі географії в умовах дистанційного навчання..... **89**

Арсененко Ірина, **Гришко Світлана**, **Донець Ірина**, **Семенюк Наталія**. Сучасні трансформаційні процеси формування географічної освіти в позашкільних закладах..... **94**

Арсененко Ірина, **Донець Ірина**, **Хомотюк Юрій**. Інформаційні технології як чинник трансформації сучасної географічної освіти…….. **98**

Байтеряков Олег, **Байтерякова Наталія**, **Єрмоленко Світлана**. Методика застосування кінофільмів для вивчення історії географічних відкриттів в освітніх компонентах географічного і країнознавчого спрямування..... **103**

Байтеряков Олег, **Коротка Марина**. Загальні особливості вивчення Австралії в шкільному курсі географії 7 класу..... **107**

Байтеряков Олег, **Мороз Ніна.** Застосування дидактичних ігор для вивчення теми «Адміністративно-територіальний устрій України» в шкільному курсі географії..... **111**

Байтеряков Олег, **Чубирь Любов**. Методичні особливості вивчення теми «Топографічні карти» під час навчальної екскурсії..... **114**

Бєлов Олександр, **Віннічeнко Олена**, **Коваль Дмитро**. Охорона геологічного середовища: значення та виклики……. **118**

Гавязь Анатолій. Особливості формування демографічних понять в шкільному курсі географії…… **122**

Гришко Світлана. Розвиток критичного мислення студентів-географів під час вивчення курсу «Географічне прогнозування»…… **126**

Дащь Микита, **Степчук Олександр**. Стратегічна екологічна оцінка впливу планів і програм на стан довкілля в басейні річки Дніпро…… **128**

Дишлюк Олександр, **Андрієвський Олександр**. Оцінка екологічних наслідків війни в Україні, стан довкілля та перспективи відновлення……. **133**

Журавльова Вікторія, **Кудлай Наталія**. Міжпредметні зв'язки географії та інформатики як засіб формування компетентностей учнів…….. **139**

Коваль Софія, Мешальніков Іван, Тищенко Вадим. Мінеральні підземні води Запорізької області……... **142**

Козачок Євген, **Ляшук Руслан**. Екологічна оцінка стану довкілля Рівненської області…… **146**

Левада Ольга, **Непша Олександр**. Індустріальні парки Закарпатської області як інструмент регіонального розвитку: стан та перспективи…….. **151**

Мариніна Євгенія. Методичні основи викладання теми «Велика Британія» у шкільному курсі географії 10 класу…….. **153**

Мисько Володимир, Байтеряков Олег, Мисько Тетяна. Освітній потенціал монет країн західної Африки у формуванні суспільно-географічних знань…….. **156**
Прохорова Лариса, Непша Олександр, Зав'ялова Тетяна. Географія та сталий розвиток: теоретико-методологічні засади та практичні виміри……. **161**
Рябицька Тетяна, **Бровко Ольга**. Проблема розвитку соціальної інфраструктури територіальних громад…….. **165**
Сидоренко Тетяна. Формування просторових уявлень як ключова умова інтелектуального розвитку учнів у процесі вивчення географії…….. **169**
Степчук Олександр, **Дацъ Микита**. Європейські інструменти сталого переходу промислових регіонів України…… **172**
Строєва Маріанна, **Бурцев Валерій**. Вплив воєнних дій на стан масивів поверхневих вод басейну річок Приазов'я…….. **178**
Сурядна Наталія, **Дишлюк Олександр**. Стан та перспективи розвитку природно-заповідного фонду Київської області…… **183**

СЕКЦІЯ 3. ТУРИЗМ І РЕКРЕАЦІЯ

Арсененко Ірина, **Арабаджи Олена**, **Донець Ірина**, **Оніщенко Світлана**. Ринок сувенірної продукції України: значення та використання в туризмі…. **188**
Арсененко Ірина, **Донець Ірина**, **Врублевська Галина**, **Юрченко Аліна**. Історичні аспекти розвитку рекреаційного туризму в Україні……. **193**
Арсененко Ірина, **Гришко Світлана**, **Іваницька Вікторія.** Сучасні тенденції та перспективи розвитку travel-блогінгу як інноваційної технології просування туристичного продукту в Україні…… **197**
Арсененко Ірина, **Донець Ірина**, **Левада Ольга**, **Полякова Анна**. Швейцарська модель туристичного менеджменту як інструмент формування конкурентоспроможності національного туризму для України……. **202**
Арсененко Ірина, **Донець Ірина**, **Тищенко Інна**, **Лисенко Ірина**. Міжрегіональна інтеграція у сфері туризму: перспективи співпраці України та Азіатсько-Тихоокеанського макрорегіону……. **206**
Галярник Тарас, **Чорна Любов**. Туризм як складова сталого розвитку територіальної громади…… **211**
Гапотій Віктор. Проблематика ефективності застосування законодавства в сфері туризму……. **215**
Кочан Катерина. Особливості воєнного туризму в Хорватії: кейс Загреба **219**
Муромцева Юлія. Маршрути пам'яті за наслідками російсько-української війни на прикладі міста Харкова……. **224**
Проценко Андрій, Суханова Ганна, Кирієнко Максим. Спортивний туризм як чинник гармонізації особистості та зміцнення здоров'я студентської молоді…….. **228**
Сінакосов Станіслав, Непша Олександр. Туризм у фізичній рекреації студентської молоді…….. **233**
Ситник Олексій, Ситник Іван. Чиллаго: від шахтарського міста до туристичної дестинації……. **237**

Шепітько Дмитро, Непша Олександр. Кар'єри як перспективні об'єкти геологічного туризму в Запорізькій області…… **243**

СЕКЦІЯ 4. КРАЄЗНАВСТВО, ПРИРОДНА ТА КУЛЬТУРНА СПАДЩИНА

Арсененко Ірина, **Арабаджи Олена**, **Донець Ірина**, **Байтеряков Олег**. Відновлення туристичної природної і культурної спадщини: практичні кейси для України…….. **248**
Браславська Оксана, Яковенко Оксана. Сучасні краєзнавчо-туристичні дослідження: територіальні ресурси, природна та культурна спадщина…….. **254**
Дорожко Галина. Географічне краєзнавство як системний елемент національного виховання та засіб реалізації краєзнавчого принципу у школі **257**
Моложон Каріна. Краєзнавчо-орієнтована гарденотерапія: локальні види та наративи як інструмент ментального здоров'я…… **260**
Сапога Лариса. Географічне краєзнавство як засіб формування національної свідомості та патріотизму школярів…… **264**
Цапенко Максим, Непша Олександр. Використання природних об'єктів долини річки Верхня Хортиця у шкільному географічному краєзнавстві **268**
Шлапак Ірина, **Атаманчук Олександр**. Бенкети та кухня Подільської Шляхти…….. **272**

СЕКЦІЯ 5. АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ СУЧАСНОЇ ОСВІТИ ТА НАУКИ

Гальчанська Світлана. Екологічний потенціал шкільного курсу біології…. **275**
Глазкова Ірина, Заволока Ольга. Феномен бар'єра в педагогічній науці… **277**
Гончарова Ольга. Особливості функціонування закладів загальної середньої освіти під час війни…….. **279**
Гороховський Олег, **Соколовський Володимир**. Стале використання рибних ресурсів України…….. **282**
Дерік Лілія. Адаптація першокласників до умов Нової української школи: проблеми та педагогічна підтримка……. **287**
Котенко Оксана, Гарабажій Ірина. Функціональні особливості конотативної лексики в сучасному дискурсі……. **290**
Котенко Оксана, Савчук Ольга. Роль емоційно-експресивної лексики у художньому творі……... **293**
Кривенко Інна. Актуальні соціальні проблеми молоді в сучасній Україні… **297**
Лисенко Валерій, **Шаптала Катерина**, **Горбенко Євген**. Стратегічні напрями збереження біорізноманіття як основа розвитку заповідної справи на регіональному рівні…… **300**
Лисенко Валерій, **Гороховський Олег**. Стратегічні кроки відновлення рибного господарства України…… **304**

Ляшук Руслан, **Козачок Євген, Дроздова-Герман Лідія**. Відновлення і збереження біорізноманіття лісів як ключовий пріоритет національної лісової політики……. **308**
Надольська Юлія, Єпіфанцева Лариса. Інтеграція країнознавчого компонента у процес розвитку креативного мислення здобувачів під час вивчення німецької мови…… **313**
Рябицька Тетяна, **Бровко Ольга**. Інтеграція внутрішньо переміщених осіб та ветеранів війни: виклики сучасності та стратегічні перспективи……. **315**
Рябицька Тетяна, **Васильєва Світлана**. Діти ветеранів війни: соціально-психологічна характеристика…….. **318**
Рябицька Тетяна, **Мартиш Юлія**. Програми раннього втручання як спосіб підтримки сімей із дітьми вразливих категорій……. **322**
Рябицька Тетяна, **Панова Любов**. Етичні загрози цифрових трансформацій у соціальній роботі…….. **326**
Рябицька Тетяна, **Панова Любов**. Стан цифрових трансформацій у соціальній роботі……... **331**
Рябицька Тетяна, **Сергєєва Тетяна**. Соціальна політика та практика підтримки жінок-голів родин: український контекст…… **335**
Рябицька Тетяна, **Сергєєва Тетяна**. Гендерні ролі у період війни: виклики для жінок і сімей…… **340**
Сидоренко Андрій, **Ладченко Еміра**, **Стрюк Вероніка**. Формування екологічної свідомості здобувачів вищої освіти в контексті післявоєнної відбудови України…… **344**
Татарін Володимир. Цілепокладання як інструмент подолання емоційно-вольових бар'єрів під час вивчення англійської мови…….. **347**
Федюніна Олена. Мова як інструмент міжкультурного діалогу в процесі євроінтеграції України…….. **350**
Фурса Вячеслав, **Дубровська Тетяна, Купіра Вікторія**. Насильство у сім'ї як детермінанта бездоглядності і безпритульності дітей…… **352**
Фурса Вячеслав, **Кірчева Катерина**. Деякі аспекти соціальної допомоги сім'ї, яка виховує дитину з психофізичними порушеннями……. **356**
Фурса Вячеслав, **Лисіков Павло**, **Худина Олеся**. Ознаки та прояви залежності від азартних ігор……. **359**
Фурса Вячеслав, **Лисіков Павло**. Роль соціальних служб у протидії ігровій залежності…… **362**
Худина Олеся, **Дубровська Тетяна**. Соціальне замовлення як інструмент реалізації нової соціальної політики в Україні…… **365**
Шершньова Олена. Комунікативна взаємодія у просторі інклюзивної освіти…… **369**

СЕКЦІЯ 1. ІСТОРІЯ ТА АРХЕОЛОГІЯ

ДО ПИТАННЯ ПРО ВАРІАТИВНІСТЬ АНКЕТИ ТОПОГРАФІЧНИХ ОПИСІВ НАМІСНИЦТВ ОСТАННЬОЇ ЧВЕРТІ XVIII СТ.

Галь Богдан, канд. іст. наук, доцент кафедри історії та археології Мелітопольського державного педагогічного університету імені Богдана Хмельницького

Відсутність консенсусу щодо варіативності анкети топографічних описів намісництв останньої чверті XVIII ст. пов’язана з іншою науковою дискусією щодо визначення поняття «топографічний опис».

«Вузьке» визначення поняття запропонував один з перших дослідників топографічних описів М.Л. Рубінштейн: «Ми вважали за необхідне спеціальне виділення «топографічних описів 80-90-х років», що стали результатом економічного опису новостворених губерній, проведених місцевими органами згідно з єдиною інструкцією [землемірам від 1766 р.] та анкетою [П.О. Соймонова 1783 р.] і заснованих на місцевому, значною мірою документальному матеріалі, зібраному в першу чергу місцевими землемірами» [3, с. 70].

Дослідник спеціально підкреслював відмінність визначених таким чином топографічних описів від «різного роду місцевих економічних описів», породжених тим самим інтересом до вивчення місцевого господарського життя, визначених тими самими загальними умовами економічного розвитку, часто складених місцевими людьми, зокрема місцевими чиновниками, але позбавлених документованості, конкретності і насамперед багатого цифрового матеріалу [3, с. 65].

Була ще вказівка на зв’язок топографічних описів з генеральним межуванням, але у цьому М.Л. Рубінштейн непослідовний, адже зараховував до числа топографічних описи намісництв, де генеральне межування ще не проводилося (як-от: «Чернігівського намісництва топографічний опис» О.Ф. Шафонського), виправдовуючи себе тим, що той зв’язок не є обов’язковим, хоч і його відсутність відбивається на повноті даних [3, с. 66].

Отже, підхід М.Л. Рубінштейна відкидав саму можливість варіативності анкети топографічних описів, а (суттєві) зовнішні відмінності в окремих текстах пояснював «наступною літературною обробкою» [3, с. 58].

Широке визначення поняття «топографічний опис» включає до числа джерел цієї групи усі праці другої половини XVIII ст., «присвячені статистичному опису губерній, намісництв, міст, повітів, єпархій, монастирів, сіл, містечок, хуторів різних регіонів, що входили до складу Російської імперії» [2, с. 193]. Відповідно, варіативність анкети за такого підходу, незалежно від суб'єкту її складання, масштабу і хронологічних рамок побутування, перетворюється з можливого прикрого виключення на норму. Більше того, в крайньому випадку складання топографічного опису (Воронезького намісництва) могло навіть передувати появі загальноімперської рекомендованої анкети (1777).

Недостатньо послідовною спробою уникнути крайнощів двох перших підходів стала позиція І.В. Бондаренко, яка запропонувала вважати топографічними описами групу джерел з наступними ознаками:

1) наявність уніфікованої програми, анкети або формуляра – нормативної підстави для топографічного обстеження територій (анкета П.О. Соймонова та різні її редакції, наказ 1777 р.);

2) розгляд у ході топографічного дослідження широкого кола питань політичного, соціально-економічного та етнографічного характеру;

3) єдина методика збору та систематизації необхідної інформації – наявність первинних матеріалів обліку та подальше їх зведення в єдиний текст із метою якісної характеристики явищ та процесів, на дослідження яких і було спрямоване топографічне обстеження;

4) залучення великої кількості першоджерел, а саме законодавчих актів, діловодної документації, історичних творів, літописів, матеріалів попередніх ревізій та власних етнографічних спостережень;

5) залучення до виконання проєкту на різних етапах його реалізації певної категорії службовців: на початковому етапі – представників нижніх ланок місцевої влади (повітових землемірів, службовців нижніх земських судів та шестигласних дум), на

завершальному – представників місцевої інтелігенції, губернських землемірів та вищих посадових осіб [1, с 4-5].

Вочевидь, запропоновані ознаки зближують позицію І.В. Бондаренко щодо визначення топографічного опису з «вузьким» підходом М.Л. Рубінштейна, і якщо дослідниця й не відкидає можливості варіативності анкети, то обмежує число варіантів лише двома (загальноімперські анкети рекомендованого і обов'язкового топографічних описів, відповідно, 1777 та 1783 рр.).

Втім, у висновках свого дослідження І.В. Бондаренко несвідомо відмовляється від запропонованих у вступі конститутивних ознак топографічних описів (і ідеї обмеженості варіативності анкети), стверджуючи, що «топографічні описи пройшли протягом останньої чверті XVIII – початку XIX ст. певну еволюцію. Такі чинники як постійне вдосконалення програм топографічного обстеження, переслідування різних завдань у ході проведення загальнодержавного та місцевого описування, функціонування значного масиву інших описових документів спричинили появу різних як за часом свого походження, методикою збору інформації, так і інформативними можливостями топографічних описів». Відповідно, частина топографічних описів (1777-1781 рр.) «характеризується відсутністю єдиної комплексної програми та описовістю викладу матеріалу», інша частина (межа 80-х – 90-х рр. XVIII ст.) різниться функціональним призначенням, авторським підходом до викладу матеріалу та добору джерел, а частина (кінець 90-х рр. XVIII – початок XIX ст.) є «найбільш різноплановою», бо складалася не лише за урядовим замовленням, а й за настановами окремих губернських владних інституцій [1, с. 178].

Відмова одночасно від «вузького» і «широкого» підходів до визначення топографічних описів ставить дальші питання про віднесення до цієї групи джерел текстового матеріалу атласів і карт (М.Л. Рубінштейн дивовижним чином стверджував тотожність їхніх даних!), коротких (скорочених) описів і, нарешті, складених в процесі підготовки топографічного опису намісництва/губернії описів окремих міст/повітів (якщо визначати скорочені описи як «джерела другого рівня», тоді це «джерела нульового рівня»?!).

Втім, видається, що ставити усі ці питання сильно передчасно, адже досі не укладено повного реєстру місцевих і загальноімперських описів (навіть для теренів підросійської України), і так само не знайдено в повному обсязі відповідей на сформульовані М.Л. Рубінштейном та І.В. Бондаренко питання про анкету, методику збору та систематизації інформації, залучення першоджерел, виконавців кожного проєкту на різних його етапах, а також про зв'язки/впливи окремих топографічних описів. Припускаємо, що коли відповіді на усі ці питання буде знайдено, вирішиться й проблема варіативності анкети топографічних описів намісництв останньої чверті XVIII ст.

Список використаних джерел

1. Бондаренко І. В. Топографічні описи України кінця XVIII – початку XIX ст. (проблема атрибуції та інформативної репрезентативності джерел) : дис. … канд. іст. наук : 07.00.06. Дніпропетровськ, 2003.
2. Колесник І. І. Українська історіографія (XVIII – початок XX століття). Київ : Генеза, 2000. 256 с.
3. Рубінштейн Н. Л. Топографічні описи намісництв і губерній XVIII століття – пам'ятки географічного та економічного вивчення Росії // *Питання географії*. 1953. Зб. 31. С. 39–90.

ТРАНСФОРМАЦІЯ СИМВОЛІЧНОГО ПРОСТОРУ ХАРКОВА В УМОВАХ ДЕКОЛОНІЗАЦІЇ

Гончарова Ольга, канд. іст. наук, доцент кафедри історії України Харківського національного педагогічного університету імені Г.С. Сковороди

Актуальність теми полягає в тому, що процес деколонізації став одним із ключових напрямів переосмислення української ідентичності після 2014 р., а особливо – після повномасштабного вторгнення Росії у 2022 р. Україна переживає глибоку трансформацію культурної пам'яті, відмовляючись від імперських та радянських

наративів, які тривалий час формували уявлення про простір, історію та спільну ідентичність. Місто Харків – одне з найяскравіших міст для дослідження цього процесу. Його історія багатошарова: імперська спадщина співіснує із радянським минулим та сучасними українськими сенсами. Саме тому Харків стає лабораторією деколонізаційних практик від перейменування вулиць до появи нових візуальних і символічних маркерів у міському середовищі. Наукова проблема полягає у з'ясуванні того, як саме змінюється символічний простір міста: які назви, пам'ятники, публічні зображення та культурні коди зникають, які постають натомість, і як ці зміни впливають на колективну пам'ять та ідентичність харків'ян.

Поняття «символічного простору міста» є ключовим для осмислення того, як соціальні спільноти формують і переосмислюють власну ідентичність через просторові практики, візуальні образи та матеріальні маркери. Простір у цьому контексті розглядається не лише як географічна територія, але як текст, що його «пише» людська діяльність і «читає» спільнота. Як зазначає Мішель де Серто, «простір є результатом практик місця», він постає у взаємодії між владними стратегіями планування міста та щоденними тактиками його мешканців [1, p. 91–100]. Такий підхід дозволяє побачити урбаністичний простір як поліфонічний і змінний, де конкурують різні символічні системи. У межах цього підходу важливим аналітичним інструментом стає концепт «місць пам'яті», запропонований П'єром Нора. За визначенням французького історика, «місця пам'яті – це матеріальні, символічні чи функціональні об'єкти, у яких кристалізується та втілюється колективна пам'ять» [3, p. 14–17]. Ця концепція дозволяє інтерпретувати топоніміку, пам'ятники, вуличне мистецтво чи архітектурні домінанти як репрезентації соціальної пам'яті, що постійно змінюються внаслідок політичних і культурних трансформацій.

Окремого значення в сучасних гуманітарних студіях набуває поняття деколонізації – як процесу не лише політичного, а й культурного звільнення від імперських наративів. У постколоніальному і деколоніальному дискурсі цей процес означає «зміну оптики пам'яті», відмову від чужих моделей інтерпретації минулого та створення власних, локально укорінених сенсів. Як зазначає Дж. Вегнер, деколонізація

пам’яті – це «рух від постколоніального до деколоніального мислення, що прагне повернути право на власну історичну інтерпретацію» [4, p. 205]. У випадку українських міст, зокрема Харкова, деколонізація проявляється у переосмисленні топоніміки, демонтажі імперських символів, появі нових пам’ятників і візуальних кодів, що відображають сучасну українську ідентичність.

Символічний простір Харкова впродовж тривалого часу формувався у координатах імперського та радянського проєктів, що наклали на місто глибокі культурно-політичні нашарування. Ще з моменту входження Харкова до складу Російської імперії у XVII–XVIII ст. він розвивався як адміністративний і культурний осередок імперської периферії, покликаний утверджувати російську присутність на українських землях. Імперська урбаністика системно використовувала простір для репрезентації влади: топоніміка, архітектурні домінанти, монументи й меморіальні практики підпорядковувалися логіці інтеграції регіону до загальноімперського простору. Як зазначає Георгій Касьянов, «колоніальний характер імперської політики в Україні виявлявся не лише в економічних чи адміністративних формах, але й у символічному володінні простором, у насадженні російських культурних кодів» [2, p. 191].

Після 1917 р. Харків став першим столичним центром радянської України (1919–1934 рр.), що суттєво посилило роль міста у формуванні радянського символічного порядку. Радянська урбаністична політика не просто продовжила імперську традицію, а й розвинула її в межах нової ідеології. У 1920-30-х рр. у Харкові активно формувався пантеон радянських героїв і революціонерів: з’являлися вулиці Леніна, Дзержинського, Свердлова, пам’ятники Жовтневій революції, меморіальні дошки діячам більшовицького руху. Як зазначає Олександр Гриценко, «радянський урбаністичний простір був не лише інструментом ідеологічного впливу, а й засобом виховання «нової людини» через систему назв, образів, монументів» [6, с. 43]. У радянській системі координат Харків був не просто індустріальним і науковим центром, а «вітриною соціалістичної модернізації». У цьому контексті символічний простір міста

репрезентував міфи про «героїчне минуле» і «братерство народів», що виключали український наратив.

Разом із тим, упродовж другої половини XX ст. і особливо після відновлення незалежності України, у Харкові поступово почав формуватися контрнаратив локальної ідентичності. Уже в 1990-х роках частина інтелігенції, зокрема історики, митці, журналісти, ініціювали появу перших українських маркерів у міському просторі – перейменування окремих вулиць, відновлення пам'яті про Голодомор, створення меморіальних дощок репресованим діячам культури. Ці процеси були нерівномірними, але знаменували початок «символічної деколонізації» міста. Як відзначає М. Курушина, урбаністична пам'ять Харкова є полігоном боротьби між імперськими традиціями і новими українськими сенсами, що народжуються в громадських ініціативах [7, с. 185]. Події Революції Гідності та початок російської агресії у 2014 р. стали потужним імпульсом для переосмислення урбаністичної пам'яті в Україні. Саме тоді процес декомунізації переріс у ширший рух деколонізації – тобто не лише усунення радянських символів, а й переосмислення імперських наративів, що тривалий час визначали культурний ландшафт міст. У Харкові цей процес проявився у масовому перейменуванні топонімів: із міського простору були усунуті назви, пов'язані з радянськими діячами. Повномасштабне вторгнення Росії у 2022 р. стало каталізатором прискореної деколонізації. Війна оголила справжній зміст багатьох радянських і «російських» символів, перетворивши їх із «нейтральних» маркерів минулого на знаки агресії та насильства. У Харкові ці зміни виявилися у нових візуальних образах міста: на місці зруйнованих будівель з'являються мурали, присвячені захисникам, волонтерам, жертвам війни; створюються меморіальні простори – як офіційні, так і стихійні. Демонтовано низку об'єктів, перейменовано станції метро та вулиці, що носили імена російських діячів. На зміну їм приходять назви, пов'язані з українською історією, літературою та сучасним опором [5, с. 240–241].

Таким чином, війна не лише руйнує матеріальний простір, а й стимулює формування нової української топографії пам'яті, у якій Харків постає як місто-символ стійкості, пам'яті та деколоніального самоствердження.

Список використаних джерел

1. Certeau de M. The Practice of Everyday Life. Los Angeles : University of California Press, 1984. 254 p.

2. Kasianov G. “Decommunisation” in Ukraine: 2014–2021: the process, actors, results // *Historical Expertise*. 2021. № 4. P. 174–200.

3. Nora P. Between Memory and History: *Les lieux de mémoire* // *Representations*. 1989. Vol. 26. P. 7–24.

4. Wegner J. M. I. Decolonizing National and Imperial Memories: From Postcolonial to Decolonial and Beyond // *Kritika Kultura*. 2025. Vol. 46. Pp. 194–222.

5. Гончарова О. С. Вилучення елементів колоніального минулого з символічного простору міста Харкова (2014–2024 роки) // *Науковий вісник Ізмаїльського державного гуманітарного університету : збірник наукових праць. Серія: Історичні науки*. Ізмаїл : РВВ ІДГУ, 2024. Вип. 67. С. 239–245.

6. Гриценко О. Культура і влада. Теорія і практика культурної політики в сучасному світі. Київ : УЦКД, 2000. 228 с.

7. Курушина М. Образи українських міст у наративах воєнного часу // *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія «Історія»*. 2022. № 62. С. 181–202.

ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ ЕТНОКУЛЬТУРНОГО СКЛАДУ НАСЕЛЕННЯ ПІВНІЧНО-ЗАХІДНОГО ПРИАЗОВ’Я (КІНЕЦЬ XVIII – СЕРЕДИНА XIX ст.) В УМОВАХ ФРОНТИРУ

Горбова Ольга, здобувачка четвертого (освітньо-наукового) рівня вищої освіти спеціальності 032 Історія та археологія Мелітопольського державного педагогічного університету імені Богдана Хмельницького

Дослідження етнокультурних процесів у Північно-Західному Приазов’ї кінця XVIII – середини XIX ст. посідає важливе місце в сучасній історіографії, однак потребує

переосмислення в контексті новітніх наукових підходів. Довгий час домінував підхід, що зосереджувався на політико-економічних аспектах імперської інтеграції, тоді як специфіка регіону як фронтиру лишалася на периферії. Саме фронтирний характер краю, що полягав у його розташуванні на межі цивілізацій та культурних впливів, виступав ключовим чинником активної взаємодії та культурного зближення різних етнічних спільнот (українців, росіян, німців, ногайців та ін.). Умови заселення, поєднання місцевих традицій із практиками переселенців з різних частин Європи, а також імперська політика інтеграції створювали складне етнокультурне середовище. Саме ця специфіка зумовлює необхідність дослідження Північно-Західного Приазов'я як фронтиру – простору з особливою динамікою етнокультурних процесів, що дозволяє по-новому осмислити закономірності формування етнокультурного складу регіону.

Метою даного дослідження є комплексне осмислення Північно-Західного Приазов'я як фронтирного простору в кінці XVIII – середині XIX ст. через аналіз етнокультурних процесів, що відбувалися в регіоні.

Північно-Західне Приазов'я наприкінці XVIII – середині XIX ст. було регіоном активних соціально-демографічних та етнокультурних процесів. Його територія, що раніше була малозаселеною та частково кочовою, у цей період стала фронтиром осілого населення, місцем активного переселенського руху та формування нових етнокультурних спільнот. На процеси заселення значний вплив мала як імперська політика, так і бажання самих переселенців, переважно українських козаків та державних селян, які шукали кращі економічні умови для життя.

Фронтир – це простір на межі різних культур, держав чи цивілізацій, де відбувається активна взаємодія, конкуренція або співіснування. Для України кінця XVIII ст. після ліквідації Запорозької Січі, приєднання Криму й початку активного заселення степів можна виокремити кілька фронтирних спільнот, які жили на пограниччі, постійно взаємодіючи з «іншими». По-перше, це українські переселенці, які освоювали степові простори, жили поряд із татарами, ногайцями, росіянами, іноземними колоністами. По-друге, поселенці-іноземці, чиї громади ставали фронтирними, бо вони поєднували свою етноконфесійну ідентичність із новим середовищем. По-третє, носіями

фронтирної ідентичності були кримські татари та ногайці – кочівники, які тривалий час жили між імперськими кордонами й степом.

З кінця XVIII ст. важливим чинником заселення Півдня України стала спрямованість державної політики на швидке господарське освоєння краю, її головною метою було залучення колоністів, здатних розвивати ринкові форми економіки, на відміну від позаекономічного примусу, характерного для кріпосницької системи [5, с. 87]. Для переселенців створювали сприятливі умови – щедро надавали землю та зменшували обсяг повинностей.

Нові поселення й міста на Півдні України постали хоча із імперської ініціативи, але завдяки активності самих людей. Саме народні переселенці передусім українці заснували села, слободи, хутори й містечка, формуючи новий життєвий простір на цих землях. Землі, відведені під заселення, поділялися на державні (казенні) та приватновласницькі (поміщицькі). Відповідно, населення регіону формувалося з двох основних категорій. Вільні поселенці – мешканці державних сіл і слобід, які проживали на казенних землях. Переважну частину становили українці, частково росіяни. Серед них були як переселенці за власною ініціативою чи на урядові запрошення, так і ті, кого переводили адміністративно, або ж утікачі від кріпацької залежності. А також поміщицькі селяни-кріпаки – українці та частково росіяни, які оселялися на землях приватних власників і потрапляли у відносини залежності від поміщиків [1, с. 63].

Переселення кріпаків до Таврійської області відбувалося значно повільніше, ніж до Новоросійської та Азовської губерній. Навіть через десятиліття після захоплення Криму кількість переселених кріпосних становила менше 300 осіб [3, с. 184]. Натомість уряд зробив основний акцент на залученні казенних (державних) селян та представників інших вільних станів.

Українські переселенці (державні селяни, українські козаки, селяни-втікачі), які були вихідцями з Правобережної та Лівобережної України, масово йшли на територію Північно-Західного Приазов’я за землею. Їхнє життя мало фронтирний характер, оскільки вони освоювали нові простори, жили поряд із татарами, ногайцями, росіянами, іноземними колоністами.

На територію Дніпровського і Мелітопольського повітів Таврійської губернії та в окремі райони Херсонської губернії проводилося переселення козаків та державних селян з Полтавської та Чернігівської губерній [2]. У 1809-1810 рр. сотні козаків та державних селян із різних повітів Полтавської та Чернігівської губерній оселилися в Дніпровському та Мелітопольському повітах, створюючи нові села та казенні поселення. Вони переїжджали переважно сім'ями (чоловіки та жінки), прагнучі створити власне господарство та забезпечити більш стабільне життя сім'ї на відведених їм землях. Серед переселенців значну частину становили бідні та безземельні козаки. На це вказував малоросійський генерал-губернатор у своєму клопотанні про виділення козакам земель у Причорномор'ї, підкреслюючи нестачу орних і сінокісних угідь. Оселившись на півдні, козаки ще деякий час зберігали своє традиційне найменування, оскільки мали окремий пільговий режим, відмінний від інших жителів казенних сіл. Проте згодом вони поступово інтегрувалися до загальної маси державних селян.

Серед державних селян особливе місце посідали старообрядці, серед яких було багато заможних господарів. Як і інші державні селяни, вони оселялися в материковій частині Таврійської області.

Духобори, які оселилися на річці Молочній, вирізнялися згуртованістю, високою культурою господарювання та матеріальним достатком. Розуміючи їхній потенціал для освоєння цілинних земель, уряд одразу надав їм суттєві пільги та фінансову допомогу для швидкого розвитку господарства в регіоні.

Вагомою етнічною спільнотою регіону стали меноніти. Перші меноніти з'явилися на українських землях у 1780-х роках, протягом першої чверті XIX ст. міграція німців тривала. Їх активно залучали до господарського освоєння степів.

Ногайці – кочовий народ, який традиційно мешкав на степових просторах Північного Причорномор'я. Для їхнього поселення виділили значну територію, що простягалася вздовж Азовського моря між гирлами річок Берда та Молочні Води. Держава надавала ногайцям підтримку, розраховуючи зробити їх осілими поселенцями, а також прагнула розширити коло переселенців цієї національності. За державний кошт для ногайців будували будинки, рили колодязі та закуповували землеробські знаряддя.

Заохочувальні заходи мали помітний результат: чисельність ногайців у регіоні постійно зростала [4, с. 68].

Дослідження етнокультурних процесів у Північно-Західному Приазов'ї кінця XVIII – середини XIX ст. дозволяє по-новому осмислити регіон як фронтирний простір, де заселення та етнокультурна взаємодія відбувалися на межі культур і цивілізацій, створюючи складне і багатогранне соціокультурне середовище. Освоєння цих земель заклало основу для подальшого культурного розвитку півдня України, а також сприяло формуванню стабільних осілих спільнот із збереженням етнокультурної різноманітності.

Список використаних джерел

1. Багалій Д. І. Заселення Південної України. Харків: «СОЮЗ», 1920. 110 с.

2. Державний архів Херсонської області. Ф. 324. Оп. 1. Спр. 35. Доповідні записки (рапорти) малоросійського генерал-губернатора міністру внутрішніх справ про переселення козаків і державних селян Полтавської та Чернігівської губерній в Херсонську та Таврійську губернії. 1806-1810 рр. 32 арк.

3. Короленко Б. Колонізація як інструмент демографічної політики Російської імперії в Криму (кінець XVIII ст.) *Схід і Південь України: час, простір, соціум:* у 2 т. Колективна монографія / Відп. ред. В. А. Смолій; керівник авт. колективу Я. В. Верменич. К.: Інститут історії України НАН України, 2014. Т. 1. С. 175–192.

4. Скальковский А. А. Хронологическое обозрение истории Новороссийского края. 1730–1823. Ч. 2. Одесса, 1838. 349 с.

5. Україна в XIX столітті: людність та імперії / Валентина Шандра, Олена Аркуша; НАН України, Ін-т історії України. Київ: Академперіодика, 2022. 436 с.

УКРАЇНСЬКИЙ ВЕКТОР ІСТОРИЧНОЇ ПОЛІТИКИ РУМУНІЇ

Гудзь Віктор, д-р іст. наук, професор кафедри історії та археології МДПУ імені Богдана Хмельницького,
Марунін Віталій, здобувач першого (бакалаврського) рівня вищої освіти спеціальності 032 Історія та археологія Мелітопольського державного педагогічного університету імені Богдана Хмельницького,
Гальо Віталій, здобувач другого (магістерського) рівня вищої освіти спеціальності А4.03 Середня освіта (Історія та громадянська освіта) Мелітопольського державного педагогічного університету імені

Становище більшості держав Європи у світі глобалізації, інформатизації, міграційних процесів і гібридної війни Російської Федерації наближене скоріше до кризового, ніж до сталого. Внаслідок соціально-економічних труднощів, поглиблених потребами пошуку альтернативних до російських енергоносіїв, зростання військових витрат і влаштування біженців з України у Центрально-Східній Європі, наростають консервативні, ізоляціоністські, націоналістичні настрої. Прикладом цього можуть бути вибори в Угорщині, Словаччині, Чехії та й у Румунії, де перший тур президентських виборів 2025 р. виграв проросійський правий політик Дж. Сіміон. І хоча у другому турі таки переміг проєвропейський кандидат Нікушор Дан (54% голосів), очевидно, що тривала традиціоналістська історична політика знайшла широку підтримку румунського суспільства.

Розробкам проблеми історичної політики передували дослідження історичної пам’яті, найперше у Франції: М. Хальбвакса – засновника галузі студій колективної пам'яті та П. Нора – автора концепції «місць пам'яті», викладеної у трьохтомнику «Місця пам'яті». Останній визнавав, що історична пам’ять зазвичай не корелює з науковим історіописанням, бо є емоційною, довірливою рефлексією, з опорою на вибіркові деталі і символи. Друге є операцією інтелектуальною й такою, що вимагає всебічного аналізу та критичного дискурсу [1, p. 3].

Відповідний дискурс з проблем національної пам’яті в контексті «подолання минулого» вперше відбувся у 1986–1989 рр. в Німеччині. В ході дискусії К. Маєр вперше

увів у науковий обіг термін «історична політика» у сенсі маніпулювання історією в кон'юнктурних інтересах певної політичної сили Інші науковці відзначали позитивну роль такої політики для інтеграції суспільства.

Історична політика (по-іншому – політика пам'яті) посткомуністичних країн має свою специфіку, визначену їх минулим, геополітичним становищем, характером політичного режиму, суспільними потребами, загальноєвропейськими процесами. Відтак модель історичної політики посткомуністичної Румунії формувалася під впливом двох векторів: потребами нації і політичної еліти ідентифікації себе в межах історичних земель, а з іншого боку, – визнання загальнолюдських універсальних цінностей та спільних стратегій Євросоюзу.

Відзначена дихотомія проявлялася в політико-правових, культурно-історичних та комеморативних практиках держави, які, вряди-годи виходили на перший план у різних комбінаціях.

Народження сучасної історичної політики Румунії пов'язане з повстанням проти режиму Н. Чаушеску у грудні 1989 р. Як відзначив І. Поп: «Цим жахливим фіналом комуністичної диктатури в Румунії країна була «оригінальною» і в її трагедії, як «оригінальним» був і комуністичний режим à la roumaine» [2, p. 162].

Ідеологічне наповнення історичної політики і суспільної думки з перших кроків поєднувало демократичні та ліберальні засади і традиційну, націоналістичну складову панрумунізму – ідею «Великої Румунії» у максимальних кордонах, що сформувалися після Першої світової війни. Відповідно, поряд із відреченням від комуністичного режиму, у 1990-х роках відбувалася реабілітація «кондукетора» Йона Антонеску.

Лише у 2003 р. міжнародна комісія з вивчення Голокосту в Румунії підтвердила відповідальність режиму Антонеску за геноцид євреїв і ромів у 1941–1944 рр. У 2006 р. президентська комісія Румунії дала оцінку комуністичному режиму 1945–1989 рр. як злочинному і нелегітимному.

У подальшій політиці поєднано меморалізацію об'єднання румуномовних земель у «Великій Румунії» 1918 р. та ностальгію за втратою частини цих територій у 1940 р. згідно реалізації пакту Молотова – Ріббентропа.

Водночас, враховуючи неможливість відвертого проголошення ідеології панрумунізму, офіційна влада у Стратегії національної безпеки обґрунтувала як національну ідею захист прав румунської національної меншини за кордонами.

Відтак, на початку 2000-х румуни, незважаючи на заборону подвійного громадянства в Україні, організували масову паспортизацію населення в її прикордонних областях, в основному Північної Буковини та Закарпаття. Тому у 2009 р. було спрощено процедуру отримання громадянства нащадками колишніх підданих Румунії до третього коліна. При цьому у Бухаресті вважали видачу своїх паспортів закордонним румунам «нормальною практикою». Хоча румунські дані свідчили про набуття громадянства не більше, як 3,5 тис. осіб., за повідомленнями преси, паспорти отримали понад 50 тис. українців [4].

Водночас Румунія вимагала від України створення автономної системи освіти румунською мовою для румун і молдаван за власними програмами; фінансувала культурні установи та румуномовні ЗМІ; добивалася повернення нерухомості, що колись належала румунським організаціям; надсилала своїх священників тощо [6, с. 122–124]. Критикуючи Україну в Парламентській Асамблеї Ради Європи за нібито порушення прав румунської меншини в Україні, Румунія прагнула досягти односторонніх переваг у забезпеченні прав своєї діаспори. Йдеться про вимоги відкриття в Чернівцях румунського консульства, утворення «багатокультурного», фактично румунського, університету, розширення шкільної мережі без дотримання паритету щодо української національної меншини в Румунії [5, с. 107–108].

Румунія висувала претензії до України також щодо меж морської акваторії. Зрештою, у 2009 р. Міжнародний суд ООН прийняв компромісне рішення щодо делімітації морських кордонів виключної економічної зони й розділу континентального шельфу в Чорному морі в районі острова Зміїний [3; 4].

Після нападу Росії на Україну у 2022 р. румунське суспільство спочатку консолідувалося на ґрунті підтримки свого східного сусіда – військової і гуманітарної. Наразі, попри втому від війни і наростання впливу популістів, офіційний Бухарест чітко усвідомлює загрози для свого суверенітету від експансії Росії, що робить його надійним

союзником Києва і дає сподівання на корекцію історичної політики обох країн після перемоги над спільним ворогом.

Отже, для румунської політики пам'яті характерні наступні риси: 1) наголос на історичній спадковості, тяглості нації ще від князівської і королівської доби; 2) поєднання вшанувань героїв і святкувань перемог із комплексом жертви, зокрема внаслідок територіальних втрат; 3) мегаломанія і жадання державної величі у кордонах Великої Румунії; 4) політичний і суспільний консенсус у політиці панрумунізму – всілякої підтримки румунів зарубіжжя, в тому числі в Україні; 5) з початком російського вторгнення український вектор румунської історичної політики все більше зміщується від конфронтації до узгодження.

Список використаних джерел

1. Nora P. Between Memory and History // *Realms of Memory: Rethinking the French Past*. Vol. 1: Conflicts and Division. New York, 1996. P. 3–18.

2. Pop I.-A. Românii și România. O scurtă istorie. București : Editura Fundației Culturale Române, 1998. 166 p.

3. Герасимчук С. Недооцінений союзник: чому «русофобія» Румунії так і не зробила її близьким другом України // *Європейська правда*. 24 березня 2023 р. URL: https://www.eurointegration.com.ua/articles/2023/03/24/7158596/ (дата звернення: …).

4. Редько Д. Румунія – Україна: як спільна історія змінює сусідів. 26.08.2022. URL: https://www.ukrinform.ua/rubric-ato/3558833-rumunia-ukraina-ak-spilna-istoria-zminue-susidiv.html (дата звернення: …).

5. Семко В., Баєва Ю. Румунський націоналізм в історичному контексті: коріння, історія, перспективи // *Політикус*. 2022. Вип. 3. С. 101–109.

6. Шевченко М. Національне питання в українсько-румунських відносинах новітнього періоду // *Етнічна історія народів Європи*. 2009. Вип. 28. С. 120–126.

ДЕРЖАВНИЙ ІСТОРИКО-АРХІТЕКТУРНИЙ ЗАПОВІДНИК «СТАРА УМАНЬ» ЯК ПРОВІДНИЙ ДОСЛІДНИЦЬКИЙ ЦЕНТР ВИВЧЕННЯ ЛОКАЛЬНОЇ ІСТОРІЇ м. УМАНЬ

Давидюк Владислав, директор Державного історико-архітектурного заповідника «Стара Умань»,
Ситник Олександер, доктор історичних наук, професор кафедри історії та археології Мелітопольського державного педагогічного університету імені Богдана Хмельницького

Державний історико-архітектурний заповідник «Стара Умань» є спадкоємцем Монастиря Покрови Пресвятої Богородиці в Умані, що був заснований ще в 1765 р. Після польського повстання 1830-1831 рр. російською царською владою Василіянський монастир був ліквідований, а його територія та приміщення перейшло в підпорядкування місцевої влади.

Згодом тут був відкритий шпиталь. А в 1852 р. при шпиталі на місці, де до цього знаходилася уніатська церква, була відкрита православна церква. Хори в церкві ніхто не змінював, і вони залишилися практично в первісному вигляді, на них через особливі двері з другого поверху хворі мали можливість заходити на богослужіння [1, с. 29].

Після ліквідації військових поселень (січень 1858 року) будівля залишилася у відомстві військових. Приміщення переобладнали під казарми і тут розмістилася артилерійська частина. У 1879 р. будівля разом із землею (до 3-х десятин) була передана Міністерству юстиції.

Восени 1920 р. в приміщенні новоствореного Пролетарського театру (зал дореволюційного окружного суду) проходили вистави Київського пересувного драматичного театру (Кидрамте), створеного режисером-новатором Олександром Степановичем Курбасом. У репертуарі були «Цар Едіп» Софокла, «Ревізор» і «Одруження» Гоголя, «Гайдамаки» за Шевченком та інші п’єси. У квітні 1921 року театр Л. Курбаса залишив Уманщину [2].

Що було на території колишнього монастиря в передвоєнний та воєнний період – невідомо. Після війни тут у 1949 р. діяла Уманська філія Київського учбового комбінату

управління підготовки рахівничих кадрів. Пізніше територія належала військовим, які за десятиліття свого перебування не проводили суттєвих реставраційних робіт. У результаті такої бездіяльності будівля зазнала значних руйнувань і мала занедбаний вигляд.

Історичним моментом створення Державного історико-архітектурного заповідника «Стара Умань» стало розпорядження Президента України від 18 квітня 2005 р. «Про створення Державного історико-архітектурного заповідника «Стара Умань». А 31 серпня 2005 р. було прийнято постанову Кабінету Міністрів України, згідно з якою комплекс пам'яток архітектури в м. Умань Черкаської області оголошено Державним історико-архітектурним заповідником «Стара Умань». Заповідник розташований на території 82 га історичної частини Умані. Згідно з реєстром пам'яток архітектури всього на території міста Умань розташовано 150 об'єктів історико-культурної спадщини. Серед них дві пам'ятки національного значення: католицький костел Успіння Пресвятої Богородиці та Торгові ряди (ратуша). 23 об'єкти заповідника мають статус пам'яток місцевого значення, інші 43 пам'ятки відносяться до категорії щойно виявлених. Крім цього, є також пам'ятки археології «Стародавня фортеця», історико-культурний центр брацлавських хасидів на могилі цадика Нахмана тощо.

1 лютого 2006 р. Державний історико-архітектурний заповідник «Стара Умань» розпочав свою діяльність. При цьому, йому були передані приміщення колишнього василіянського монастиря. Першим директором заповідника було призначено В. М. Лісаченка. У 2007 р. з державного бюджету вперше було виділено кошти безпосередньо на проведення ремонтних робіт та виготовлення проектної документації на відновлення пам'яток архітектури – об'єктів «Старої Умані». За ці кошти в той період вдалося відремонтувати дах, замінити деякі конструкції та перекриття. Однак тоді керівництво новоствореного музею-заповідника не виявило зацікавленості у відновленні духовного життя у Василіянському монастирі. І коли в 2012 р. в Умані було утворено греко-католицьку громаду, то за місце відправлення богослужінь послідовно правили приватне помешкання однієї з перших парафіянок, приміщення, де

розташовувався кінозал, тощо. На території монастиря парафія УГКЦ лише іноді могла проводити молитовні зібрання просто неба.

Лише з приходом до керівництва Державного історико-архітектурного заповідника «Стара Умань» у 2018 р. історика-краєзнавця В. М. Давидюка ставлення дирекції музею-заповідника до греко-католицької парафії істотно змінилося. Після низки організаційних заходів на Вербну неділю, 25 квітня 2021 р. в стінах Василіянського монастиря було відправлено першу за останні 189 років літургію [3, с. 16].

На сьогоднішній день сфера оперативного управління Державного історико-архітектурного заповідника «Стара Умань» охоплює десять об'єктів державної власності: 1) монастир Василіанів (вул. Небесної Сотні, 31); 2) костел Успіння Богородиці (вул. А. Кизила, 2); 3) приватна лікарня (вул. Незалежності, 31); 4) готель «Європа» (вул. Незалежності, ½); 5) жіноча гімназія (вул. А. Кизила, 5); 6) особняк поч. XX ст. (вул. Шевченка, 2); 7) земське училище (вул. Небесної Сотні, 29); 8) пам'ятник І. Д. Черняховському; 9) братська могила «Уманська яма»; 10) братська могила «Сухий яр».

Основний напрямок діяльності Заповідника полягає в охороні й дослідженні історико-архітектурної спадщини в Умані. Окрім того, на базі заповідника регулярно відбуваються заходи національно-патріотичного й культурно-просвітницького спрямування, виставки художників тощо.

Нині колектив Державного історико-архітектурного заповідника «Стара Умань» є ініціатором низки проєктів і стартапів. Зокрема ним регулярно проводяться екскурсії (насамперед – «Таємничими підземеллями Василіанського монастиря») й системно відбувається показ документальних сюжетів вулиць, навчальних закладів, підприємств та пам'ятників Умані тощо. Також В. М. Давидюк є ініціатором авторської віртуальної історичної мандрівки «Умань 1934 року». 24 лютого 2025 року колективом ДІАЗ «Стара Умань» було презентовано короткометражний фільм «Умань. Дві війни». У центрі сюжету котрого знаходиться історія Умані в роки Другої світової війни та під час сучасного повномасштабного вторгнення рф.

Слід наголосити на тісній співпраці Державного історико-архітектурного заповідника «Стара Умань» з кафедрою історії та археології Мелітопольського державного педагогічного університету імені Богдана Хмельницького, зокрема й при вивченні локальної історії. Насамперед це стосується проходження на базі заповідника здобувачами кафедри історії та археології етнографічної, музейної та археологічних практик. Так останні представлені: навчальною археологічною практикою, виробничою практикою (з фаху) при підготовці фахівців ступеня вищої освіти «бакалавр» й виробничою практикою (з фаху) при підготовці фахівців ступеня вищої освіти «магістр». При цьому, головна увага приділяється формуванню в здобувачів практичних навичок і вмінь, пов'язаних з польовими археологічними дослідженнями, основними прийомами камеральної обробки артефактів, фіксації наукової інформації, первинної реєстрації та атрибуції археологічних пам'яток, володінню навиками дослідницької діяльності й сучасними методами польових археологічних досліджень, вмінню вирізняти, систематизувати давні пам'ятки різних категорій, працювати з колекційними та фондовими збірками музеїв тощо. Сутність цих практик полягає в удосконаленні професійних вмінь й навичок здобувачів на основі залучення їх до практичної діяльності та закріплення теоретичних знань. І в цьому контекст і також слід підкреслити, що директор Державного історико-архітектурного заповідника «Стара Умань» В. М. Давидюк є стейкхолдером і рецензентом Освітньо-наукової програми третього рівня освіти за спеціальністю В9 «Історія та археологія» кафедри історії та археології Мелітопольського державного педагогічного університету імені Богдана Хмельницького.

Список використаних джерел

1. Иващенко В. Исторический очерк Умани и царицина сада (копія). Уманський краєзнавчий музей. 1996. 57 с.

2. Пилипенко Є. Монастир василіанів стане історико-культурним центром. *Уманська зоря*. № 15. 2006. 22 лютого. С. 1.

3. Davydyuk V. Uman Basilian Monastery: history and modernity. ***«Humanitarian paradigm»***. Мелітополь. № 5. 2022. С. 11–19.

МИКОЛА ЛИСЕНКО ЯК ГРОМАДСЬКИЙ ДІЯЧ

Зєнкін Михайло, здобувач другого (магістерського) рівня вищої освіти спеціальності А4.03 Середня освіта (Історія та громадянська освіта) Мелітопольського державного педагогічного університету імені Богдана Хмельницького

Микола Лисенко належить до когорти постатей, яких правомірно називають фундатором української музичної культури. Його творчість охоплює різноманітні жанри української культури. Але він був не лише композитором, а й активним діячем українського національного руху, який відстоював право народу на власну мову, мистецтво та освіту. Його громадська діяльність була тісно пов’язана з культурним відродженням кінця XIX – початку XX ст. Цей період позначився активним пошуком національної ідентичності, коли українська інтелігенція намагалася відродити мову, літературу, мистецтво й освіту, попри утиски імперської влади. Лисенко став одним із провідників цього процесу, використовуючи музику як форму духовного опору та національного самовираження. Його твори – від опер і хорових композицій до обробок народних пісень – не лише відтворювали естетику українського фольклору, а й утверджували право українського народу на власну культурну самобутність.

Окрім того, він активно співпрацював із громадськими організаціями, зокрема «Просвітою» та студентськими гуртками, підтримував видання українських пісенників, збирав фольклор, виступав з концертами, спрямованими на пробудження національної свідомості. Лисенко розумів, що справжнє відродження можливе лише через виховання культурної нації, а тому надавав великого значення музичній освіті, створюючи власну школу, де виховував молоде покоління українських митців.

Розглядаючи музику як головний засіб формування національної самосвідомості українців, він наполягав, що українська мова має звучати на сцені, у школі й побуті, а народна пісня є джерелом духовної сили народу. Через свої опери, хори й романси Лисенко доводив, що українське мистецтво може бути високопрофесійним, не втрачаючи свого етнічного коріння.

Одну з найважливіших сторінок творчої біографії Миколи Лисенка становить освітня та педагогічна діяльність, яка була невід'ємною частиною його культурно-громадської праці, бо спрямувалася на формування національної системи музичної освіти в Україні.

Після навчання у Лейпцизькій консерваторії (1867-1869), де він отримав ґрунтовну європейську музичну підготовку, Лисенко усвідомив необхідність створення власної української музичної школи, що ґрунтувалася б на народних традиціях і рідній мові. Саме тому він активно долучився до розвитку музичної освіти в Україні, прагнучі виховати нове покоління музикантів, які мислили б національно і водночас професійно. Він заснував музично-драматичну школу в Києві, що стала центром розвитку української музичної освіти, ай ого методика поєднувала вивчення народної творчості з академічною технікою, що було новаторським для свого часу.

Кульмінацією його педагогічної діяльності стало заснування у 1904 р. музично-драматичної школи у Києві, яка стала першим українським професійним музичним закладом, де навчання велося українською мовою. Програми школи базувалися на принципах народності, доступності та високого професіоналізму. Лисенко вважав, що мистецька освіта має бути тісно пов'язана з національними традиціями, адже лише на цій основі можливе формування справжньої української музичної культури.

Педагогічна концепція Лисенка спиралася на поєднання технічної майстерності з духовним і патріотичним вихованням учнів. Він прагнув, щоб кожен його вихованець не лише володів високим рівнем професіоналізму, а й відчував відповідальність за розвиток українського мистецтва.

Просвітницька та національна діяльність Миколи Лисенка була невіддільною від його творчості й педагогічної праці. Як видатний композитор, етнограф, громадський діяч і організатор культурного життя, Лисенко став одним із провідників українського національного відродження другої половини XIX – початку XX ст. Основою його просвітницької діяльності було прагнення піднести рівень національної самосвідомості українського народу через музику, освіту й культуру. Він розглядав мистецтво як засіб

духовного пробудження нації, вбачаючи у фольклорі невичерпне джерело творчої енергії та ідентичності [1, с. 146].

Важливою частиною його національно-просвітницької діяльності була співпраця з українськими громадськими організаціями – зокрема, з товариством «Просвіта», яке підтримувало розвиток української освіти й культури. Лисенко виступав за відкриття українських шкіл, вистав, музичних курсів, де навчання велося рідною мовою. Його виступи й публічні лекції стали частиною боротьби за поширення національної культури серед широких верств населення [5, с. 36].

До речі, його просвітницька діяльність також мала політичний підтекст – у час русифікаційної політики він захищав право українців на власну мову, освіту і культуру, часто стикаючись з цензурними заборонами та фінансовими труднощами. І хоча він не мав державної підтримки, проте не відмовився від своїх переконань, а його діяльність залишалася послідовною і патріотичною до кінця життя.

Отже, як справедливо відзначає Л.Й. Кохан, Микола Лисенко – не просто композитор, а втілення ідеї служіння нації через мистецтво. «Його творчість стала засобом пробудження національного духу, закликом до єдності та самоствердження. У його музиці звучить воля народу, його історична пам’ять і прагнення до свободи – саме тому Лисенка по праву вважають символом українського музичного відродження» [2, с. 65].

Микола Лисенко – постать, що поєднала мистецтво, освіту й громадську ініціативу, а його внесок у розвиток української музики, педагогіки та просвітництва має загальнонаціональне значення. Пройшовши важкий життєвий шлях, Лисенко став справжнім символом українського культурного самоствердження, прикладом служителя своєму народу мистецтвом і громадянською позицією.

Список використаних джерел

1. Грінченко Б. Д. Микола Лисенко: Життя і творчість. Київ : Мистецтво, 1962. С. 145–150.

2. Кохан Л. Й. Месія національної музики: творчість Миколи Лисенка другої половини XIX століття // *Слобожанські мистецькі студії*. 2025. № 2. С. 60–67.
3. Лисенко О. М. В. Лисенко у спогадах сучасників / ред. та ком. Р. Пилипчука. Київ : Музична Україна, 1968. 822 с.
4. Сікорська І. Громадська діяльність Миколи Лисенка в контексті національного відродження України // *Наукові записки НМАУ ім. П. І. Чайковського*. Київ : НМАУ, 2015. Вип. 115. С. 72–81.
5. Шевченко Л. Роль Миколи Лисенка у формуванні української музично-педагогічної школи // *Культурологічний вісник*. 2018. № 40. С. 33–39.
6. Кияновська Л. Національний вимір творчості Миколи Лисенка // *Українське музикознавство*. 2005. Вип. 34. С. 12–25.
7. Коваленко О. Музика і громадськість: суспільна діяльність М. В. Лисенка у другій половині XIX ст. // *Вісник ХНУМ*. 2012. № 9. С. 45–54.

ПОЛЬСЬКИЙ ОСЕРЕДОК В УМАНСЬКІЙ ВАСИЛІАНСЬКІЙ ШКОЛІ

Крижановська Любов, здобувачка другого (магістерського) рівня вищої освіти спеціальності А4.03 Середня освіта (Історія та громадянська освіта) Мелітопольського державного педагогічного університету імені Богдана Хмельницького

Починаючи з другої половини XVIII ст. в місті Умані (на той час – Гумань) тривало формування Василіянського греко-католицького монастиря. За рахунок коштів Францішка Салезія Потоцького було побудовано велику двоповерхову будівлю Василіянського монастиря з 6-класною школою з польською мовою навчання та викладання. У 1766 р. було організовано шестикласну школу для шляхетських дітей (з викладанням польською мовою). Володар Умані Ф. С. Потоцький розумів, що дерев'яні приміщення монастиря та школи збудовано тимчасово. Тому він виділяє на будівництво кам'яного костьолу, будинку для вчителів, класних приміщень та на утримання школи двісті тисяч злотих. З цієї суми сто тисяч безпосередньо призначалося на будівництво

самих споруд, а другі сто тисяч залишалися в касі Станіслава Фелікса (Щенсни) Потоцького (його сина), і проценти від них витрачалися на утримання закладу і на потреби учительських зборів [3, с. 53-54]. У 1767–1768 роках у василіанській школі навчався прапрадід Максима Тадейовича Рильського, Ромуальд. Йому тоді було 14 років. Під час захоплення Умані гайдамаками у 1768 році ксьондзом уніатської Успенської церкви Єфстафієм Тарнавським був виведений за межі міста і врятований від повстанців [5, с. 12]. У 1768 році, у ході повстання гайдамаків (Коліївщина) монастир й школа були майже повністю зруйновані. Проте, згідно свідчення П. Клименка, у 1784 р. приміщення Василіянського монастиря було відбудовано заново, включно з підземними ходами [1, с. 17-18]. Після наведення царськими військами в Умані замирення Василіанський монастир з школою при ньому відновив свою діяльність. Відтак був закладений кам'яний фундамент з підземеллями й розпочато кладку цегляних стін, заввишки в два поверхи.

Впродовж періоду 1782–1784 рр. у школі Василіянського греко-католицького монастиря навчалося близько 400 учнів. Згодом тут було відкрито Studium задля викладання курсу філософського напрямку. Загалом школа Василіянського греко-католицького монастиря, на відміну від інших шкіл, впродовж першої половини XIX ст. мала значніший вплив й значення. Одним із закономірних наслідків цього стало поступове зростання числа учнів. І вже на другу половину 1820-х років кількість учнів школи Василіянського греко-католицького монастиря сягнула понад 800 осіб. А число класів зросло до семи. Проте вже в 1827 році російською імперською владою розпочався процес ліквідації греко-католицьких монастирів. Хоча, на думку Г. Ю. Храбана, Уманський василіянський греко-католицький монастир продовжив свою діяльність через кількість учнів у ньому [4, с. 4]. Таким чином, Уманський василіянський греко-католицький монастир продовжував функціонувати аж до 1830-х рр. (остаточно його було закрито в 1834 р.), коли він був конфіскований російською імперською владою внаслідок придушення польського повстання 1830 р.

Впродовж періоду функціонування Уманської василіянської школи, від 1766 р. до 1830 року через її стіни пройшли тисячі учнів. Серед їх наставників були зарубіжні

вчителі. А деякі випускники Уманської василіанської школи отримували змогу продовжувати навчання за рубежем. Заслуговує на увагу той факт, що учні Уманської василіянської школи мали доступ до значної книгозбірні, котра знаходилась у Василіянському греко-католицькому монастирі. Адже саме василіяни відзначалися суттєвою роллю в процесі поширення літератури на території земель, що входили до Речі Посполитої. Так, на Уманщині вперше бібліотеку було створено саме василіянами. І на початку XIX ст. в цій бібліотеці була література, значною мірою, на латинській, польській, французькій та італійській мовах. Відтак на цій основі формувалася творчість представників польського осередку в Уманській василіанській школі, зокрема: Северина Гощинського, Міхала Грабовського, Богдана Залеського, Олександера й Сильвестра Грозів. У числі інших книгозбірня Василіянського греко-католицького монастиря Уманської василіянської школи налічувала: 10 книг Святого Письма, 121 примірник теологічних творів, 290 книг історичного й 43 юридичного змісту, 15 медичних, 20 географічних і 220 філософських праць, 460 творів поетичної літератури та риторики, 48 робіт з граматики тощо.

Протягом всієї тривалої історії існування Уманської василіянської школи в ній існували два напрямки навчання: духовно-релігійний та світський. Від 1766 по 1830 рік цей навчальний заклад розвивався під впливом суспільних трансформацій і геополітичних змін. За цей період зросла не лише кількість класів, а учнями Уманської василіянської школи були кілька тисяч юнаків [2, с. 87].

У цілому слід підсумувати, що впродовж першої чверті XIX ст. при Уманській василіянській школі фактично був утворений літературний осередок, котрий мав всі ознаки польського осередку за національною приналежністю його чільних представників, а саме: Северина Гощинського, Богдана Залеського та Міхала Грабовського. У цьому контексті особливо привертає увагу творчість поетів-романтиків: Северина Гощинського й Богдана Залеського, які перебували надзвичайно близько до життєвих проблем і викликів українського народу. Адже вони, живучи й виховуючись на українській землі, не могли не захоплюватися чарівною українською природою й чудовим українським фольклором.

Список використаних джерел

1. Клименко П. Р. З історії забудови Умані. Умань: АЛМІ, 2006. 144 с.
2. Кривошея І. Польсько-українська спадщина Уманської василіянської школи:погляд крізь століття. *Старожитності Лукомор'я*. 2025. No1 (28). С. 76–88.
3. Разсказ современника о приключениях с ним во время «Колиивщины». *Киевская старина*. 1887. январь. С. 53-54.
4. Храбан Г. Ю. Деякі уточнення до історії Умані. *Уманська зоря*. № 93.1960. 4 серпня. С. 4.
5. Davydyuk V. Uman Basilian Monastery: history and modernity. *«Humanitarian paradigm»*. Мелітополь. № 5. 2022. С. 11–19.

ВИКОРИСТАННЯ ІСТОРИЧНИХ КАРТ ПІД ЧАС ВИКЛАДАННЯ ДИСЦИПЛІН МУЗЕЄЗНАВЧОГО ЦИКЛУ

Крилова Алла, канд. іст. наук, доцент кафедри історії та археології Мелітопольського державного педагогічного університету імені Богдана Хмельницького

Історичні карти є одним із найцінніших типів історичних джерел, що дозволяють реконструювати просторовий вимір минулого. Їх використання у викладанні дисциплін музеєзнавчого циклу відкриває можливість поєднувати візуально-аналітичні методи, просторове мислення та інтерпретацію культурної спадщини. У музеєзнавстві, де важливим є не лише набір фактів, але й уміння презентувати минуле засобами експозиції, інтерпретації та освітньої діяльності, історичні карти стають інструментом, який формує комплексне бачення історичного процесу.

Сучасні теоретики картографії наголошують, що історична карта є інтелектуальною конструкцією, створеною в конкретному культурному контексті [1], тому її аналіз допомагає формувати критичне ставлення до джерел.

У поєднанні з музейною педагогікою та технологіями просторової гуманітаристики карти стають важливим засобом комунікації минулого з сучасним глядачем [5].

Використання історичних карт у підготовці фахівців музейної справи має дві ключові площини: дидактичну та джерелознавчу. Як навчальний інструмент, карти допомагають студентам відтворювати просторові моделі історичного розвитку, розуміти динаміку територій та культурних процесів. Історична картографія, за Баженовим, формує у студентів здатність мислити у просторово-часових координатах, що є критично важливим для гуманітарних спеціальностей [1]. Карта дозволяє візуалізувати історичний простір, який інакше сприймався б лише абстрактно.

Картографічні джерела мають особливе місце в музеєзнавстві також і тому, що вони одночасно є об’єктами матеріальної культурної спадщини. Підготовка музейного фахівця передбачає розуміння природи джерел, умов їх створення та специфіки інтерпретації. Мазепа зазначає, що джерелознавча грамотність є невід’ємним елементом професійної компетентності музейника [3], а історичні карти дозволяють на практиці реалізувати принципи джерелознавчої критики.

Музейна педагогіка підкреслює важливість візуального матеріалу для ефективного навчання, оскільки він забезпечує залученість студента і робить складну інформацію доступною [4]. Історичні карти в цьому контексті працюють як інтерактивні інструменти аналізу, які дають студентові можливість самостійно встановлювати зв’язки між явищами. Саме тому їхнє використання в процесі викладання музеєзнавчих дисциплін сприяє розвитку критичного мислення й інтерпретативних навичок.

Особливо важливою є ідея карти як сконструйованого тексту. Херлі та Вуд показують, що карти репрезентують реальність вибірково і завжди вміщують певну ідеологію [4; 11].

Аналіз карт різних епох дозволяє виявити, як змінювалися уявлення про територію, державність, етнічність та політичні кордони. Для студентів-музейників це є фундаментом розуміння того, як формується історичний наратив і як візуальні джерела впливають на сприйняття минулого.

У практичній музейній діяльності карти відіграють роль важливого експозиційного інструмента. На думку Діна, грамотне використання візуальних джерел забезпечує успішність музейної комунікації [10]. Карти можуть виконувати функцію навігаційних орієнтирів, допомагати відвідувачам співвіднести матеріал експозиції з конкретним просторовим контекстом. У навчальних дисциплінах музеєзнавчого циклу важливо не лише аналізувати карти як історичні джерела, а й розглядати їх як експозиційні об’єкти.

Сучасні цифрові технології значно розширили можливості застосування карт у музеєзнавстві. Просторова гуманітаристика, за визначенням Боденгеймера та його колег, інтегрує GIS-технології у вивчення історії, дозволяючи створювати інноваційні моделі реконструкції минулого [2].

Для музейників це означає можливість розробки інтерактивних карт, мультимедійних маршрутів та цифрових експозицій. Такі практики вимагають від студентів розуміння картографічної логіки та навичок роботи з просторовими даними.

Не менш важливою у викладанні є критика картографічних маніпуляцій. Монмоньє наголошує, що будь-яка карта містить елементи умовності — масштаб, узагальнення, вибір об’єктів, стилізацію [8]. Розуміння цих інструментів дозволяє майбутнім музейникам оцінювати точність та достовірність візуальних джерел, а також уникати спрощень або викривлень при створенні власних музейних продуктів.

Загалом інтеграція історичних карт у викладання музеєзнавства поєднує теорію, джерелознавство та практику. Карти допомагають студентам вибудовувати цілісний образ історичного простору, аналізувати джерела, розвивати навички інтерпретації та культури наукової критики. Вони є фундаментальним інструментом формування професійної компетентності сучасного музейного фахівця.

Історичні карти є універсальним інструментом у викладанні дисциплін музеєзнавчого циклу. Вони забезпечують не лише візуалізацію історичного процесу, але й розкривають механізми створення та трансформації історичних знань.

Через поєднання просторового аналізу, джерелознавчої критики, museum studies і цифрових технологій карти допомагають формувати професійні навички майбутніх музейників, роблячи навчальний процес змістовним і сучасним.

Список використаних джерел

1. Баженов Л. В. Історична картографія України : навч. посіб. / Л. В. Баженов. Київ : НПУ ім. М. Драгоманова, 2011. 212 с.

2. Корень М. В. Історична географія України : навч. посіб. / М. В. Корень. – Київ : Знання, 2008. 375 с.

3. Мазепа В. Г. Музеєзнавство : навч. посіб. / В. Г. Мазепа. Київ : КНУКіМ, 2012. – 280 с.

4. Палієнко М. І., Капранов С. С. Історичні джерела та методи їх дослідження : навч. посіб. / М. І. Палієнко, С. С. Капранов. – Київ : КНУ, 2015. 312 с.

5. Солощук М. С. Музейна педагогіка: теорія і практика / М. С. Солощук. – Київ : Либідь, 2016. 224 с.

6. Bodenhamer D. J., Corrigan J., Harris T. M. The Spatial Humanities: GIS and the Future of Humanities Scholarship. Bloomington : Indiana University Press, 2010. 222 p.

7. Dean D. Museum Exhibition: Theory and Practice. – London : Routledge, 1996. 160 p.

8. Harley J. B. The New Nature of Maps: Essays in the History of Cartography / J. B. Harley ; ed. by P. Laxton. Baltimore : Johns Hopkins University Press, 2001. 352 p.

9. Macdonald S. (ed.) A Companion to Museum Studies. Oxford : Wiley-Blackwell, 2006. 592 p.

10. Monmonier M. How to Lie with Maps. 3rd ed. – Chicago : University of Chicago Press, 2018. 250 p.

11. Wood D. The Power of Maps. – New York : The Guilford Press, 1992. 248 p.

ВИКОРИСТАННЯ РЕПРЕСИВНОЇ ПСИХІАТРІЇ ПРОТИ ЖІНОК-ДИСИДЕНТІВ У СРСР

Кулініч Валерія, здобувачка першого (бакалаврського) рівня вищої освіти спеціальності А4.03 Середня освіта (Історія та громадянська освіта) Мелітопольського державного педагогічного університету імені Богдана Хмельницького,
Помазан Дмитро, доктор філософії, асистент кафедри історії та археології Мелітопольського державного педагогічного університету імені Богдана Хмельницького

У сучасному світі, попри проголошені принципи прав людини та гуманізму, практика використання медицини з репресивною метою продовжує існувати, особливо в авторитарних і тоталітарних державах. Зловживання психіатрією, медичними діагнозами чи примусовим лікуванням нерідко слугує інструментом політичного тиску на інакодумців, активістів і правозахисників. Це явище має глибоке історичне коріння, одним із найвиразніших прикладів якого є радянська каральна медицина.

Актуальність дослідження зумовлена необхідністю осмислення цього феномену як форми державного насильства, спрямованого, зокрема, проти жінок-дисиденток, котрі зазнавали подвійної дискримінації – політичної та гендерної. Медичні установи в СРСР ставали складовою репресивного апарату, де психіатрія використовувалася як засіб придушення політичної непокори й соціального контролю. Метою роботи є виявлення механізмів медичного переслідування жінок-опозиціонерок, дослідження специфіки їхнього досвіду та аналіз гендерного виміру каральної медицини в контексті радянської ідеології, що прагнула підпорядкувати тіло, свідомість і особистість державі.

Міжнародні інституції, що спеціалізуються на досліджені психічного здоров’я людини так визначають репресивну психіатрію:: «політичне зловживання психіатрією стосується неправильного використання психіатричної діагностики, лікування та утримання під вартою з метою перешкоджання фундаментальним правам людини певних осіб та груп у певному суспільстві» [5, с. 33].

Репресії проти дисидентів у СРСР набували різноманітних форм – від адміністративного тиску й обмеження свободи слова до примусових психіатричних обстежень і ув'язнення. Хоча статистично основними жертвами каральної системи були чоловіки, жінки також не залишалися осторонь переслідувань. Вони зазнавали політичного тиску, обмежень у професійній діяльності та примусової ізоляції під приводом «психічного нездоров'я», що підкреслює гендерний аспект каральної медицини та її роль у контролі над інакодумством [3].

Радянська правова ідеологія сформувала замкнену систему світогляду, у межах якої комуністичне вчення постало як єдина можлива форма істини. Ідеологи радянської держави вибудували уявлення про політичне інакодумство як різновид психічного розладу, адже, на їхнє переконання, «здоровий» громадянин не міг сумніватися у досконалості соціалістичного ладу. Така логіка призвела до появи зручної практики: якщо доведення «ворожої діяльності» вимагало доказів, то визнання людини психічно хворою дозволяло усунути її без суду і слідства [1, с. 5].

Хрестоматійним прикладом каральної психіатрії – є історія Марії Олександрівни Спиридонової, яка була видатною революціонеркою та активісткою народницького руху в Росії. З 1918 року вона регулярно зазнавала репресій радянського уряду: була неодноразово арештована, ув'язнена, короткочасно примусово утримувалася в психіатричній лікарні та відправлялася на внутрішнє заслання. Її політичну активність супроводжували кампанії дискредитації, спрямовані на формування образу «істеричної екстремістки», що дозволяло каральній системі легітимізувати застосування психіатрії як інструменту придушення інакодумства. Лише після кінця сталінізму та розпаду СРСР стало можливим відновити правду про останні роки життя Спиридонової, яка була розстріляна у 1941 році під час репресій у Медведєвському лісі [4, с. 182-187]. Її доля наочно ілюструє, як каральна медицина та державний контроль над психікою застосовувалися проти жінок-дисиденток у радянській системі.

Однак, репресії проти дисидентів продовжувались протягом більшості часу існування радянського режиму. Зокрема, у 1970 р. Наталя Горбаневська стала однією з перших жінок-дисиденток, яких радянська система піддала політичним репресіям через

психіатричне переслідування. Її арешт відбувся після публікації 11-го випуску самвидавного видання Хроніка поточних подій, яке вона заснувала. У липні того ж року Горбаневська була засуджена за статтею 190-1 Кримінального кодексу РРФСР та визнана психічно хворою. Її направили на примусове лікування до Казанської спеціалізованої психіатричної лікарні, де вона перебувала до 1972 р. [2]. Цей випадок став знаковим прикладом використання психіатрії як інструменту політичного тиску на жінок-дисиденток у СРСР.

У період 1960–1980-х рр. рух проти радянської влади досягнув найвищої активності: відбувалися численні демонстрації, мітинги та акції протесту, у яких брали участь як чоловіки, так і жінки-дисидентки. Каральна система реагувала на політичну непокору різними методами, включно з примусовим ув'язненням і психіатричними переслідуваннями. Однією з яскравих жертв такого тиску стала Юлія Вишневська, яка за участь у протестних акціях і відмову підкорятися владі була направлена на примусове психіатричне лікування [3].

Отже, аналіз каральної медицини в СРСР показує, що психіатрія стала ефективним інструментом репресивної системи, спрямованим на придушення політичного інакодумства. Жінки-дисидентки зазнавали подвійного тиску – як політичного, так і гендерного, що проявлялося у примусових психіатричних обстеженнях, ув'язненнях та дискредитації. Дослідження цього феномену не лише висвітлює механізми державного насильства, а й дозволяє зрозуміти гендерний аспект боротьби за права людини у тоталітарних режимах.

Список використаних джерел

1. Дем'янчук Т. Д. Історико-правові умови застосування каральної психіатрії в установах кримінально-виконавчої системи УРСР. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер.: Юриспруденція*. 2023. № 61. С. 4-8.

2. Gorbanevskaya N. The trial of Natalya Gorbanevskaya. *Chronicle of Current Events*. 2014. URL: https://chronicle-of-current-events.com/2014/05/01/15-1-the-trial-of-natalya-gorbanevskaya-2/ (дата звернення 28.10.2025).

3. Lombardi T. The birth of the human rights movement and the abuse of psychiatry in the. *Voci libere in URSS*. 2023. URL: https://vocilibereurss.fupress.net/en/the-birth-of-the-human-rights-movement-and-the-abuse-of-psychiatry-in-the-ussr/ (дата звернення: 28.10.2025).

4. Rabinowitch A. Spiridonova. Critical Companion to the Russian Revolution, 1914–1921. Bloomington, IN: Indiana University Press, 1997. С. 182–187.

5. Voren R. van. Political abuse of psychiatry — An historical overview. *Schizophrenia Bulletin*. 2010. Vol. 36, № 1. P. 33–35.

ЦЕНТРАЛЬНА РАДА: ШЛЯХ ДО ДЕРЖАВНОСТІ УКРАЇНИ В КОНТЕКСТІ УКРАЇНСЬКОЇ РЕВОЛЮЦІЇ 1917-1918 РОКІВ

Майоренко Тетяна, здобувачка другого (магістерського) рівня вищої освіти спеціальності А4.03 Середня освіта (Історія та громадянська освіта) Мелітопольського державного педагогічного університету імені Богдана Хмельницького

У 1917-1921 рр. український народ переживав надзвичайно складні, але водночас визначальні для майбутнього держави й суспільства події. На початку 1917 р. внутрішньополітична ситуація в Україні була позначена зростанням національно-визвольних прагнень, що стали реакцією на революційні процеси в Російській імперії. У цей час розгорталася боротьба за українську державність, яка поступово пройшла шлях від ідей автономії до прагнення цілковитої незалежності, а політична арена була полем суперництва різних партій та рухів. Важливим політичним інструментом ставала націоналізація, яку розглядали як шлях до відновлення економіки, політики та соціальної сфери, зруйнованих війною й народними виступами, а також як засіб переходу від концепції автономії чи федерації до усвідомлення необхідності власної державності [3, с. 46].

Події 1917-1921 років були загальноукраїнським явищем: відбувався розвиток національного руху, формувалися й діяли українські органи влади, політичні партії та

громадські організації, відроджувалася культура. [1, с. 149]. Лютнева революція в Росії стала поштовхом до початку Української революції, причинами якої були залежне становище України та великодержавна політика Росії й Австро-Угорщини, тяжке соціальне становище більшості населення, невирішене аграрне питання і відсутність соціального захисту робітників, а також зростання й організаційне оформлення національно-визвольного руху. Безпосереднім каталізатором стала Перша світова війна, яка загострила внутрішні проблеми воюючих держав, послабила й зрештою зруйнувала Російську та Австро-Угорську імперії, відкривши українцям історичний шанс для боротьби за власну державність.

4 (17) березня 1917 р. у Києві, в приміщенні українського клубу «Родина» на вулиці Володимирській, 42, за участю представників українських політичних партій, військовиків, робітників, духовенства, кооператорів, студентства та різноманітних культурно-громадських товариств (Українське наукове товариство, Українське педагогічне товариство, Товариство українських техніків і агрономів та інші) було офіційно проголошено створення Української Центральної Ради. Її головою заочно обрали Михайла Грушевського, якого тимчасово заступав Володимир Науменко, а товаришами голови стали Дмитро Антонович і Дмитро Дорошенко [3, с. 48].

22 березня 1917 р. Українська Центральна Рада видала свою першу відозву «До українського народу», а після того, як 27 березня керівництво перебрав Михайло Грушевський, вона стала справжнім дієвим центром українського національного руху. Проте лише зі скликанням Всеукраїнського Національного Конгресу УЦР набула рис своєрідного парламенту, до складу якого увійшли 150 делегатів від політичних партій, професійних і культурних організацій та від губерній. На цьому конгресі було обрано нову президію: головою став М. Грушевський, його заступниками – С. Єфремов і В. Винниченко [2, с. 109].

За доби Української Центральної Ради головними джерелами права в Україні були її універсали та Конституція УНР.

Створення Центральної Ради стало відправною точкою відновлення українського державотворення в умовах національно-демократичної революції. Українська

Центральна Рада поступово перетворилася з громадсько-політичного центру та найвищий орган державної влади. Найважливішим досягнення першого етапу революції стало проголошення Української Народної Республіки та піднесення її державного статусу до рівня «самостійної, незалежної, вільної, суверенної держави українського народу».

Діяльність Української Центральної Ради, створеної у березні 1917 р., головним чином зосереджувалася на розв'язанні національного питання та досягненні автономії України. Політичні партії, що входили до її складу тривалий час свідомо уникали обговорення соціально-економічних проблем, адже їхні позиції щодо цього суттєво відрізнялися. Така тактика поступово зменшувала влив Ради на трудові верстви населення, які, підтримуючи ідею національного визволення, водночас очікували від революції покращення матеріальних умов, проведення аграрної реформи та вирішення інших соціальних і економічних питань.

Помилки у державотворенні й соціально-економічній політиці викликали розчарування серед населення, чим скористалися більшовики. На початку 1918 р. на території УНР існувало два уряди, що претендували на представництво українського народу, – розгорнулася «війна декретів» і відкрите збройне протистояння.

У цих умовах 9 (22) січня 1918 р. Центральна Рада ухвалила останній – IV Універсал, яким проголосила повну незалежність Української Народної Республіки.

Кадрова політика УЦР також мала свої особливості. Основними критеріями відбору кадрів були соціальне походження та членство в українських соціалістичних партіях. Це привело до звільнення значної кількості досвідчених службовців, а також посилило відтік кадрів через низьку оплату праці. У результаті уряд виявився неспроможним налагодити ефективний державний апарат, що спричинило українську кризу.

Улітку 1917 р., після створення конституційної комісії на чолі з М. Грушевським, розпочалася робота над текстом Конституції. Відповідно до Четвертого Універсалу УЦР її мало ухвалити Всеукраїнське Установче Зібрання. Однак через перебіг історичних подій Конституцію УНР («Статут про державний устрій, права і вільності УНР»)

ухвалила сама Центральна Рада 29 квітня 1918 р. Документ складався з восьми розділів і 83 статей [3, с. 93].

Конституція так і не вступила в дію через гетьманський переворот 29 квітня 1918 р. Водночас її розробка й прийняття стали важливим кроком у розвитку українського державотворення: документ закріплював факт відродження державності та відображав демократичні і гуманні ідеї, покладені в основу справедливого суспільного устрою.

Зовнішня політика Центральної Ради відзначалася численними труднощами, серед яких – складна міжнародна обстановка часів Першої світової війни, відсутність консолідованого ставлення до України з боку європейських держав та внутрішні суперечності. Попри певні успіхи у встановленні контактів та спроби домогтися міжнародного визнання, вона не змогла забезпечити стабільне утвердження незалежності України в той час.

29 квітня 1918 р. Центральна Рада ухвалила Конституцію УНР і обрала президентом М.С. Грушевського. Проте того ж дня, за підтримки німецько-австрійського командування, партія хліборобів-демократів та Союз землевласників на своєму з'їзді проголосили гетьманом України генерала Павла Скоропадського. Його прихильники без опору зайняли ключові пункти Києва, і таким чином Центральна Рада припинила своє існування [2, с. 127].

Доба Центральної Ради стала найяскравішим етапом української революції 1917-1921 рр. Саме УЦР започаткувала відновлення української державності та очолила процес державотворення, що розгорнулися після Лютневої революції 1917 р. в Російській імперії. З квітня того ж року Центральна Рада перетворилася на своєрідній український парламент, який відстоював права українського народу та національних меншин, що проживали в Україні.

Попри поразку, діяльність Центральної Ради мали величезне історичне значення:

- вона піднесла ідею української державності на якісно новий рівень;
- здобула широку підтримку серед різних верств суспільства;
- реалізувала вікові прагнення українців до свободи й незалежності;

- її боротьба та героїчні приклади стали підґрунтям для майбутніх поколінь, які вибороли незалежність України.

Таким чином, навіть незважаючи на поразку, доба Центральної Ради важливим етапом у формуванні української національної самосвідомості та державності.

Список використаних джерел

1. Винниченко В. Відродження нації. Частина 1. Київ–Відень, 1920. 348 с.
2. Політична історія України XX століття : у 6 т. / ред. кол. : І.Ф. Курас (відп. ред.). Київ, 2003. Т.2.
3. Турченко Ф.Г. Новітня історія України. Частина перша. 1914 – 1939: підручник для 10-го кл. загальноосвітніх навчальних закладів. Київ : Генеза, 2003. 352 с.

ЕКОЛОГІЧНІ ОРГАНІЗАЦІЇ УКРАЇНИ ЯК ІНСТРУМЕНТ ВПЛИВУ ГРОМАДСЬКОСТІ НА ПОЛІТИКУ ДЕРЖАВИ (др. пол. 1980-х – поч. 1990-х рр.)

Михайлов Володимир, канд. іст. наук, доцент кафедри суспільно-гуманітарних наук Таврійського державного педагогічного університету імені Дмитра Моторного

З початком доби перебудови в СРСР відбуваються глибокі модернізаційні процеси, які призвели до масштабних змін у всіх сферах суспільно-політичного життя. На хвилі демократизації проходить становлення неформального екологічного руху, який став непідконтрольним комуністичній владі. Катастрофа на Чорнобильській АЕС у квітні 1986 р. стала безпосереднім поштовхом до масового утворення неурядових екологічних громадських організацій в Україні.

Першою заявила про себе асоціація «Зелений світ», що з’явилась у грудні 1987 р. і була реакцією суспільства на катастрофічний стан екології в УРСР. Вже за два роки існування організація об’єднала у своєму складі майже півмільйона осіб: вчених, діячів культури, письменників, журналістів, медиків, працівників аграрного сектора, студентів [6, с. 239].

У річницю Чорнобильської катастрофи 25-26 квітня 1989 р. відбулася міжреспубліканська екологічна конференція асоціації «Зелений світ», на якій були присутні делегати 17 областей України, а також представники Білорусії, РРФСР, Грузії та Молдавії. Учасники форуму підтримали вимоги припинити будівництво АЕС в Україні, розсекретити інформацію про експлуатацію атомних електростанцій, про радіаційне забруднення, стан здоров'я всіх мешканців потерпілих районів та учасників ліквідації аварії на ЧАЕС [8, арк. 41-44].

Відповідною реакцією населення на будівництво Кримської АЕС стало утворення в 1988 році Кримської асоціації «Екологія і світ». Організація набула широкої популярності серед населення багатьох міст Криму: Сімферополя, Керчі, Феодосії та ін., проводила масові акції протесту. Так 23 квітня 1989 р. в Керчі місцевий осередок асоціації «Екологія і світ» організував мітинг-реквієм з Чорнобильської катастрофи і протест проти будівництва нових АЕС в Україні. Пікетники висунули вимоги по припиненню будівництва атомних об’єктів, та наполягали на введенні кримінальної відповідальності за екологічні злочини [1, арк. 105-106].

У вересні 1989 р. Кримом прокотилася нова хвиля екологічних мітингів, причому акції відбувалися як у великих містах, так і у селищах міського типу. Так в Центральному парку культури і відпочинку м. Сімферополя проходить мітинг під назвою «Крым и АЭС несовместимы!» [2, арк. 101-105].

Крім проблем, пов’язаних з атомною енергетикою населення звертало увагу на небезпеку розміщення в Криму підприємств «великої хімії». За підсумками XIX Всесоюзної партійної конференції були проведені зустрічі кримських делегатів з трудовими колективами. Активно обговорювались екологічні проблеми регіону. Трудовий актив проявив занепокоєння функціонуванням Сакського та Красноперекопського хімічних заводів. Так, внаслідок виробничої діяльності Красноперекопського промислового вузла, станом на 1988 р. беззворотно загублено 40 кв. км Сиваша [3, арк. 7].

Питаннями екологічної безпеки в Миколаївській області активно займалася місцева філія асоціації «Зелений світ». Мета організації полягала у боротьбі за

припиненні нарощування потужностей Южно-Української АЕС за рахунок будівництва нових енергоблоків і супутніх об'єктів: Дніпро-Бузького гідровузла, Олександрівского і Костянтинівського водосховищ. Окрім Миколаєва, організація мала свої відділення в інших містах області: Первомайську, Вознесенську та Южноукраїнську. До участі в роботі товариства були залучені широкі кола громадськості: наукові співробітники суднобудівного і педагогічного інститутів, краєзнавчого музею, інженери та працівники виробничого об’єднання «Екватор», ПКБ електрогідравліки, робітники сільського господарства, вчителі, юристи, лікарі, журналісти, економісти.

Проведено громадську екологічну експертизу проекту гідроенергетичного комплексу Южно-Української АЕС. Фахівці зробили невтішні висновки і виявили низку серйозних недоліків та помилок проекту будівництва. Зокрема, ділянка АЕС розташовувалась на розломі Українського тектонічного щита, що призводило до високої сейсмічної активності (6,2-7,1 балів) та тектонічного підйому поверхні (2,8 мм на рік) [4, арк.1-12].

19 вересня 1989 р. у газеті «Южная правда» опубліковане звернення екологічної асоціації «Зелений світ» до населення басейну річки Південний Буг. Організація звернулася до партійних, радянських та господарських органів Миколаївської, Одеської, Кіровоградської, Вінницької та Хмельницької областей з пропозицією розгорнути рух за екологічну чистоту річки, порятунок його від забруднення та обміління [7, с. 1].

Відсутність інформації про роботу АЕС, нерозуміння конструктивних відмінностей атомних електростанцій різного типу, їх впливу на населення та екологію спричинили масові акції протесту громадськості. В Нетішині місті-супутнику Хмельницької АЕС, 27 серпня 1989 р. у ході несанкціонованого екологічного мітингу, в якому брали участь 5 тис. осіб, гостро порушувалися питання про негативні наслідки можливого розширення атомної станції, критикувалися дії союзного відомства, які «ігнорують громадську думку, проводять політику відомчого диктату». Пропонувалось здійснити на станції екологічну експертизу, а в Україні провести референдум з питань використання атомної енергетики [5, с. 144-147].

Досить гострою була екологічна ситуація і в Херсонській області. У зв’язку з масштабним вирощуванням рису, проводилося скидання великої кількості прісних вод забруднених хімічними продуктами в Джарилгацьку затоку, що призвело до прискореної деградації рекреаційних ресурсів і погіршення екологічних характеристик в цьому регіоні.

Активісти Скадовського товариства «Джарилгач» поширювали серед населення району укладення головного державного санітарного лікаря обласної санітарно-епідеміологічної станції, в якому вказано, що при дослідженні токсикологічною лабораторією зразків рису урожаю 1988 р., відібраних в окремих радгоспах Херсонської області, в пробах виявлені залишки гербіцидів з перевищенням гранично допустимих норм [9, с. 369-372].

Отже, найпоширенішими формами діяльності «зелених» стали мітинги, масові акції протестів, збір підписів щодо заборони та припинення протиправних дій, написання петицій до органів влади, поширення літератури екологічної тематики. Товариства «зелених» набрали широкої підтримки населення, при цьому вступали в протистояння з партійним керівництвом. Під тиском громадських об’єднань Рада Міністрів СРСР ухвалює рішення про припинення будівництва Кримської АЕС, 4-го реактора Південноукраїнської АЕС та водосховищ на річці Південний Буг. «Заморожено» зведення нових енергоблоків Хмельницької і Рівненської АЕС. Однак слід визнати, що крах атомних проектів також пов'язаний з гострою економічною кризою та розвалом СРСР.

Список використаних джерел

1. Державний архів в Автономній Республіці Крим (далі – ДААРК). Ф. р-3287. Оп.7. Спр.4934.
2. ДААРК. Ф. р-3287. Оп.7. Спр.4935.
3. ДААРК. Ф. п-1. Оп.13. Спр.94.
4. Державний архів Миколаївської області. Ф. Р-6077. Оп.1. Спр. 7.

5. Левчук К. І. Екологічний рух в Україні (друга половина 80-початок 90-х рр. XX ст.). *Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія: Історія*, 2003, № 5.

6. Михайлюк В.П. Громадський екологічний рух в сучасній Україні // Нариси соціальної історії України (друга половина XIX – XX ст.): монографія / за заг. ред. В.П.Михайлюка. Луганськ, 2011.

7. Про звернення екологічної асоціації "Зелений світ" до населення басейну річки Південний Буг. Південна правда. 1989. 19 вересня.

8. Центральний державний архів громадських об'єднань України (ЦДАГОУ). Ф. 1. Оп. 32. Спр. 2611.

9. Шлях до незалежності: суспільні настрої в Україні кін. 80-х рр. XX ст. Документи і матеріали [Гол. ред. колегії В.А. Смолій]. К.: Інститут історії України НАН України, 2011. 572 с.

ПРОБЛЕМА ЗБЕРЕЖЕННЯ АВТЕНТИЧНОСТІ ЕЛЕМЕНТІВ НЕМАТЕРІАЛЬНОЇ КУЛЬТУРНОЇ СПАДЩИНИ В ПРОЦЕСІ ВАЛОРИЗАЦІЇ: РЕГІОНАЛЬНИЙ АСПЕКТ

Пачев Сергій, кандидат історичних наук, доцент, завідувач кафедри історії та археології Мелітопольського державного педагогічного університету імені Богдана Хмельницького,
Пачева Валентина, кандидат філологічних наук, доцент кафедри української філології та зарубіжної літератури Мелітопольського державного педагогічного університету імені Богдана Хмельницького

Елементи нематеріальної культурної спадщини є важливою складовою національної ідентичності і, водночас, безцінним культурним надбанням усього людства. Однак, в силу своєї природи, вони є дуже вразливими до сторонніх впливів, що несуть ризики їхнього знищення або спотворення. Тому всебічне вивчення різних

аспектів проблеми збереження елементів нематеріальної культурної спадщини є одним із актуальних завдань сучасної науки.

Проблема збереження нематеріальної культурної спадщини перебуває в центрі вітчизняного наукового дискурсу [1; 3; 4]. Наша стаття присвячена цій проблемі під кутом зору процесу валоризації.

Під «нематеріальною культурною спадщиною» прийнято розуміти «*ті звичаї, форми показу та вираження, знання та навички, а також пов'язані з ними інструменти, предмети, артефакти й культурні простори, які визнані спільнотами, групами й у деяких випадках окремим особами як частина їхньої культурної спадщини*» [2]. Головною ознакою нематеріальної культурної спадщини є те, що вона є живою традицією, яка передається від покоління до покоління. Значення нематеріальної культурної спадщини полягає у тому, що вона є частиною культурної ідентичності відповідної спільноти. Вона може виступати в різноманітних проявах, зокрема звичаї, свята, усна народна творчість, мистецтво, виконавча майстерність, традиційні ремесла, промисли, знання та навички тощо.

Одним із багатьох факторів, що можуть негативно вплинути на збереження автентичності елементів нематеріальної культурної спадщини, є процес валоризації. Сама по собі валоризація культурної спадщини є досить прогресивною сучасною соціальною практикою в області культури, яка має неоціненне позитивне суспільне значення. У процесі валоризації відбувається надання цінності та значущості об’єктам культурної спадщини (матеріальної та нематеріальної), їхня так би мовити соціалізація з метою збереження історичної пам'яті, зміцнення культурної ідентичності та стимулювання економічного розвитку через культурний туризм.

Але поряд із позитивним впливом валоризація може нести цілком реальні ризики спотворення елементів культурної спадщини, порушення їхньої автентичності, і навіть їхньої втрати. І нематеріальна культурна спадщина в цьому плані є більш вразливою порівняно із матеріальною культурною спадщиною.

Порушення автентичності елементів нематеріальної культурної спадщини може відбуватися, коли вони перетворюються на масовий продукт із втратою усвідомлення

їхнього змісту та глибинного значення. Автентичність також може бути порушена через неправильне відтворення, без дотримання традиційного історичного контексту.

Наслідками спотворення елементів нематеріальної культурної спадщини може бути їх знецінення, втрата унікальності або навіть остаточне зникнення, що може призвести до втрати ідентичності відповідної спільноти.

Для зменшення ризиків, які може нести процес валоризації для елементів нематеріальної культурної спадщини, необхідно чітко дотримуватися відповідної процедури, зокрема обов'язково здійснювати реєстрацію цих елементів, їх кваліфіковане наукове вивчення з наступним документуванням. Окрім того, необхідно проводити активну інформаційну політику із популяризацією відповідних елементів нематеріальної культурної спадщини щодо поширення автентичних зразків. Необхідним заходом є також підтримка спільнот, у середовищі яких продовжують культивуватися автентичні елементи нематеріальної культурної спадщини.

З метою захисту елементів нематеріальної культурної спадщини в Україні запроваджено Національний перелік, який постійно поповнюється. Окрім того, на регіональному рівні діють обласні переліки, які створюються обласними адміністраціями. Наявність реєстрації елементів нематеріальної культурної спадщини у регіонах є важливим доповненням Національного переліку, який дозволяє більш оперативно здійснювати детальну фіксацію та охорону традицій на місцях.

Отже, валоризація елементів нематеріальної культурної спадщини має відбуватися із дотриманням відповідної процедури, що дозволить забезпечити їхню автентичність та чистоту передачі культурної ідентичності майбутнім поколінням.

Список використаних джерел

1. Аксьонова Н. В. Потенціал нематеріальної культурної спадщини в умовах глобалізації: стан і перспективи. *Географія та туризм*. Випуск 48. 2019. С. 62–73.

2. Конвенція про охорону нематеріальної культурної спадщини (Дата набрання чинності для України: 27.08.2008) [Електронний ресурс] : URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_d69#Text

3. Butsenko O. Intangible Cultural Heritage Safeguarding in Emergencies. The Ukrainian Case.

4. Demian V. Intangible Cultural Heritage in Ukraine from Community to State. A General Survey of the Current Situation. *Ethnologies.* Volume 45, Number 1, 2023. p. 29–41.

ГУМАНІСТИЧНА ОСНОВА РЕФОРМАЦІЇ

Полякова Лариса, канд. іст. наук, доцент кафедри історії та археології Мелітопольського державного педагогічного університету імені Богдана Хмельницького,
Бойчук Микола, здобувач другого (магістерського) рівня вищої освіти спеціальності А4.03 Середня освіта (Історія та громадянська освіта) Мелітопольського державного педагогічного університету імені Богдана Хмельницького

Актуальність теми дослідження для сучасної гуманітарної науки прослідковується в наступних аспектах: Реформація є одним із ключових етапів європейської історії, і її гуманістичні витоки допомагають краще зрозуміти культурні й соціальні зрушення. Синтез гуманізму та релігійної думки вплинув на формування модерної Європи – демократії, прав людини, свобод совісті.

Мета дослідження: більш поглиблено пояснити, чому саме гуманізм став інтелектуальною платформою Реформації та як це вплинуло на суспільство.

Гуманізм – визнання людини найвищою цінністю в світі, повага до гідності та розуму людини; течія в західноєвропейській культурі епохи Відродження, спрямована на утвердження поваги до гідності й розуму людини, її права на щастя в житті, і вільний вияв природних почуттів і здібностей.

Аналізуючи підґрунтя Реформації дійшли певних висновків, що гуманістична основа Реформації полягала у фокусуванні на людині та її здатності до самостійного мислення і вибору, на відміну від середньовічної теоцентричної моделі. Вона підкреслювала індивідуальну відповідальність, особисту віру та здатність до розуміння

Бога без посередництва церкви, що відповідало гуманістичному ідеалу всебічно розвиненої особистості [2, с. 32].

Слід зауважити, що Гуманізм та Реформація не схожі за своїми цілями, проте вони пов’язані. Якщо гуманізм Відродження протиставляв людину потойбічним силам, підносячи її на п’єдестал, то Реформація освятила узаконення земного світу людини. Гуманістична основа Реформації полягала в тому, що ідеї та методи гуманізму Відродження підготували інтелектуальний ґрунт для релігійних змін, які започаткував Мартін Лютер.

До ключових аспектів гуманістичної основи Реформації історики відносять наступні аспекти.

Гуманісти ставили під сумнів непохитність середньовічної схоластики та церковних догм, закликаючи до критичного аналізу і повернення до першоджерел, що сприяло запереченню абсолютного авторитету Папи Римського.

Принцип «Ad fontes» (до джерел). Цей гуманістичний принцип спонукав до вивчення оригінальних текстів античності та, що особливо важливо для Реформації, оригінальних текстів Біблії (грецькою та івритом). Це дозволило реформаторам виявити розбіжності між Святим Письмом і сучасною їм церковною практикою (наприклад, продаж індульгенцій).

Гуманістичні дослідження мов і текстів уможливили переклад Біблії національними мовами (ключова робота Лютера), роблячи її доступною для простих людей і усуваючи монополію духовенства на тлумачення Письма.

Акцент на внутрішній вірі та особистій відповідальності: Хоча гуманісти були зосереджені на земному житті, а реформатори – на спасінні душі, обидва рухи підкреслювали важливість індивідуального досвіду та особистих стосунків з Богом, зменшуючи потребу в посередництві церкви.

Багато північноєвропейських гуманістів були педагогами і підтримали справу Реформації, вбачаючи в ній можливість реформування шкіл на засадах благочестя та ерудиції.

Видатні діячі, такі як Еразм Роттердамський, критикували церковні зловживання ще до Лютера, але пізніше розійшлися з ним у поглядах на свободу волі. Інший гуманіст, Філіп Меланхтон, став найближчим соратником Лютера і допоміг систематизувати лютеранську теологію, поєднуючи гуманістичну освіченість із реформаційними ідеями [1, с. 97].

Гуманістична основа Реформації сама по собі містила конфлікти: Раціоналізм проти Містицизму: гуманізм, наприклад, Еразм Роттердамський, пропагував освічене та етичне християнство, засноване на розумі та читанні класиків. Лютер, хоч і користувався плодами гуманізму (критичним виданням Біблії), рішуче відкидав вільний вибір та розум у справі спасіння, наголошуючи на абсолютному божественному приреченні та містичному акті віри. Це призвело до розриву Лютера з поміркованими гуманістами. Прояви руйнування культурної спадщини: радикальні інтерпретації, особливо в кальвінізмі, закликали до знищення «ідолопоклонства», що призвело до іконоборства та руйнування середньовічних пам'яток культури, мистецтва і сакральних об'єктів.

Хоча, було з’ясовано, що гуманізм зробив вирішальний внесок у розвиток Реформації, проте, існували тертя між гуманізмом та обома течіями Реформації. Вони проявлялися у ставленні до схоластичного богослов'я, до Святого Письма, до отців церкви, до освіти, до риторики.

Таким чином, гуманізм став необхідним інтелектуальним підґрунтям, яке зробило Реформацію можливою, надавши їй методи, кадри та ідейну зброю для критики існуючого ладу. Ідеї Реформації не лише вирішували проблему корупції Католицької Церкви, а й відкрили скриньку Пандори богословських, соціальних та політичних конфліктів, що на століття визначили історію Європи.

Список використаних джерел

1. Котляров П.М. Гуманіст і реформатор: освітні, релігійні та соціально-політичні практики Філіпа Меланхтона. Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора історичних наук за спеціальністю 07.00.02 – всесвітня історія. Київський національний університет імені Тараса Шевченка. Київ, 2017.

2. Alister E. McGrath (Елістер Е. МакГрат) "The Intellectual Origins of the European Reformation" (Інтелектуальні витоки європейської Реформації) (Oxford, 1987) pp. 32-68.

ВПЛИВ КЛУБУ «ЕРАНОС» НА ІСТОРИЧНУ НАУКУ У ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ XX СТ.

Помазан Дмитро, доктор філософії, асистент кафедри історії та археології Мелітопольського державного педагогічного університету імені Богдана Хмельницького

Серед численних інтелектуальних дискусійних об'єднань XX ст. особливе місце посідає клуб «Еранос», який здобув міжнародну репутацію далеко за межами Європи. Його засновницею вважається Ольга Фрьобе-Каптейн, яка у 1933 р. організувала першу літню зустріч провідних мислителів у своєму маєтку під Асконою у Швейцарії. Учасники клубу представляли надзвичайно широкий спектр наукових і гуманітарних дисциплін – від історії, культурології та релігієзнавства до біології, математики, філософії та теології; окреме місце займали дослідження в галузі езотерики [1, с. 47].

Вивчення діяльності клубу Еранос є актуальним у контексті аналізу трансформацій європейської інтелектуальної традиції XX століття, оскільки клуб виступав майданчиком для міждисциплінарного обміну ідеями та сприяв формуванню нових наукових парадигм. Метою роботи є реконструкція історії клубу Еранос та дослідження його впливу на історичну думку XX ст., а також оцінка внеску клубу у формування міждисциплінарного підходу та критичного переосмислення традиційних наукових парадигм.

Зустрічі Ераносу в італо-швейцарському містечку Аскона виникли завдяки ініціативі Ольги Фрьобе-Каптейн, культурно впливової постаті, яка поєднувала організацію літературних салонів з глибоким інтересом до духовних і філософських практик, зокрема до китайської "*І-Цзин"* та теорії архетипів Карла Густава Юнга. Після Першої світової війни вона переїхала з Цюриха до Аскони, приваблена історією Монте Веріта – пагорба, відомого своєю довоєнною спільнотою художників, вільнодумців та

антропософів. У 1933 році відбулася перша офіційна зустріч Ераносу під темою «Йога і медитація на Сході та Заході», у якій брали участь такі видатні мислителі, як К. Г. Юнг, індолог Генріх Циммер та колишній католицький священник Ернесто Буонайуті.

З того часу зустрічі проводилися щорічно, збираючи міжнародних учених і мислителів різних дисциплін – від історії та культурології до фізики, біології та теології. Фрьобе-Каптейн особисто редагувала щорічники Ераносу, які протягом десятиліть виходили у цюрихському видавництві Rhein-Verlag, а також публікувала матеріали учасників зустрічей. Завдяки її дипломатичним зусиллям та мережам контактів, клуб вижив у складні роки Другої світової війни та 1943 р. був інституціоналізований у Фонді Еранос, що продовжує свою діяльність і сьогодні [4, с. 96].

Сучасні дослідження доводять, що Еранос вплинув на ряд наукових напрямів у другій половині XX ст. Зокрема доволі показовим є питання впливу на історичну науку. Зокрема, у 1970-1990-х рр. археологиня Марія Ґімбутас розробила так звану «Теорію Богині», у центрі якої стояв жіночий божественний принцип, шанований у «Старій Європі» і витіснений патріархальною культурою воїнських народів епохи металу. Маленькі жіночі фігурки, знайдені на численних європейських стоянках і створені між 38 000 та 20 000 роками до н.е., Ґімбутас інтерпретувала як образи «богині родючості», шанованої найдавнішими європейськими суспільствами [3, с.559-560].

У 1930–1950-х роках дім «Casa Eranos» в Асконі став осередком провідних європейських істориків релігії та філософів культури. Ця мережа, що сформувалася в контексті складних політичних і духовних пошуків міжвоєнної Європи, перетворила невелике містечко Аскону на простір інтелектуального паломництва – місце, де наука і містика, історія і психологія, Захід і Схід входили у продуктивний діалог.

Наукова діяльність, що розгорталася в межах зустрічей Ераносу, не лише створила корпус знань, який став фундаментальним для розвитку історії релігій у XX столітті, але й поєднала цей матеріал із герменевтичним підходом, зорієнтованим на особистісне й духовне осмислення знання. Від 1950-х до 1980-х рр. провідні релігієзнавці – Мірча Еліаде, Дайсецу Тейтаро Судзукі, Анрі Корбен, Гершом Шолем, Джозеф Кемпбелл, Карл Кереньї, Жильбер Дюран та, безумовно, Карл Густав Юнг визначили коло тем і

підходів до вивчення релігії й створили інтерпретаційні рамки, через які осмислювалася сама природа релігійного досвіду [2].

Також, завдяки клубу Еранос значний прогрес отримала історія езотеризму у Європі. Провідні члени клубу започаткували міждисциплінарний діалог між психологією, релігієзнавством і герменевтикою. Саме тут відбулася концептуалізація езотеризму не як сукупності маргінальних практик, а як глибинного культурного феномена, що виражає «внутрішній вимір» релігійного досвіду.

Інституціоналізація досліджень езотеризму розпочалася у 1960-х рр. під впливом Антуана Февра, учня А. Корбена, який очолив першу кафедру з вивчення християнського езотеризму в Парижі (1964) та сформулював типологію езотеричного мислення, що поєднувала історичний аналіз із феноменологічним розумінням «внутрішнього виміру» релігії. Цей підхід став продовженням інтелектуальної традиції Ераносу. Новий етап настав у 1999 р., коли Вутер Ганегграаф очолив кафедру історії езотеризму в Амстердамі, започаткувавши «амстердамську школу», яка консолідувала дослідження західного езотеризму. У своїх працях Ганегграаф трактував езотеризм як «категорію виключення» в європейській інтелектуальній історії – як простір, куди було відсунуте альтернативне духовне знання від Реформації до Просвітництва, що вказує на значний вплив ідей Ераноса [5, с. 29-30].

Слід констатувати, що ідеї клубу Еранос вагомо вплинули на історичну науку другої половини XX ст., сприяючи міждисциплінарному поєднанню археології, релігієзнавства та психології. Їхній інтелектуальний дискурс стимулював нові підходи до тлумачення символів і ритуалів, поглибив вивчення історії релігій і сформував наукові засади дослідження історії езотеризму.

Список використаних джерел

1. Носенок, Б. Є. Інтелектуальні спільноти як простір культуральних досліджень – *Софія: релігієзнавчо-гуманітарний вісник*. 2020. № 15 (1). С. 44–49. https://doi.org/10.17721/sophia.2020.15.11

2. Ferrara, M., Iricinschi, E. Introduction. Spiritual Scholarship and History of Religions as Self-Improvement at Ascona – *ASDIWAL. Revue genevoise d'anthropologie et d'histoire des religions*. 2021. № 16. С. 75–78. https://doi.org/10.3406/asdi.2021.1204.

3. Fogliazza, S. The "Goddess Theory" and the Eranos Mythology. Crafting an Archaeological Outlook for the Neolithic "Religion" – *Studi e Materiali di Storia delle Religioni*. 2023. Vol. 98, No. 2.

4. Graf, F. Eranos and the Religions of the Greeks and Romans – *ASDIWAL. Revue genevoise d'anthropologie et d'histoire des religions*. 2021. № 16. С. 95–108. https://doi.org/10.3406/asdi.2021.1206.

5. Maurer, M. Exploring Zoroastrianism and Esotericism in the Context of Global Religious History – *Religiographies*. 2024. Vol. 3, № 1. С. 27–43.

ОСОБЛИВОСТІ ДУХОВНОЇ КУЛЬТУРИ ЗАПОРІЗЬКОГО КОЗАЦТВА У XVII ст.

Прудіус Олена, здобувачка першого (бакалаврського) рівня вищої освіти спеціальності А4.03 Середня освіта (Історія та громадянська освіта) Мелітопольського державного педагогічного університету імені Богдана Хмельницького,
Помазан Дмитро, доктор філософії, асистент кафедри історії та археології Мелітопольського державного педагогічного університету імені Богдана Хмельницького

Запорозька Січ – це унікальне соціально-політичне та військове явище. Вона стала основою формування українського козацтва, а XVII ст. стало періодом його найвищого розквіту. Козацтво завжди асоціювалося з боротьбою за свободу та незалежність. Запоріжці захищали українські землі та утворювали зовсім новий формат військової культури.. Зараз Україна переживає подібний досвід – боротьбу з агресором, і приклад козаків надихає сучасних воїнів. Актуальність дослідження козацької культури полягає в суспільному запиті на переосмислення військової традиції, як складової націєтворчого

процесу. Культура запорізького козацтва XVII ст. є важливою складовою української історичної спадщини. Вона сформувалась в умовах постійної боротьби за свободу. Козацтво стало не лише військовою силою, яка визначило подальший розвиток української нації [5, с. 471, 530].

Метою цієї роботи є з'ясування фактору духовної культури у становленні запорізького козацтва XVII ст. як суспільно-культурного феномена української історії. Культура в цьому процесі виступала не лише тлом історичних подій, а й активним чинником формування козацької спільноти, її світогляду, моральних норм і політичних ідеалів.

Осмислюючи зміст поняття «духовна культура», варто підкреслити, що воно охоплює широкий спектр проявів людської діяльності, спрямованої на творення, збереження й передачу духовних цінностей. У науковій традиції духовну культуру розглядають як особливу сферу суспільного життя, що включає освіту, виховання, мистецтво, релігію, науку, філософію, мораль та право – усі ті форми, через які відбувається осмислення світу й самопізнання людини. Водночас вона постає як система цінностей, ідеалів, переконань та моральних орієнтирів, що визначають поведінку індивіда і спільноти [3, с. 77].

Духовна культура запорожців базувалася на православній вірі. На Січі будували церкви, церкви були присвячені Покрові. Найбільш шанованим святом була Покрова Пресвятої Богородиці, бо вважалась заступницею всього Війська Запорізького. У куренях був свій образ, а перед військовими походами проводили молебні і присяги. [7, с. 223].

Козаки вірили в божу допомогу. Віра відігравала роль не лише релігійної практики, а і джерела духовної сили. Вони сприймали боротьбу з ворогом як священний обов'язок перед Богом і народом. Тому важливою складовою духовної культури запорізьких козаків була молитва, яка виконувала роль морального та об'єднавчого чинника у житті козацької спільноти. За козацькою традицією, у разі крайньої небезпеки на морі чи суходолі вони промовляли спасительні молитви та обіцяли християнське подвижництво. Вцілівши після небезпеки, козаки виконували свої обітниці: замовляли

церковні молебні, робили пожертви на користь храмів, відвідували монастирі, зокрема Самарський, Трахтемирівський, Нехворощанський, Межигірський, а також «богоспасаємий град Київ», щоб поклонитися святим мощам Києво-Печерських отців [1, с. 14].

У духовній культурі запорізького козацтва існував своєрідний міф про характерників – людей, наділених містичними здібностями, які могли передбачати майбутнє, лікувати рани та вести бойові дії за допомогою особливих духовних практик. Характерники постають у народних уявленнях як своєрідні захисники, об'єднуючи в собі риси воїна й мудреця, поєднуючи фізичну силу з духовною дисципліною та здатністю до магічного впливу. Віра у характерників відображала прагнення козацького суспільства пояснити невидимі сили, що впливають на життя й війну, і стала важливою складовою козацької ментальності та духовної культури, підкреслюючи тісний зв'язок між воєнною доблестю, моральними нормами та вірою у трансцендентні сили [2].

У запорожців ставлення до смерті було особливим і тісно пов'язане з військовим побутом. Християнські уявлення поєднувалися тут із суворим «лицарським» кодексом – етичним та духовним орієнтиром січовиків, який вимагав готовності до боротьби з ворогами Христа і самопожертви заради товариства. Козаки постійно жили під загрозою смерті чи поранення, тому філософія життя та смерті формувалася через дисципліну, аскетизм і культуру відваги. Проте козаки цінували життя й ішли на смерть лише з поважних причин, як-от захист побратимів чи інтересів товариства.

Погребальна обрядовість запорожців поєднувала християнські та дохристиянські елементи. Передбачення смерті ґрунтувалося на прикметах, снах, поведінці тварин. Поховання відображало уявлення про загробне життя: покійним клали посудини з водою, медом, горілкою, їжею, монету для «перевозу душі». Молодих померлих одягали у весільне вбрання, іноді створювали весільну церемонію, прикрашали стрічками, коровай та хрести, співали весільні пісні – усе це мало забезпечити «вічний спокій» померлих і відобразити їхнє входження у нове життя [4, с. 9-11].

Водночас козаки майстерно розповідали про власні подвиги, видатних богатирів і характерників, створюючи колективну пам'ять спільноти. Такі твори, як легенди про

Богдана Хмельницького чи перекази «Як запорожці пішли із Січі до турка», поєднували історичні події з художнім вимислом і слугували засобом виховання, формуючи моральні та патріотичні орієнтири. Фольклорні жанри, створені козаками, збереглися у легендах та топонімічних переказах, пов'язаних із конкретними місцями, отаманами та історичними подіями. Усі ці елементи духовної культури сприяли збереженню історичної пам'яті, зміцненню колективної ідентичності та передавалися від покоління до покоління як невід'ємна частина козацької самосвідомості [6].

Українські козаки побудували свою культуру на засадах військового процесу та постійної боротьби. Сформувалась унікальна культура, яка має ознаки єдності, військової дружби, унікального побуту. Культура козацтва Запорізької Січі XVII ст. – це потужна основа української духовності і гідності. Описані компоненти духовної культури значно розширюють уявлення світоглядну систему козаків-запорожців. Водночас культурна складова козацтва має потужний потенціал, для подальшого вивчення. Сьогодні українці демонструють ті самі риси – мужність, стійкість і любов до Батьківщини. Спадщина запорожців залишається живою і надихає боротися за незалежність України.

Список використаних джерел

1. Гурбик А. Християнська звичаєва культура запорозького козацтва // *Чорноморська минувшина*. 2013. Вип. 8. С. 11–31.
2. Каляндрук Т. Загадки козацьких характерників. Львів : ЛА «Піраміда», 2007.
3. Мартиненко О. В. Аналіз наукових підходів до визначення терміна «духовна культура» // *Ukr. Socium*. 2006. № 1 (12). С. 73–78. DOI: 10.15407/socium2006.01.07.
4. Плецький С. П. Погребальні обряди українців за козацької доби. Київ : [б. в.], 2013. (Запорізька спадщина ; вип. 19). НАН України, Ін-т укр. археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського.
5. Смолій В. А. Феномен українського козацтва // *Історія українського козацтва: Нариси*. Т. 1. Київ : Києво-Могилянська академія, 2006.

6. Чабаненко В. А. Козацтво і фольклор [Електронний ресурс] // *Енциклопедія історії України*. Т. 4: Ка–Ком / Редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. Київ : Наукова думка, 2007. URL: http://www.history.org.ua/?termin=Kozactvo_i_folklor (дата звернення: 16.10.2025).
7. Яворницький Д. І. Історія запорізьких козаків : у 3 т. Т. 1 / пер. з рос. І. Сварник. Львів : Світ, 1990. ISBN 5-11-000647-4.

ЗНАЧЕННЯ ЄРУСАЛИМА В РОЗВИТКУ РЕЛІГІЙ СВІТУ

Сазонова-Стуль Софья, здобувачка другого (магістерського) рівня вищої освіти спеціальності 032 Історія та археологія Мелітопольського державного педагогічного університету імені Богдана Хмельницького

Єрусалим – це місто, яке упродовж тисячоліть залишається центром духовного тяжіння для мільйонів людей різних віросповідань. Його історія охоплює понад три тисячі років, а значення виходить далеко за межі географічних або політичних рамок. Це місце, де перетинаються віра, історія, культура, археологія та цивілізаційна пам’ять людства. У книзі Володимира Кусьнежа «Світ Біблії. Подорож батьківщиною Ісуса Христа» Єрусалим постає не лише як свідок біблійних подій, а як сакральний простір, у якому сплелися долі народів і релігій. Саме через призму Єрусалима можна зрозуміти, як формувалися духовні основи світової цивілізації, і зокрема – християнства.

Єрусалим уперше згадується в Старому Завіті під назвою Салим. Уже в ранньому біблійному періоді він вважався місцем, де живе Бог. Згідно з традицією, тут цар Мелхіседек благословив Авраама, а пізніше цар Давид зробив Єрусалим столицею об’єднаного Ізраїльського царства. Його син Соломон спорудив тут перший Храм – духовний центр юдейського світу, у якому зберігалася Ковчег Заповіту. Саме з цього моменту Єрусалим стає символом присутності Бога серед людей, місцем, де небо торкається землі.

У праці Володимира Кусьнежа підкреслюється, що сакральність Єрусалима визначається не лише його історією, а насамперед досвідом зустрічі Бога і людини. Автор описує місто як «простір одкровення», де віра стає матеріальною реальністю. Протягом століть місто руйнували і відбудовували, але воно завжди залишалося осердям духовного життя. Археологічні знахідки підтверджують, що навіть після руйнування Храму в 586 р. до н.е. єрусалимська громада продовжувала відновлювати культові споруди, що свідчить про стійкість релігійної традиції [2, с. 112].

Особливе значення Єрусалима розкривається в контексті становлення християнства. Саме тут, згідно з Євангеліями, відбулися ключові події земного життя Ісуса Христа – вхід до міста перед Пасхою, Тайна вечеря, страждання на Голгофі, смерть, воскресіння і вознесіння. Як зазначає Кусьнеж, Єрусалим перетворюється на «географію спасіння», у якій кожне місце стає символом віри. Гора Оливна – це місце молитви й вознесіння, Сіон – осередок спільноти апостолів, а Гроб Господній – символ перемоги життя над смертю.

Після воскресіння Христа саме Єрусалим став колискою нової віри. Тут народилася перша християнська громада, що об’єднувала апостолів і їхніх послідовників. У день П’ятидесятниці, коли на учнів зійшов Святий Дух, було проголошено народження Церкви. Цей момент у християнській традиції вважається початком місійної діяльності – виходу християнства за межі юдейського світу [1, с. 45]. Таким чином, Єрусалим став не лише місцем подій, а й точкою відліку нової духовної епохи.

Археологічні дані підтверджують, що вже у I ст. н.е. тут діяли перші християнські громади, які згодом перетворилися на потужний центр паломництва. За часів імператора Костянтина Великого у IV ст. було збудовано храм Гробу Господнього – головну святиню християнського світу. З того часу Єрусалим став центром літургійного життя та місцем щорічного Великоднього сходження Благодатного вогню.

У книзі Кусьнежа докладно описано археологічні пам’ятки, які свідчать про безперервність священної історії Єрусалима. Розкопки, проведені на території стародавнього міста, підтвердили існування Храмової гори, залишків міських стін часів

Давида та Соломона, а також свідчень римського періоду. Археологічний матеріал показує, що Єрусалим був осередком не лише релігійного, але й культурного життя. Тут сходилися торгові шляхи, відбувався обмін ідеями, формувалася духовна спадщина, що вплинула на весь Середземноморський світ.

Єрусалим для ранніх християн був не лише сакральним центром, а й символом небесного Царства. У християнській традиції з'являється образ «Нового Єрусалима» – духовного міста, у якому немає храмів, бо сам Бог є його світлом. Цей символ став одним із головних у християнській есхатології, що показує тісний зв'язок між земним і небесним вимірами віри [2, с. 90].

Хоча християнство сформувалося саме в Єрусалимі, місто має не менш глибоке значення для юдаїзму та ісламу. Для юдеїв воно – вічна столиця, центр молитви та місце, де знаходився Храм Соломона. Навіть після руйнування Другого храму у 70 році н.е. єврейський народ зберіг віру в повернення до Єрусалима. Стіна Плачу – залишок храмової споруди – є сьогодні головним символом єврейської тяглості й духовного єднання. Юдеї вважають, що саме тут з'явиться Месія і розпочнеться ера справедливості.

Для мусульман Єрусалим – третє за святістю місто після Мекки й Медіни. Згідно з ісламською традицією, саме звідси пророк Мухаммед здійснив своє нічне вознесіння до Аллаха (аль-мірадж). На місці, звідки він вознісся, у VII ст. було зведено Купол Скелі – одну з найвеличніших пам'яток ісламської архітектури. Поруч розташована мечеть Аль-Акса, яку також вважають священною. Таким чином, Єрусалим став простором, де переплітаються три релігійні світи, які визнають єдиного Бога, але мають різне бачення Його природи і шляхів спасіння [4].

Це багатоконфесійне значення міста породжує не лише духовну єдність, а й конфлікти. Історія Єрусалима – це історія боротьби за святість, історія паломництв і завоювань, спроб примирення і протистояння. Водночас саме через цю боротьбу місто набуло статусу «світової столиці релігій» – місця, де людство постійно шукає гармонії між вірою, істиною і миром.

У XX–XXI ст. Єрусалим залишається центром міжнародної уваги. Для християн усього світу паломництво до Святої Землі стало формою духовного відновлення. Сучасні археологічні дослідження, описані в книзі Кусьнежа, підтверджують достовірність багатьох євангельських подій. Розкопки в районі Гефсиманії, Віа Долороза, Сіону дають змогу краще зрозуміти контекст життя Ісуса і ранньої Церкви [3].

Водночас Єрусалим залишається символом єднання культур – у його архітектурі поєднуються юдейські, християнські, мусульманські й візантійські елементи. Це місто несе у собі відбиток усіх епох: від біблійних часів і Римської імперії до Османської доби і сучасної держави Ізраїль. Його образ – це жива історія, у якій кожен камінь говорить про віру, жертву й надію.

Для християн Єрусалим – це не лише історичне місце, а духовний символ спасіння. Кусьнеж наголошує, що саме тут людство вперше усвідомило таємницю Хреста як перемоги любові над смертю. Єрусалим став точкою зустрічі Бога й людини, де історія людства отримала новий сенс. Через події Страстей Христових місто перетворилося на всесвітню метафору страждання і воскресіння [2, с. 125].

У богослов'ї Єрусалим ототожнюється з Церквою – спільнотою віруючих, покликаних до вічного життя. Тому кожне паломництво до Єрусалима – це не лише подорож у минуле, а й духовний шлях до власного оновлення. Для археологів і істориків місто є безцінним джерелом знань, яке дозволяє поєднати текст Святого Письма з реальними матеріальними свідченнями. Саме ця унікальна комбінація духовного й наукового робить Єрусалим об'єктом постійних досліджень і символом нескінченного пошуку істини.

Отже, Єрусалим – це не просто місто, а концентрат людської історії, духовності та віри. Його значення для християнства полягає в тому, що саме тут здійснилося спасіння людства через смерть і воскресіння Ісуса Христа. Звідси почалася історія Церкви, тут зародилася традиція паломництв, тут формувався перший центр християнської спільноти.

Водночас Єрусалим об'єднує три великі монотеїстичні релігії – юдаїзм, християнство й іслам – роблячи його символом як духовної єдності, так і складності

людських відносин. У ньому співіснують різні культури, мови та віровчення, але всі вони визнають святість цього місця.

У світлі сучасних історико-археологічних досліджень Єрусалим продовжує відкривати нові грані своєї давнини. Він є живим свідченням того, що духовна спадщина може пережити будь-які руйнування. Саме тому Єрусалим називають світовою столицею релігій – не лише через кількість святинь, а тому, що в ньому зосереджено духовний досвід людства, його віра, сумніви, страждання й надія.

Список використаних джерел

1. Архипова Т. В. Єрусалим як релігійний центр: історичний розвиток і сучасне значення // *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Історичні науки»*. 2020. Вип. 31. С. 45–52.
2. Кусьнеж В. Світ Біблії. Подорож батьківщиною Ісуса Христа. Львів : Кайрос, 2022. 368 с.
3. Armstrong K. Jerusalem: One City, Three Faiths. London : HarperCollins, 1996. 608 p.
4. Eliade M. The Sacred and the Profane: The Nature of Religion. New York : Harcourt, 1987. 256 p.

ДУНАЄВЕЧЧИНА В ПЕРІОД НАЦІОНАЛЬНО-ВИЗВОЛЬНОЇ БОРОТЬБИ УКРАЇНСЬКОГО НАРОДУ В СЕРЕДИНІ XVII ст.

Хом'як Анна, здобувачка фахової передвищої освіти спеціальності D3 Менеджмент Хмельницького фахового коледжу Університету «Україна»,
Атаманчук Олександр, викладач історії Хмельницького фахового коледжу Університету «Україна»

Дунаєвеччина на середину XVII ст. була складовою Подільського воєводства. Дунаївці знаходились за 30 км від Кам'янця і не раз ділили з ним трагічну долю в тривалій боротьбі з колонізаторами. 1629 року містечко належало Ганні Станіславській, дружині київського воєводи, яка здавала маєток в оренду, у вказаний час – Станіславу

Грушецькому. Дунаївці були чималим поселенням, маючи не менше 630 димів. Становище селян та містян було нелегким – орендатор прагнув якнайшвидше повернути виплачені за оренду 60 тис. злотих і встигнути заробити чималий куш. Сучасник, оцінюючи становище подільських селян, писав: «Селян, істот з виснаженими обличчями, не вважають людьми, шляхта немилосердно поводиться з ними, обтяжує непосильними роботами, ув'язнює в тюрми, б'є, мордує, підрізає жили, таврує, п'є їх піт і кров». Все це викликало в нашому краї неодноразові виступи проти магнатів та шляхти, породило опришківський рух [1, с. 28-29].

Спроба взяти твердиню приступом результатів не дала. Кам'янець залишався оплотом поляків, які вважали виступ козаків черговим бунтом, й прагнули викорінити його «огнем и мечем». Вже в третій декаді листопада 1648 року кам'янецький каштелян Станіслав Лянцкоронський зробив спробу розблокувати місто, штурмом взяв Дунаївці, які вчинили полякам відчайдушний опір, містечко спалив, а жителів, що не зуміли втекти, вирізав [3, с. 352].

Король Ян Казимир 12 грудня 1648 р., повідомляючи населення Речі Посполитої про закінчення «козацької війни», зажадав від селян та міщан припинити бунти, повертатись до сімей і дотримуватись «звичайного підданства». А 19 грудня польному гетьману А. Фірлею наказав викорінювати будь – які вогнища селянського спротиву. Повертаючись у маєтки, поляки жорстокими репресіями приводили селян до послушенства. Кам'янецький староста Петро Потоцький планував похід на Бар, місце дислокації головних сил Подільського полку, який на той час очолював Іван Федоренко. До ставки Богдана Хмельницького сипались скарги. Ставало очевидним, що нової війни з поляками не уникнути.

А тим часом у відповідь на кривди шляхти на терені Кам'янеччини-Дунаєвеччини розгорялося полум'я селянської боротьби, активізували дії загони опришків Семена Височана, які вже в січні 1649 р. з'явилися в околицях Кам'янця. Богдан Хмельницький направив сюди полковника І. Федоренка, який під Іванківцями завдав поразки польським хоругвам. Були визволені й Дунаївці. Кам'янець вдалося відрізати від Хотина, звідки поступало продовольство для польської залоги.

З Кам'янця польське командування направляло каральні загони в різні місця. Староста П. Потоцький послав 200 жовнірів проти опришків, які осіли в Дунаївцях, але взяти місто поляки не змогли. Воно мало укріплення, невеликий замок, який згадувався ще й 1666 р. в Атласі Йоганеса Янсонія, виданому в Амстердамі, як «укріплення над р. Тернавою». Діяла система підземних комунікацій, яка з'єднувала різні кінці міста з укріпленою частиною в районі річки Тернави [2, с. 237].

1649 р. ординці, направляючись до Збаража, пограбували Дунаївці. «Римована хроніка», створена шляхтичем з Ярмолинців на початку 80-х років XVII ст., відтворює картину татарського погрому 1649 р.: «Замки, села і містечка (зносили) з грунту, перетворюючи в попіл, в пошуках здобичі викопували мертвих з гробів». Зборівський договір передбачав повернення Подільського воєводства до складу Речі Посполитої, однак повсталі ще тривалий час чинили спротив полякам. Шляхта скаржилася королю, що її не пускають до маєтків. Загони опришків, що переховувалися в Медоборах, 1650 р. не раз здійснювали напади на польські загони.

Коронний гетьман М. Потоцький, незважаючи на мирну угоду, взимку 1651 р. розпочав наступальні дії. 10 лютого польські війська під командуванням польного гетьмана М. Калиновського атакували Красне, у бою загинув Данило Нечай. Були взяті й інші міста. Наступ поляків зупинив Іван Богун за підтримки українських військ. М. Калиновський відступив спочатку до Бару, а згодом – до Кам'янця. Б. Хмельницький направив до Кам'янця козацькі і татарські підрозділи – більше 10 тис. чоловік на чолі з наказним гетьманом Д. Лисовцем. У ніч з 28 на 29 квітня були визволені Дунаївці, Балин, Смотрич.

Літня поразка під Берестечком привела до відновлення польської влади на Поділлі, але не зламала опору народу – повстанці продовжували напади на шляхетські маєтки. 1652 р. Богдан Хмельницький під Батогом завдав нищівного удару 20-тисячній армії М. Калиновського. Це сталося 23 травня. На початку червня по дорозі до Кам'янця українські війська звільнили Дунаївці. За переказами, жителі міста з ентузіазмом зустріли козацького гетьмана, а на знак вдячності за підтримку факт його перебування

в містечку нібито увічнили кам'яною плитою на ринковій площі, згодом знищеною поляками. Документального підтвердження цього факту не знайдено.

1653 р. край зазнавав безкінечних спустошень внаслідок переміщення і постоїв різних сил - козацьких, польських, татарських, неодноразових боїв. У травні Поділлям, виганяючи поляків, пройшли українські полки на чолі з Б. Хмельницьким. У вересні 40-тисячне польське військо, направляючись до Бару, плюндрувало Дунаєвеччину. 1654 р. тридцятитисячне польське військо на шляху до Шаргорода «вогнем і мечем зносило села й хутори». Від цього карального походу дуже потерпіли Дунаївці і навколишні села.

Зафіксували деякі події та особистості того часу не тільки перекази, а й народні пісні, думи, а також топонімія. «Козацька долина» на межі вихрівських, ганнівських і ставищанських полів перейняла цю назву від кривавих зіткнень козаків з поляками. «Сині озера», ставищанські поля ліворуч шляху на Хмельницький, свого часу синіли жупанами польських жовнірів, які згубили голови на українській землі. Хрест на Кургані козацької слави в Козацькій долині, встановлений 2001 р. за ініціативи та фінансової підтримки козацького генерала Леоніда Танащука, увічнює подвиг козаків – визволителів Дунаєвеччини .

Ім'я Богдана Хмельницького в Хмельницькій області носили 11 колгоспів та радгоспів, у тому числі залісецьке колективне господарство в Дунаєвецькому районі. У центрі села ще й досі стоїть бюст козацького гетьмана.

Підсумовуючи, слід зазначити, що події національно - визвольної боротьби українського народу середини XVII ст. – не тільки героїчна сторінка нашої історії, а й урок, дуже вчасний для нинішнього історичного моменту. А він – не простий. Багатонаціональність, поліконфесійність, ломка економічного і суспільно-політичного устрою, що викликала непримиренну і тривалу боротьбу за матеріально-фінансові блага, їх приватизацію і переділ, протистояння політичних сил різних напрямів і уподобань, війна на сході України ускладнюють розбудову незалежності – реформування суспільного життя, зміцнення держави. Досвід Хмельниччини кличе міцнити єдність народу і консолідованість політичної еліти в боротьбі за незалежність і власну державність.

Список використаних джерел

1. Буб'яков І. Т., Пажинська В. М. Місця козацької слави на Хмельниччині. Тези доповідей науково-практичної конференції «Поділля в роки визвольної війни українського народу 1648 -1654 рр.». Дунаївці, 1992. С. 28-29.
2. Історія міст і сіл Української РСР. Хмельницька область. Київ: Гол. ред. УРЕ АН УРСР, 1971. С. 237-247.
3. Прокопчук В. С. Дунаєвеччина: край і люди: монографія. Дунаївці; Кам'янець-Подільський: Зволейко Д.Г., 2013. 352 с.

ФОРМУВАННЯ ЄВРОПЕЙСЬКИХ ЦІННОСТЕЙ НА УРОКАХ ІСТОРІЇ У ШКОЛІ

Шевченко Григорій, здобувач першого (бакалаврського) рівня вищої освіти спеціальності А4.03 Середня освіта (Історія та громадянська освіта) Мелітопольського державного педагогічного університету імені Богдана Хмельницького,
Помазан Дмитро, доктор філософії, асистент кафедри історії та археології Мелітопольського державного педагогічного університету імені Богдана Хмельницького

Сучасна Україна перебуває на етапі становлення демократичного суспільства європейського типу, що передбачає інтеграцію спільних із країнами Європейського Союзу цінностей. У контексті євроінтеграційних процесів особливої актуальності набуває проблема формування в молодого покоління громадянських компетентностей, заснованих на принципах демократії, прав людини, толерантності, свободи та солідарності.

Вагомим засобом реалізації цього завдання виступає шкільний курс історії, який має значний потенціал у процесі формування ціннісних орієнтацій учнів. Саме через уроки історії учні усвідомлюють історичні, культурні та духовні засади європейської

цивілізації, формують критичне мислення, історичну свідомість, здатність до аналізу суспільних процесів крізь призму загальнолюдських та демократичних цінностей.

Формування європейських цінностей у процесі викладання історії сприяє вихованню відповідального, свідомого громадянина, здатного до активної участі в розвитку громадянського суспільства. У цьому контексті історична освіта постає не лише як засіб засвоєння фактологічного матеріалу, а й як важливий чинник соціалізації, духовно-морального становлення особистості та її орієнтації на демократичні ідеали.

Мета дослідження – теоретично обґрунтувати та розкрити особливості формування європейських цінностей у процесі викладання історії в закладах загальної середньої освіти.

Історія України сповнена великих звершень, перемог і піднесень, але водночас має трагічні сторінки внутрішніх конфліктів, усобиць та іноземних вторгнень. Якщо радянська історіографія шукала класового ворога, то сучасні підходи іноді зосереджуються на національних ворогах, що може вести до спрощеного схематизму. Сьогодні дослідники наголошують на потребі «гуманізувати» історію – наповнити її соціокультурним змістом, показати не лише війни й перемоги, а й життя людей, культурні досягнення, взаємодію різних народів. Особливе значення має соціальна та етноісторія, що дозволяє демонструвати Україну як матір багатьох націй і народів.

На уроках історії це створює унікальну можливість формувати в учнів європейські цінності: повагу до плюралізму, толерантність, усвідомлення культурного та релігійного різноманіття. Плюралізм і національна ідентичність не суперечать один одному, а взаємозбагачуються, наповнюючи минуле й сучасне новим змістом. Важливо звертатися до регіональної історії, бо саме через неї формується місцева свідомість, яка ґрунтується на знаннях, повідомленнях, ЗМІ та усній історії [5, с. 187].

Європейський вибір України не означає втрату національної самобутності чи сліпого наслідування чужих моделей. Україна завжди була невід’ємною частиною європейської цивілізації, а її територія розташована у самому географічному центрі континенту. Уроки історії дають унікальну можливість показати учням, що формування

європейських цінностей – свободи, гідності, толерантності та демократії – не суперечить збереженню національної ідентичності.

Формування європейських цінностей у сучасній українській школі відповідає положенням Концепції Нової української школи [4] та Державного стандарту базової середньої освіти [3], де підкреслюється важливість виховання свідомого громадянина на основі принципів демократії, толерантності й поваги до прав людини.

Впровадження активного навчання учнів у курсі історії та громадянської освіти є комплексним завданням. Для його ефективного здійснення важливо враховувати відбір і структурування навчального матеріалу, типи пізнавальних завдань, організацію уроку та принципи компетентнісного підходу. Успішне застосування активних методів потребує поширення інформації серед педагогів, спеціальної підготовки вчителів та розробки підручників, адаптованих до активного навчання. Такий підхід сприяє самореалізації учнів, розвитку їхніх компетентностей і формуванню свідомого громадянина [6, с. 113].

Невідповідність історичної політики змісту шкільного курсу історії, а також маніпуляції радянськими та російськими інтерпретаціями минулого, створюють загрозу для формування національної ідентичності та свідомого громадянства [2, с. 20-21]

Ще за часів Київської Русі Україна була осердям розвитку цінностей, які впливали на Європу. Анна Ярославна, донька великого князя Ярослава Мудрого, стала просвітителькою французького народу, а українці здобували визнання як одна з найосвіченіших націй континенту. Вони легко ставали професорами та ректорами європейських університетів, а з українських академій виходили гетьмани, митрополити та реформатори, чиї досягнення відчутні не лише в Україні, а і за її кордонами [1, с. 63].

Уроки історії в загальноосвітніх закладах сприяють формуванню європейських цінностей – демократії, свободи, толерантності, гідності та солідарності. Це досягається через інтеграцію нормативних документів (Концепція НУШ, Державний стандарт), застосування активних методів навчання та використання історичних прикладів цивілізаційного впливу України на Європу. Активне навчання розвиває критичне мислення, компетентності та громадянську позицію учнів. Вивчення регіональної історії

та врахування історичної політики сприяють збереженню національної ідентичності й протидії маніпуляціям у викладанні історії. Тому шкільна історична освіта є ефективним засобом соціалізації, духовного розвитку та виховання свідомого громадянина, орієнтованого на європейські цінності.

Список використаних джерел

1. Бондаренко Н. В. Цінності об'єднаної Європи та їх формування в Українській новій школі. In: «Science progress in European countries: new concepts and modern solutions»: papers of the 8th International Scientific Conference. (Stuttgart, July 12, 2019). Ed. by L. Siebenberg. Stuttgart: ORT Publishing, 2019. P. 62–74.

2. Гупан Н. М. Проблеми оновлення шкільного курсу історії в контексті сучасної історичної політики. Актуальні проблеми історичної освіти: матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції (18 березня 2021 року, м. Херсон). Херсон: ХДУ, 2021. С. 20-22.

3. Державний стандарт базової середньої освіти. Міністерство освіти і науки України. URL: https://mon.gov.ua/osvita-2/zagalna-serednya-osvita/nova-ukrainska-shkola-2/derzhavniy-standart-bazovoi-serednoi-osviti (дата звернення: 30.10.2025).

4. Концепція Нової української школи: від 27 жовтня 2016 року / Міністерство освіти і науки України. Офіц. вид. Київ: КабМін України, 2018. 40 с.

5. Левітас Ф. Л. Формування сучасних цінностей у процесі викладання історії. Сучасні стратегії університетської освіти: якісний вимір: матер. Міжнар. наук.-практ. конф. (28—29 березня). 2012. С. 183–188.

6. Пометун О. Активне навчання учнів історії та громадянської освіти у контексті запровадження державного стандарту базової середньої освіти. Український педагогічний журнал. 2021. № 4. С. 106–115.

УЧАСТЬ ПОДРУЖЖЯ ІРИНИ ТА ІГОРЯ КАЛИНЦІВ У ВІДРОДЖЕННІ УКРАЇНСЬКИХ НАРОДНИХ ТРАДИЦІЙ НА ПРИКЛАДІ ВЕРТЕПУ (ГРУДЕНЬ 1971 – СІЧЕНЬ 1972 рр.)

Шепітак Наталія, здобувачка другого (магістерського) рівня вищої освіти спеціальності А4.03 Середня освіта (Історія та громадянська освіта) Карпатського національного університету імені Василя Стефаника

Проведені в середині 1960-х рр. арешти й суди над «інакодумцями», без сумніву, завдали удару по українському опозиційному руху. В кінцевому результаті одна частина дисидентів опинилася за ґратами, а друга – під пильним наглядом працівників Комітету державної безпеки (КДБ). Всі ці події не стали причиною згасання прагнень зберегти та захистити українську справу. Виразним прикладом цієї боротьби стало відновлення традиції колядування. Зусиллями української інтелігенції упродовж 1960–1970-х рр. у м. Києві та м. Львові організовувалися вертепи, що в свою чергу сприяло відновленню та збереженню давніх народних звичаїв [5, с. 11]. Традицію колядувати у м. Львові почали відновлювати ще у 1965 р. після першої хвилі арештів представників української інтелігенції. Серед тих, хто долучився до відродження і збереження українських звичаїв, були подружжя поетів Ігор та Ірина Калинці, художниця Стефанія Шабатура, лікарка Олена Антонів [8].

Обходи з виконанням величаво-поздоровчих пісень проводилися не на Різдво Христове, а напередодні Нового року – 31 грудня. Олена Антонів – активна учасниця руху опору з 1962 р., членкиня Клубу творчої молоді (КТМ) «Пролісок», була ініціаторкою відновлення різдвяних традицій у м. Львові, які заборонялися в радянський час [7, с. 62]. Ірина Калинець згадувала, що дім О. Антонів на вулиці Спокійній став місцем зустрічей та репетицій колядок у 1971–1972 рр. [3]. Цікавим є те, що складовою частиною колядування була Різдвяна зірка, а характерною ознакою вертепного дійства – намагання поєднати воєдино елементи звичаїв святкування Різдва різних частин України. Тому склад ватаг мав різних персонажів починаючи від Маланки, Василя, Кози, Чорта – закінчуючи Півнем, Смертю з косою і Жидом [5, с. 12].

Наприкінці 1971 р. у Львові нараховувалося близько 45 учасників колядувань. Цікавим є те, що до львівського вертепу в 1971 р. приєднався Василь Стус. Він приїхав із м. Моршина, де перебував на лікуванні, та одразу ж висловив свій захват від львівської коляди: «Ви зуміли таки зберегти себе. У цьому й сила ваша» [7, с. 74]. Про знайомство з Василем Стусом Ірина Калинець говорила так: «По правді кажучи, ми познайомилися ближче завдяки моїй донечці Дзвениславі. У той час, коли ходили колядувати, вони вподобали собі одне одного. Він *щось їй так серйозно розповідав, а вона, мабуть, зачарована його голосом уважно слухала й дивилася на нього як на рідну людину. Василь взяв її за ручку, веде і каже: «Яка чарівна дитина!» А я кажу: «То моя». «Як це Ваша?» Відповідаю: «Ігоря Калинця і моя». «То твоя мама? – питає Василь Стус. – То Ви Ірина Калинець чи Ірина Стасів?» А я кажу: «Я Ірина Стасів-Калинець»» [6].* Тоді ж таки, гостюючи в подружжя Калинців, Василь Стус подарував їм самвидавну збірку власної поезії «Зимові дерева», підписавши на пам’ять титульну сторінку, а також свою статтю про Павла Тичину «Феномен доби». У відповідь Ігор та Ірина Калинці вручили йому вишиванку [3].

Так, 31 грудня 1971 р. вертепом ходили дисиденти Стефа Шабатура, подружжя Калинців, Богдан Сорока, Марія Гель, Оксана Осадча, Михайло та Ольга Горині, Раїса Мороз, Василь Стус та ін. [2, арк. 88]. Уже в дорослому віці донька подружжя Калинців Дзвенислава згадуватиме про коляду: «Коли можна було співати, то виконували «Рік новий народився» замість традиційної «Нова радість» [8]. Зібрані колядниками гроші передавалися на допомогу тодішнім політв’язням, їхнім сім’ям, а також для друку нового випуску «самвидавчого» журналу «Український вісник» [7, с. 74–75]. Гуртом львівська молодь ходила вертепом до друзів, викладачів вищих навчальних закладів (ВНЗ), відомих львів’ян, зокрема Миколи Петренка, Романа Іваничука, Григорія Нудьгу, Володимира Лучука, Євгена Лазаренка та ін. Натхненне юнацтво вітало їх із прийдешнім Новим роком. У підсумку дисидентами було зібрано 250 рублів, які повинні були передати на оплату адвоката у справі заарештованої одеської дисидентки Ніни Строкатої-Караванської [2, арк. 88].

«Повертаючись пізно ввечері радісними з колядувань, ми проходили вулицею, де розміщувалося Управління КДБ по Львівській області. Нас насторожило те, що з вікон відбивалося світло, а на хвилину, то була ніч 31 грудня – Новий рік. Ірина Стасів-Калинець, якось тієї ж миті сказала: «Очевидно, будуть арешти", на жаль так і сталося», – розповідала художниця та дисидентка С. Шабатура [4]. Реакція з боку органів КДБ не змусила себе чекати. В інформаційному повідомленні на ім'я Першого секретаря Центрального комітету (ЦК) Комуністичної партії України (КПУ) Петра Шелеста від 31 січня 1971 р. органами державної безпеки було піддано жорсткій критиці учасників вертепів, а їхні дії охарактеризовано як такі, що можуть «загрожувати суспільному порядку» [1, арк. 267–269]. Так, 10 січня 1972 р. Головою КДБ при Раді Міністрів (РМ) УРСР Віталієм Федорчуком було надіслано повідомлення П. Шелесту, в якому зазначалися імена організаторів і учасників проведених 31 грудня 1971 р. новорічних колядувань у містах Києві та Львові [2, арк. 85–88].

Отже, участь Ірини та Ігоря Калинців у вертепі 1971–1972 рр. засвідчує їхню активну залученість до культурно-національного руху в середовищі української інтелігенції м. Львова. Разом з іншими однодумцями вони не лише зберігали народні традиції, а й свідомо протиставляли їх офіційній радянській культурній політиці, яка ігнорувала або маргіналізувала релігійні й національні форми самовираження. Їхня діяльність мала не лише культурну, а й виразну громадянську та символічну вагу, оскільки коляда ставала формою тихого спротиву, збереження ідентичності та міжпоколіннєвого зв'язку в умовах радянської репресивної системи.

Додаток 1. Ірина Калинець, Марія Савка-Качмар біля Василя Стуса. На руках – Дзвенислава Мамчур-Калинець [https://surl.li/orohxp]

Додаток 2.

Титульна сторінка самвидавної збірки Василя Стуса «Зимові дерева», подарована друзям 8 січня 1972 р.

[https://surl.li/faytva]

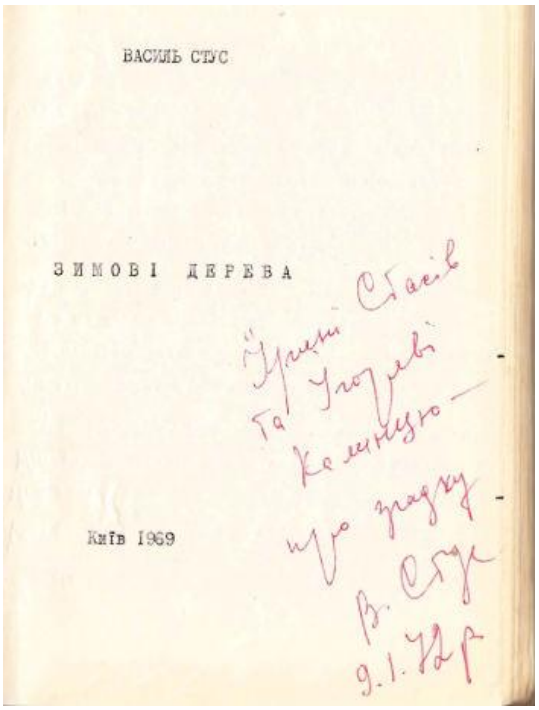

Список використаних джерел

1. Галузевий державний архів Служби безпеки України (далі – ГДА СБУ). Ф. 16. Секретаріат ГПУ-КДБ УРСР. Спр. 1031. Інформаційне повідомлення Голови КДБ при Раді Міністрів УРСР Федорчука в ЦК КПУ. Про організацію груп для проведення колядок, керівників ватаг. Арк. 267–272. URL: http://avr.org.ua/viewDoc/27659 (дата звернення: 20.10.2025)

2. ГДА СБУ. Ф. 16. Секретаріат ГПУ-КДБ УРСР. Спр. 1032. Спеціальне повідомлення Голови КДБ при Раді Міністрів УРСР Федорчука Першому секретарю ЦК КПУ Шелесту. Про особливості організації та проведення новорічних колядок дисидентами у Києві та Львові. Арк. 85–89. URL: https://avr.org.ua/viewDoc/27661 (дата звернення: 20.10.2025)

3. Гриців М. Арештована коляда або Погром 12 січня 1972-го. *Історична правда.* 2011. 12 січня. URL: https://surl.li/qbrnmi (дата звернення 19.10.2025)

4. Овсієнко В. В. Шабатура Стефанія Михайлівна. 2011. 26 серпня. *Віртуальний музей «Дисидентський рух в Україні».* URL: https://surl.li/apewzf (дата звернення: 19.10.2025)

5. Паска Б. В. Новорічні колядування як складова боротьби українських дисидентів за розвиток національної культури (1960-ті – 70-ті рр.). *Актуальні питання гуманітарних наук : Міжвузівський збірник наукових праць молодих вчених Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка.* Вип. 54. Т. 2. С. 10–16. URL: https://surli.cc/hqlskk (дата звернення: 19.10.2025)

6. Стасів-Калинець Ірина (1940–2012). *Стус Центр.* 2025. 26 вересня. URL: https://surl.li/faytva (дата звернення 20.10.2025)

7. Стефанія Шабатура: вибрана палітра кольорів з мозаїки життя і творчості / Упорядник Соломія Дяків. Київ : Смолоскип, 2016. 256 с.

8. Терещук Г. Вертеп 1972 року та операція КДБ. Початок масових арештів української інтелігенції. *Радіо Свобода.* 2022. 12 січня. URL: https://surl.li/orohxp (дата звернення 19.10.2025)

ЖІНОЧІ ОРГАНІЗАЦІЇ ЗАХІДНОЇ УКРАЇНИ В ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ XIX ст.

Шкода Наталія, канд. іст. наук, доцент кафедри історії та археології Мелітопольського державного педагогічного університету імені Богдана Хмельницького

Великою рушійною силою державотворчого процесу в України є жіноцтво. Умовою забезпечення демократизації політичної системи в Україні є впровадження реальної гендерної демократії. Громадянська позиція та активність жінок значно впливає на темпи поступу державного розвитку. Важливо дослідити та об'єктивно

оцінити участь жінок в усіх сферах громадського життя в попередні епохи, зокрема в Західній Україні в другій половині XIX ст.

Однією з перших жіночих організацій в Галичині було москвофільське «Общество русских дам» у Львові, утворене в 1878 р. на базі жіночого братства при львівській Успенській церкві [4, с. 61]. На Буковині діяло Товариство Мироносиці при греко-католицькій церкві в Чернівцях. Існувала низка клерикально-доброчинних товариств – «Православні Русинки», «Марійське товариство пань», «Товариство св. Ольги», «Товариство для вибору риз церковних» та ін.

В Галичині у Станіславі в 1884 р. виникло «Товариство українських жінок», головним завданням якого було здійснення впливу на суспільні процеси через літературу [2, с. 98]. Очолила це товариство піонерка жіночого руху на західноукраїнських землях Наталія Кобринська [1, с.28]. Енергійна діяльність Н. Кобринської, її громадська свідомість були прикладом для багатьох жінок, яких вона заохочувала до творчої і громадської роботи.

Діяльністю «Товариства українських жінок» цікавився І. Франко. Він подав до загального відома звістку про перші жіночі організаційні збори в Станіславі в жовтні 1884 р., на яких було схвалено статут цього товариства й відправлено його до затвердження намісництву. Письменник схвалював програму Товариства, закликав жінок підтримати його діяльність. Активну участь у його створенні брала також Уляна Кравченко, українська учителька, відома письменниця, активістка українського жіночого руху.

В цілому програма цієї жіночої організації мала демократичну спрямованість, але була обмеженою, не повністю відповідала тогочасному суспільному запиту. О. Кобилянська, І. Франко, М. Павлик критикували цю програму за обмеженість лише колом культурно-освітніх завдань, вказували на необхідність політичного, економічного й побутового розкріпачення жіноцтва.

Протягом першого року свого існування товариство провело кілька літературних вечорів, зробило кроки в справі створення жіночої бурси у Станіславі, взяло участь у роботі педагогічного товариства «Шкільна поміч».

У 1885 р. товариство виступило з ініціативою видати силами жінок літературний альманах. Н. Кобринська вирішила підняти проблематику жіночого альманаху до всеукраїнського рівня й запросити до участі в його виданні авторів з різних регіонів України. Вона сподівалась таким чином об'єднати українські землі, поділені державним кордоном. Було організовано фонд для цього видання. Підтримали ідею створення альманаху та всіляко сприяли її реалізації І. Франко і О. Пчілка. Альманах вийшов в світ 1887 р. під назвою «Перший вінок». Журнал отримав сурову критику.

«Перший вінок» представляв 40 творів 17 авторів-жінок з Галичини, Буковини, Волині, Наддніпрянщини. Серед них – не тільки літературні твори, а й наукові дослідження. Альманах містив дослідження з етнографії Буковини, Косівщини, Бойківщини, художні оповідання, публіцистичні статті Н. Кобринської. Серед авторів були Уляна Кравченко, Климентина Попович, Ольга Бажанська, Ольга Рожкевич, Ганна Барвінок, Дніпрова Чайка, Леся Українка, Олена Пчілка.

Видання мало демократичний характер, пропагувало ідеї суспільного прогресу, боротьби за економічну незалежність жінки, була яскраво виражена ідея консолідації передових літературних сил всієї України. Альманах став засобом спілкування кращих представниць українського жіноцтва через кордони, сприяв взаємному збагаченню української культури як єдиної, посиленню ролі жінки в громадському житті суспільства. Більшість авторок альманаху займались окрім творчої діяльності ще й громадською справою. Жінки вносили в суспільне життя широкий розмах проникливих думок та ініціатив.

Наприкінці 1880-х рр. товариство займалось виключно доброчинною та філантропічною діяльністю, а в другій половині 80-х рр. зовсім занепало. Організаторка Н. Кобринська відійшла від участі в роботі товариства, її не задовольняли лише доброчинні заходи членкінь, вона відстоювала ідею громадської діяльності, спрямованої на розвиток національної свідомості населення.

В 1890-ті рр. жіночі організації виникають у багатьох містах. У 1893 р. було створено «Клуб русинок» у Львові і «Жіночий кружок» в Коломиї, у 1894 р. – «Жіноче товариство» в Городенці і москвофільське «Общество русских женщин» на Буковині, в

1896 р. – «Жіночий кружок» в Тернополі, у 1901 р. – «Жіноча читальня» в Долині, «Кружок українських дівчат» у Львові з філіями на провінції, у 1903 р. жіночі товариства в Бережанах і Рогатині [3, с. 57]. Особливістю їх діяльності було поєднання феміністичних, доброчинних заходів з національно-визвольними устремліннями.

Відомою жіночою організацією в Галичині, заснованою 1893 р., був «Клуб русинок» у Львові. Головою товариства була Г. Шухевич. Членкіні цієї організації брали участь у громадському житті Львова. Діяльність товариства мала культурно-просвітницький характер (організація лекцій, вечорів, аматорських театральних вистав, збирання найрізноманітніших етнографічних матеріалів тощо).

На Буковині було створено «Общество русских женщин» в 1894 р. Члени товариства організовували курси для неписьменних, лекції, вечори, відкривали бібліотеки, читальні, а також розпочали виробничо-комерційну діяльність, зокрема збирали серед селянок вишивки і займались їх комерційним збутом. Ручні роботи буковинських селянок товариство демонструвало на виставках у Відні, інших містах, де вони дістали загальне визнання. Займались члени товариства і створенням дитячих дошкільних закладів тощо. На початку існування товариства активну участь у його роботі брала Ольга Кобилянська. Поступово товариство обмежило сферу своєї діяльності тільки деякими формами просвітницької роботи і філантропії, перетворилося в один з центрів москвофільства на Буковині.

Отже, жіночі організації Галичини, Буковини за характером діяльності були ліберально-демократичними, їх основними завданнями були просвіта, пробудження національної свідомості, реалізація феміністичних завдань. Згадані жіночі організації зробили важливі кроки у справі організаційного оформлення українського жіночого руху. Вони створили необхідні підстави для піднесення суспільної активності жіноцтва, відіграли велику роль у формуванні його національної свідомості та консолідації.

Список використаних джерел

1. Книш І. Жінки вчора і сьогодні: [вибрані статті]. Вінніпег, 1958. 369 с.
2. Кобринська Н. Вибрані твори. К.: Дніпро, 1980. 395 с.

3. Рибак О. Перші жіночі організації у Східній Галичині і Північній Буковині // Україна у минулому. К., Л.: Либідь, 1992. С. 35 – 68.

4. Ткаченко П. І., Ткаченко М. Г. Зародження жіночого руху на західноукраїнських землях // Жінки України: сучасний статус і перспективи. К.: Дніпро, 1995.

СЕКЦІЯ 2. АКТУАЛЬНІ НАПРЯМИ СУЧАСНИХ ГЕОГРАФІЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ: ТЕОРІЯ, МЕТОДИКА, ПРАКТИКА

МЕТОДИЧНІ ПІДХОДИ ДО ВИВЧЕННЯ ТЕМИ «УКРАЇНСЬКА ДІАСПОРА» В ШКІЛЬНОМУ КУРСІ ГЕОГРАФІЇ «УКРАЇНА У СВІТІ: ПРИРОДА, НАСЕЛЕННЯ»

Арсененко Ірина, канд. географ. наук, доцент кафедри географії та туризму Мелітопольського державного педагогічного університету імені Богдана Хмельницького,
Арабаджи Олена, канд. географ. наук, доцент кафедри географії та туризму Мелітопольського державного педагогічного університету імені Богдана Хмельницького,
Донець Ірина, канд. географ. наук, доцент кафедри географії та туризму Мелітопольського державного педагогічного університету імені Богдана Хмельницького,
Прокопенко Оксана, здобувачка другого (магістерського) рівня вищої освіти спеціальності 014.07 Середня освіта (Географія) Мелітопольського державного педагогічного університету імені Богдана Хмельницького

Відповідно до «Навчальні програми з географії для закладів загальної середньої освіти (оновлені 2022-2024 рр.)» тема «Українська діаспора» є важливим елементом шкільного курсу географічної освіти «Україна у світі: природа, населення», оскільки дозволяє учням усвідомити не тільки просторові процеси розселення українців за межами держави, але й їх роль у глобалізованому світі, в умовах зміни міграційних потоків і внутрішньої трансформації України [2]. З огляду на сучасний воєнний стан в Україні, тема набуває нової актуальності, а саме допомагає вивчати не лише класичні форми діаспори, а й нові хвилі міграції, тимчасового та сталого переміщення українців, їх адаптацію, зв’язки з Батьківщиною, а також вплив на країну–реципієнта.

В методичному плані тема потребує інтегрованого підходу – поєднання географічних знань (просторові моделі, міграційні процеси, демографія), зокрема,

соціально–географічної та економічної географії, з міжпредметними зв'язками (історія, громадянська освіта, іноземна мова) [2].

Розглянемо методичні підходи до вивчення теми «Українська діаспора» в шкільному курсі географії «Географія: Україна у світі: природа, населення»:

1. Проблемно–пошуковий підхід – учням пропонується розглянути ключове питання: «Як і чому українці розселені за межами України, і яку роль діаспора відіграє сьогодні?»

Методичні аспекти передбачають: – формулювання проблеми, наприклад: «Чому кількість українців за кордоном зростає під час збройного конфлікту?» або «Як діаспора впливає на географічний образ України у світі?»; – пошук інформації (карти розселення, статистика, публікації, дослідження). Наприклад, професійні міграції українців аналізуються через LinkedIn-дані; – проведення уроку або серії уроків, на яких учні спільно визначають гіпотези («діаспора розширюється через війну», «мережі діаспори визначають напрямки міграції») та перевіряють їх. Таким чином у учнів здійснюється формування власного розуміння причин, наслідків, можливостей для України і для самих мігрантів, а також викликів.

2. Карто–географічний та просторовий підхід застосовуються у зв'язку з тим, що тема має суттєву географічну складову – розподіл українців у світі, міграційні маршрути, нові напрямки переміщення ВПО. Методика застосування карто–географічного підходу: – використання тематичних карт (розселення діаспори, основні країни–реципієнти). За даними підручника, учні визначають, що українці за межами України мешкають у багатьох країнах: РФ – понад 5 млн, США – близько 1,2 млн, Канада – близько 1 млн.; – робота з картографічними вправами: учні наносять основні осередки української діаспори, моделюють потоки міграції під час воєнного стану (крім традиційних – Канада, США, СНД, також країни ЄС).

Використання просторового аналізу надає можливість з'ясувати, які чинники впливали (географічна близькість, мовна/культурна спорідненість, економічні можливості, політичні умови) на вибір країни. Наприклад, дослідження показують, що на вибір країни міграції впливає існування мережі (діаспори) в країні–приймачі.

Окрім того, інтеграція з демографічною географією дозволяє розглянути зміни чисельності, вікової структури, причин виїзду, статусу мігрантів з точки зору країни–реципієнта і України.

3. Інтеграційний та міжпредметний підхід акцентує увагу, на те, що тема української діаспори має історичні, культурні, соціальні, економічні аспекти. Методичні аспекти дозволяють:

– проведення інтегрованих уроків географії–історії–громадянської освіти: наприклад, «Міграції українців у ХХ столітті та сьогоднішня війна» або «Роль української діаспори в міжнародній політиці України». Матеріал інтегрований: історичні хвилі міграції, сучасні виклики;

– використання кейсів із сучасності: воєнний контекст з 2022 р. дав новий імпульс переміщенню українців за кордон, а також мобілізацію діаспори на підтримку України (волонтерство, гуманітарна допомога). Наприклад, дослідження зазначають, що після вторгнення з України виїхали понад 7 млн осіб, і мережеві зв’язки діаспори частково визначили напрямки таких потоків.

На наш погляд доволі цікавою є робота з життєвими історіями (інтерв’ю, відео) українців–мігрантів, яка дозволяє учням глибше зрозуміти суб’єктивний вимір діаспори – адаптацію, культурну ідентичність, транснаціональні зв’язки тощо.

4. Активізаційний підхід (проектна діяльність) – учням пропонують: створити міні-проект: «Українці в країні Х (наприклад, Польща, Німеччина, Італія)» – картографування, аналіз причин міграції, адаптації, внеску в приймаючу країну; проведення рольової гри чи дискусії: «Я –

представник української діаспори, я – представник приймаючої країни, я – урядовий освітянин в Україні» – обговорення ролей, викликів, переваг; використання віртуального «міграційного щоденника» в якому учні фіксують зміни в країнах–реципієнтах, збирають статистику, новини про українців за кордоном, аналізують: як змінився профіль діаспори після 2022 р.?

5. Рефлексивно–оцінювальний підхід застосовується як правило на завершення уроків/модулів: «Як тема української діаспори змінила мій погляд на географію

України?»; «Що дає Україні наявність великої діаспори?»; «Які ризики і можливості для діаспори і для України?». Проведення контрольних та самостійних робіт з завданнями передбачають узагальнення: створити порівняльну таблицю «до–/після 2022», або написати есе–рефлексію. Оцінювання проектів здійснюється за критеріями: глибина аналізу, використання карт/статистики, міжпредметні зв'язки, власні висновки [1-4].

Особливої уваги при вивченні теми «Українська діаспора» заслуговує урахування сучасного воєнного стану в Україні:

1. У темі відбувається зсув акцентів, тому, що традиційно тема української діаспори розглядалась на історичних хвилях міграції (XIX-XX століття), стабільних приймаючих країнах (Канада, США, рф). Сьогодні до цього додаються великомасштабні переміщення через війну (ВПО, тимчасово переміщені за кордон). Дослідження показують, що мережеві зв'язки діаспори суттєво вплинули на напрямки міграції в ЄС після вторгнення.

2. Актуальність теми для громадянської освіти, тому, що уроки про українську діаспору сприяють формуванню громадянської позиції, патріотизму, усвідомлення глобального значення України, підтримки своїх – як тих, хто залишився, так і тих, хто виїхав.

3. Гуманітарний вимір теми підкреслює, що учні повинні розуміти – сьогодні діаспора – це не лише історичні громади, але й українці–біженці, волонтери, переселенці, які створюють нові простори допомоги й інтеграції. Методика вивчення повинна врахувати тему втрати житла, зміни місця проживання, адаптації до нових країн, дискусійні питання: «Чи повернуться?», «Що збережуть?».

4. Глобальні виклики та можливості, мають схарактеризувати, що велика діаспора може бути містком між Україною та світом: через економічні, культурні, освітні, волонтерські зв'язки. Урок має дати учням уявлення про такі можливості, а також про ризики – асиміляція, втрата зв'язку з Батьківщиною, «витік мізків». Наприклад, серед виїзду висококваліфікованих українців важливу роль має наявність підтримки у мережі діаспори.

5. У методиці навчання вчитель має звернути увагу учнів на джерела та зміни даних і статистичних показників: чисельність діаспори швидко змінюється, дані консервативні або неповні. Наприклад, в одному з джерел зазначено, що за межами України сьогодні перебуває близько 2,5 млн українців, половина з яких – в рф, майже половина – в країнах ЄС [4].

6. Враховуючи воєнний стан, тема переміщення та діаспори може бути емоційно насиченою, що визначає її етичні аспекти та чутливість. Методика повинна передбачати групові правила – повага до досвіду людей, уникнення стигматизації ВПО, приймаючих громад, мігрантів.

7. Урок має не лише описувати статус–кво, але й стимулювати учнів мислити про роль діаспори у відбудові, реінтеграції, розвитку України після перемоги, а також про те, як вони самі можуть брати участь (через волонтерство, культурні зв'язки тощо).

Таким чином, тема «Українська діаспора» в шкільному курсі «Географія: Україна у світі: природа, населення» є багатовимірною та надзвичайно актуальною. З одного боку визначається, як просторово–географічне явище (розселення українців у світі, міграційні процеси), з іншого – соціально–географічне (національна ідентичність, транснаціональні зв'язки, адаптація, внесок у приймаючи країни). У контексті воєнного стану в Україні і масштабної мобільності українців тема набуває нового змісту та демонструє, як змінилася структура міграцій, як діаспора включається у підтримку України, як змінюється її географія та динаміка.

У методичному аспекті доцільно застосовувати інтегровані підходи: проблемно–пошуковий, просторово–географічний, інтеграційний, проектно–активізаційний, рефлексивно–оцінювальний. Вчитель має забезпечити не лише набуття знань, але й розвиток навичок аналізу, критичного мислення, роботи з картами та статистичними даними, а також формування громадянської свідомості.

На перспективу уроки на тему «Українська діаспора» мають стати частиною ширшої серії про «Україну в сучасному глобальному світі», в яких окрім природи й населення розглядатимуться теми міграції, глобалізації, транснаціоналізму, державної політики стосовно українців за кордоном.

Список використаних джерел

1. Державна служба статистики України. Міграційні процеси та чисельність населення України (2022–2024 рр.) URL: https://ukrstat.gov.ua (дата звернення: 03.10.2025)
2. Міністерство освіти і науки України. Навчальні програми з географії для закладів загальної середньої освіти (оновлені 2022–2024 рр.) URL: https://mon.gov.ua (дата звернення: 01.10.2025)
3. Українська діаспора: історія та сучасність / за ред. В.І. Сергійчука. К.: Видавництво ім. Олени Теліги, 2020. 416 с.
4. UNHCR. Ukraine Situation Flash Update. Geneva : UNHCR, 2024. URL: https://data.unhcr.org/en/situations/ukraine (дата звернення: 05.10.2025)

ВИКОРИСТАННЯ ІННОВАЦІЙНИХ МЕТОДІВ ВИКЛАДАННЯ У ШКІЛЬНОМУ КУРСІ ГЕОГРАФІЇ В УМОВАХ ДИСТАНЦІЙНОГО НАВЧАННЯ

Арсененко Ірина, канд. географ. наук, доцент кафедри географії та туризму Мелітопольського державного педагогічного університету імені Богдана Хмельницького, **Арабаджи Олена**, канд. географ. наук, доцент кафедри географії та туризму Мелітопольського державного педагогічного університету імені Богдана Хмельницького, **Донець Ірина**, канд. географ. наук, доцент кафедри географії та туризму Мелітопольського державного педагогічного університету імені Богдана Хмельницького, **Рябуха Анастасія**, здобувачка другого (магістерського) рівня вищої освіти спеціальності 014.07 Середня освіта (Географія) Мелітопольського державного педагогічного університету імені Богдана Хмельницького

Сучасна система географічної освіти України переживає один із найскладніших етапів свого розвитку з початку XXI століття. Якщо пандемія COVID–19 стала поштовхом до масового переходу на дистанційне навчання, цифровізація освітнього

середовища та реформа Нової української школи актуалізували потребу у пошуку нових методів навчання (що забезпечують якісне засвоєння знань і розвиток ключових компетентностей учнів), то воєнний стан, спричинений повномасштабною агресією росії проти України, актуалізував питання стійкості, безперервності та безпеки освітнього процесу. У багатьох регіонах навчання відбувається у змішаному або повністю дистанційному форматі, із використанням мобільних пристроїв, автономних мереж та цифрових платформ. В таких умовах особливої значущості набуває використання інноваційних методів викладання, які забезпечують не лише якість освіти, а й психологічну стабільність, розвиток критичного мислення та громадянської позиції учнів.

Географія як інтегративна наука: поєднує природничі, соціально–економічні та інформаційні складові, тому є особливо чутливою до змін у методиці викладання; має потенціал для інтеграції сучасних цифрових технологій, мобільних додатків та віртуальних середовищ у навчальний процес. В умовах дистанційної освіти традиційні підходи (лекційно–пояснювальні, репродуктивні) часто втрачають ефективність, що зумовлює потребу у використанні інноваційних технологій – цифрових, інтерактивних і дослідницьких. Методологічну основу дослідження становлять принципи конструктивізму, діяльнісного, компетентнісного та безпекового підходів, що передбачають активну участь учнів у пізнавальній діяльності та формування навичок самостійного здобуття знань у кризових умовах [4].

Згідно з концепцією TPACK, ефективне використання інноваційних технологій у навчанні географії можливо за умови гармонійного поєднання трьох складових: змістової (Content), педагогічної (Pedagogical) та технологічної (Technological) компетентностей учителя [1]. В умовах воєнного стану додається ще один компонент – цифрова безпека (Digital Safety Competence), що включає захист персональних даних, роботу з офлайн-ресурсами та безпечну організацію дистанційного навчання [4]. Додатково важливо враховувати модель SAMR, яка дозволяє оцінити, наскільки глибоко технології інтегровані у навчання – від простого заміщення традиційних інструментів до повного переосмислення процесу з урахуванням воєнних умов [2].

Проведенні дослідження дозволять визначити інноваційні методи викладання географії в умовах дистанційного та змішаного навчання:

1. Проєктне та дослідницьке навчання залишається потужним інструментом розвитку пізнавальної активності учнів. У дистанційних умовах проєктна діяльність може реалізовуватися через цифрові інструменти: Google Earth, ArcGIS Online, Datawrapper, Gapminder, QGIS Portable, OpenStreetMap, тощо. Учні виконують міні–дослідження (наприклад, аналіз урбанізації, зміни клімату, міграційних процесів), презентують результати у вигляді інтерактивних карт і доповідей у форматі відеопрезентацій. У воєнний час акцент зміщується на мобільні й офлайн–дослідження: створення локальних карт безпечних маршрутів, аналіз природних ризиків у громаді, вивчення проблем внутрішньо переміщених осіб.

2. Гейміфікація та психологічна підтримка через інтерактив. Ігрові елементи підвищують мотивацію до навчання, створюють ситуацію успіху та формують емоційний інтелект. Окрім того, гейміфікація виконує мотиваційну та терапевтичну функцію, знижуючи рівень тривожності учнів. Під час дистанційного навчання ефективними є сервіси та платформи Kahoot!, Quizizz, LearningApps, Worldle, які дозволяють здійснювати миттєвий зворотний зв’язок, підтримувати інтерес учнів та допомагають повторювати матеріал, організовувати командну взаємодію та емоційне розвантаження.

3. Візуалізація та віртуальні симуляції, використання 3D–турів, інтерактивних карт, геотрейлерів та відеоекспедицій, віртуальних лабораторій (наприклад, «National Geographic Education» або «Google Earth Voyager») забезпечує наочність, компенсує відсутність польових практик і дозволяють моделювати географічні процеси, спостерігати за змінами довкілля та аналізувати супутникові дані.

4. Змішане та асинхронне навчання забезпечує гнучкість організації освітнього процесу, особливо у ситуаціях перебоїв зі зв’язком або евакуацій. Поєднання відеоконференцій у Zoom, Google Meet, Microsoft Teams із платформами Google Classroom, Moodle, Всеукраїнська школа онлайн дають можливість адаптувати темп та

зміст навчання, створюючи асинхронні матеріали доступні навіть при обмеженому інтернеті, що сприяє диференціації та індивідуалізації навчання [2, 3, 4].

Розглянемо методичні умови для ефективності інноваційного навчання, особливо в умовах воєнного стану: 1. Цифрова компетентність учителя та готовність до кризового навчання. Учитель повинен: володіти базовими навичками створення мультимедійного контенту, картографічної візуалізації, роботи з аналітичними даними; знати резервні сценарії уроків, а також забезпечувати інформаційну безпеку учнів. 2. Педагогічний дизайн з урахуванням психологічних потреб учнів. Структура уроку має включати етапи мотивації, активної діяльності, рефлексії та обговорення реалій, у яких перебувають учні. 3. Формувальне оцінювання та індивідуальні траєкторії навчання. Рекомендується використовувати цифрові рубрики, портфоліо, самооцінювання та взаємооцінювання, що формують самостійність та відповідальність учнів. 4. Інтерактивна взаємодія – учитель–учень–батьки через чати, форуми, відеозустрічі. Підтримка постійного діалогу між: учнями й учителем підсилює комунікативний компонент навчання; учителем і батьками забезпечує налагодження безперервного навчання в сучасних умовах та оперативно вирішувати існуючи проблеми. 5. Підтримка освітніх спільнот – взаємодія педагогів через онлайн–форуми, вебінари та методичні хаби (EdCamp, eTwinning) допомагає зберігати професійну єдність навіть у кризових умовах [1, 4].

Таким чином, інноваційні методи викладання географії у дистанційному навчання в умовах воєнного стану стають інструментом освітньої стійкості та стратегічним напрямом розвитку сучасної шкільної освіти. Їх ефективність: полягає у створенні умов для активного пізнання, творчої самореалізації та розвитку просторового мислення учнів; забезпечує якість знань та формують навички адаптації, критичного мислення та громадянської відповідальності.

Поєднання цифрових ГІС–технологій, гейміфікації, віртуальних лабораторій, змішаного навчання та проєктної діяльності дозволяє не лише підвищити якість засвоєння знань, а й сприяти формуванню екологічної, громадянської та інформаційної компетентностей, тим самим навчання створює основу для гуманістичної, безпечної та гнучкої географічної освіти.

Перспективи подальших досліджень полягають у розробленні: національної концепції дистанційного навчання географії в умовах ризику та створенні єдиної платформи мобільних освітніх ресурсів, доступних незалежно від території чи інтернет–покриття; моделей педагогічного супроводу дистанційного навчання географії, а також у створенні інтегрованих цифрових географічних освітніх ресурсів на національному рівні.

Список використаних джерел

1. Mishra P., Koehler M.J. Technological Pedagogical Content Knowledge: A Framework for Teacher Knowledge. Teachers College Record. 2006. Vol. 108, №6. pp. 1017–1054.

2. Puentedura R.R. Transformation, Technology, and Education. Hippasus. 2013. URL: http://www.hippasus.com/rrpweblog/ (дата звернення: 11.10.2025).

3. Arsenenko I.A. Geonrailer in geography education: media literacy, interactivity and interdisciplinary integration / I.A. Arsenenko, I.A. Donets, L.M. Donchenko, O.V. Nepsha, M.M. Mikhno // Moderní aspekty vědy: LVIII. Díl mezinárodní kolektivní monografie / Mezinárodní Ekonomický Institut s.r.o.. Česká republika: Mezinárodní Ekonomický Institut s.r.o., 2025. str. 31–41. URL: https://doi.org/10.52058/58–2025 (дата звернення: 06.10.2025).

4. ІМЗО. Методичні рекомендації щодо організації дистанційного навчання у школах України. Київ: Інститут модернізації змісту освіти, 2022. 48 с.

СУЧАСНІ ТРАНСФОРМАЦІЙНІ ПРОЦЕСИ ФОРМУВАННЯ ГЕОГРАФІЧНОЇ ОСВІТИ В ПОЗАШКІЛЬНИХ ЗАКЛАДАХ

Арсененко Ірина, канд. географ. наук, доцент кафедри географії та туризму Мелітопольського державного педагогічного університету імені Богдана Хмельницького,
Гришко Світлана, канд. географ. наук, доцент, завідувач кафедри географії та туризму Мелітопольського державного педагогічного університету імені Богдана Хмельницького,
Донець Ірина, канд. географ. наук, доцент кафедри географії та туризму Мелітопольського державного педагогічного університету імені Богдана Хмельницького,
Семенюк Наталія, здобувачка другого (магістерського) рівня вищої освіти спеціальності 014.07 Середня освіта (Географія) Мелітопольського державного педагогічного університету імені Богдана Хмельницького

В українському суспільстві сучасні трансформаційні процеси, спричинені тривалим воєнним станом, зумовлюють необхідність переосмислення ролі освіти, зокрема позашкільної, у формуванні патріотичних, громадянських та просторово–географічних компетентностей учнівської молоді.

Позашкільна географічна освіта набуває сьогодні нового значення та виступає не лише інструментом пізнання світу, а й важливим засобом національної консолідації, територіальної ідентичності, формування екологічної свідомості та підготовки молодого покоління до активної участі у відбудові країни в повоєнний час [2].

Позашкільна географічна освіта: реалізується у закладах позашкільної освіти (центри туризму, краєзнавства та екології, станції юних натуралістів, дитячі технопарки, еколого–географічні гуртки та ін.); є системою цілеспрямованої освітньо–виховної діяльності; спрямована на розвиток просторового мислення, дослідницьких умінь, екологічної культури та географічної компетентності учнів.

Методологічні засади організації позашкільної географічної освіти формують компетентнісний, діяльнісний, особистісно орієнтований і краєзнавчий підходи.

Проведені дослідження дозволяють нам визначити, що в умовах воєнного стану до вище зазначених засад додаються гуманістичний і безпековий компоненти, які передбачають виховання адаптивності, стійкості, здатності орієнтуватися в змінному геопросторовому середовищі, розуміти геополітичні процеси та усвідомлювати роль України у глобальній системі координат [1, 3].

Маємо зазначити, що війна спричинила суттєву дестабілізацію освітнього середовища в тому числі й особливостей функціонування позашкільних закладів у воєнний період: зруйнована інфраструктура, переміщення учнівської молоді, психологічна травматизація. Проте позашкільні заклади виявили високу гнучкість, здатність до адаптації та мобілізації освітнього потенціалу [3]. Серед основних напрямів трансформації позашкільної географічної освіти можна виокремити:

1. Дистанційні та змішані формати навчання. Гуртки й секції географічного спрямування активно використовують цифрові карти, геоінформаційні системи (ArcGIS, QGIS, Google Earth), віртуальні тури та онлайн–дослідження місцевих ландшафтів.

2. Патріотичне та краєзнавче спрямування діяльності. Вивчення географії рідного краю поєднується з формуванням усвідомлення територіальної цілісності України, збереження культурної спадщини та пам’яті про героїчну боротьбу українського народу.

3. Освітня безпека. Програми гуртків включають елементи безпечного поводження в природі, орієнтування на місцевості під час надзвичайних ситуацій, використання географічних знань для ухвалення життєво важливих рішень у кризових умовах.

4. Проєктно–дослідницька діяльність. Учні залучаються до участі в наукових міні–проєктах: моніторинг стану довкілля, дослідження змін природних ландшафтів унаслідок бойових дій, картографування пошкоджених територій, аналіз переміщень населення тощо.

Формування географічної освіти в позашкільних умовах під час війни має значний психотерапевтичний ефект. Через дослідницьку, краєзнавчу та природничу діяльність учні відновлюють почуття стабільності, зв’язку з рідною землею, віри в майбутнє.

Географія в цьому сенсі виконує роль «терапії простором», допомагаючи усвідомити сталість природи навіть у часи соціальних потрясінь [2].

У післявоєнний період позашкільна географічна освіта має стати однією з ключових платформ для відновлення національної ідентичності, екологічного мислення та громадянської зрілості молоді. Саме через систему позашкільної освіти можливо забезпечити інтеграцію просторових, культурних і природоохоронних цінностей у свідомість нового покоління українців. Географія в такому контексті виступає не лише освітнім компонентом, а й засобом формування глибокого зв'язку людини з власною територією, природним середовищем і державою [1, 2].

Пріоритетним напрямом розвитку виступає цифровізація географічної освіти, що передбачає впровадження геоінформаційних систем (ГІС), дистанційних платформ, інтерактивних картографічних сервісів і віртуальних лабораторій. Відповідні дії забезпечать розширення можливостей доступу до сучасних освітніх ресурсів для учнівської молоді із різних регіонів, у тому числі тих, що постраждали від воєнних дій. Використання цифрових інструментів сприятиме розвитку просторової аналітики, дослідницьких навичок та цифрової грамотності учнів, роблячи географічну освіту частиною єдиного інформаційного освітнього простору держави.

Другим стратегічним напрямом має стати створення національної мережі геоосвітніх хабів – інноваційних центрів позашкільного навчання, які поєднуватимуть освітню, наукову та краєзнавчу діяльність. Геоосвітні хаби: можуть діяти на базі регіональних центрів туризму й краєзнавства, наукових ліцеїв, університетів, природоохоронних установ, виконуючи функції територіальних лабораторій з дослідження та відновлення природного середовища; стануть простором для реалізації інтегрованих освітніх програм, волонтерських ініціатив і соціальних проєктів, спрямованих на екологічну реабілітацію територій, постраждалих від бойових дій.

Не менш важливим є розвиток партнерства з громадами, університетами та волонтерськими ініціативами, що забезпечить практичну спрямованість позашкільної географічної освіти. Участь учнів у дослідницьких і соціально орієнтованих проєктах сприятиме зміцненню взаємозв'язків між освітою, місцевим самоврядуванням і

громадянським суспільством. Зазначене дозволить виховати покоління, здатне не лише розуміти географічні процеси, а й активно впливати на сталий розвиток своїх громад.

Окрім того, важливого значення набуває інтеграція військово–патріотичного, природоохоронного та географічного виховання. Поєднання таких напрямів сприятиме формуванню всебічно розвиненої, свідомої особистості, яка відчуває відповідальність за національну безпеку, екологічний стан довкілля та розвиток своєї держави. У межах позашкільної освіти доцільно розвивати програми з топографії, туристсько–краєзнавчих навичок, вивчення географії рідного краю, екологічного моніторингу та історико–географічних досліджень територій, що пережили воєнні дії.

Таким чином, формування географічної освіти в позашкільних закладах України в умовах воєнного стану є складним, але надзвичайно важливим процесом, що забезпечує не лише безперервність освітнього розвитку, а й сприяє формуванню громадянської позиції, стійкості та національної самосвідомості учнівської молоді. Саме через позашкільну географічну освіту реалізується сучасна місія педагогіки – виховання покоління, здатного осмислено діяти в географічному просторі своєї держави й відповідально ставитися до її природного та соціального середовища.

Позашкільна географічна освіта у післявоєнний період має потенціал стати системоутворюючим чинником гуманітарної, екологічної та цифрової реконструкції українського суспільства, сприяючи формуванню свідомого громадянина, здатного мислити географічно, діяти екологічно та відчувати відповідальність за своє довкілля й державу.

Список використаних джерел

1. Комітет Верховної Ради України з питань освіти, науки та інновацій. Позашкільна освіта під час воєнного стану набуває нового значення. 2023. URL: https://www.rada.gov.ua/news/news_kom/241720.html (дата звернення: 01.10.2025).

2. Служба освітнього омбудсмена України. Позашкільна освіта: проблеми, пропозиції та нові формати роботи. 2023. URL: https://www.rada.gov.ua/news/news_kom/241720.html (дата звернення: 11.10.2025).

3. Портал «Позашкільна освіта України». Вплив воєнного стану на діяльність закладів позашкільної освіти. 2023. URL: https://www.rada.gov.ua/news/news_kom/241720.html (дата звернення: 11.10.2025).

ІНФОРМАЦІЙНІ ТЕХНОЛОГІЇ ЯК ЧИННИК ТРАНСФОРМАЦІЇ СУЧАСНОЇ ГЕОГРАФІЧНОЇ ОСВІТИ

Арсененко Ірина, канд. географ. наук, доцент кафедри географії та туризму Мелітопольського державного педагогічного університету імені Богдана Хмельницького,
Донець Ірина, канд. географ. наук, доцент кафедри географії та туризму Мелітопольського державного педагогічного університету імені Богдана Хмельницького,
Хомотюк Юрій, здобувач другого (магістерського) рівня вищої освіти спеціальності А4.07 Середня освіта (Географія) Мелітопольського державного педагогічного університету імені Богдана Хмельницького

На початку XXI ст. інформаційно–комунікаційні технології (ІКТ) стають ключовим чинником трансформації суспільства, формуючи нові моделі соціальної взаємодії, економічного розвитку та освіти.

Сучасний етап розвитку освіти відзначається активною цифровою трансформацією, що обумовлює потребу модернізацію змісту, форм та методів навчання. Географічна освіта, як міждисциплінарна галузь, дуже чутлива щодо технологічних інновацій, адже її зміст безпосередньо релевантний із просторовими даними, аналітичними методами та візуалізацією інформації. Використання інформаційних технологій (ІТ) у географічній освіті формує умови щодо інтеграції наукового пізнання, практичних навичок та критичного мислення [2, 7].

Інформаційні технології у педагогіці розглядаються як комплекс засобів, методів збирання, опрацювання, зберігання і передавання інформації із метою удосконалення навчального процесу. Впровадження ІТ у географії виявляє нові можливості щодо

дослідницького, інтерактивного і візуального навчання, що відповідає стандартам концепції «Освіти 4.0».

Зазначимо, що термін «Освіта 4.0» походить від подібності із концепцією «Індустрії 4.0», яка вказує на четверту промислову революцію, спричинену цифровізацією, автоматизацією і впровадженням ШІ. Освіта 4.0 – це нова освітня система, яка об'єднує цифрові технології, штучний інтелект, аналітику даних та гнучкі форми навчання заради забезпечення персоналізованої, компетентнісної і безперервної освіти [5, 6].

У відповідності із науковими дослідженнями OECD (2024) і World Economic Forum (2023), Освіта 4.0 ґрунтується на таких принципах [5, 6]:

– персоналізація навчання (індивідуальні освітні траєкторії із використанням аналітики даних);

– компетентнісний підхід (становлення гнучких та цифрових навичок, вміння до самоосвіти);

– інтерактивність та колаборативність (застосування хмарних сервісів, віртуальних лабораторій, AR/VR технологій);

– інтелектуалізація освітнього процесу (використання систем ШІ щодо підтримки навчальних рішень);

– навчання протягом життя (безперервне отримання знань у цифровому середовищі).

Отже, Освіта 4.0 – це упорядкована перебудова освітньої екосистеми, де цифрові технології стають основним інструментом щодо становлення людського капіталу і підготовки спеціалістів для економіки знань.

Відзначимо, що для географічної освіти ІКТ є фундаментом переходу від репродуктивного до дослідницького типу навчання, а використання цифрових технологій дає змогу здобувачам освіти працювати із реальними географічними даними, моделювати соціально–економічні і природні процеси, реалізовувати просторовий аналіз та прогнозування.

Цифровізація освітнього простору відкрила нові перспективи для ефективної організації навчальної діяльності щодо застосування електронних освітніх платформ, мобільних застосунків, хмарних сервісів і технологій дистанційного навчання гарантує доступність освіти, сприяє індивідуалізації навчання і підвищенню спонукання здобувачам освіти [1].

ІКТ підтримують перехід від традиційних форм навчання до змішаних і персоналізованих моделей, де навчання орієнтовано на активну пізнавальну діяльність здобувача освіти, де ці підходи погоджуються із принципами компетентнісного навчання і вимагають засвоєння знань, розвитку умінь самостійно шукати, аналізувати та критично оцінювати інформацію [3].

Одним із провідних інструментів трансформації географічної освіти є ГІС–технології, які забезпечують інтеграцію картографічних, аналітичних та статистичних даних, сприяючи розвитку просторового мислення. Внаслідок використання програм QGIS, ArcGIS, Google Earth та інших платформ здобувачі освіти можуть: досліджувати та аналізувати демографічні, кліматичні ті економічні дані; утворювати власні цифрові карти; здійснювати віртуальні польові дослідження; моделювати вплив антропогенних факторів на природні системи.

Наукові дослідження (наприклад, UNESCO, 2023) засвідчують, що інтеграція ГІС у навчання удосконалює рівень просторової грамотності і формує у здобувачів освіти навички аналітичного мислення [8].

Зазначимо, що пандемія COVID–19 пришвидшила процес втілення дистанційних технологій у географічну освіту, а застосування платформ Google Classroom, Moodle, Zoom, Microsoft Teams дало змогу пристосовувати навчання до онлайн–середовища. Змішане навчання комбінує переваги традиційних методів із цифровими інструментами, де онлайн–ресурси (цифрові атласи, інтерактивні карти, віртуальні тури) поглиблюють можливості пізнання географічних явищ, заохочують самостійність учнів та студентів.

Сучасним напрямом розвитку географічної освіти є використання 3D–моделювання, віртуальної реальності (VR) і доповненої реальності (AR), це дає змогу заглиблюватися у вивчення кліматичних зон, рельєфу, урбаністичних процесів у режимі

інтерактивної симуляції (наприклад, застосування VR–платформ для вивчення теми «Літосфера» дає можливість учням «відвідати» глибини океану чи вулкани, а це підвищує мотивацію та ефективність засвоєння матеріалу).

ІТ стимулюють щодо формування ключових компетентностей сучасного географа: аналітичних навичок і просторового мислення; цифрової та інформаційної грамотності; уміння працювати із великими даними (Big Data); екологічного і глобального світогляду.

Отже, ІТ у географічній освіті модернізують навчальний процес та підготовлюють молодь до кваліфікованої діяльності в умовах цифрової економіки.

Але, разом із вдалими змінами цифровізація зумовлює нові педагогічні ризики – зниження рівня міжособистісної комунікації, формалізація навчання, поверхове сприйняття інформації, залежність від цифрових пристроїв [4]. А також непомірне завзяття технологічними інноваціями без належного педагогічного керування може призвести до втрати гуманістичного змісту освіти, на чому акцентував ще Ніл Постман [7].

І тому, сучасна педагогічна наука має гарантувати відповідний підхід щодо впровадження ІКТ, де технології виступають не самоціллю, а засобом удосконалення навчання. Принципово не лише навчити користуватися технологіями, але і формувати цифрову культуру, яка ґрунтується на етичних, комунікативних та когнітивних компетентностях.

Впровадження ІКТ у навчання у світовій практиці здійснюється через створення державних стратегій цифрової освіти, покращення ІТ–інфраструктури закладів освіти і удосконалення цифрової компетентності викладачів. В Україні цей процес вимагає подальшої систематизації, в тому числі і через розроблення національних стандартів цифрової грамотності і підтримку педагогічних інновацій [2, 6].

Зазначимо, що майбутнє освіти буде вирізнятися вмінням освітніх інституцій гнучко адаптуватися до технологічних змін, зберігаючи водночас гуманістичну місію – виховання особистості, яка здатна мислити критично, діяти відповідально і творчо застосовувати знання у суспільному житті.

Отже, ІТ є ключовим чинником змін сучасної географічної освіти, а їхнє втілення сприяє переходу від традиційного навчання до цифрово–дослідницької моделі, виробляє нові компетентності, розвиває просторове мислення і критичне ставлення щодо інформації.

Список використаних джерел

1. Гринько О. В. (2022). Цифрова трансформація освіти: виклики та перспективи. *Інформаційні технології і засоби навчання.* 2022. № 89(3). С. 45–59.

2. Єршова Л. О. Формування цифрової компетентності учнів у сучасному освітньому середовищі. Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології. 2021. №4(108). С.112–121.

3. Нечипоренко Н. В. Людський вимір цифрової освіти: гуманістичний контекст. *Освітологічний дискурс.* 2020.№1(29). С. 33–40.

4. Anderson T., Dron J. Integrating learning management and social networking systems. *International Review of Research in Open and Distributed Learning*. 2017. № 18(1). pp. 1–15.

5. Defining Education 4.0: A Taxonomy for the Future of Learning. White paper. January. 2023. URL : https://www3.weforum.org/docs/WEF_Defining_Education_4.0_2023.pdf?utm_source=chatgpt.com (дата звернення: 17.10.2025).

6. Education at a Glance 2025. URL : https://www.oecd.org/en/publications/education–at–a–glance–2025_1c0d9c79–en.html?utm_source=chatgpt.com (дата звернення: 11.10.2025).

7. Postman N. Technopoly: The surrender of culture to technology. New York: Vintage Books. 1993. URL : https://interesi.wordpress.com/wp–content/uploads/2017/10/technopoly.pdf (дата звернення: 11.10.2025).

8. UNESCO. Global Education Monitoring Report 2023: Technology in Education. Paris: United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization.

МЕТОДИКА ЗАСТОСУВАННЯ КІНОФІЛЬМІВ ДЛЯ ВИВЧЕННЯ ІСТОРІЇ ГЕОГРАФІЧНИХ ВІДКРИТТІВ В ОСВІТНІХ КОМПОНЕНТАХ ГЕОГРАФІЧНОГО І КРАЇНОЗНАВЧОГО СПРЯМУВАННЯ

Байтеряков Олег, канд. географ. наук, доцент кафедри географії та туризму Мелітопольського державного педагогічного університету імені Богдана Хмельницького,
Байтерякова Наталія, старший викладач кафедри германської філології Мелітопольського державного педагогічного університету імені Богдана Хмельницького,
Єрмоленко Світлана, здобувачка другого (магістерського) рівня вищої освіти спеціальності А4.07 Середня освіта (Географія) Мелітопольського державного педагогічного університету імені Богдана Хмельницького

Однією з перших тем з вивчення будь-якого материка є історія його дослідження. Ця тема дозволяє зрозуміти як формувалась уява про материк в цілому та окремі його регіони, коли і чому відбувались дослідження, хто їх проводив, як це вплинуло на формування топонімічної картини території. Історія географічних відкриттів показує взаємозв'язок географії з історією, розвитком мореплавства, торгівлі, науки, культури та міжкультурних контактів між народами. Приклади відваги, наполегливості та допитливості мандрівників виховують у школярів повагу до науки, інтерес до пізнання світу, готовність долати труднощі у досягненні мети.

Цікавим варіантом для підвищення інтересу учнів під час вивчення географічних відкриттів може бути згадка про відображення цих подій у сучасній культурі. Наприклад, для знайомства з подорожжю Колумба можна згадати і порадити передивитись художній фільм «Завоювання раю», що був знятий у 1992 р. (Франція, Іспанія, Велика Британія). Фільм у захоплюючій формі показує біографію Х. Колумба у контексті підготовки, планування і проведення його подорожей. Чудова гра акторів (Депардьє у головній ролі), гарна режисура та операторська робота не залишають глядачів байдужими. Особливе значення має неперевершений музичний

супровід фільму й найбільш цікавих його фрагментів, що створюють потрібну емоційну атмосферу. За окремими музичними композиціями фільму було створено музичні кліпи, які можна застосовувати безпосередньо на уроці.

Розглянемо застосування музичного кліпу з фрагментом плавання Колумба. Цей короткий кліп можна продемонструвати на екрані за допомогою проєктору, насолодитись чудовою музикою, побачити рух каравел і дії екіпажу. Після перегляду обговорити не лише емоційно-естетичну складову кліпу, але й продемонструвати його окремі фрагменти і визначити дії мореплавців (рис. 1). Зокрема, тут можна показати фото з кліпу з рухом каравел (два верхніх фото) і визначити силу і напрямок вітру. Наприклад, на другому фото, якщо передбачити, що це основний маршрут можна визначити напрям руху каравел, напрям вітру, що це за вітер, чому він дме саме у такому напрямку.

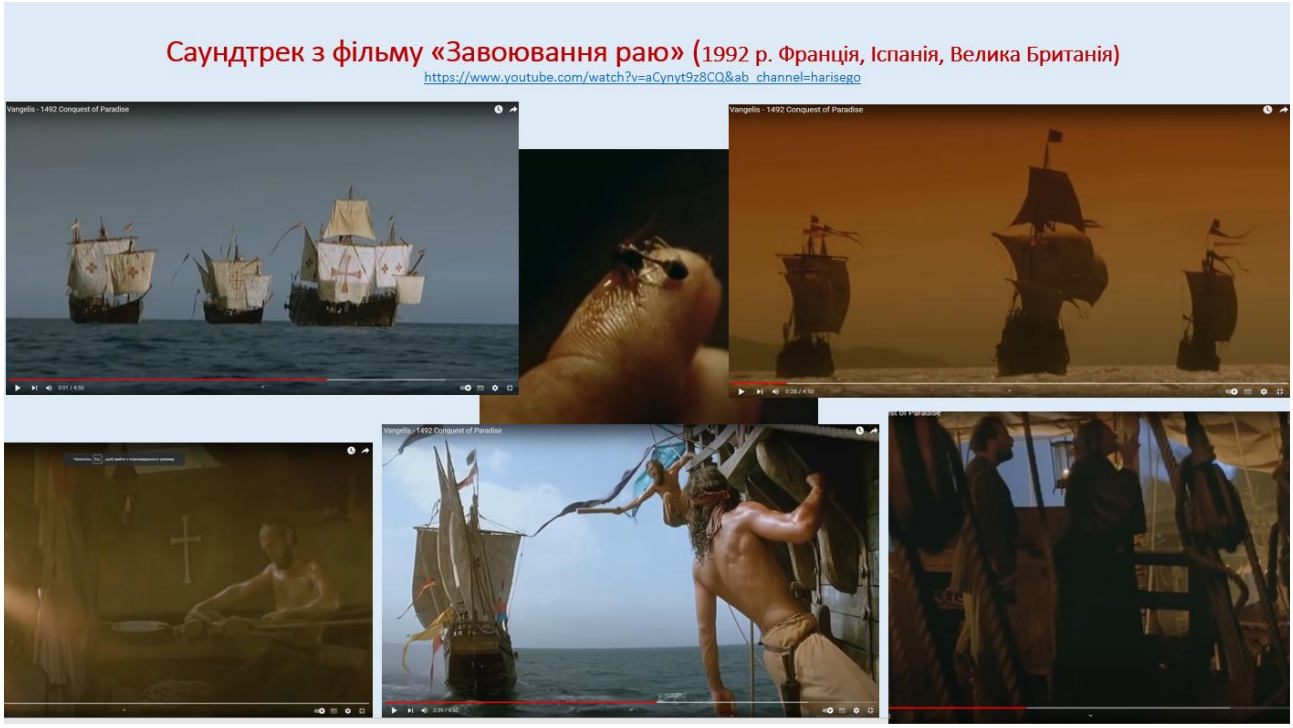

Рис. 1. Застосування музичного кліпу з фільму «Завоювання раю» для вивчення подорожі Х. Колумба

Ніжне ліве фото дозволяє побачити як відбувалось керування каравелами за часів Колумба, що не було ще штурвалів, а користувались так званими румпелями. Можна

побачити як побудований румпель, чому до нього додатні лебідки з блоками, тобто встановити міжпредметні зв’язки з фізикою.

Цікавим є середнє ніжне фото, де відбувається вимірювання швидкості руху судна. Моряк кидає у воду щепку, інший має зафіксувати час, за який вона подолає довжину корпусу судна, шляхом розрахунку можна визначити швидкість. Тут можна розповісти як згодом було винайдено мотузяний лаг і швидкість почали вимірювати у вузлах.

Певну незрозумілість в учнів може викликати середнє верхнє фото з комахою на пальці. Чому це показано у кліпі та ще приділено цьому моменту певну увагу? Учням можна розповісти, що під час першої подорожі, команда Колумба злякалась тривалий час плисти на захід. Вони казали, що мабуть океан не скінчений, а постійні східні та північно-східні вітри не дозволять повернутись назад. Тому моряки почали вимагати повернути назад. Колумб запропонував плисти на захід ще тиждень і якщо не буде землі, то повернути назад. Чому він призначив цей термін? Тому що він побачив ознаки близької землі, а саме птахів, що летять у певному напрямку, та плаваючі шматки від дерев (гілки, листя) та іншої рослинності. Він помітив, що птахи, які пролітали, рухалися в певному напрямку, що свідчило про те, що вони поверталися до місця гніздування на суші. Моряки бачили зграї птахів, включаючи види, які, як відомо, не відлітають далеко у відкрите море (наприклад, rabo de junco, або білохвостий фаетон). Спостереження птахів 7 та 11 жовтня особливо підняли моральний дух екіпажу. Й на решті у фільмі показано, що Колумба вкусила комаха, що також свідчить про близький суходіл. Він був правий, через кілька днів, 12 жовтня 1492 р., моряки побачили сушу.

Завдяки фільму «Завоювання раю» також можна побачити перші кроки до колонізації Америки, ставлення європейців (іспанців) до місцевих індіанців, їх спроби супротиву. Тому на підставі фільму доречною буде дискусія з учнями про наслідки експедиції Колумба для місцевого населення, його культури.

Варіантом вивчення експедиції Колумба може бути завдання учням підготувати презентацію або стислу постерну доповідь про цю подорож. Тут цікаво подивитись на які саме аспекти учні звернуть більше уваги. Чи на постать самого Колумба, чи на особливості прокладання маршруту, чи на зв'язок маршруту плавання з відомими

фізико–географічними закономірностями, чи на наслідки експедиції, чи на сучасне вшанування пам’яті Колумба та його відкриттів. Навіть можна зробити конкурс постерів з відповідною винагородою у вигляді оцінки (рис. 2).

Рис. 2. Приклад постеру, присвяченого експедиції Х. Колумба

Таким чином, застосування нетрадиційних засобів навчання, таких як художні кінофільми, сприятиме підвищенню пізнавального інтересу учнів, розширенню їхнього уявлення про джерела інформації, розвитку критичного мислення і кращому засвоєнню теми.

ЗАГАЛЬНІ ОСОБЛИВОСТІ ВИВЧЕННЯ АВСТРАЛІЇ В ШКІЛЬНОМУ КУРСІ ГЕОГРАФІЇ 7 КЛАСУ

Байтеряков Олег, канд. географ. наук, доцент кафедри географії та туризму Мелітопольського державного педагогічного університету імені Богдана Хмельницького,
Коротка Марина, здобувачка другого (магістерського) рівня вищої освіти спеціальності 014.07 Середня освіта (Географія) Мелітопольського державного педагогічного університету імені Богдана Хмельницького

Згідно з модельною програмою з географії С.Г. Коберніка Австралія в розділі присвяченому материкам тропічних широт вивчається третьою після Африки і Південної Америки. Тобто вона завершує вивчення материків тропічних широт. Така послідовність може пояснюватись тим, що внаслідок її малої площі, географічного положення і історії розвитку Австралія дуже відрізняється від інших материків тропічних широт. Це обумовило формування на материку відповідних природних комплексів і розповсюдження своєрідних, ендемічних рослинного покриву і тваринного світу.

За модельною програмою С.П. Запотоцького Австралія в розділі «Природа материків» вивчається другою, одразу після Африки. Цікаво, що саме такий підхід застосовувався до 2015 р. Його можливо можна пояснити наявністю в Австралії значних площ пустель і напівпустель, це дещо може нагадувати Африку і може краще сприйматись учнями.

Учні сприймають Австралію як материк загадку. Саме такий підхід сприятиме підтриманню пізнавального інтересу учнів і зосередженню їх уваги на особливостях природи материка, на цікавій історії відкриття і дослідження території, на особливостях його заселення та ін.

Роздивимось основні природні особливості Австралії на які доцільно звернути увагу учнів. При цьому роздивляючись такі особливості обов’язково слід зупинитись на причинно–наслідкових зв’язках, які підкреслюють закономірності формування певних природних комплексів. До основних особливостей Австралії можна віднести наступні:

- Австралія є найменшим материком, вона має компактну форму внаслідок чого різноманіття природних комплексів менше ніж на інших материках, за виключенням Антарктиди.
- Австралія посередині перетинається південним тропіком, тому значна частина материку знаходиться у жаркому поясі.
- Австралія цілком знаходиться у південній півкулі, вона не перетинається екватором, внаслідок цього тут немає дублювання природних зон, що характерно для Африки.
- Материкова частина Австралії знаходиться у субекваторіальному, тропічному і субтропічному кліматичних поясах, лише південь о. Тасманія потрапляє до помірного поясу.
- Більша частина Австралії знаходиться на тектонічній платформі, внаслідок цього поверхня основної частини материка має рівнинний характер. В північній, західній і центральній частинах материка спостерігаються виходи кристалічного фундаменту на поверхню у вигляді кристалічних щитів. Відповідно у рельєфі їм відповідають чітко виражені височини. При цьому найбільша висота рівнинної Австралії підіймається до 1500 м.
- На сході Австралії розташовано молоду платформу, якій у рельєфі відповідає обширна Центральна низовина.
- Вздовж східного узбережжя Австралії у меридіональному напрямку простягаються старі, але чітко виражені гори – Великий Вододільний хребет, що має середні висоти 1000–2000 м.
- Наявність старих гір і обширних кристалічних щитів обумовлює наявність в Австралії великих покладів корисних копалин магматичного походження, а також таких, що сформувались на корі вивітрювання кристалічних порід. Тут значні запаси руд різних металів (заліза, олова, міді, свинця, цинку, марганця, золота та ін.).

- Наявність протяжних гір на східному узбережжі материка обмежує вплив Тихого океану на його центральні частини. Внаслідок цього центральна частина Австралії являє собою обширну зону пустель та напівпустель.
- Вздовж східного узбережжя протікає тепла Східно–Австралійська течія, а вздовж північного – тепла Південна Пасатна течія. Це обумовлює значну кількість опадів на відповідних узбережжях.
- В Австралії у порівнянні з Африкою значно більший відсоток територій припадає на пустелі, що пояснюється відносно незначним простяганням її з півночі на південь і розташуванням переважно у тропічних широтах. Також цьому сприяє наявність на східному узбережжі меридіональних гір, що перешкоджають проникненню теплих вологих повітряних мас з Тихого океану в центральну частину материка.
- В наслідок посушливого клімату більша частина Австралії або взагалі не має річок або є маленькі річки, що пересихають і заповнюються водою лише в окремі, короткі сезони року. Це так звані крики. Відносно великі і повноводні річки – Муррей і Дарлінг, розташовані на південному сході, тому що беруть початок в горах (Австралійських Альпах), де випадає доволі значна кількість опадів.
- Дуже своєрідним є органічний світ Австралії. Формуванню особливого видового складу флори і фауни сприяла тривала ізоляція материка від інших регіонів. Тому тут флора складається з 75% ендемічних видів, а фауна взагалі нараховує 90% ендеміків.

Вивчення Австралії, як й інших материків, відбувається шляхом застосування набутих раніше знань про загальні географічні закономірності для з’ясування особливостей формування природи на прикладі конкретних територій. У даному випадку учні можуть закріплювати навички таких пояснень, які вони набули під час вивчення попереднього материка – Африки.

Алгоритм вивчення материка учням вже має бути знайомим. Вони могли прослідкувати його логічність і з’ясувати, що однією з основних рис цього алгоритму є виявлення причинно–наслідкових зав’язків між компонентами природи. Саме такі зв’язки обумовлюють запропоновану послідовність вивчення природи. Як вже

зазначалось, усвідомлення основних причинно-наслідкових зв’язків дозволить учням не заучувати великий обсяг незрозумілого матеріалу, а самостійно пояснювати регіональні особливості природи (табл. 1).

Таблиця 1

Алгоритм вивчення материків [1]

Послідовність вивчення	**Причинно–наслідкові зв’язки**
Фізико–географічне положення материка	Зв'язок з іншими материками та океанами
Тектонічна будова, корисні копалини, рельєф материка	Залежність рельєфу від тектонічної будови, вплив рельєфу і тектонічної будови на формування корисних копалин
Клімат материка	Вплив географічного положення, циркуляції атмосфери, рельєфу, морів та океанів на формування кліматичних поясів і їх кліматичні характеристики)
Внутрішні води материка	Вплив тектонічної будови на формування озерних котловин, рельєфу на напрям течії річок, клімату на живлення і режим річок)
Природні зони материка	Зв'язок між кліматом, ґрунтами, рослинністю, тваринним світом природних комплексів)
Стихійні явища, екологічні проблеми	Зв'язок між компонентами природи та діяльністю людини
Населення, держави материка	Зв'язок між природними, історичними та економічними факторами

Природні особливості Австралії яскраво демонструють вплив як зональних закономірностей географічної оболонки, так і азональних факторів, що визначають формування природних комплексів різних регіонів материка. Детальний аналіз цих закономірностей і факторів надає можливість простежити причинно-наслідкові зв’язки між компонентами природи, одночасно розвиваючи логічне мислення учнів.

Під час вивчення материка учні засвоюють алгоритм і послідовність проведення комплексної географічної характеристики території, ґрунтуючись на встановленні причинно-наслідкових зв'язків. Це сприяє розвитку навичок географічного аналізу інформації, вмінню працювати з тематичними картами, складати різні типи описів, а також використовувати географічні знання для пояснення конкретних природних явищ і процесів.

Список використаних джерел

1. Байтеряков О., Мельник Я. Загальні методичні особливості вивчення Африки в шкільному курсі «Материки і океани». *Наукове сьогодення: стан та перспективи регіональних досліджень. Матеріали науково–практичної конференції 4–5 листопада 2020 р.* Мелітополь: МДПУ імені Богдана Хмельницького, 2020. С. 15–17.

ЗАСТОСУВАННЯ ДИДАКТИЧНИХ ІГОР ДЛЯ ВИВЧЕННЯ ТЕМИ «АДМІНІСТРАТИВНО–ТЕРИТОРІАЛЬНИЙ УСТРІЙ УКРАЇНИ» В ШКІЛЬНОМУ КУРСІ ГЕОГРАФІЇ

Байтеряков Олег, канд. географ. наук, доцент кафедри географії та туризму, Мелітопольського державного педагогічного університету імені Богдана Хмельницького,
Мороз Ніна, здобувачка другого (магістерського) рівня вищої освіти спеціальності 014.07 Середня освіта (Географія) Мелітопольського державного педагогічного університету імені Богдана Хмельницького

Тема «Адміністративно–територіальний устрій України» в курсі географії 8 класу має надати учням просторове уявлення про країну. Але одного знання про розташування адміністративних областей буде замало, потрібне щоб учні хоча б в узагальненому вигляді уявляли особливості кожної з них. Саме поєднання просторової уяви з певним інформативним змістом може сформувати цілісний образ країни. Тому до вивчення цієї теми варто підійти не лише відповідально, але й творчо.

Для кращого засвоєння теми «Адміністративно-територіальний устрій України», окрім традиційних методів розповіді з застосуванням відповідної карти і заповнення

таблиць на систематизацію відомостей, доцільно запропонувати учням певні дидактичні ігри. Такий підхід створить невимушену атмосферу на уроці, дозволить підвищити пізнавальний інтерес учнів і сприятиме прояву їх творчих здібностей.

Дидактичні ігри допоможуть учням активно засвоювати матеріал, розвивати просторове мислення, увагу та вміння працювати в команді. Через гру школярі краще запам’ятовують назви областей, обласних центрів, географічне положення регіонів і межі сусідів. Ігрові методи підвищують мотивацію до навчання, формують інтерес до географії України та почуття приналежності до своєї держави.

Застосування дидактичних ігор під час вивчення зазначеної теми може мати на меті закріплення знань про адміністративно–територіальний поділ України; формування вміння визначати області на карті; розвиток комунікативних і пізнавальних компетентностей; виховання патріотичних цінностей через пізнання рідного краю.

Для вивчення теми Адміністративно-територіальний устрій України» можна застосувати різні види дидактичних ігор, що відрізняються своїм форматом, діяльністю учнів, тривалістю, спрямованістю тощо. При цьому іграм можна давати певні назви, які відображають їх сутність і, в свою чергу, сприятиме інтересу учнів. Розглянемо деякі приклади таких ігор.

Однією з нескладних ігор може бути «Склади карту України». Метою гри є навчити учнів визначати положення областей і обласних центрів. Для проведення цієї гри потрібне розрізати роздруковану адміністративну або контурну карту України на окремі області, щоб отримати своєрідні пазли. Клас ділиться на групи, кожна отримує «пазл» карти України з підписами областей. Завдання – правильно скласти карту й назвати столицю кожної області. Така гра сприятиме розвитку просторової уяви, повторенню адміністративних одиниць.

Гра «Хто я?» розрахована на застосування логічного мислення і вміння стисло формулювати свої думки, а також сприятиме розвитку просторової уяви. Гра може проводитись з метою закріпити знання про особливості областей України. Під час гри клас поділяється на команди. По черзі команди виймають з кошика картку з назвою області України (інша команда її не бачить). Команда з карткою дають підказки іншій

команді, яка має відгадати про яку область ідеться. Підказки можуть бути на кшталт: «Мене омиває Чорне море», «У мене є Карпати» тощо. Гра сприятиме розвитку логічного мислення, уміння працювати з ознаками.

Цікавою може бути гра «Подорожуємо Україною». Вона має на меті сформувати вміння орієнтуватися на адміністративній карті. Вчитель пропонує учням вирушити у віртуальну подорож за певним маршрутом. Наприклад, їдемо з Києва до Львова через Житомир. Учні мають показують шлях на карті, назвати області через які проїжджають та сусідні області, розповісти якісь цікаві факти про відповідні області чи населені пункти маршруту. Це сприятиме інтеграції знань з географії, картографії, історії, культури.

Для швидкої фронтальної роботи з класом можна використати гру «Адміністративна естафета», метою якої є швидке повторення назв областей і їх центрів. Вчитель називає область, а учені по черзі повинні миттєво назвати її обласний центр. Потім естафета переходить до наступного учня. Відбувається тренування пам’яті, уважності, швидкості мислення.

Для розширення відомостей про області країни можна застосувати гру «Мандрівка символами». Метою гри є ознайомлення з гербами та символікою областей. Під час гри учням демонструються зображення гербів або прапорів областей. Учні визначають, якій області належить символ. Можна проводити як командне змагання. Так відбувається формування ціннісного ставлення до державної символіки. Хоча ця гра ускладняються додатковою інформацією, навіть іноді недостатньо для учнів зрозумілою (мається на увазі вигляд і значення дизайну гербів областей).

Зазначені ігри можуть проводитись за допомогою інтерактивної дошки або онлайн–карти (наприклад, можна застосовувати такі ресурси як LearningApps, Wordwall, Google Earth). Можна застосовувати формат настільних або карткових ігор. Для зміни діяльності в класі можна запропонувати формат рухливих ігор з елементами географічного квесту. Частіше за все такі ігри передбачають варіанти групової чи парної роботи для співпраці й елементів змагання.

Після використання дидактичних ігор учні мають:

- знати адміністративно–територіальний поділ України;
- орієнтуються на карті, визначають межі областей;
- розуміють роль адміністративних одиниць у житті держави;
- проявляють інтерес і позитивне ставлення до вивчення географії України.

МЕТОДИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ВИВЧЕННЯ ТЕМИ «ТОПОГРАФІЧНІ КАРТИ» ПІД ЧАС НАВЧАЛЬНОЇ ЕКСКУРСІЇ

Байтеряков Олег, канд. географ. наук, доцент кафедри географії та туризму, Мелітопольського державного педагогічного університету імені Богдана Хмельницького,
Чубирь Любов, здобувачка другого (магістерського) рівня вищої освіти спеціальності 014.07 Середня освіта (Географія) Мелітопольського державного педагогічного університету імені Богдана Хмельницького

Тема «Топографічні карти», як вже зазначалось, є достатньо складною для учнів внаслідок необхідності засвоєння значного обсягу навчального матеріалу, певних відмінностей від звичних з попередніх географічних курсів прийомів опрацювання карт і необхідності проводити велику кількість вимірювань і розрахунків. Також в учнів виявляється доволі низька мотивація вивчення теми з незрозумілості її практичної користі. Тому постає питання про підвищення інтересу учнів до цієї теми.

Одним з підходів для підвищення інтересу учнів до теми можна вважати застосування краєзнавчого принципу навчання. Тобто для опрацювання топографічних карт і виконання по ним практичних завдань краще застосовувати не абстрактну карту з підручника або атласу, а скористатись відповідною топографічною картою безпосередньо тієї місцевості, де розташована школа, мешкають учні та місцевості, що знаходиться поблизу їх населеного пункту. Тобто картою конкретної місцевості, добре знайомої учням. Знайти таку карту в наш час нескладно. Топографічні карти вже не є таємницею, їх можна знайти в інтернеті, в установах, що пов’язані з кадастрами

земельних ресурсів, в туристичних організаціях, в сільській місцевості ними користуються агрономи, тобто проблем тут не має бути.

Застосування карт знайомої місцевості одразу привертає увагу учнів, вони можуть відшукати знайомі об’єкти, прослідкувати маршрути своїх прогулянок чи визначити шлях до школи тощо. Отже на такому підґрунті учням можна розповісти про прийоми роботи з картою використовуючи знайомі їм орієнтири.

Цікавим варіантом опрацювання топографічних карт буде застосування практикоорієнтовних завдань, пов’язаних з їх виконанням на карті і на місцевості одночасно. Тобто проведення уроку на вулиці або проведення навчальної екскурсії для узагальнення теми. Розглянемо деякі види таких завдань.

Найпростішими завданнями з опрацювання топографічної карти на вулиці буде орієнтування карти і визначення точки стояння. Тут можна ознайомити учнів з прийомами орієнтування карти за компасом, за лінійними орієнтирами та за оточуючою місцевістю. Кожен з цих, нескладних способів має свою користь. Так, орієнтування карти за компасом дозволяє учням згадати як користуватись цим приладом, а також чітко зрозуміти визначення сторін горизонту на карті. Орієнтування карти за лінійними орієнтирами та оточуючою місцевістю одразу привчає учнів до її читання, зіставлення з місцевістю, виховує спостережливість.

Практичним завданням з вимірювання відстаней буде пропозиція порівняти відстані на карті і місцевості. Наприклад, обрати на місцевості два орієнтира (об’єкти), які чітко позначені на карті. Учнів поділити на групи і запропонувати одній групі визначити відстань між орієнтирами за картою, іншій групі – визначити відстань на місцевості і розрахувати її дожину на карті, залежно від масштабу. Потім групи обмінюються результатами і визначають правильність своїх дій.

Після виконання вимірювань на карті за допомогою лінійки, а на місцевості – рулеткою, учням можна запропонувати провести аналогічні вимірювання без використання інструментів. Цей підхід, зазвичай, подобається учням, вони навіть бачать тут певну практичну користь.

Для вимірювання на карті учнів можна ознайомити з оцінкою довжини відрізку «на око», але цей прийом потребує певних навичок і просторової уяви. Іншим прийомом для невеликої довжини може бути застосування мізинця – ширина його останньої фаланги складає близько 1 см. Для більшої довжини можна застосувати так звану «козу», тобто відстань між витягнутими паралельно один–одному вказівним пальцем і мізинцем з зігнутими іншими пальцями. Зазвичай у хлопців ця відстань складає 4-5 см, а у дівчат – 4 см (кожен перевіряє на власній руці лінійкою). Для визначення відстані на місцевості учням пропонуються такі прийоми як визначення «на око», кроками і порівняння з іншими відстанями. Визначення «на око» потребує певної практики, а порівняння передбачає розкладання загальної відстані на знайомі учням відрізки на місцевості, наприклад відстань між стовпами електромережі, відстань для кросу на стадіоні (60 м, 100 м та ін.), довжина футбольного поля тощо.

Визначення географічних координат за топографічною картою під час екскурсії можна провести у кількох варіантах завдань. Так, можна зробити зупинку біля добре вираженого на місцевості орієнтира (кут ліса чи поля чи населеного пункту, верхів'я яру, меандр річки, окрема будівля тощо) і запропонувати учням знайти його на карті. Далі учні можуть за картою визначити його географічні та прямокутні координати. Для перевірки вчитель пропонує учням визначити за допомогою смартфону свою геолокацію і перевірити результати, що учні отримали за картою.

Другим варіантом опрацювання географічних координат може бути пропозиція вчителя знайти на карті точки за запропонованими ним координатами. Учні мають не лише знайти зазначені точки на карті, але й відшукати їх на місцевості. Після знаходження точок на місцевості учні перевіряють їх координати за допомогою геолокації у смартфоні. Такі варіанти завдань учні можуть завдавати один одному. Для цього клас доцільно поділити на групи.

Визначення напрямків на карті під час екскурсії доцільно поєднувати з їх визначенням на місцевості. Практичне значення тут можуть мати істинні та магнітні азимути та їх зворотні варіанти. Дирекційні кути на місцевості визначати недоцільно. Завдання з визначення азимутів можуть передбачати їх визначення на карті і подальше

їх визначення на місцевості за допомогою компасу. Певну складність тут може викликати переведення істинного азимуту на карті у магнітний для визначення на місцевості.

Варіант завдань з азимутами і додатковим вимірюванням відстані може бути таким: учні поділяються на групи, одна група на карті визначає азимути і відстані на певні об’єкти і повідомляє ці дані іншій групі. Інша група за допомогою компасу має відшукати ці об’єкти на місцевості з визначенням відстані на око або кроками.

Наступним кроком є визначення другою групою об’єктів на місцевості за допомогою азимутів і відстані та передача даних для першої групи з завданням відшукати ці об’єкти на карті.

Далі групи міняються місцями і продовжують виконання завдань. Іншим варіантом з опрацювання азимутів може бути прокладання азимутного ходу на карті і місцевості. Коли учні визначають не окремі азимути на предмети, а послідовно визначають азимути і відстані маршруту руху з позначенням їх на карті. Завдання на комплексне читання карти можна поєднати з формуванням навичок орієнтування. Тут також можливі різні варіанти. Наприклад, вчитель може намалювати учням маршрут на карті і запропонувати пройти його на місцевості точно дотримуючись вказаних напрямків і шляхів руху. По дорозі варто робити зупинки на яких учні можуть достатньо детально зіставити карту з місцевістю. Тобто вони мають показати певні об’єкти на місцевості та їх відповідні позначення на карті. Також тут можна пробувати визначати азимути на предмети на місцевості і порівнювати їх за напрямами на карті. Іншим варіантом орієнтування за картою буде пропозиція учням самим визначити маршрут руху. За картою визначається місце стояння групи, після чого вчитель показує якийсь об’єкт на певній відстані (десь 0,5-1 км) і пропонує учням за картою знайти його. Або більш складний варіант, вчитель на карті позначає певну кількість контрольних пунктів (3-5 пунктів) і пропонує учням послідовно знайти їх прокладаючи найбільш раціональний варіант руху.

Таким чином, опрацювання топографічних карт під час навчальних екскурсій сприятиме підвищенню пізнавального інтересу учнів, продемонструє

практикоорієнтованість теми і допоможе краще уяснити та закріпити вміння з їх опрацювання.

Найбільш доцільними завданнями з опрацювання топографічних карт на місцевості можна вважати такі як орієнтування карти, визначення точки стояння, вимірювання відстаней, буде пропозиція порівняти відстані на карті і місцевості (за допомогою інструментів і підручними засобами), визначення географічних координат за топографічною картою і геолокацією, визначення істинних та магнітних азимутів та їх зворотних варіантів, комплексне читання карти з формуванням навичок орієнтування, опрацювання рельєфу на карті і місцевості з визначенням відносної висоти і крутизни схилів.

ОХОРОНА ГЕОЛОГІЧНОГО СЕРЕДОВИЩА: ЗНАЧЕННЯ ТА ВИКЛИКИ

Бєлов Олександр, здобувач першого (бакалаврського) рівня вищої освіти спеціальності 014.07 Середня освіта (Географія), Мелітопольського державного педагогічного університету імені Богдана Хмельницького,
Вінніченко Олена, здобувачка першого (бакалаврського) рівня вищої освіти спеціальності 014.07 Середня освіта (Географія) Мелітопольського державного педагогічного університету імені Богдана Хмельницького,
Коваль Дмитро, здобувач першого (бакалаврського) рівня вищої освіти спеціальності 014.07 Середня освіта (Географія) Мелітопольського державного педагогічного університету імені Богдана Хмельницького

Геологічне середовище – це природна основа, яка включає гірські породи, мінерали, надра, підземні води, структури земної кори та інші геосистеми [1, 2]. Стабільність геологічного середовища є фундаментом для екологічної безпеки, життєдіяльності людей, збереження ландшафтів, розвитку господарства та інфраструктури. У контексті зростаючого антропогенного навантаження (гірнича

діяльність, забудова, зміни гідрогеологічних умов) охорона геологічного середовища набуває особливої актуальності.

Охорона надр і геологічної оболонки – це комплекс заходів, які спрямовані не лише на раціональне використання корисних копалин, а й на мінімізацію негативних екологічних наслідків, збереження природного потенціалу, попередження деградації та відновлення порушених територій [3].

Геологічне середовище піддається численним загрозам, які виникають як унаслідок природних процесів, так і через діяльність людини. Ідентифікація та систематизація основних факторів ризику є важливою для планування заходів з охорони надр, збереження стабільності територій та мінімізації негативного впливу на екосистеми. У таблиці 1 наведено ключові загрози для геологічного середовища, їхній опис та джерела інформації.

Таблиця 1

Основні загрози для геологічного середовища, складено за [1,2]

Загроза	Опис
Надмірна гірнича та видобувна діяльність	Інтенсивна розробка корисних копалин може призводити до порушення рельєфу, утворення кар'єрів, провалів, зміни гідрогеологічних умов, забруднення водоносних горизонтів і ґрунтів, а також до втрати стабільності земель.
Несанкціоноване або незаконне користування надрами	Недотримання правових норм, видобуток без дозвільної документації, ігнорування екологічних вимог – усе це створює значні ризики для довкілля.
Забруднення підземних вод і ґрунтів	Зливи промислових, побутових або агрохімічних відходів, інфільтрація шкідливих речовин у надра можуть призвести до довготривалого погіршення якості питних вод і деградації екосистем.
Геодинамічні порушення	Зсуви, просідання, провали, ерозія, обвалення порід. Особливо актуально на територіях з активними гірничими роботами або історією природних змін.
Втручання у природну структуру ландшафтів	Будівництво, урбанізація, інфраструктурні проєкти без урахування інженерно–геологічних умов можуть порушити стабільність геосистем.

Система постійного екологічного та геологічного моніторингу – базовий інструмент оцінки стану надр, гідрогеологічних умов, змін рельєфу та геодинаміки.

Згідно з сучасними науковими підходами, моніторинг має охоплювати як природні, так і техногенні фактори, а також передбачати прогнозування загроз.

Такі підходи дають змогу своєчасно виявити деградацію, забруднення, зсуви чи інші небезпеки та прийняти адекватні заходи – від рекультивації до регулювання користування надрами.

На міжнародному рівні застосовується поняття «геологічна спадщина» (geological heritage) і «георізноманіття» (geodiversity). Одні з актуальних форм збереження таких об'єктів – Geoparks (геопарки), де здійснюється правовий захист і раціональне використання унікальних геологічних утворень, їх охорона, екологічне, наукове та освітнє значення.

Законодавство багатьох країн, а також міжнародні рекомендації потребують чіткої термінології (що таке «георізноманіття», «геологічна спадщина», «геопарк») і правових норм, які захищали б ці об'єкти. У багатьох країнах ці норми ще на стадії формування.

Охорона геологічного середовища повинна бути невід'ємною частиною загальної екологічної політики. Це передбачає інтеграцію природничих, геологічних, гідрогеологічних та екологічних досліджень з правовим регулюванням, екологічним контролем, соціально–економічними та просторовими планами розвитку.

Напрямки практичних дій для охорони геологічного середовища

1. Забезпечення комплексного геологічного вивчення надр перед видобутком чи будівництвом.
2. Заборона та контроль незаконного користування надрами – створення системи ліцензій, моніторинг, державний нагляд.
3. Системи моніторингу геологічного стану, гідрогеологічних процесів, якості підземних вод, змін рельєфу.
4. Створення та розвиток геопарків і охоронюваних геологічних об'єктів як форми збереження георізноманіття та природної спадщини.
5. Рекультивація порушених земель, контроль відходів, екологічна експертиза промислових проєктів, обмеження ризиків при видобутку та техногенних впливах.

6. Інтеграція геологічної охорони з екологічною політикою, територіальним плануванням, охороною водних й природних ресурсів [1-5].

Охорона геологічного середовища – це багатокомпонентна задача, яка включає правове регулювання, державний контроль, науково–методологічні підходи і практичні заходи. Забезпечення стабільності надр, збереження георізноманіття, контроль за впливом видобутку на екосистеми, захист підземних вод, запобігання деградації земель – усе це має стати невід'ємною частиною політики сталого розвитку.

Сучасні наукові дослідження, зокрема з моніторингу та оцінки стану геологічного середовища, і міжнародні практики (наприклад, створення геопарків) дають можливості для запровадження ефективної системи охорони надр. Не менш важливим є правове забезпечення, державний нагляд та раціональне природокористування.

Лише у взаємодії науки, законодавства, місцевих громад і державних інституцій можливо досягти балансу між розвитком і збереженням природного потенціалу для теперішніх і майбутніх поколінь.

Список використаних джерел

1. Адаменко О.М., Рудько Г.І. Екологічна геологія: Підручник. К.: Манускрипт, 1998. 348 с.

2. Екологічна геологія: підручник. / За ред. д.г.–м.н. М.М.Коржнева. К.: ВПЦ «Київський університет», 2005. 257 с.

3. Непша О. В., Сапун Т.О. Геоекологічні проблеми використання геологічного середовища людиною. *Роль освіти у формуванні життєвих цінностей молоді: матеріали Всеукраїнської науково–практичної конференції студентів і молодих учених*. Мелітополь: Видавництво МДПУ імені Богдана Хмельницького, 2017. С. 238–240.

4. Прохорова Л.А., Непша О.В. Геологічне середовище та техногенез. *Збірник тез за матеріалами Міжнародної науково–практичної конференції «Філософські обрії сьогодення»* 19 листопада 2020 р. Херсон: ХДАЕУ, 2020. С. 98–100.

5. Шищенко П.Г., Гавриленко О.П. Прикладна геоекологія: підручник. К.: ПВТП «LAT&K», 2020. 440 с.

ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ ДЕМОГРАФІЧНИХ ПОНЯТЬ В ШКІЛЬНОМУ КУРСІ ГЕОГРАФІЇ

Гавязь Анатолій, учитель географії
Балківської гімназії №1 Малобілозерської сільської ради
Василівського району Запорізької області

Формування географічних, зокрема й демографічних понять у процесі вивчення географії є одним із ключових завдань сучасної шкільної освіти. Від того, наскільки усвідомлено та глибоко учні опановують ці поняття, залежить якість їхніх знань і здатність застосовувати їх на практиці. Демографічні поняття допомагають школярам розвивати вміння аналізувати та тлумачити різні типи інформації, систематизувати факти, робити узагальнення, порівнювати дані, працювати з додатковими джерелами, логічно обґрунтовувати свої висновки та формувати цілісне бачення географічної картини світу й науковий світогляд.

Поява географічних і демографічних понять не була одномоментною. Вони формувалися протягом століть у тісному взаємозв'язку з розвитком культури, торгівлі, науки, великих географічних відкриттів, а також еволюцією національних мов. Поняття є особливими одиницями засвоєння знань, що становлять основу змісту географічної науки.

У структурі географічного мислення поняття (і демографічні зокрема) виконують важливі функції: вони допомагають виявляти нові властивості та риси об'єктів, осягати їхню сутність та індивідуальні характеристики. Саме тому психологи часто визначають мислення як процес активної роботи з поняттями, тобто як «поняття в дії».

Поняття відіграють важливу роль у накопиченні та передачі практичних і наукових знань, здобутих людством. Проте процес їхнього засвоєння, особливо демографічних, є доволі складним і потребує проходження кількох поетапних кроків. На першому етапі визначають мету і мотивацію навчальної діяльності. Далі організовується чуттєво–конкретне сприйняття матеріалу. Після цього важливим стає стимулювання активної розумової роботи, спрямованої на виокремлення істотних демографічних

характеристик. Наступні етапи включають узагальнення, формулювання визначень та введення нового поняття в загальну систему знань [1, 5].

У змісті географічної освіти В. М. Самойленко та інші дослідники виділяють дві великі групи географічних понять – одиничні (часткові) та загальні [3]. Одиничні поняття стосуються конкретних об’єктів або регіонів з власною назвою: Київ, Карпати, Львів, Дніпро тощо. У них відображено як загальні риси, характерні для певного класу явищ, так і специфічні особливості конкретного об’єкта. Часто одиничні поняття мають складну структуру й включають у себе цілу систему простіших понять. Наприклад, поняття «Київ» об’єднує такі елементи, як «столиця», «мегаполіс», «населення», «урбанізація», «міграція», «тривалість життя» тощо.

Загальні поняття відображають не окремі об’єкти, а цілі групи однорідних явищ, наприклад «населення», «село», «демографія», «населений пункт». У визначенні загального поняття виділяють істотні ознаки, спільні для всіх об’єктів, що до нього належать. Саме загальні поняття складають наукову основу всіх шкільних курсів географії.

Поняття не можна ефективно засвоїти шляхом простого заучування формулювань. Особливістю навчання географії є необхідність організації активної пізнавальної діяльності, під час якої учні не лише запам’ятовують терміни, а й працюють із різними джерелами інформації, аналізують факти, ставлять проблемні запитання й шукають відповіді. Важливо також ураховувати, що всі наукові поняття пов’язані між собою і формують певну систему – «мову географії». До фундаментальних понять належать, наприклад, «географічна оболонка», «природно–територіальний комплекс», «геосистема».

Формування географічних понять відбувається поетапно, у міру вивчення шкільного курсу. Цей процес є тривалим і керованим, вимагає послідовної роботи як учителя, так і учнів. Поняття можуть формуватися двома основними способами – індуктивним (від окремого до загального) і дедуктивним (від загального до конкретного). Індуктивний шлях не завжди забезпечує достатню глибину розуміння,

тому дедуктивний метод часто є більш ефективним, оскільки допомагає учням побачити цілісну наукову картину та встановити причинно-наслідкові зв’язки [2, 4].

Важливою складовою формування поняття є не лише його опанування, а й уміння використовувати його для розв’язання різноманітних навчальних і практичних завдань. Тому наявність добре продуманої системи вправ є необхідною умовою успішного засвоєння понять.

Процес формування демографічних понять безпосередньо пов’язаний з активною пізнавальною діяльністю учнів. Вивчаючи демографічні категорії, школярі вчаться встановлювати закономірності, робити висновки, працювати з додатковими джерелами, аналізувати статистику, аргументувати свої судження. Важливим елементом є робота з фактами та формування на їхній основі уявлень, що сприяє глибшому розумінню демографічних процесів.

Вагому роль у засвоєнні демографічних понять відіграє наочність – карти, схеми, діаграми, таблиці, відеоматеріали. Серед логічних прийомів особливе значення мають аналіз, порівняння, синтез, узагальнення, а також виконання проблемних завдань. Використання різноманітних методів навчання, інтерактивних технологій та опора на вже наявні знання учнів сприяють більш ефективному розумінню демографічних термінів.

Сучасна методика навчання географії застосовує технологію поетапного формування та розвитку понять. Вона передбачає логічно вибудувану послідовність ускладнення навчального матеріалу, що дозволяє сформувати системне й цілісне бачення географічних процесів, а також удосконалювати та уточнювати поняття у відповідності до географічної дійсності.

Найпростіші демографічні поняття в шкільному курсі можуть не стільки ускладнюватися, скільки видозмінюватися в міру переходу від класу до класу. Учні поступово розширюють уже знайомі знання, поглиблюють отриману інформацію, доповнюють її новими фактами. Це дає змогу сформувати цілісні, змістовні й науково точні уявлення про демографічні процеси, що відбуваються у світі та в Україні.

Отже, формування демографічних понять є надзвичайно важливим складником навчання географії. Вони дають змогу учням опанувати значний обсяг знань, зрозуміти закономірності розвитку населення та його змін, а продумана система теоретичних і практичних завдань забезпечує свідоме й глибоке засвоєння цих понять.

Список використаних джерел

1. Варакута О. Формування географічних понять як спеціально організований процес. *Наукові записки Тернопільського державного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія : Педагогіка*. 2002. №8. С.62–64.
2. Гришко С.В., Зав'ялова Т.В., Непша О.В., Прохорова Л.А. Методичні підходи до формування географічних понять як компоненту географічних знань учнів. *Actual scientific research in the modern world*. Journal. Pereiaslav, 2022. Issue 6(86). P. 4. С.13–17.
3. Самойленко В.М., Топузов О.М., Л.П. Вішнікіна Л.П., ІО. Діброва І.О. Дидактика географії: монографія. К.: Ніка–Центр, 2013. 570 с.
4. Федій О.А. Формування демографічних понять у процесі навчання економічної і соціальної географії: монограф. Полтава: ПНПУ ім. В.Г. Короленка, 2014. 139 с.
5. Nepsha O. Psychological and pedagogical aspects of formation of geographical concepts in the school geography course. *Moderní aspekty vědy: XLII. Díl mezinárodní kolektivní monografie* / Mezinárodní Ekonomický Institut s.r.o.. Česká republika: Mezinárodní Ekonomický Institut s.r.o., 2024 pp.72–81.

РОЗВИТОК КРИТИЧНОГО МИСЛЕННЯ СТУДЕНТІВ–ГЕОГРАФІВ ПІД ЧАС ВИВЧЕННЯ КУРСУ «ГЕОГРАФІЧНЕ ПРОГНОЗУВАННЯ»

Гришко Світлана, канд. географ. наук, доцент, завідувачка кафедри географії та туризму Мелітопольського державного педагогічного університету імені Богдана Хмельницького

В умовах стрімких глобальних змін, які супроводжуються зростанням екологічних, соціальних та економічних викликів, зростає роль географії як науки, здатної не лише пояснити поточні процеси, а й передбачити їхній подальший розвиток. Курс «Географічне прогнозування» займає центральне місце у підготовці фахівців–географів, оскільки формує їхню здатність до передбачення, оцінки ризиків та стратегічного планування [2]. Водночас ефективне прогнозування неможливе без високорозвиненого критичного мислення.

Критичне мислення – це не просто вміння аналізувати інформацію, а комплексна навичка, що включає здатність до обґрунтованої оцінки, ухвалення рішень та самостійного формулювання висновків [1].

У контексті географічного прогнозування критичне мислення набуває особливого значення через кілька ключових аспектів. По–перше, це оцінка достовірності даних: студенти повинні критично оцінювати джерела інформації (статистичні дані, моделі, експертні оцінки), виявляти їхні обмеження та потенційні маніпуляції. По–друге, необхідне виявлення прихованих зв’язків та протиріч: оскільки географічні системи є надзвичайно складними, критичне мислення дозволяє не просто бачити очевидні зв’язки, а й розпізнавати неочевидні взаємозалежності та потенційні протиріччя між різними факторами, наприклад, між економічним розвитком та екологічною стійкістю. По–третє, важлива багатоваріантність прогнозування: жоден прогноз не є абсолютно точним, тому критичне мислення вимагає розгляду кількох сценаріїв (оптимістичного, песимістичного, інерційного), обґрунтування ймовірності кожного з них і пошуку оптимальних стратегій для кожного варіанту. Нарешті, вирішальним є аналіз припущень (допущень): будь–яка прогностична модель ґрунтується на низці припущень, і критичне

мислення спонукає студентів піддавати ці припущення сумніву та оцінювати, як зміна вихідних умов вплине на кінцевий результат.

Курс «Географічне прогнозування» надає унікальні можливості для інтеграції технологій розвитку критичного мислення (табл. 1).

Таблиця 1

Ефективні методи розвитку критичного мислення студентів–географів у курсі «Географічне прогнозування»

Метод розвитку критичного мислення	Опис/Призначення	Ключові дії студента
Кейс–метод та ситуаційне моделювання	Надання реальних або змодельованих географічних проблем (наприклад, прогнозування наслідків зміни клімату, демографічний прогноз).	Аналізувати проблему; Вибирати адекватні методи; Обґрунтовувати вибір моделей; Формулювати прогноз і пропонувати рекомендації.
Дискусійні методи («Мозковий штурм», «Обговорення», «Дебати»)	Стимулюють етапи «Виклик» та «Рефлексія»; допомагають генерувати ідеї та розглядати нетрадиційні сценарії.	Аргументувати позицію; Враховувати контраргументи; Синтезувати різні точки зору; Розглядати наслідки непередбачуваних подій.
Методика «Бортовий журнал» (З–Х–Д: Знаю – Хочу знати – Дізнався)	Ефективний інструмент для систематизації та узагальнення інформації та розвитку саморефлексії.	Фіксувати початкові знання; Формулювати запитання; Порівнювати старі та нові знання; Усвідомлювати еволюцію поглядів.
Робота з даними та статистикою	Безпосередньо пов’язана з аналітичними навичками; необхідна для коректного прогнозу.	Перевіряти релевантність і репрезентативність даних; Будувати власні графіки; Виявляти тренди, аномалії та помилки в інтерпретації.

Отже, курс «Географічне прогнозування» є ідеальною платформою для формування професійно значущих навичок критичного мислення у студентів–географів. Він перетворює їх з пасивних споживачів інформації на активних дослідників і творців знань. Системне використання інтерактивних методів, орієнтованих на аналіз, синтез, оцінку та багатоваріантність, дозволяє підготувати фахівців, здатних не лише зрозуміти,

куди рухається світ, а й проактивно формувати його майбутнє, пропонуючи обґрунтовані та стійкі рішення. Розвинене критичне мислення є запорукою їхньої конкурентоспроможності та успішної реалізації в будь–якій сфері, де потрібне стратегічне бачення.

Список використаних джерел

1. Козаченко Н. Критичне мислення: філософія та педагогіка. *Актуальні проблеми духовності*. 2021. Вип. 22. С. 251–271

2. Фесюк В.О. Географічне моделювання і прогнозування : конспект лекцій. Луцьк: ЛНТУ, 2013. 120 с.

3. Кілінська К. Основи географічного прогнозування : навч. метод. посібник. Чернівці : Рута, 2003. 60 с.

СТРАТЕГІЧНА ЕКОЛОГІЧНА ОЦІНКА ВПЛИВУ ПЛАНІВ І ПРОГРАМ НА СТАН ДОВКІЛЛЯ В БАСЕЙНІ РІЧКИ ДНІПРО

Даць Микита, здобувач другого (магістерського) рівня вищої освіти спеціальності 101 Екологія Мелітопольського інституту екології та соціальних технологій університету «Україна»,
Степчук Олександр, здобувач другого (магістерського) рівня вищої освіти спеціальності 101 Екологія Мелітопольського інституту екології та соціальних технологій університету «Україна»

Дніпро є головною водною артерією України, на яку спираються питне водопостачання, енергетика, промисловість, аграрне виробництво та водні екосистеми національного й транскордонного значення. Стан його басейну визначає екологічну безпеку десятків мільйонів людей. Водночас історичний спадок гідротехнічного будівництва, індустріалізації та урбанізації зумовив накопичення забруднювачів у воді та донних відкладах, погіршення якості води, фрагментацію річкових екосистем, деградацію заплав і дельтових комплексів. Дослідження скринінгу пріоритетних речовин у басейні Дніпра показало наявність значної кількості специфічних

забруднювачів і сформувало перелік із 21 кандидата до включення в план управління річковим басейном як басейноспецифічних речовин [1].

На цю складну екологічну ситуацію накладається вплив повномасштабної війни. Руйнування Каховської ГЕС 6 червня 2023 року призвело до масштабної повені, знищення гідроекосистеми Каховського водосховища, втрати іригаційних систем, масового винесення забруднювачів, включно з нафтовими продуктами й важкими металами, а також до довгострокових змін гідрологічного режиму нижньої течії Дніпра [2]. Повітряні удари по гідроенергетичних спорудах і промислових об’єктах у басейні Дніпра призводили до локальних масштабних забруднень нафтопродуктами та іншими токсичними речовинами. Таким чином, будь–які плани відбудови, модернізації гідроенергетики, водопостачання, транспортної та промислової інфраструктури в басейні Дніпра потенційно мають значний екологічний ефект і потребують системного врахування довкіллєвих наслідків на стратегічному рівні.

Європейський Союз вибудував комплексну модель управління водними ресурсами, засновану на Водній рамковій директиві 2000/60/EC (Water Framework Directive, WFD), яка запровадила інтегроване управління за басейновим принципом та вимагає розробки планів управління річковими басейнами (RBMP) [3]. Водночас Директива 2001/42/EC про оцінку впливу окремих планів і програм на довкілля (SEA Directive) закріпила обов’язок проводити стратегічну екологічну оцінку (CEO) для планів і програм у сферах, включно з управлінням водними ресурсами, які можуть мати значний вплив на довкілля й задають рамки для майбутніх проєктів. Таким чином RBMP, програми заходів у сфері водного господарства та пов’язані документи, як правило, підпадають під дію SEA Directive та мають супроводжуватися стратегічною екологічною оцінкою [4].

Україна, імплементуючи Угоду про асоціацію з ЄС та зобов’язання щодо наближення до екологічного acquis, адаптувала європейську модель до національної правової системи. Водний кодекс України передбачає розроблення планів управління річковими басейнами як базового інструменту інтегрованої водної політики, а підготовлені в межах ініціатив EUWI+ та EU4Environment документи для басейну

Дніпра заклали змістовну основу для сучасного управління водними ресурсами з урахуванням вимог ВРД [5].

Ключовим кроком стало ухвалення Закону України «Про стратегічну екологічну оцінку» № 2354-VIII (2018 р.), який запровадив національну процедуру СЕО для документів державного планування – стратегій, планів, програм у різних секторах, у тому числі пов’язаних з водним господарством, енергетикою, регіональним розвитком та просторовим плануванням [6]. Закон значною мірою відтворює підходи SEA Directive, включно з вимогами щодо підготовки звіту про СЕО, аналізу альтернатив, консультацій із громадськістю, транскордонних процедур та моніторингу реалізації планів і програм/ Водночас, на відміну від оцінки впливу на довкілля (ОВД), яка стосується окремих проєктів, СЕО орієнтована на ранню інтеграцію екологічних міркувань у процес підготовки політик і програм, що особливо важливо для такого комплексного об’єкта, як басейн Дніпра.

Метою цієї роботи є проаналізувати роль стратегічної екологічної оцінки в управлінні планами та програмами, що стосуються басейну Дніпра, у контексті імплементації європейських вимог, інтегрованого управління водними ресурсами та повоєнної відбудови.

Система планів і програм, що визначають умови використання й охорони вод у басейні Дніпра, є багаторівневою. На національному рівні це: державні стратегії та програми охорони довкілля, водної політики, енергетичної безпеки, адаптації до зміни клімату; плани управління річковими басейнами відповідно до Водного кодексу й вимог ВРД; галузеві програми розвитку гідроенергетики, аграрного сектору та транспорту. На регіональному та місцевому рівнях – регіональні планові документи, включно з програмами охорони навколишнього природного середовища, стратегіями розвитку областей і громад, схемами планування територій, комплексними планами просторового розвитку громад, планами поводження з відходами тощо. Багато з цих документів потенційно створюють рамки для майбутніх інфраструктурних проєктів у прибережних зонах, на водосховищах, у руслі й заплаві Дніпра, а отже згідно з Законом про СЕО підлягають обов’язковій оцінці [6].

Розроблення та затвердження планів управління річковими басейнами є центральною ланкою інтегрованого управління водними ресурсами в європейській практиці. СЕО в басейні Дніпра має враховувати цілу низку специфічних екологічних викликів. По–перше, це хронічне забруднення органічними речовинами, біогенами та небезпечними речовинами від комунальних стоків, промислових підприємств, аграрних джерел та гірничодобувної промисловості. По–друге, гідроморфологічні зміни, спричинені каскадом водосховищ, берегоукріпленням і регулюванням стоку, що обмежують міграцію риб, змінюють гідрологічний режим та осадконакопичення. По–третє, наслідки війни – руйнування гідроспоруд, підтоплення промислових майданчиків, потрапляння у воду великої кількості нафтопродуктів, хімічних речовин та уламків інфраструктури, а також масований винос забруднених донних відкладів/

Відповідно до SEA Directive та Закону України про СЕО, оцінка повинна розпочинатися на ранній стадії розроблення плану чи програми, включати підготовку звіту, що містить опис базового стану довкілля, аналіз тенденцій за відсутності плану, визначення екологічних цілей і критеріїв, аналіз альтернативних варіантів плану й заходів, оцінку кумулятивних впливів, заходи з пом’якшення негативних ефектів і систему моніторингу. Стосовно басейну Дніпра це означає, що СЕО має, зокрема: порівнювати різні сценарії реконструкції гідровузлів (включно з дискусією щодо відновлення/невідновлення Каховської ГЕС), варіанти розвитку гідроенергетики, зміни структури зрошення та землекористування, альтернативні моделі санітарного очищення стічних вод, варіанти розвитку внутрішнього водного транспорту й портової інфраструктури; оцінювати їхню сумарну дію на якість води, біорізноманіття, екосистемні послуги, ризики паводків і посух [7].

Особливої ваги для басейну Дніпра набуває принцип інтегрованості СЕО. План управління річковим басейном має численні зв’язки з енергетичними, аграрними, транспортними й просторовими політиками, а також із планами цивільного захисту й адаптації до зміни клімату. Тому СЕО повинна не лише «перевіряти» екологічні наслідки одного документа, а й виступати інструментом узгодження цілей на різних рівнях планування. Не менш важливим є процедурний вимір СЕО – участь

громадськості, органів місцевого самоврядування, наукової спільноти та бізнесу. Для Дніпровського басейну, який охоплює території з дуже різними соціально–економічними умовами та різними типами впливу (від мегаполісів до сільських громад, від зон активних бойових дій до відносно спокійних регіонів), інклюзивна СЕО є не лише юридичною вимогою, а й інструментом відновлення довіри, врахування потреб найуразливіших груп, обговорення дилем відбудови й розвитку.

Проведений аналіз засвідчує, що стратегічна екологічна оцінка є ключовим інструментом інтеграції екологічних міркувань у процес планування розвитку басейну Дніпра, особливо в умовах одночасного тиску довготривалих антропогенних впливів і воєнних руйнувань. Ефективна СЕО для планів і програм у басейні Дніпра повинна фокусуватися на кумулятивних і транскордонних ефектах, сценаріях відбудови гідроінфраструктури, зниженні ризиків для якості води й біорізноманіття, а також на забезпеченні широкої участі громад та належному моніторингу. У довгостроковій перспективі саме глибоко інтегрована, якісно виконана СЕО може зробити плани й програми в басейні Дніпра інструментом не лише відбудови, а й переходу до екосистемно орієнтованої, кліматостійкої та соціально справедливої моделі розвитку.

Список використаних джерел

1. Investigative monitoring of the Dnieper River Basin – screening for priority pollutants. URL: ua_dnieper_river_basin_screeningfinalreport–eng.pdf (дата звернення: 12.10.2025).

2. Kakhovka Dam destruction inflicted US$14 billion damage and loss on Ukraine: Government of Ukraine–UN report. URL: https://ukraine.un.org/en/249742–kakhovka–dam–destruction–inflicted–us14–billion–damage–and–loss–ukraine–government–ukraine (дата звернення: 10.10.2025)

3. Directive 2000/60/EC of the European Parliament and of the Council establishing a framework for Community action in the field of water policy (Water Framework Directive URL: https://eur–lex.europa.eu/legal–content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX%3A02000L0060–20140101&utm_source (дата звернення: 10.10.2025)

4. Directive 2001/42/EC of the European Parliament and of the Council of 27 June 2001 on the assessment of the effects of certain plans and programmes on the environment (SEA Directive) URL: h https://eur–lex.europa.eu/eli/dir/2001/42/oj/eng (дата звернення: 11.10.2025)

5. Draft Dnipro river basin management plan for ukraine part 1 (2025–2030) URL: https://euwipluseast.eu/images/2021/04/PDF/EUWI_UA_Dnipro_RBMP_1_202102_ENG.pdf (дата звернення: 12.10.2025)

6. Закон України «Про стратегічну екологічну оцінку» від 20.03.2018 № 2354–VIII (із змінами). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2354–19#Text (дата звернення 12.10.2025)

7. Vasyliuk Oleksiy. The toxic legacy of the Kakhovka Reservoir. War Environmental Consequences Working Group URL: https://uwecworkgroup.info/the–toxic–legacy–of–the–kakhovka–reservoir/ (дата звернення 12.10.2025)

ЦІНКА ЕКОЛОГІЧНИХ НАСЛІДКІВ ВІЙНИ В УКРАЇНІ, СТАН ДОВКІЛЛЯ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ВІДНОВЛЕННЯ

Дишлюк Олександр, здобувач другого (магістерського) рівня вищої освіти спеціальності 101 Екологія Мелітопольського інституту екології та соціальних технологій університету «Україна»,
Андрієвський Олександр, здобувач першого (бакалаврського) рівня вищої освіти спеціальності 101 Екологія Мелітопольського інституту екології та соціальних технологій університету «Україна»

Повномасштабне вторгнення росії спричинило тисячі епізодів руйнування промислових, енергетичних, гідротехнічних, транспортних і військових об’єктів, пожежі, забруднення ґрунтів, вод і повітря, руйнування природоохоронних територій. Попередній огляд UNEP уже у 2022 році зафіксував сотні «гарячих точок» забруднення, ризики для запасів питної води й охорони здоров’я внаслідок пошкодження

промислових майданчиків, складів нафтопродуктів, хімічних підприємств та об'єктів поводження з відходами [1].

За оцінками уряду України та міжнародних партнерів, загальні екологічні збитки вже вимірюються десятками мільярдів доларів США. Наприклад, наприкінці 2024 року Міндовкілля повідомляло про понад 6,5 тис. зафіксованих «екологічних злочинів», знищення близько 3 млн га лісів і щонайменше 180 млн т викидів CO_2-еквівалента від воєнних дій, пожеж та руйнування інфраструктури, при цьому загальна екологічна шкода оцінювалася більш ніж у 70 млрд дол. США [2]. Окремим виміром є кліматична шкода: за підрахунками Ініціативи з обліку парникових газів під час війни (за участі Ecoaction), за перші три роки війни додаткові викиди, безпосередньо пов'язані з агресією, становили понад 230 млн т CO_2-еквівалента, що співмірно з річними викидами середньої європейської країни. Україна готує позов про стягнення з росії близько 44 млрд дол. як компенсації саме за кліматичні збитки [4].

Важливим символом і водночас екологічною катастрофою стала руйнація Каховської ГЕС 6 червня 2023 року. За оцінками уряду України та ООН, прямі втрати й шкода від цієї події становлять близько 14 млрд дол. США, а екологічні наслідки включають масштабну повінь, деградацію заплав, осушення водосховища та зміну гідрологічного режиму нижнього Дніпра й Азово-Чорноморського басейну, втрату флори, фауни, природоохоронних територій [4]. Оцінки UNEP підкреслюють, що значна частина цих змін є незворотною або вимагатиме тривалого природного відновлення й масштабних природоорієнтованих заходів [1].

Усе це робить екологічний вимір війни не «другорядним», а фундаментальним для безпеки, здоров'я населення, продовольчої й водної безпеки, виконання кліматичних зобов'язань і євроінтеграції. OECD у спеціальному огляді наголошує, що екологічні наслідки війни мають і короткостроковий, і довгостроковий характер та можуть загальмувати перехід України до «зеленої» й низьковуглецевої економіки, якщо повоєнна реконструкція не буде «зеленою» за своєю логікою [5]. Метою цієї роботи є окреслити основні напрями та попередні результати оцінки екологічних наслідків війни

в Україні, узагальнити дані про стан довкілля та окреслити принципи й перспективи екологічно збалансованої повоєнної реконструкції.

У перший рік повномасштабної війни фокус оцінок був переважно на критичних ризиках для здоров'я населення й навколишнього середовища. Попередній огляд UNEP 2022 р. і подальша «попередня 12-місячна оцінка» CEOBS/Zoї та ОБСЄ систематизували основні типи шкоди: руйнування промислових і енергетичних об'єктів, обстріли складів нафтопродуктів, нафтобаз, хімічних підприємств, дамб і сховищ відходів, забруднення повітря від пожеж і вибухів, «мілітаризація» агроландшафтів, забруднення ґрунтів і вод металами, паливом, вибуховими речовинами, руйнування природоохоронних територій [1]. У багатьох випадках йдеться не лише про одноразові аварії, а про тривалі процеси, як–от інфільтрація забруднених стоків у ґрунтові води, повільний розклад боєприпасів, активізація ерозії на деградованих землях, що призводить до вторинного забруднення.

Важливим блоком є водні ресурси та водні екосистеми. Окрім Каховської катастрофи, постраждали численні водозабори, каналізаційні очисні споруди, дамби відстійників, системи зрошення. У ряді випадків фіксувалися скиди нафтопродуктів, аміаку, хлору, інших небезпечних речовин у річки та ґрунтові води [6]. Порушення гідрологічного режиму Дніпра та його приток, пересихання або підтоплення заплав, засолення ґрунтів у зрошуваних районах півдня створюють довгострокові виклики для водопостачання, рибного господарства, сільського господарства та охорони біорізноманіття. Оцінки UNEP щодо Каховки підкреслюють, що, окрім одномоментної повені, маємо справу із «токсичним коктейлем» – винесенням донних відкладів, насичених важкими металами та іншими забруднювачами, з потенційним впливом на Азово–Чорноморську екосистему [1].

Не менш драматичними є наслідки для лісів, степів, заповідних територій. За даними уряду України, станом на кінець 2024 року війною знищено або суттєво пошкоджено понад 3 млн га лісів, а також великі площі степових екосистем; значна частина природно–заповідного фонду перебуває під окупацією або в зоні бойових дій [7]. Пожежі в лісах, на торфовищах і сільгоспугіддях, спричинені обстрілами, не лише руйнують біорізноманіття, а й є значним джерелом парникових газів і токсичних

викидів. Пошкодження ґрунтового покриву важкою технікою, мінування, викиди важких металів із боєприпасів погіршують деградацію земель, ускладнюючи їх подальшу рекультивацію [8].

Кліматичний вимір війни поступово оформлюється в окремий напрям досліджень. Ініціатива з обліку парникових газів під час війни (IGGAW) разом з Ecoaction показала, що за 24–36 місяців війни додаткові викиди, спричинені бойовими діями, пожежами, руйнуванням енергетичної інфраструктури, вимушеною перебудовою логістики та майбутньою реконструкцією, сягають щонайменше 175–230 млн т CO_2-еквівалента. Оцінки також вказують на те, що війна створює «кліматичний борг», який має бути врахований у механізмах репарацій та глобальній кліматичній політиці. Свіжі дані українського уряду й партнерів свідчать про намір України заявити окремі кліматичні вимоги до агресора на суму близько 44 млрд дол. США.

Оцінка екологічних наслідків війни здійснюється не лише розрізненими звітами, а й у межах системних ініціатив. ЄЕК ООН (UNECE) у 2023 р. підготувала узагальнений огляд наявних оцінок, окресливши прогалини в даних та потреби в координації методик [9]. ОБСЄ запустила проєкти з моніторингу довкілля під час війни та посилення потенціалу українських органів влади для аналізу й управління екологічними ризиками. Спільні оцінки збитків і потреб (Rapid Damage and Needs Assessments – RDNA3, RDNA4), проведені урядом України, Світовим банком, Єврокомісією та ООН, включають окремі розділи, присвячені довкіллю, природним ресурсам та «зеленому» відновленню [9–10].

Попри значний прогрес, залишається низка викликів: велика частина території залишається замінованою (близько 139 тис. км²), що унеможливлює повноцінне обстеження й відновлення; багато потенційно небезпечних об’єктів досі в зоні бойових дій або окупації; існують значні прогалини в даних щодо підземних вод, донних відкладів, стану малих річок; бракує фахівців і ресурсів для інструментального моніторингу.

Перспективи відновлення довкілля та інтеграції екологічних пріоритетів у повоєнну реконструкцію розглядаються у низці міжнародних політичних документів і

аналітичних оглядів. OECD ще у 2022 р. рекомендувала розглядати «зелену реконструкцію» не як «додаткову опцію», а як економічну необхідність – можливість здійснити структурний перехід до низьковуглецевої економіки, модернізувати промисловість і енергетику, зменшити залежність від імпортних викопних ресурсів. Пізніші оцінки потреб у відновленні (RDNA3, RDNA4) підкреслюють, що загальні витрати на відновлення й реконструкцію протягом десяти років перевищують 480 млрд дол. США, а «зелений» підхід («build back better») дозволяє поєднати відновлення інфраструктури з поліпшенням її стійкості до кліматичних ризиків та зменшенням викидів.

Отже, оцінка екологічних наслідків війни в Україні має розглядатися не як разовий аналітичний епізод, а як безперервний стратегічний процес, інтегрований у планування відбудови на всіх рівнях – від державних політик до регіональних і муніципальних програм. Такий підхід дає змогу систематично враховувати масштаби завданої шкоди, виявляти кумулятивні та транскордонні екологічні ефекти, порівнювати альтернативні сценарії реконструкції, інтегрувати кліматичні цілі, пріоритети збереження біорізноманіття та раціонального природокористування в інвестиційні рішення та реформи. Він також забезпечує прозорість, участь громад і фахівців, а відтак – підвищує якість планування. У довгостроковій перспективі саме системна оцінка екологічних впливів і врахування природоохоронних пріоритетів можуть перетворити нинішні втрати на точку відліку для формування більш стійкої, низьковуглецевої та екосистемно орієнтованої моделі розвитку України.

Список використаних джерел

1. UNEP. The Environmental Impact of the Conflict in Ukraine: Preliminary Review. 14.10.2022. URL: ua_dnieper_river_basin_screeningfinalreport–eng.pdf (дата звернення: 12.10.2025).

2. Ministry of Environmental Protection and Natural Resources of Ukraine; Ukraine Office. Briefing on environmental damage caused by Russia’s war of aggression against Ukraine. 30.12.2024. URL: https://www.ukraineoffice.org/blog/briefing–on–the–

environmental–damage–caused–by–the–russias–war–of–aggression–against–ukraine–17–december––30–december–2024 (дата звернення: 10.10.2025).

3. Time. Ukraine to Claim $44bn in Climate Damages From Russia. 2025. URL: https://en.ecoaction.org.ua/wp–content/uploads/2025/02/20250224_ClimateDamageWarUkraine36monthsENprelim–1.pdf (дата звернення: 10.10.2025).

4. Kakhovka Dam destruction inflicted US$14 billion damage and loss on Ukraine: Government of Ukraine–UN report. URL: https://ukraine.un.org/en/249742–kakhovka–dam–destruction–inflicted–us14–billion–damage–and–loss–ukraine–government–ukraine (дата звернення: 08.10.2025).

5. OECD. Environmental impacts of the war in Ukraine and prospects for a green reconstruction. Policy Response. 2022. URL: https://www.oecd.org/en/publications/2022/07/environmental–impacts–of–the–war–in–ukraine–and–prospects–for–a–green–reconstruction_5e8f306f.html (дата звернення: 12.10.2025).

6. Ангурець О., Хазан П., Колесникова К., Кущ М., Чернохова М., Гавранек М. Наслідки для довкілля війни росії проти України. Електронне науково–популярне видання. 2022. 84 с. URL: https://cleanair.org.ua/wp–content/uploads/2023/03/cleanair.org.ua–war–damages–ua–version–04–low–res.pdf (дата звернення 12.10.2025).

7. Ministry of Environmental Protection and Natural Resources of Ukraine; Ukraine Office. Briefing on environmental damage caused by Russia’s war of aggression against Ukraine. 30.12.2024. . URL: https://www.ukraineoffice.org/blog/briefing–on–the–environmental–damage–caused–by–the–russias–war–of–aggression–against–ukraine–17–december––30–december–2024 (дата звернення 11.10.2025).

8. CEOBS, Zoï Environment Network, OSCE. The environmental consequences of the war against Ukraine: Preliminary 12–month assessment, summary and recommendations. 2024. URL: https://ceobs.org/the–environmental–consequences–of–the–war–against–

ukraine–preliminary–12–month–assessment–summary–and–recommendations (дата звернення 12.10.2025).

9. UNECE. Ukraine Environmental Damage Assessments: Comprehensive Report of the Inter–Agency Coordination Group. 2023. 28 с. URL: https://unece.org/sites/default/files/2024–02/Comprehensive%20Report_Ukr%20Env%20Damage%20Assessments_IACG_Dec.%2023.pdf (дата звернення 08.10.2025).

10. UKRAINE Third Rapid Damage and Needs Assessment (RDNA3) February 2022 – December 2023. 191 с. URL: https://ukraine.un.org/sites/default/files/2024–02/UA%20RDNA3%20report%20EN.pdf (дата звернення 08.10.2025).

МІЖПРЕДМЕТНІ ЗВ'ЯЗКИ ГЕОГРАФІЇ ТА ІНФОРМАТИКИ ЯК ЗАСІБ ФОРМУВАННЯ КОМПЕТЕНТНОСТЕЙ УЧНІВ

Журавльова Вікторія, учитель географії та історії Великоновосілківської гімназії з ЗОШ І ступеня Великоновосілківської селищної ради Донецької області,
Кудлай Наталія, учитель географії та фінансової грамотності, спеціаліст вищої категорії, учитель–методист Правдинського ліцею Білозерської селищної ради Херсонського району Херсонської області

Міжпредметні зв'язки є ключовою педагогічною категорією, яка позначає інтегративні відносини між елементами реальності, що, своєю чергою, знаходять втілення у змісті, формах і методах освітнього процесу. Їхня функціональна роль полягає в забезпеченні цілісності освітньої, розвивальної та виховної функцій навчання.

Призначення кожного шкільного курсу полягає у всебічному розвитку особистості учня, зокрема, у формуванні поглядів, принципів і поведінкових норм, що узгоджуються із загальнолюдськими цінностями. Внесок конкретної дисципліни у цей процес детермінований методологічною та предметною специфікою відповідної наукової галузі.

Процес викладання шкільної географії має на меті розвиток в учнів компетентностей, необхідних для ефективного використання географічної карти, статистичних джерел та сучасних геоінформаційних технологій [3]. Ці навички є ключовими для пошуку, аналізу та візуалізації географічної інформації.

Інформатика, як навчальна дисципліна, відіграє вирішальну роль у становленні зазначених вище навичок. Будучи наукою про методи опрацювання інформації, вона ґрунтується на застосуванні сучасних обчислювальних засобів і забезпечує розуміння закономірностей, методів та прийомів організації інформаційних процесів у суспільстві та довкіллі. Основною цільовою настановою шкільного курсу інформатики є забезпечення комп'ютерної грамотності учнів, стимулювання логічного й алгоритмічного мислення, а також формування інформаційної культури [2].

Втілення міжпредметної інтеграції географії та інформатики спостерігається у спільному застосуванні дидактичних методів, зокрема словесних, наочних і практичних.

Важливо зазначити, що питома вага дидактичних методів різниться залежно від навчальної дисципліни. Наприклад, в інформатиці домінують практичні методи, тоді як викладання географії вимагає інтенсивного використання словесних і наочних методів. Цю специфіку підкреслював М. М. Баранський, стверджуючи, що географія, з одного боку, найбільше потребує наочності та захопливості, а з іншого – пропонує найширші можливості для її ефективного застосування.

Наразі комп'ютерні технології доповнили традиційний арсенал наочних засобів географії (зображення, графіки, схеми). Тоді як початкове впровадження комп'ютера обмежувалося переважно презентаційними технологіями для візуалізації навчального матеріалу, сьогодні спектр використання інформаційних ресурсів значно розширився [1].

Міжпредметна взаємодія географії та інформатики чітко простежується на операційно–діяльнісному рівні, сприяючи формуванню загальнонавчальних компетентностей, таких як аналіз, синтез, порівняння, спостереження та обчислювальні навички.

Зокрема, використання Microsoft Excel є критично важливим для низки практичних робіт, як–от обробка метеорологічних даних (побудова графіків, розрахунок температурних показників) або візуалізація та аналіз демографічних структур (наприклад, статево–вікової піраміди населення).

Комп'ютерні технології інтегруються в навчальний процес на всіх етапах уроку та під час виконання домашніх завдань. Це включає надання учням старших класів розрахункових завдань економічного спрямування, які мають профорієнтаційний потенціал, а також творчих проєктів (наприклад, моделювання будови Землі або орбітальних рухів небесних тіл), а також підготовку презентацій [1].

Застосування комп'ютерних технологій також ефективне у позаурочній роботі, зокрема під час підготовки до олімпіад та у дослідницьких проєктах.

Однак, попри активне використання технічних засобів, основою вивчення географії залишається особистісна взаємодія між педагогом та учнем, що включає емоційну розповідь, діалог та сприяє формуванню критичного мислення і навичок структурованого викладу інформації.

Таким чином, міжпредметні зв'язки відіграють важливу роль у підвищенні якості практичної та науково–теоретичної підготовки учнів, активно сприяючи розвитку їхніх інформаційно–комунікаційних компетенцій.

Список використаних джерел

1. Булгаков В. П. Практика методів і засобів ІКТ та комп'ютерноорієнтованих технологій при вивченні курсу географії в загальноосвітній школі. *Проблеми сучасного підручника*. 2018. Вип. 21. С. 57–64.

2. Гришко С.В., Непша О.В. Теоретико–методичні засади використання інформаційних технологій в освітньому процесі та їх практичне застосування на уроках географії. *Актуальні питання у сучасній науці. Серія «Педагогіка», Серія «Право», Серія Економіка», Серія «Державне управління», Серія «Техніка», Серія «Історія та археологія»»:* журнал. 2025. № 4(34). С.1015–1028. https://doi.org/10.52058/2786–6300–2025–4(34)–1015–1028

3. Prokhorova L., Hryshko S., Nepsha O. The use of modern innovative educational technologies in the school course of geography. *Innovative Approaches to Ensuring the Quality of Education, Scientific Research and Technological Processes.. Monograph 43.* Katowice: Publishing House of University of Technology, 2021. pp.686–694.

МІНЕРАЛЬНІ ПІДЗЕМНІ ВОДИ ЗАПОРІЗЬКОЇ ОБЛАСТІ

Коваль Софія, здобувачка першого (бакалаврського) рівня вищої освіти спеціальності А4.07 Середня освіта (Географія) Мелітопольського державного педагогічного університету імені Богдана Хмельницького,
Мешальніков Іван, здобувач першого (бакалаврського) рівня вищої освіти спеціальності 014.07 Середня освіта (Географія) Мелітопольського державного педагогічного університету імені Богдана Хмельницького,
Тищенко Вадим, здобувач першого (бакалаврського) рівня вищої освіти спеціальності А4.07 Середня освіта (Географія) Мелітопольського державного педагогічного університету імені Богдана Хмельницького

Територія Запорізької області характеризується складною та різноманітною гідрогеологічною структурою, яка охоплює два великі басейни підземних вод – Причорноморський артезіанський басейн та Український басейн тріщинних вод. Їх межі формувалися під впливом геологічної історії регіону, різних етапів тектонічного розвитку та тривалих процесів осадонакопичення. Кожний із цих басейнів має власні особливості формування водоносних горизонтів, що визначають якість та запаси підземних вод області [5, 8, 9].

Водоносні горизонти Причорноморського артезіанського басейну пов’язані переважно з осадовими відкладами крейдового, палеогенового, неогенового та четвертинного віку. Осадові товщі цих геологічних періодів сформовані різними типами порід – пісками, пісковиками, мергелями, вапняками, глинами, що значною мірою впливають на умови фільтрації та накопичення підземних вод. Для цього басейну характерні переважно напірні води, що залягають на значних глибинах і мають стабільні фізико–хімічні властивості [5, 8, 9].

Український басейн тріщинних вод, на відміну від Причорноморського, пов’язаний зі складчастими й масивними кристалічними породами докембрійського фундаменту. Підземні води зосереджуються в ущільнених та тріщинуватих зонах гранітів, гнейсів, кристалічних сланців, а також у продуктів їхнього вивітрювання. Крім того, водоносні горизонти цього басейну приурочені до окремих товщ осадових порід крейди, палеогену й неогену, що накладаються поверх кристалічного фундаменту [4, 5, 8, 9]. Такі умови сприяють формуванню локальних водонасичених зон з досить різноманітним складом підземних вод.

Загальний обсяг підтверджених експлуатаційних запасів прісних підземних вод, придатних для організації централізованого та децентралізованого питного водопостачання в Запорізькій області, становить приблизно 300 тисяч м³ на добу [8]. Ці ресурси відіграють важливу роль у забезпеченні населення якісною питною водою, особливо в умовах обмежених поверхневих водних джерел та періодичних гідрологічних криз.

На території області відомо кілька родовищ як питних, так і мінеральних підземних вод: Азовське, Бердянське, Кирилівське, Лазурне, Мирненське, Молочанське, Мелітопольське, Приазовське тощо. Кожне з них має власні гідрогеологічні параметри, мінералізацію та лікувально–оздоровчі властивості, що визначають можливість їхнього промислового освоєння, санаторно–курортного використання або застосування як столових вод [1, 2, 3, 6, 7].

Питні підземні води Мирненського родовища формуються у відкладах бучацької світи еоценового віку. Вони вирізняються стабільним хімічним складом і належать до сульфатно–хлоридно–гідрокарбонатних натрієвих вод. Специфічні мікрокомпоненти практично відсутні, а загальна мінералізація становить близько 0,67 г/л, що відповідає вимогам до якісних питних підземних вод [2, 3].

Молочанське родовище характеризується значною різноманітністю вод хімічного складу. Тут трапляються хлоридно-сульфатно-гідрокарбонатні кальцієво-натрієві й магнієво-кальцієво-натрієві води, а також сульфатно-хлоридно-гідрокарбонатні різновиди. Рівень мінералізації коливається у межах 0,6-0,9 г/л. Відомі столові води

«Молочанська», які добуваються з цього родовища, повністю відповідають санітарним та мікробіологічним вимогам до природних столових вод. Вони застосовуються як для щоденного вживання, так і для лікувально–профілактичних цілей [2, 3].

Особливе місце серед мінеральних ресурсів займає Бердянське родовище, де зосереджені джерела йодобромних вод високої мінералізації. Крім них, у межах міста видобуваються хлоридно–натрієві мінеральні води середньої мінералізації, а також унікальні лікувальні мулові сульфідні грязі, що широко застосовуються у санаторно–курортній сфері. Завдяки цим природним ресурсам Бердянськ давно відомий як курорт із високою лікувальною ефективністю [2, 3].

Мінеральні води Кирилівського родовища приурочені до відкладів сарматського ярусу неогену та до горизонтів олігоцену. Води сарматських відкладів належать до хлоридно–натрієвого типу та мають середній рівень мінералізації. За своїми властивостями вони близькі до вод відомих бальнеологічних курортів Миргорода та Старої Руси. Натомість води олігоценового горизонту є розсолами з мінералізацією 50–52 г/л, що робить їх придатними для лікувального застосування. Уміст брому у цих водах досягає чисел, що відповідають бальнеологічним нормам – 60–100 мг/л. На території родовища також зустрічаються лікувальні грязі, хоча їхнє поширення порівняно обмежене [1, 2, 3, 6, 7].

Таким чином, Запорізька область має значний потенціал підземних вод різних типів – від прісних для питного водопостачання до цінних лікувально–мінеральних ресурсів. Їхнє раціональне використання, наукове дослідження та охорона є важливими елементами сталого розвитку регіону, у якому забезпечення населення якісними водними ресурсами залишається одним з найпріоритетніших завдань.

Список використаних джерел

1 Арсененко І.А., Байтеряков О.З., Донець І.А., Стецишин М.М. Проблеми і перспективи використання рекреаційно–туристичних (бальнеологічних ресурсів і лікувальних грязей) ресурсів Якимівського району Запорізької області. *Регіональні проблеми України: географічний аналіз та пошук шляхів вирішення*: зб. наук. праць. Херсон: ПП Вишемирский, 2015. С. 9–11.

2. Арсененко І.А., Донченко Л.М., Донець І.А. Природні туристичні ресурси якважливий чинник розвитку туризму в Запорізькому регіоні. *International Scientific andPractical Conference World science.* Dubai: ROST, 2017. Т. 4. No 12(28). С. 41–50.

3. Білик І.І., Тамбовцев Г.В., Непша О.В. Природні рекреаційні ресурси північного узбережжя Азовського моря в межах Запорізької області. *Актуальні наукові дослідження в сучасному світі.* Переяслав–Хмельницький, 2019. Вип. 3 (47). Ч. 2.С. 89–94.

4. Непша О.В.. Передерій Д.М., Рішко А.Р. Вплив геолого–тектонічної будови на регіональні умови формування підземних вод в Запорізькій області. *Актуальні наукові дослідження в сучасному світі.* Переяслав–Хмельницький, 2019. Вип. 4(48). Ч. 2. С. 80–84.

5. Північно–Західне Приазов'я: геологія, геоморфологія, геолого–геоморфологічні процеси, геоекологічний стан: монографія / Л.М. Даценко, В.В. Молодиченко, О.В. Непша та ін., відп. ред. Л.М. Даценко. Мелітополь: Вид–во МДПУ ім. Б. Хмельницького, 2014. 308 с.

6. Прохорова Л., Гришко С., Непша О. Підземні води району курорту «Кирилівка»:гідрогеологічні умови залягання, використання та охоро. *Розвиток сучасної освіти і науки: результати, проблеми, перспективи. Том IV: Зміни тасинергія в розвитку науки та освіти:* колективна монографія / Наукова редакція: Я. Ґжесяк,І. Зимомря, В. Ільницький. Конін – Ужгород – Херсон – Київ: Посвіт, 2020. С.266–219.

7. Прохорова Л.А., Зав'ялова Т.В., Непша О.В. Підземні мінеральні води родо–вища санаторію «Кирилівка» (Запорізька область). *Нові виміри сучасного світу:* матеріали X Міжнародної науково–практичної інтернет–конференції. Мелітополь,2014. С. 56–59.

8 Регіональна доповідь про стан навколишнього природного середовища Запорізької області в 2023 році. Запоріжжя, 2024. 188 с.

9 Фізична географія Запорізької області. Хрестоматія. / Л.М. Даценко,В.В. Молодиченко, В.П. Воровка та ін. Мелітополь: Вид–во МДПУ ім. Б. Хмельницького, 2014. 200 с.

ЕКОЛОГІЧНА ОЦІНКА СТАНУ ДОВКІЛЛЯ РІВНЕНСЬКОЇ ОБЛАСТІ

Козачок Євген, здобувач другого (магістерського) рівня вищої освіти спеціальності 101 Екологія Мелітопольського інституту екології та соціальних технологій університету «Україна»,
Ляшук Руслан, здобувач другого (магістерського) рівня вищої освіти спеціальності 101 Екологія Мелітопольського інституту екології та соціальних технологій університету «Україна»

Рівненська область розташована на північному заході України; її площа становить близько 20 051 км², населення – понад 1,14 млн осіб (станом на 01.01.2024). Область характеризується помірно–континентальним кліматом, багатою лісовою й водною мережею, а також значною часткою сільськогосподарських угідь. Сучасна екологічна ситуація регіону формується під впливом поєднання природних факторів і антропогенного тиску: промислові викиди, інтенсивне землекористування, забруднення поверхневих і підземних вод, нерегламентоване поводження з відходами, а також ризики, пов’язані з пожежами та воєнними діями у суміжних регіонах. Щорічні регіональні доповіді про стан довкілля показують як досягнення (зростання площ ПЗФ, розвиток систем моніторингу), так і локальні негативні тенденції (перевищення гранично допустимих концентрацій за окремими забруднювачами, загрози для водних ресурсів, зростання кількості відходів). Для обґрунтованого вжиття заходів з охорони довкілля та сталого розвитку необхідна комплексна екологічна оцінка стану довкілля Рівненщини [1]. Тому метою роботи було проаналізувати сучасний стан довкілля Рівненської області, виокремити ключові проблеми і ризики, визначити пріоритетні напрямки управління довкіллям для прийняття управлінських рішень щодо екологічного розвитку.

Оцінка базується на аналізі офіційних «Доповідей про стан довкілля в Рівненській області» за 2021–2023 рр., матеріалів Департаменту екології Рівненської ОДА, даних регіональних програм та звітів зі стратегічної екологічної оцінки (СЕО) Стратегії розвитку області до 2027 р. Для оцінки використано агреговані показники якості атмосферного повітря, стану поверхневих та підземних вод, земельних ресурсів,

поводження з відходами, функціонування ПЗФ та радіаційної безпеки, збереження біорізноманіття [1, 2].

На сьогодні Рівненщина відноситься до територій з помірним рівнем забруднення довкілля, але з помітно вираженою тенденцією до зростання техногенного навантаження на нього. Промислову спеціалізацію області визначають: електроенергетика, хімічна та деревообробна промисловість; виробництво будівельних матеріалів, виробництво скловиробів, машинобудування і металообробка, текстильна, харчова та видобувна промисловості. Всі складові довкілля (атмосферне повітря, водні та земельні ресурси) зазнають антропогенного навантаження, що супроводжується збільшенням обсягів викидів в атмосферу та скидів у поверхневі водні об’єкти зворотних вод підприємств, накопиченням відходів усіх класів небезпеки. При цьому, просторовий розподіл техногенного навантаження на складові навколишнього природного середовища Рівненщини нерівномірний, що викликано концентрацією промислового потенціалу переважно в центральній частині області [2].

За даними регіональних спостережень (енергетика, транспорт, окремі промислові об'єкти) зафіксовані перевищення гранично допустимих концентрацій забруднювачів (азоту оксиди, формальдегіди, діоксид сірки та пил). Основні викиди в області формують великі промислові підприємства, на які припадає понад половина забруднення від стаціонарних джерел. Необхідно розглянути можливість розширити мережі автоматизованого моніторингу та впровадження заходів з енергозбереження й модернізації джерел викидів.

Рівненщина, як і більшість областей західного і північного регіону України, багата на поверхневі води. Територією області протікає 149 річок довжиною понад 10 км, знаходяться 151 озеро, 12 водосховищ, 1546 ставків. Річки області належать до басейну правої притоки Дніпра – р. Прип’ять і живляться в основному за рахунок талих, снігових вод, у меншій мірі – ґрунтових вод та атмосферних опадів. За узагальненими даними державної статистичної звітності за водокористувачами області забрано з природних водних об’єктів 116,136 млн. $м^3$ прісної води. У області забезпечення населення питною водою здійснюється виключно із джерел підземних водоносних горизонтів. Погіршенню

якості поверхневих вод сприяють скиди недостатньо очищених стічних вод комунальних підприємств, які є найбільшими забруднювачами поверхневих водних об’єктів. Регулярні заміри вказують на локальне перевищення індикаторів по забрудненню органічними речовинами та по показниках мінералізації в деяких водозаборах, особливо біля промислових зон і місць інтенсивного сільського господарства.

Ліси області зосереджені переважно в північній частині, де переважають хвойні насадження (65%), а м’яко– та твердолисті породи становлять відповідно 24% і 11%. До унікальних типів лісів регіону належать ялинові поліські ліси, а також рідкісні «крейдяні ліси» на відслоненнях крейди в лісостеповій зоні. На окремих ділянках збереглися старовікові дубові насадження, яким понад 250 років. Флора області налічує понад 1,6 тис. видів рослин, серед яких багато рідкісних та реліктових; 81 вид занесено до Червоної книги України. У регіоні трапляються й тундрово–тайгові релікти льодовикового періоду – зокрема плавуни, що є характерними видами поліських боліт та лісів. Загальна площа лісів Рівненської області становить 839,8 тис. га.

Для збереження екосистем і біорізноманіття в області функціонує розгалужена мережа природно–заповідного фонду, яка станом на 01.01.2024 р. налічує 331 територію та об’єкт загальною площею 229,1 тис. га (11,4% площі області). Серед них – 29 об’єктів загальнодержавного значення (114,4 тис. га) та 302 місцевого значення (114,5 тис. га). Ключовим ядром мережі є Рівненський природний заповідник (42,3 тис. га) – найбільший в Україні, що охоплює унікальні болотні масиви та озера Полісся (Сомине, Біле, Перебroди, Сира Погоня). Триває робота над розширенням його території на додаткові водно–болотні угіддя, але процес ускладнений відсутністю погоджень Кабміну та землекористувачів. Актуальні проблеми – потреба у буферних зонах, ризики надрокористування поруч із заповідником, кадровий дефіцит (гідрологія, гідрохімія) та ускладнення роботи в умовах воєнного стану.

Загальна площа земель області становить 2005,1 тис. га, з них 46,2 % займають сільськогосподарські угіддя, 40,2 % – ліси та інші лісовкриті площі, 3,0 % – забудовані землі, 5,3 % – відкриті заболочені землі, 1,6 % – відкриті землі без рослинного покриву

або з незначним рослинним покривом (піски, яри, землі зайняті зсувами, щебенем, галькою, голими скелями), 1,5 % – інші землі, 2,2 % – території, покриті поверхневими водами. Основними чинниками антропогенного впливу на земельні ресурси області є сільське господарство, промисловість та транспорт. Найбільшу загрозу становлять явища, які спостерігаються в ґрунтовому покриві, де внаслідок ерозії, відкритих розробок корисних копалин та будівельної сировини, забруднення хімічними речовинами і промисловими викидами, неправильної агротехніки деградовано й виведено з використання значні площі продуктивних земель. В результаті інтенсивного землеробства сільськогосподарське освоєння тери торії області становить 85,3 %, а розораність сільськогосподарських угідь – 77,8 %.

Обсяг накопичення промислових відходів I–IV класів небезпеки станом на 01.01.2024 року становить 18,429 тис. т, у тому числі II класу небезпеки – 0,012 тис. т, III класу небезпеки – 0,0077 тис. т, IV класу небезпеки – 18,405 тис. т.

Рівненська область розташована у зоні дії двох атомних електростанцій – Рівненської та Хмельницької АЕС. Частина території області знаходиться у межах 30–км зон спостереження Рівненської та Хмельницької АЕС. Основними радіонуклідами, що визначали радіоактивне забруднення ґрунту у 2023 році, були ^{137}Cs та ^{40}K, концентрації яких не перевищували встановлені нормативи. Внесок у забруднення інших радіонуклідів був незначний. Проб ґрунту з аномальним радіонуклідним складом не виявлено.

Рівненська область відноситься до регіонів України із задовільною екологічною ситуацією. Разом з тим, для господарського комплексу області притаманна наявність окремих енергоємних виробництв, упровадження яких у багатьох випадках здійснювалося без урахування природоохоронних технологій. Забруднення навколишнього природного середовища області характеризується територіальною диференціацією. Найбільш забрудненою є центральна частина області, де розміщені потужні промислові підприємства. Екологічна оцінка стану довкілля області свідчить про наявність як позитивних тенденцій (зростання площ ПЗФ, ініціативи щодо модернізації інфраструктури), так і численних системних проблем: локальні

перевищення забруднення повітря й вод, деградація ґрунтів, неврегульоване поводження з відходами та ризики, пов'язані з обмеженим доступом до частини територій через військові дії або інфраструктурні обмеження. Своєчасна реалізація заходів моніторингу, модернізації очисних потужностей, агроекологізації сільського господарства та розширення ПЗФ, а також інтеграція результатів СЕО до регіонального планування – є необхідними умовами для підвищення екологічної безпеки регіону й забезпечення сталого розвитку.

Список використаних джерел

1. Доповідь про стан навколишнього природного середовища в Рівненській області у 2023 році. Департамент екології та природних ресурсів Рівненської облдержадміністрації. 2024. 230 с. URL: https://www.ecorivne.gov.ua/tmp/dopovid_2023.pdf (дата звернення 10.10.2025).

2. Стратегія розвитку Рівненської області на період до 2027 року. URL: https://www.rv.gov.ua/storage/app/sites/11/2020/strategia–2027–proekt.pdf (дата звернення 09.10.2025).

3. Департамент екології та природних ресурсів Рівненської облдержадміністрації. Офіційний сайт. URL: https://rrda.rv.gov.ua/ (дата звернення 12.10.2025).

4. Інформаційно–аналітичні огляди «Моніторинг стану довкілля» . Відділ стратегічної екологічної оцінки, моніторингу та природоохоронних програм. Департамент екології Рівненської ОДА. https://www.ecorivne.gov.ua/tmp/03_2025.pdf (дата звернення 08.10.2025).

5. Звіт про стратегічну екологічну оцінку Обласної програми охорони навколишнього природного середовища в Рівненській області на 2022 – 2026 роки. URL: https://www.ecorivne.gov.ua/tmp/zvit_CEO_programa%20ONPS_2022_2026.pdf (дата звернення 10.10.2025).

ІНДУСТРІАЛЬНІ ПАРКИ ЗАКАРПАТСЬКОЇ ОБЛАСТІ ЯК ІНСТРУМЕНТ РЕГІОНАЛЬНОГО РОЗВИТКУ: СТАН ТА ПЕРСПЕКТИВИ

Левада Ольга, канд. географ. наук, доцент кафедри географії та туризму Мелітопольського державного педагогічного університету імені Богдана Хмельницького,
Непша Олександр, старший викладач кафедри географії та туризму Мелітопольського державного педагогічного університету імені Богдана Хмельницького

Індустріальні парки виступають одним із ключових інструментів просторово–економічного розвитку регіонів. Їхнє основне призначення полягає у створенні умов для зміцнення економічного потенціалу окремих територій, формуванні сприятливого середовища для інвестицій, активізації виробничої діяльності, появи нових робочих місць та, відповідно, підвищення рівня добробуту населення й покращення якості життя в громадах.

Станом на 1 листопада 2024 року в Закарпатській області офіційно функціонує дев’ять індустріальних парків: «Соломоново» (с. Соломоново, Ужгородський район), «Марамуреш» (смт Солотвино, Тячівський район), «Ужгород» (м. Ужгород), «Вестерн Індастріал» (смт Буштино, Тячівський район), «Френдлі Вінтехнолоджі» (м. Перечин), «БФ ТЕРМІНАЛ» (смт Батьово, Берегівський район), «Тячів» (м. Тячів), «Енерджі Груп» (м. Свалява) та «ЕКО Мукачево» (м. Мукачево). Кожен із них має власні цільові напрями діяльності та різну виробничо–інфраструктурну спеціалізацію [2].

Протягом 2024 року область продемонструвала значне зростання мережі промислово–індустріальних зон: до Державного реєстру індустріальних парків України було включено чотири нові об’єкти – «БФ ТЕРМІНАЛ», «Тячів», «Енерджі Груп» та «ЕКО Мукачево». Розширення реєстру є свідченням активізації інвестиційної діяльності та посилення ролі регіону у формуванні промислового потенціалу західної України.

Сумарна кількість нових робочих місць, що заплановані для створення у межах усіх індустріальних парків області, становить 17 845. Такий показник свідчить про високу соціально–економічну значущість цих об’єктів і підкреслює їхню роль як факторів стабілізації ринку праці (табл. 1).

Таблиця 1

Характеристика індустріальних парків Закарпатської області, складено за [1, 2]

Назва індустріального парку	Місцезнаходження	Площа, га	Орієнтовна кількість робочих місць	Основна спеціалізація
Соломоново	с. Соломоново, Ужгородський р–н	66,2 (вільні 41,0)	до 6000	Машинобудування, автомобілебудування, приладобудування, електронна промисловість
Марамуреш	смт Солотвино, Тячівський р–н	33,2063	до 3000	Деревообробка, меблева промисловість, машинобудування, інші види промисловості
Ужгород	м. Ужгород	10,1907	до 500	Виробництво будівельних матеріалів та інші напрями переробної промисловості
Вестерн Індастріал	смт Буштино, Тячівський р–н	21,6866	до 1100	Переробка деревини, будматеріали, модульні будинки
Френдлі Вінтехнолоджі	м. Перечин	16,56	до 745	Металеві конструкції, електротехнічне обладнання, ремонт і монтаж
БФ ТЕРМІНАЛ	смт Батьово, Берегівський р–н	69,67	до 2000	Деревообробка, меблі, МДФ/CLT–плити, логістичний перевантажувальний комплекс
Тячів	м. Тячів	61,4661	до 3100	Виробництво скла, деревообробка, обробка каменю, переробка відходів
Енерджі Груп	м. Свалява	10,0278	до 500	Виробництво скла, металеві конструкції, будівельні матеріали
ЕКО Мукачево	м. Мукачево	23,0915	до 900	Деревообробка, папір, поліграфія, текстиль, електрообладнання, IT, наукова діяльність, альтернативна енергетика

Отже, індустріальні парки Закарпатської області відіграють важливу роль у зміцненні економічного потенціалу регіону, сприяючи залученню інвестицій та створенню значної кількості нових робочих місць. Дев’ять функціонуючих парків формують розгалужену мережу промислових майданчиків, що охоплюють різні напрями виробництва та забезпечують диверсифікацію економіки. Сукупний кадровий потенціал цих об’єктів свідчить про їхню високу соціально–економічну значущість для області. Спеціалізація парків відповідає сучасним потребам промислового розвитку та

включає деревообробну, машинобудівну, скляну, електронну, будівельну та інші галузі, а також інноваційні й логістичні напрямки. Подальший розвиток індустріальних парків потребує належної підтримки органів місцевої влади, модернізації інфраструктури та формування сприятливих умов для інвесторів, що забезпечить їхню ефективну діяльність та сталий внесок у розвиток регіону.

Список використаних джерел

1. Ольшанський О.В., Маслош О.В., Подкуйко В.М. Потенціал індустріальних парків Закарпаття: сучасний стан та перспективи розвитку. *Вісник Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля.* № 6 (286). 2024. С.74–85. https://doi.org/10.33216/1998–7927–2024–286–6–74–85

2. Програма соціально–економічного розвитку. Закарпатської області на 2025 рік. Ужгород: Закарпатська обласна військова адміністрація, 2024. 98 с. URL: https://carpathia.gov.ua/npas/pro–prohramu–sotsialno–ekonomichnoho–rozvytku–zakarpatskoi–oblasti–na–2025–rik (дата звернення: 01.10.2025)

МЕТОДИЧНІ ОСНОВИ ВИКЛАДАННЯ ТЕМИ «ВЕЛИКА БРИТАНІЯ» У ШКІЛЬНОМУ КУРСІ ГЕОГРАФІЇ 10 КЛАСУ

Мариніна Євгенія, здобувачка другого (магістерського) рівня вищої освіти спеціальності 014.07 Середня освіта (Географія) Мелітопольського державного педагогічного університету імені Богдана Хмельницького

У сучасному світі, що стрімко змінюється під впливом глобалізаційних, інформаційних та культурних процесів, освіта має не лише передавати знання, а й формувати в учнів здатність до критичного мислення, міжкультурного діалогу та усвідомленого сприйняття світу. Географія як навчальний предмет відіграє ключову роль у цьому процесі, адже вона поєднує знання про природу, суспільство, економіку, культуру та просторову організацію світу. Особливої актуальності набуває оновлення методики викладання регіональної географії, зокрема тем, що стосуються окремих країн світу.

Велика Британія у шкільному курсі географії для 10 класу традиційно розглядається як приклад високорозвиненої унітарної держави з потужною економікою та значним геополітичним впливом. Проте аналіз чинної навчальної програми та підручників свідчить про недостатню увагу до соціокультурних, туристичних і побутово-ментальних аспектів, які є важливими для формування цілісного уявлення про країну. Такий підхід не завжди відповідає інтересам сучасних учнів, які прагнуть бачити зв'язок між навчальним матеріалом і реальним життям, культурою, медіапростором.

У зв'язку з цим виникає потреба у розробці нової методичної моделі викладання теми «Велика Британія», яка б поєднувала географічний зміст із культурологічним, історико–географічним, туристичним та побутово-ментальним контекстом. Такий підхід дозволяє не лише поглибити знання учнів, а й сформувати в них міжкультурну компетентність, просторове мислення, здатність до аналізу та порівняння, а також сприяє розвитку емоційного інтелекту та творчого потенціалу.

Метою публікації є представлення авторської методичної моделі викладання теми «Велика Британія» у шкільному курсі географії 10 класу, яка інтегрує культурно–туристичні ресурси, історико–географічний контекст та побутово–ментальну картину населення. Такий підхід спрямований на підвищення мотивації учнів, розвиток міжпредметних зв'язків та формування цілісного уявлення про країну як соціокультурний простір.

Питання оновлення змісту шкільної географії досліджували українські науковці М.П. Пістун, С.Г. Кобернік, Г.Д. Довгань, О.І. Яценко, які акцентували увагу на компетентнісному підході, інтеграції цифрових технологій та розвитку критичного мислення. Зарубіжні дослідники (D. Lambert, C. Brooks, L. Hopkins) підкреслюють важливість культурної складової у викладанні географії, зокрема через країнознавчий підхід, що поєднує знання про простір із розумінням ментальності, традицій та культурних кодів.

У процесі аналізу навчальних матеріалів було виявлено, що чинні підручники з географії подають тему «Велика Британія» переважно у форматі статистичних даних, без достатнього культурного контексту. Такий підхід не забезпечує емоційного

залучення учнів і не сприяє формуванню міжкультурної компетентності. Учителі, які взяли участь в анкетуванні та інтерв'ю, відзначають потребу в оновленні змісту, зокрема через інтеграцію відомостей про туристичні об'єкти, культурні символи, історичні події та ментальні особливості населення.

У межах дослідження запропоновано країнознавчий підхід до викладання теми, який включає три ключові складові. Історико-географічна складова охоплює колоніальне минуле Великої Британії, її геополітичну роль у світі та особливості адміністративного устрою. Культурно–туристична складова передбачає ознайомлення учнів з архітектурними пам'ятками, музичними традиціями, літературною спадщиною, туристичними маршрутами та об'єктами, зокрема студією Гаррі Поттера. Побутово–ментальна складова розкриває особливості британського гумору, соціальних норм, традицій та регіональних відмінностей.

Для реалізації оновленої моделі викладання розроблено низку практичних інструментів: міні-проєкти, кейс-методи, вправи «культурний щоденник», рольові ігри, порівняльні таблиці, а також використання інтерактивних платформ (Kahoot, Padlet, Google Earth). Ці методи сприяють активному залученню учнів, формуванню критичного мислення та розвитку навичок міжкультурного спілкування. Вони дозволяють учням не лише засвоїти навчальний матеріал, а й осмислити його через власний досвід, порівняння з українським контекстом та творчу діяльність.

Загалом визначено, що запропонований підхід дозволяє не лише урізноманітнити зміст теми «Велика Британія», а й зробити його особистісно значущим для учнів. Він сприяє формуванню цілісного уявлення про країну як соціокультурний простір, активізує міжпредметні зв'язки та створює умови для емоційного занурення в навчальний матеріал.

Отже, проведене дослідження підтвердило необхідність оновлення методичних підходів до викладання теми «Велика Британія» у шкільному курсі географії. Аналіз змісту чинних підручників, анкетування та інтерв'ю з учителями виявили низку проблем: фрагментарність подачі матеріалу, переважання статистичних даних над культурним контекстом, обмежене використання інтерактивних ресурсів та слабка

міжпредметна інтеграція. Це знижує мотивацію учнів і не сприяє формуванню цілісного уявлення про країну як соціокультурний простір.

Запропонована авторська модель викладання базується на країнознавчому підході, який поєднує географічні знання з культурологічними, історичними, туристичними та побутово–ментальними аспектами. Такий підхід дозволяє розширити зміст теми, зробити його більш емоційно насиченим, особистісно значущим та практико–орієнтованим.

Таким чином, оновлення методики викладання теми «Велика Британія» є важливим кроком до формування сучасної географічної освіти, що відповідає вимогам Нової української школи, орієнтована на компетентності, інтеграцію, емоційне залучення та міжкультурний діалог. Запропонована модель може бути адаптована до інших тем курсу «Географія: регіони та країни», а також використана як основа для створення навчально-методичних матеріалів, електронних ресурсів та інтерактивних занять.

ОСВІТНІЙ ПОТЕНЦІАЛ МОНЕТ КРАЇН ЗАХІДНОЇ АФРИКИ У ФОРМУВАННІ СУСПІЛЬНО–ГЕОГРАФІЧНИХ ЗНАНЬ

Мисько Володимир, магістр, викладач географії, Кам’янець-Подільське позашкільне навчально-виховне об’єднання,
Байтеряков Олег, канд. географ. наук, доцент кафедри географії та туризму Мелітопольського державного педагогічного університету імені Богдана Хмельницького,
Мисько Тетяна, вчитель географії, вчитель-методист Кам’янець-Подільського ліцею №17

У сучасній системі освіти зростає потреба в упровадженні інноваційних засобів і форм навчання, особливо у викладанні суспільної географії. Одним із ефективних шляхів оновлення змісту навчального процесу є залучення монет як оригінальних та нестандартних джерел візуальної та пізнавальної інформації. Монети держав Західної Африки відображають характерні риси регіону – його природу, історію, культурну

спадщину, видатних діячів та архітектурні об’єкти, що дає змогу розглядати їх як носіїв суспільно–географічного змісту.

Використання нумізматичних матеріалів у географічній освіті створює передумови для становлення нової інтегративної науково–освітньої галузі – нумізматичної географії. Проте цей напрям ще недостатньо розроблений у шкільній практиці та не має усталеної методичної бази.

Актуальність дослідження полягає у потребі ширшого залучення нумізматичних джерел до вивчення суспільно-географічних процесів і об’єктів. Наукова новизна теми визначається вперше запропонованим підходом до використання монет країн Західної Африки як наочного матеріалу для географічного аналізу. Такий підхід сприяє розвитку пізнавального інтересу, формуванню критичного мислення та інтеграції знань з різних галузей у межах навчального процесу.

Методика використання колекцій сучасних монет у навчальному процесі змістовно відображена у працях О. Байтерякова, А. Деребас, В. Миська, Т. Мисько за 2018-2025 рр. У цих статтях розглянуто застосування монет як наочних засобів у викладанні географії. Автори проаналізували досвід використання монет країн Європи, Азії, Океанії, Північної і Південної Америки та Африки. Вони підкреслюють значення нумізматичних колекцій для розвитку інтересу до навчання. Такі підходи сприяють формуванню в учнів глибших суспільно–географічних знань.

Метою дослідження є визначення освітнього потенціалу монет країн Західної Африки як засобу наочності в процесі вивчення суспільно–географічних об’єктів і процесів. Дослідження передбачає аналіз зображень на монетах, що репрезентують природні ресурси, культурну спадщину, економічні символи та політичну ідентичність регіону. Дослідивши усі зображення суспільно-географічного характеру на монетах країн Західної Африки ми пропонуємо їх поділити на три основні групи: 1 – довкілля, природні ресурси та традиційне господарство, 2 – культурно–історична спадщина, 3 – сучасна держава, розвиток і технології. Така класифікація чітко й лаконічно узагальнює всі суспільно-географічні об’єкти, представлені на монетах Західної Африки та логічно їх групує.

Монети першої групи відображають природне різноманіття та традиційні форми господарства Північної Африки, зображаючи характерну флору і фауну, основні сільськогосподарські культури й знаряддя праці та традиційні заняття населення, що підкреслюють його залежність від природних умов.

Культурно-історична спадщина країн Західної Африки відображає багатство їхнього минулого через зображення історичних постатей, архітектурних споруд, національних орнаментів і традиційних символів. Такі монети передають дух регіону, у якому поєдналися африканські, арабські та європейські культурні впливи. Вони формують цілісне уявлення про історичну самобутність Західної Африки та її роль у розвитку цивілізаційного простору континенту.

Монети третьої групи представляють зображення, що пов’язані із освітою, наукою, технічним прогресом, інфраструктурою, державними установами та політичними діячами. Зображення на монетах репрезентують досягнення країн у політичному, інфраструктурному та науковому розвитку. Зображення сучасних будівель, транспорту, технічних об’єктів і державної символіки вказують на прагнення до модернізації та утвердження на міжнародній арені.

Запропонована класифікація відзначається логічною структурованістю та універсальністю, що дає змогу застосовувати її не лише до країн Західної Африки, а й до інших регіонів у межах нумізматичної географії. Її методологічна гнучкість забезпечує можливість порівняльного аналізу суспільно–географічних об’єктів і процесів, відображених на монетах різних частин світу. Система вже пройшла успішну апробацію під час дослідження нумізматичного матеріалу країн Північної та Південної Африки, що підтверджує її наукову обґрунтованість і практичну придатність для подальших регіональних узагальнень.

Довкілля, природні ресурси та традиційне господарство широко представлені на монетах країн Західної Африки (рис. 1). Зокрема, на монетах країн цього регіону зустрічаються наступні зображення: зерна кави, кукурудза, сорго, арахіс (5 франків, країни зони CFA), какао–боби, арахіс, гілочка кавового й оливкового дерева, сорго (50 франків, країни зони CFA), кукурудза, банан, сорго, африканське просо (200 франків,

країни зони CFA), арахіс, кава, какао, бавовник (500 франків, країни зони CFA), плоди какао на гілці (100 леоне, Сьєрра-Леоне), плоди кукурудзи (50 кобо, Нігерія), риба муля (відома як кефаль) (1/5 угії, Мавританія), герб Мавританії (50 угій, фінікова пальма, просо, акація). Отже, найбільша кількість сільськогосподарських культур представлено на монетах країн зони західноафриканського франка (CFA): Бенін, Буркіна-Фасо, Кот-д'Івуар, Гвінея-Бісау, Малі, Нігер, Сенегал, Того. Зокрема, монета Мавританії номіналом 1/5 угії із зображенням кефалі може розповісти дітям про її важливість для економіки країни, оскільки є основною комерційною рибою у країні. Вона забезпечує значну частину експорту рибної продукції та є важливим джерелом харчування для місцевого населення.

Рис. 1. Довкілля, природні ресурси та традиційне господарство на монетах країн Західної Африки *(складено авторами)*

Культурно–історична спадщина країн Північної Африки представлені на монетах: Сьєрра-Леоне (мікрофон, джембе, гітара, калімба, акордеон), Гани (чоловік, що грає на традиційному духовому інструменті та жінка у традиційному вбранні та головному уборі), Мавританії (традиційні музичні інструменти: ардін і тідініт, ходду і джембе татрадиційний чайник для зеленого чаю) та Ліберії (стилізований «Дракон свободи» і віночок із оливкових гілочок) (рис. 2).

Рис. 2. Культурно–історична спадщина на монетах країн Західної Африки

(складено авторами)

Дизайн монет групи «Сучасна держава, розвиток і технології» представляють: країни зони CFA (2 монети), Сьєрра-Леоне (2 монети), Гани (4 монети), Нігерії (2 монети) і Ліберії (2 монети) (Табл. 1).

Таблиця 1

Сучасна держава, розвиток і технології на монетах країн Західної Африки

№ з/п	Країна	Номінал монети	Дизайн монети
1.	Країни CFA*	10 франків	жінка та дитина біля водяного насоса
2.	Країни CFA*	25 франків	Жінка-науковиця, яка працює в лабораторії
3.	Ліберія	5 доларів	Едвард Джеймс Ройє – п'ятий президент Ліберії
4.	Ліберія	10 доларів	Джозеф Дженкінс Робертс – перший і сьомий президент Ліберії
5.	Сьєрра–Леоне	50 леоне	будівля Центрального банку Сьєрра-Леоне
6.	Сьєрра–Леоне	500 леоне	будівля парламенту у столиці країни – Фрітауні
7.	Гана	10 песева	відкрита книга і ручка
8.	Гана	20 песева	плоди какао
9.	Гана	1 седі	терези правосуддя
10.	Гана	2 седі	президентський палац в Аккрі
11.	Нігерія	1 найра	Олаїнка Герберт Маколей, політик
12.	Нігерія	2 найра	будівля Національної асамблеї в Абуджі

Таблиця складена авторами за колекціями монет

Проведене дослідження довело, що монети країн Західної Африки мають значний освітній потенціал у формуванні суспільно–географічних знань, оскільки відображають природні, культурні та соціально–економічні особливості регіону. Запропонована трирівнева класифікація зображень на монетах дозволяє систематизувати матеріал за змістовими групами та використовувати його в освітньому процесі як ефективний наочний ресурс. Методика аналізу нумізматичних джерел сприяє розвитку пізнавальної активності, критичного мислення й міжпредметної інтеграції знань учнів. Отримані результати підтверджують доцільність подальшого розширення досліджень у межах нумізматичної географії для інших регіонів світу.

ГЕОГРАФІЯ ТА СТАЛИЙ РОЗВИТОК: ТЕОРЕТИКО–МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ТА ПРАКТИЧНІ ВИМІРИ

Прохорова Лариса, канд. геол. наук, доцент кафедри географії та туризму Мелітопольського державного педагогічного університету імені Богдана Хмельницького,
Непша Олександр, старший викладач кафедри географії та туризму Мелітопольського державного педагогічного університету імені Богдана Хмельницького,
Зав'ялова Тетяна, старший викладач кафедри географії та туризму Мелітопольського державного педагогічного університету імені Богдана Хмельницького

Сучасні глобальні процеси – зміна клімату, деградація природних систем, урбанізаційний тиск – актуалізують потребу у формуванні та практичній реалізації концепції сталого розвитку. Уперше системно ця концепція була сформульована у доповіді «Наше спільне майбутнє» Міжнародної комісії з довкілля та розвитку [1]. Згодом її положення були інтегровані у «Порядок денний на період до 2030 року», який визначив 17 Цілей сталого розвитку та засади їх реалізації [2].

Географія, як наука про просторові закономірності розвитку природи та суспільства, відіграє ключову роль у впровадженні принципів сталого розвитку. Територіальний підхід, властивий географічним дослідженням, забезпечує можливість комплексного аналізу екологічних, економічних та соціальних процесів, що відбуваються на різних рівнях організації територій.

Географія забезпечує розуміння взаємодії природних та антропогенних систем через системний аналіз природних ресурсів, просторових структур господарства, екологічних ризиків та територіальної організації суспільства. Одним із ключових принципів сталого розвитку є необхідність гармонізації використання природних ресурсів, що передбачає оцінку їх просторової диференціації, відтворюваності та меж природної стійкості [3].

Теоретичні основи сталого розвитку включають такі географічні аспекти:

– просторову диференціацію природного потенціалу територій;

– геоекологічний аналіз процесів антропогенізації;

– визначення регіональних екологічних ризиків;

– інтегроване управління природними ресурсами;

– формування моделей оптимального територіального планування.

Глобальна зміна клімату є одним із головних факторів, що визначають сучасний розвиток суспільства. Міжурядова група експертів зі зміни клімату (IPCC) у своїх доповідях детально описує масштаби та просторові прояви антропогенного потепління [4]. Географічний аналіз дозволяє визначити регіони з підвищеною кліматичною вразливістю, оцінити ризики посух, повеней, деградації земель тощо.

За даними IPBES глобальні екосистеми зазнають безпрецедентного тиску, що призводить до втрати біорізноманіття та зниження стійкості природних систем [11]. Географія забезпечує аналіз просторової структури ландшафтів, виявлення осередків екологічної деградації та формування моделей відновлення природних комплексів.

За інформацією UN-Habitat, міські території продовжують швидко зростати, що загострює проблеми перенаселеності, транспортних перевантажень, забруднення та дефіциту ресурсів [5]. Географічний аналіз урбанізації передбачає вивчення просторових моделей росту міст, екологічних наслідків урбанізованих територій та розроблення концепцій «зеленого», «розумного» та інклюзивного міста.

За оцінками FAO, стан земельних і водних ресурсів у багатьох регіонах світу стрімко погіршується внаслідок інтенсивного сільського господарства, вирубування лісів та зміни земного покриву [6]. Географічні дослідження дають змогу оцінювати ступінь деградації природних систем, моделювати альтернативні сценарії землекористування та розробляти стратегії їх відновлення.

Методологічні інструменти географії відіграють ключову роль у забезпеченні сталого розвитку, оскільки дають змогу комплексно аналізувати просторові процеси, оцінювати стан природних систем та прогнозувати можливі сценарії їх трансформації. У таблиці 1 подано основні підходи та методи, що використовуються сучасною географічною наукою для моніторингу довкілля, планування регіонального розвитку та забезпечення екологічної стійкості територій.

Таблиця 1

Методологічні інструменти географії для забезпечення сталого розвитку

Методологічний інструмент	Зміст та призначення
Геоінформаційні системи та дистанційне зондування Землі	ГІС-технології та дані дистанційного зондування NASA Earth Observatory є ключовими інструментами для моніторингу стану довкілля [10]. Забезпечують обробку великих масивів просторових даних, моделювання сценаріїв розвитку територій, виявлення екологічних ризиків, картографування змін земного покриву.
Картографічне моделювання	Картографічні моделі узагальнюють складні просторові процеси, відображають закономірності територіального розвитку, спрогнозовують можливі зміни. Використовуються для формування карт екологічної загрози, природних ризиків, придатності територій.
Ландшафтно–екологічний аналіз	Розглядає природні територіальні комплекси як системи зі складною структурою та функціональними зв’язками. Дозволяє оцінювати стійкість ландшафтів до антропогенних навантажень, визначати межі допустимого природокористування, планувати заходи екологічної стабілізації.
Географія в системі регіональної політики сталого розвитку	Географія забезпечує просторову основу для регіонального планування, управління природними ресурсами та формування стратегій сталого розвитку. Дані Європейського агентства довкілля (EEA) підтверджують необхідність інтеграції екологічних, соціальних і економічних підходів у політиці Європи [7].

Світовий банк надає статистичні дані, які використовуються для аналізу соціально–економічних аспектів сталого розвитку, включно з рівнем урбанізації, доступом до ресурсів та індикаторами добробуту населення [8].

Регіональна політика сталого розвитку ґрунтується на принципах:

– збалансованого використання природного потенціалу;

– врахування екологічних обмежень;

– підтримки соціальної рівності та доступності ресурсів;

– просторової оптимізації виробництва та інфраструктури.

Отже, географія відіграє визначальну роль у реалізації концепції сталого розвитку, забезпечуючи комплексний аналіз взаємодії природних та соціально–економічних систем. Її інструментарій – ГІС–технології, картографічне моделювання, ландшафтний аналіз – дає змогу глибоко досліджувати сучасні глобальні виклики та формувати науково обґрунтовані рішення у сфері регіонального та глобального розвитку.

Завдяки інтеграції географічних знань і міжнародних нормативно–аналітичних документів ООН [1–11], географія виступає фундаментом для формування стратегій переходу до сталого розвитку, забезпечуючи гармонізацію економічних, соціальних і екологічних інтересів суспільства.

Список використаних джерел

1. Our Common Future : Report of the World Commission on Environment and Development. United Nations, 1987. URL: https://www.un.org (дата звернення: 05.10.2025)

2. Transforming our world: the 2030 Agenda for Sustainable Development. United Nations, 2015. URL: https://sdgs.un.org/2030agenda (дата звернення: 03.10.2025)

3. Global Environment Outlook (GEO). United Nations Environment Programme (UNEP). URL: https://www.unep.org (дата звернення: 03.10.2025)

4. Intergovernmental Panel on Climate Change (IPCC). Assessment Reports. URL: https://www.ipcc.ch (дата звернення: 06.10.2025)

5. World Cities Report. United Nations Human Settlements Programme (UN–Habitat). URL: https://unhabitat.org (дата звернення: 03.10.2025)

6. FAO Reports: The State of the World's Forests; The State of Land and Water Resources. Food and Agriculture Organization. URL: https://www.fao.org (дата звернення: 03.10.2025)

7. European Environment Agency (EEA). Environmental Indicators. URL: https://www.eea.europa.eu (дата звернення: 03.10.2025)

8. World Development Indicators. The World Bank. URL: https://data.worldbank.org (дата звернення: 03.10.2025)

9. United Nations Statistics Division. SDG Indicators Database. URL: https://unstats.un.org/sdgs (дата звернення: 05.10.2025)

10. NASA Earth Observatory. Remote Sensing Data. URL: https://earthobservatory.nasa.gov (дата звернення: 03.10.2025)

11. Global Assessment Report on Biodiversity and Ecosystem Services. IPBES. URL: https://www.ipbes.net (дата звернення: 03.10.2025)

ПРОБЛЕМА РОЗВИТКУ СОЦІАЛЬНОЇ ІНФРАСТРУКТУРИ ТЕРИТОРІАЛЬНИХ ГРОМАД

Рябицька Тетяна, старший викладач кафедри соціальної роботи Мелітопольського інституту екології та соціальних технологій Університету «Україна»,
Бровко Ольга, здобувачка другого (магістерського) рівня вищої освіти спеціальності 231 Соціальна робота Мелітопольського інституту екології та соціальних технологій Університету «Україна»

Проблема розвитку соціальної інфраструктури територіальних громад в Україні в сучасних реаліях є однією з найактуальніших у системі місцевого самоврядування, оскільки від рівня розвитку соціальних інституцій залежить якість життя, соціальна згуртованість населення та стабільність громад. У сучасних умовах – після проведення реформи децентралізації, у контексті війни та економічних трансформацій – питання створення та модернізації соціальної інфраструктури набуває стратегічного значення як для відновлення держави, так і для забезпечення стійкості місцевих спільнот.

Соціальна інфраструктура територіальної громади розглядається як сукупність закладів і сервісів, що забезпечують задоволення базових соціальних потреб громадян – у сфері освіти, охорони здоров'я, соціального захисту, культури, спорту, житлово–комунального обслуговування, транспорту та комунікацій. Вона формує основу соціального середовища, яке впливає на рівень людського розвитку, мобільність, інтеграцію вразливих груп і загальну якість життя. Проте реальні умови функціонування цих структур часто не відповідають потребам громади, що зумовлює виникнення системних проблем.

Після адміністративно–територіальної реформи 2015–2020 років в Україні утворилося понад 1469 територіальних громад, яким були передані значні повноваження щодо управління соціальною сферою. Проте далеко не всі громади виявилися готовими ефективно реалізовувати ці повноваження. Згідно з даними Міністерства розвитку громад, територій та інфраструктури України, близько 40 % громад у 2023 році мали критичний дефіцит власних бюджетів, що призводило до скорочення фінансування соціальних програм і неможливості утримувати об’єкти соціальної інфраструктури. Особливо відчутною є нерівність між міськими й сільськими громадами: якщо у великих містах на одного мешканця припадає в середньому 3–4 заклади соціальної сфери (освітні, культурні, медичні), то в сільських громадах цей показник не перевищує одного [2].

Ситуацію значно ускладнила повномасштабна війна росії проти України. За даними Програми розвитку ООН, станом на початок 2024 року понад 18% об’єктів соціальної інфраструктури на сході та півдні України були зруйновані або пошкоджені, серед них близько 2500 шкіл, 1400 медичних закладів і понад 800 об’єктів соціального захисту. Це не лише поглибило дефіцит соціальних послуг, а й призвело до масового переміщення населення. За офіційними підрахунками Мінсоцполітики, в Україні зареєстровано понад 5 млн внутрішньо переміщених осіб, більшість із яких оселилися у невеликих громадах центральних і західних регіонів, де інфраструктура не була готова до такого навантаження [5].

Водночас спостерігається суттєвий демографічний і соціальний дисбаланс. Україна належить до країн із високим рівнем старіння населення: частка осіб віком 60+ перевищує 24%, що зумовлює потребу у розвитку системи соціального догляду, центрів денного перебування, реабілітаційних служб і доступного транспорту. Проте, за оцінками Інституту демографії НАН України, лише кожна п’ята громада має розвинену інфраструктуру для підтримки людей похилого віку. Додатковим викликом є кадровий дефіцит: через міграцію та низьку оплату праці громади втрачають кваліфікованих працівників соціальної, медичної та освітньої сфер [4].

Проблема розвитку соціальної інфраструктури проявляється також у цифровій площині. З одного боку, цифровізація відкриває нові можливості для дистанційного надання послуг, електронного врядування, освіти та медицини. З іншого – цифрова нерівність між регіонами зберігається: за даними Державної служби статистики, у 2024 році стабільний доступ до Інтернету мали лише 67% сільських домогосподарств, тоді як у міських – 94%. Це ускладнює впровадження електронних соціальних сервісів і підсилює соціальну ізоляцію мешканців віддалених сіл.

Таблиця 1

Аналіз проблем розвитку соціальної інфраструктури територіальних громад України

Аспект проблеми	Статистичний показник	Потенційний напрям розвитку
Фінансова недостатність громад	У 2023 р. близько 40% громад мали дефіцит місцевих бюджетів.	Оптимізація міжбюджетних трансфертів, залучення грантів і міжнародної технічної допомоги; розвиток державно–приватного партнерства.
Руйнування соціальних об’єктів через війну	Пошкоджено/ зруйновано понад 2500 шкіл, 1400 медичних закладів, 800 об’єктів соцзахисту.	Відновлення соціальних об’єктів за принципами енергоефективності, універсального дизайну.
Нерівність між міськими та сільськими громадами	У сільських громадах у середньому 1 соціальний заклад на 1000 жителів, у міських – 3-4	Розвиток мобільних і дистанційних сервісів, створення міжмуніципальних соціальних центрів.
Демографічне старіння населення	Частка осіб віком 60+ становить 24% населення	Розвиток системи соціального догляду, створення центрів денного перебування.
Кадровий дефіцит у соціальній сфері	У середньому 20-25% вакансій у соціальних службах залишаються незаповненими	Впровадження програм підготовки кадрів на місцевому рівні, підвищення оплати праці, залучення волонтерів і ветеранів.
Цифрова нерівність громад	Доступ до Інтернету мають 94 % міських і лише 67 % сільських домогосподарств	Розвиток цифрової інфраструктури, створення пунктів цифрової підтримки населення, навчання.
Інтеграція внутрішньо переміщених осіб	В Україні зареєстровано понад 5 млн. ВПО.	Розвиток програм соціальної інтеграції, створення житлових і освітніх кластерів для ВПО, психосоціальна підтримка.

Недостатня міжвідомча координація	У понад 60% громад соціальні, освітні та медичні служби діють автономно.	Запровадження інтегрованих центрів соціальних послуг («єдиний соціальний офіс»), цифрова координація між відомствами.

Сучасні виклики розвитку соціальної інфраструктури тісно пов’язані з економічними обмеженнями, воєнними руйнуваннями, недосконалістю управлінських механізмів і відсутністю довгострокових стратегій. Проте в багатьох громадах уже з’являються позитивні практики. Наприклад, у Хмельницькій області в межах проекту «Громада в дії» створено інтегровані соціальні простори, де під одним дахом надаються послуги соціального захисту, психологічної підтримки та працевлаштування. У Львівській області діють пілотні проекти з розвитку інклюзивних культурно–освітніх хабів, які поєднують бібліотеку, центр дозвілля та коворкінг для ветеранів. Такі ініціативи демонструють, що розвиток інфраструктури можливий навіть у складних економічних умовах – за умови активного залучення громади, партнерства з міжнародними донорами та прозорого управління [3].

Таким чином, проблема розвитку соціальної інфраструктури територіальних громад в Україні полягає у суперечності між зростаючими соціальними потребами населення та обмеженими ресурсами місцевих органів влади. Вона охоплює питання нерівності у доступі до соціальних послуг, потреби у відновленні зруйнованих об’єктів, модернізації матеріально–технічної бази, кадрового забезпечення та цифрової трансформації. Її розв’язання потребує системного підходу, що поєднує стратегічне планування, державну підтримку, партнерство громад і міжнародних організацій, а також орієнтацію на принципи соціальної справедливості, інклюзивності та стійкого розвитку.

Отже, розвиток соціальної інфраструктури сьогодні є не лише питанням локального добробуту, а й ключовою умовою післявоєнного відновлення України. Від того, наскільки ефективно громади зможуть адаптуватися до сучасних викликів – економічних, демографічних, технологічних і гуманітарних, залежить здатність країни

забезпечити гідне життя своїм громадянам та реалізувати європейський вектор соціальної політики.

Список використаних джерел

1. Державна служба статистики України. Соціально–демографічні показники населення України у 2024 році. Київ: Держстат України, 2024. 215 с.

2. Міністерство розвитку громад, територій та інфраструктури України. Аналітична доповідь про стан розвитку територіальних громад у 2023 році. Київ, 2024. 78 с.

3. Міністерство соціальної політики України. Звіт про стан надання соціальних послуг та кадрове забезпечення соціальної сфери у 2024 році. Київ, 2024. 52 с.

4. Інститут демографії та соціальних досліджень ім. М.В. Птухи НАН України. Демографічна ситуація в Україні: тенденції та прогнози до 2030 року. Київ: НАН України, 2024. 142 с.

5. Програма розвитку ООН (ПРООН) в Україні. Вплив війни на соціальну інфраструктуру громад: аналітичний звіт. Київ: ПРООН, 2024. 64 с.

ФОРМУВАННЯ ПРОСТОРОВИХ УЯВЛЕНЬ ЯК КЛЮЧОВА УМОВА ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОГО РОЗВИТКУ УЧНІВ У ПРОЦЕСІ ВИВЧЕННЯ ГЕОГРАФІЇ

Сидоренко Тетяна, вчитель географії та біології КЗ «Запорізька спеціальна загальноосвітня школа-інтернат «Світанок» Запорізької обласної ради

Просторові уявлення становлять фундаментальну складову інтелектуальних умінь, які забезпечують розвиток пізнавальної сфери особистості. Сформованість просторових уявлень у школярів є важливим індикатором рівня їхнього розумового розвитку, оскільки саме вони лежать в основі здійснення аналітичних, конструктивних та прогностичних операцій мислення. Розвинені просторові уявлення дають можливість

оперувати образами об’єктів і явищ, встановлювати між ними зв’язки, що значно підвищує ефективність навчально–пізнавальної діяльності.

Здатність вільно маніпулювати просторовими образами виступає необхідною умовою успішності освітнього процесу, адже такі уявлення активно використовуються під час вивчення більшості навчальних дисциплін. Високий рівень їх сформованості сприяє кращому засвоєнню теоретичного матеріалу та успішному виконанню практичних завдань, оскільки сучасне технізоване суспільство практично не має сфер, у яких би не були необхідні просторово–образні навички та вміння орієнтуватися у складних структурах.

У сучасній психологічній науці оперування просторовими уявленнями розглядається як одна з провідних характеристик компетентного фахівця [4]. Просторові уявлення формують своєрідний когнітивний простір, у межах якого відбуваються не лише інтелектуальні, але й емоційні реакції людини. Саме завдяки просторовому мисленню індивід здатний виходити за межі безпосереднього життєвого досвіду, узагальнювати попередні знання, моделювати майбутні дії, визначати стратегічні цілі та планувати шляхи їх досягнення. Таким чином, вони виконують важливу роль у формуванні особистісної цілісності та здатності до саморозвитку.

Оскільки оперування просторовими образами лежить в основі вирішення як теоретичних, так і практичних задач, їх розвиток є ключовою умовою становлення інтелекту особистості. Обсяг і різноманітність просторових образів визначають якість мисленнєвих операцій: людина може використовувати лише ті образи, які вже присутні в її свідомості. Тому важливо не лише ознайомлювати учнів із новими об’єктами, а й сприяти накопиченню системи знань та уявлень, здатних інтегруватися у складніші когнітивні структури.

У структурі інтелектуального розвитку провідне місце посідає просторовий інтелект, який передбачає здатність до уявних перетворень та трансформацій об’єктів. Цей розвиток є основою для створення ментальних моделей, схем, карт, планів, концептуальних конструкцій, що забезпечують ефективність як навчальної, так і практичної діяльності. Просторовий інтелект сприяє здатності учня аналізувати

інформацію, виділяти головне, будувати логічні зв’язки між елементами та прогнозувати можливі зміни.

Особливе значення просторові уявлення мають у процесі опанування курсу географії, який за своєю природою спрямований на вивчення просторової організації природних і суспільних процесів. Оскільки значна частина географічних об’єктів є недоступною для безпосереднього спостереження, важливим завданням учителя є формування у школярів цілісних, точних та науково обґрунтованих просторових уявлень про них. Це включає розуміння як просторового розташування об’єктів, так і взаємозв’язків між ними.

Визначення С. В. Гришко трактує географічні уявлення як образи географічних об’єктів, що зберігаються у пам’яті людини [2, с. 158]. Формування таких уявлень відбувається на основі безпосередніх спостережень, використання візуальних засобів, моделей, лабораторних матеріалів і картографічної інформації. Надзвичайно важливо залучати учнів до спостереження за об’єктами місцевої природи – річками, озерами, формами рельєфу, кліматичними процесами, компонентами населення, оскільки саме реальні спостереження є основою для формування усвідомлених і точних уявлень. Завдання педагога полягає у впорядкуванні цих спостережень, їх аналітичній обробці та узагальненні здобутих результатів [2, с. 158–159].

Вивчення віддалених географічних об’єктів потребує застосування різноманітних засобів навчальної наочності: карт, схем, моделей, відеоматеріалів, інтерактивних ресурсів. Ведучим засобом формування просторових уявлень є карта, оскільки вона дозволяє визначити географічне положення, форму, протяжність і взаємозв’язки об’єктів у межах території. Карта також сприяє розвитку умінь аналізувати географічний простір, робити висновки та виконувати просторові перетворення [1,3.

Отже, опрацьовуючи будь-який географічний матеріал, учитель має обов’язково забезпечувати формування повноцінних просторових уявлень про кожний об’єкт або явище. Сформоване просторове уявлення передбачає здатність школяра дати відповідь на три ключові питання: де знаходиться об’єкт, які його основні характеристики та які просторові зв’язки він має з іншими елементами географічного середовища.

Список використаних джерел

1. Гришко С.В., Зав’ялова Т.В. Педагогічні умови розвитку просторового мислення учнів при роботі з модельною наочністю та географічними картами на уроках географії. *Актуальні питання теорії та практики психолого–педагогічної підготовки фахівців в умовах сучасного освітнього простору*: матеріали VII Науково–практичної конференції, м. Харків, 23 квітня 2021 року. Харків: ХДАФК, 2021. С.53–57.
2. Гришко С.В., Іванова В.М., Непша О.В.. Тамбовцев Г.В. Методичні підходи до формування географічних знань як компоненту предметної географічної компетентності учнів загальноосвітніх шкіл. *Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах : зб. наук. пр.* / редкол.: А.В. Сущенко (голов. ред.) та ін. Запоріжжя : КПУ, 2020. Вип. 68. Т. 1. С.156–162.
3. Непша О., Прохорова Л., Зав’ялова Т. Методичні підходи до роботи з картографічними посібниками на уроках географії. *Розвиток сучасної освіти і науки: результати, проблеми, перспективи. Том ІІ. Контексти ідентичності й свободи в освіті та науці : монографія.* Конін-Ужгород-Київ : Посвіт, 2019. С. 130–139.
4. Психологія професійної діяльності: підручник / за ред. С. К. Шандрука. Тернопіль: ЗУНУ, 2022. 256 с.

ЄВРОПЕЙСЬКІ ІНСТРУМЕНТИ СТАЛОГО ПЕРЕХОДУ ПРОМИСЛОВИХ РЕГІОНІВ УКРАЇНИ

Степчук Олександр, здобувач другого (магістерського) рівня вищої освіти спеціальності 101 Екологія Мелітопольського інституту екології та соціальних технологій університету «Україна»,
Даць Микита, здобувач другого (магістерського) рівня вищої освіти спеціальності 101 Екологія Мелітопольського інституту екології та соціальних технологій університету «Україна»

Промислові регіони України історично формували економічний «каркас» країни, забезпечуючи значну частку ВВП, експорту та зайнятості. Водночас саме ці території

стали ядром вуглецево–, та ресурсноємної моделі розвитку, з високою концентрацією вугільної генерації, металургії, хімічної та гірничодобувної промисловості, що супроводжується деградацією довкілля, високим рівнем локальних забруднень та залежністю від викопного палива. Повномасштабна російська агресія додатково загострила структурні диспропорції, спричинила руйнування промислових потужностей та інфраструктури, посилила просторову нерівність і соціальні ризики для робітників та громад промислових регіонів.

У контексті набуття Україною статусу країни–кандидата на вступ до ЄС та відкриття переговорів про вступ, ключового значення набуває синхронізація повоєнної відбудови з європейськими Зеленим курсом (European Green Deal), Промисловим планом Зеленого курсу (Green Deal Industrial Plan) та новими ініціативами на кшталт Clean Industrial Deal, спрямованими на прискорення декарбонізації промисловості, підтримку чистих технологій та зміцнення конкурентоспроможності європейських виробників [1].

Європейський Союз уже сформував комплексні підходи до «справедливого переходу» (just transition) – від політичних рамок до фінансових та інституційних інструментів, які адресують соціальні наслідки закриття вугільних шахт, трансформації енергоємних галузей, перепідготовки робітників і диверсифікації місцевих економік. Центральним елементом є Механізм справедливого переходу (Just Transition Mechanism, JTM) з трьома стовпами: Фонд справедливого переходу (Just Transition Fund, JTF), спеціальна схема в межах InvestEU та кредитний інструмент ЄІБ для публічного сектору [2].

Паралельно для України розгортаються цільові ініціативи: Платформа для вугільних регіонів у переході в Західних Балканах та Україні, що надає інституційну й аналітичну підтримку регіонам, які відходять від вугілля [3] програми EU4Environment для впровадження ресурсоефективного й чистого виробництва (RECP) і циркулярної економіки [4], а також ініціатива Green Agenda / National Comprehensive Green Transition Assessment, що окреслює шляхи зеленої відбудови та інтеграції до європейської політики [5].

Таким чином, для промислових регіонів України відкривається «вікно можливостей»: замість відновлення старої вуглецевоємної моделі можна спиратися на європейські інструменти для побудови нової економіки – з нижчими викидами, більшою ресурсною ефективністю, вищою доданою вартістю та соціально справедливим розподілом вигод і витрат переходу. Водночас відсутність чіткого розуміння архітектури цих інструментів та вимог до їх використання створює ризик втрати часу і потенційних ресурсів.

Метою є проаналізувати європейські політичні, фінансові та інституційні інструменти, що забезпечують сталий і справедливий перехід промислових регіонів, та окреслити можливості й передумови їхнього застосування для трансформації промислових регіонів України в умовах повоєнної відбудови та зближення з ЄС.

Європейська зелена угода визначає стратегічну мету – досягнення кліматичної нейтральності ЄС до 2050 р. шляхом глибокої трансформації енергетики, промисловості, транспорту, сільського господарства та просторового розвитку [1]. Для пом’якшення соціально–економічних наслідків цієї трансформації створено Механізм справедливого переходу (Just Transition Mechanism, JTM) [6]. Функціонування JTM інтегроване з Платформою справедливого переходу (Just Transition Platform) та Ініціативою для вугільних регіонів у переході (Coal Regions in Transition Initiative), які забезпечують обмін досвідом, технічну допомогу, підготовку територіальних планів справедливого переходу та розробку якісних проєктних портфелів. Для України, як країни–кандидата на вступ до ЄС, принципи справедливого переходу поступово інтегруються в національну політику декарбонізації та відновлення, зокрема у зв’язку з планованою відмовою від вугілля до 2035 р. і необхідністю розроблення територіальних планів переходу для вугільних регіонів [7].

Промислові регіони України мають потенціал скористатися широким спектром європейських інструментів, спрямованих на підтримку сталого та справедливого переходу. Ключову групу становлять інструменти політики згуртування та справедливого переходу, зокрема ERDF, ESF+, Фонд згуртування та Фонд справедливого переходу (JTF). Хоч повноцінний доступ до них відкриється після вступу

України до ЄС, робота з адаптації національної регіональної політики до підходів ЄС уже триває, а також напрацьовуються моделі інтеграції цих фондів у процеси відбудови. Важливим напрямом є підтримка диверсифікації економіки промислових зон, перекваліфікація працівників та модернізація критичної інфраструктури [8–9].

Важливим напрямом є інструменти зеленої та промислової політики Європейського Союзу, що поширюються на Україну. У межах Європейської зеленої угоди працює високорівневий діалог ЄС-Україна, який охоплює питання клімату, енергетики, довкілля та промислової трансформації. Аналітичні огляди SEI, DiXi Group та європейських експертних платформ наголошують, що зелена модернізація та глибока декарбонізація промисловості є визначальними умовами конкурентоспроможності української економіки після війни. У 2025 році додатковий акцент з'явився в межах програми Ukraine Facility, яка відкриває можливості для модернізації виробничих потужностей відповідно до вимог ЄС, використання водневих технологій, електрифікації промислових процесів та впровадження систем уловлювання і зберігання CO_2 (CCUS), а також для розвитку інфраструктури чистої енергетики [10].

Окрему важливу групу становлять програми технічної допомоги та зеленої модернізації для промислових малих і середніх підприємств. Програма EU4Environment сприяє переходу до ресурсоефективного та чистого виробництва (RECP), упровадженню циркулярної економіки, екологічного менеджменту, зелених закупівель та екомаркування. Демонстраційні проєкти програми показують значний потенціал зменшення енергоспоживання, водних і матеріальних витрат, а також скорочення викидів. Додаткові ініціативи ЄС та держав-членів, серед яких програми GIZ та інші проєкти міжнародної технічної допомоги, підтримують розроблення регіональних дорожніх карт зеленої трансформації, модернізацію підприємств та підвищення експертної спроможності.

Можливості застосування цих інструментів у промислових регіонах України значною мірою визначаються стратегічними підходами. Європейський досвід показує, що територіальні плани справедливого переходу є ключовою передумовою доступу до фінансування JTF та інших механізмів. Такі плани мають базуватися на глибокій

діагностиці соціально–економічної ситуації, сценарному аналізі відмови від викопного палива, визначенні пріоритетів диверсифікації та формуванні збалансованого портфеля інвестиційних і соціальних проєктів. Україна вже отримує консультативну та аналітичну підтримку з боку SEI, ЄБРР та інших партнерів, що створює основу для підготовки якісних документів.

Європейська практика справедливого переходу підкреслює важливість сильної ролі місцевого самоврядування, участі громад, бізнесу та громадянського суспільства. У контексті України це означає необхідність розвитку інституційної спроможності громад, створення ефективних механізмів консультацій та прозорого планування, забезпечення підтримки для вразливих груп.

Отже, ЄС сформував комплексну систему інструментів справедливого та сталого переходу – від політичних рамок і фінансування до технічної допомоги та платформ співпраці – що створює цілісну модель трансформації промислових регіонів. Для України ці інструменти є не лише потенційним джерелом ресурсів для зеленої відбудови, а й орієнтиром для оновлення державної та регіональної політики відповідно до європейських стандартів планування, прозорості та інклюзивності. Промислові регіони отримують шанс перейти від воєнної руїни до нової моделі розвитку за умови опори на територіальні плани справедливого переходу та інтеграції їх у стратегії відновлення й регіонального розвитку. У перспективі активне використання європейських інструментів дозволить промисловим регіонам України перетворитися з проблемних зон на осередки зеленої економіки, інтегрованої в єдиний європейський простір виробництва та інновацій.

Список використаних джерел

1. European Commission. European Green Deal and Green Deal Industrial Plan / Clean Industrial Deal (proposals). 2019–2025. URL: https://eu4ukraine.eu/.../greendeal–en (дата звернення: 12.10.2025).

2. European Commission. The Just Transition Mechanism. Official webpage. 2020–2024. URL: https://commission.europa.eu/.../just–transition–mechanism_en (дата звернення: 10.10.2025).

3. European Commission. Initiative for coal regions in transition in the Western Balkans and Ukraine. 2020–2024. **URL:** https://worldbank.org/.../platform–initiative–in–support–of–coal–regions (дата звернення: 10.10.2025).

4. EU4Environment. Resource Efficient and Cleaner Production, Circular Economy and new growth opportunities in Ukraine. 2019–2025. URL: https://www.eu4environment.org/areas–of–work/resource–efficient–and–cleaner–production/ (дата звернення: 11.10.2025).

5. Stockholm Environment Institute (SEI). National Comprehensive Green Transition Assessment Report for Ukraine / Green Transition report for Ukraine. 2023–2025. URL: https://www.sei.org/publications/green–transition–assessment–ukraine/; https://green–agenda.org/ukraine/home (дата звернення: 12.10.2025).

6. **CEE Bankwatch Network.** Guidelines for selecting just transition projects in Ukraine; Thematic Assessment on Just Transition for Ukraine. 2024–2025**.** URL: https://bankwatch.org/blog/guidelines–for–selecting–just–transition–projects–in–ukraine (дата звернення 12.10.2025).

7. European Commission. EU coal regions in transition – Initiative for coal regions in transition. Official webpage. URL: https://energy.ec.europa.eu/.../eu–coal–regions–transition_en (дата звернення 12.10.2025).

8. European Commission. **J**ust Transition Fund – Funding opportunities. Inforegio, 2021–2024. URL: https://ec.europa.eu/regional_policy/.../just–transition–fund. (дата звернення 12.10.2025).

9. DiXi Group. European Green Deal: Impact on Ukraine’s energy, climate and environment policies and legislation. Policy Brief, 2024**.** URL: https://dixigroup.org/...(дата звернення 12.10.2025).

10. EU4Environment. OECD. Towards green transformation of Ukraine: State of Play in 2021 – 2022. URL: https://www.eu4environment.org/.../towards–green–transformation–of–ukraine. (дата звернення 12.10.2025).

11. Кабінет Міністрів України**.** Decarbonisation of Ukrainian industry under the Ukraine Facility. 2025. URL: https://www.kmu.gov.ua/.../dekarbonizatsiia–ukrainskoi–promyslovosti–za–prohramoiu–ukraine–facility. (дата звернення 12.10.2025).

ВПЛИВ ВОЄННИХ ДІЙ НА СТАН МАСИВІВ ПОВЕРХНЕВИХ ВОД БАСЕЙНУ РІЧОК ПРИАЗОВ'Я

Строєва Маріанна, канд. хім. наук, доцент кафедри екології та інформаційних технологій Мелітопольського інституту екології та соціальних технологій університету «Україна»,
Бурцев Валерій, здобувач другого (магістерського) рівня вищої освіти спеціальності 101 Екологія Мелітопольського інституту екології та соціальних технологій університету «Україна»

Управління водними ресурсами за басейновим принципом є ключовою передумовою забезпечення сталого водокористування та екологічної безпеки територій, оскільки дозволяє розглядати водні екосистеми як цілісні природні комплекси та оцінювати їх стан у взаємозв'язку з усіма чинниками впливу. У процесі європейської інтеграції Україна взяла на себе зобов'язання гармонізувати водну політику відповідно до екологічних вимог ЄС, що передбачає впровадження інтегрованого управління річковими басейнами та підтримання належного екологічного стану поверхневих вод.

Район басейну річок Приазов'я, який охоплює території Донецької, Луганської, Запорізької та Херсонської областей, є одним із найбільш трансформованих та вододефіцитних регіонів України, де поверхневі водні ресурси перебувають під значним антропогенним навантаженням упродовж десятиліть. Повномасштабна військова агресія рф різко посилила ці виклики: окупація частини територій, руйнування чи

зупинка роботи водогосподарської інфраструктури, зміна руслових процесів, забруднення поверхневих вод військовими токсикантами, паливно–мастильними матеріалами та продуктами детонації боєприпасів створили безпрецедентний тиск на річкові екосистеми. Додатково втрата контролю над акваторією Азовського моря унеможливлює системний морський моніторинг та перериває природні гідрологічні й екологічні зв'язки між річковими басейнами та прибережною зоною. У таких умовах особливої критичної важливості набуває всебічна оцінка стану масивів поверхневих вод, визначення просторових і функціональних змін у водних екосистемах та ідентифікація факторів, що зумовлюють деградаційні процеси. Отримані дані є необхідною передумовою для планування відновлення, розробки адаптивних заходів управління та подальшої реалізації інтегрованого басейнового підходу в умовах воєнних і післявоєнних трансформацій [1-3].

У роботі проведена оцінка впливу збройної агресії рф на стан масивів поверхневих вод басейну річок Приазов'я, зокрема зміни у водокористуванні, якість вод, гідроморфологічні характеристики та функціонування водогосподарської інфраструктури, а також визначити основні загрози та чинники деградації в умовах воєнних дій і окупації.

У районі басейну річок Приазов'я бойові дії тривають з 2014 року, а з 24.02.2022 року ситуація різко погіршилася у зв'язку з повномасштабним вторгненням рф. Весь басейн перебуває на тимчасово окупованій території, де ведуться активні бойові дії. Вплив збройного конфлікту насамперед порушив сталу та відлагоджену систему водокористування. Обсяги водозабору не співвідносяться з реальним водним балансом, що загрожує значними зрушеннями гідрологічних процесів і втратою здатності водних екосистем до самовідновлення.

Підрив гідротехнічних споруд на водних об'єктах басейну спричинив дефіцит води для питних та інших потреб. Водночас водовідведення, яке має контролюватися щодо надходження забруднюючих речовин і дотримання гранично допустимих скидів, опинилося під критичним ризиком. У ході воєнних дій почастішали аварійні ситуації,

що призводять до раптового надходження великих обсягів забруднюючих речовин зі скидами зворотних (стічних) вод.

Система державного моніторингу вод суттєво порушена, зокрема, перервані багаторічні ряди даних, а пости спостереження в зоні конфлікту закриті. Це знижує точність оцінки стану масивів поверхневих вод і унеможливлює формування надійних рекомендацій для їхнього відновлення.

Забруднення поверхневих вод посилюється через:

1. руйнування, зупинку або порушення технологічних процесів на очисних спорудах та збільшення навантаження через зростання кількості внутрішньо переміщених осіб;

2. руйнування та зупинку роботи промислових підприємств, складів та баз нафтопродуктів. У басейні річок Приазов'я з березня 2022 р. по липень 2023 р. зафіксовано 65 випадків пошкоджень або зупинки підприємств унаслідок обстрілів та окупації [4]: 53 випадки руйнування інфраструктури, 7 – порушення роботи, 4 – припинення електропостачання, 1 – демонтаж;

3. пряме потрапляння забруднюючих речовин із ракет, снарядів та іншої військової техніки, а також їхнє змивання та просочування у зонах бойових дій.

Сучасні боєприпаси містять широкий спектр токсичних компонентів: первинні та вторинні вибухові речовини (гримуча ртуть, азид свинцю, ТНРС, ТНЕ, гексоген, тротил, амоніти, амонали), а також метали – свинець, сурма, мідь, кадмій, хром, ртуть, миш'як, нікель, вісмут, вольфрам. Метали накопичуються у вирвах та можуть поширюватися на великі площі (особливо у випадку освітлювальних ракет та піротехніки). Детонація боєприпасів супроводжується викидом небезпечних сполук — оксидів азоту та сірки, чадного і вуглекислого газів, а також широкого спектра токсичних елементів [5].

Моніторинг поверхневих вод у зоні активних бойових дій та на нещодавно звільнених територіях наразі не здійснюється з міркувань безпеки, що унеможливлює повноцінну оцінку рівня забруднення та екологічного стану водних об'єктів. Водночас доступні фрагментарні дані й підтверджені факти свідчать про масштабні

гідроморфологічні та інші зміни, які суттєво впливають на якість та доступність водних ресурсів у басейні малих річок Приазов'я.

1. Порушення гідрологічного режиму внаслідок руйнування чи зміни експлуатації гідротехнічних споруд. На р. Токмачка (р. Молочна) у травні 2023 р. окупанти підірвали дві греблі Каїнкулацького водосховища та перекрили річку на мостах. Дані про стан водного об'єкта відсутні через окупацію. На р. Кальчик у Маріуполі у травні 2023 р. річку штучно перекрито, що призвело до її обміління та неможливості поповнення Старокримського водосховища – ключового джерела питної води для Маріуполя.

2. Посилений забір води для покриття дефіциту питного водопостачання. Через втрату Каховського водосховища під загрозою водопостачання опинилися Дніпропетровська, Запорізька, Миколаївська та Херсонська області. Державне агентство відновлення та розвитку інфраструктури розпочало будівництво альтернативного водогону з р. Інгулець довжиною 87 км.

3. Погіршення якості питної води у прибережних містах. Для м. Бердянськ після окупації було втрачено стабільне постачання очищеної дніпровської води, а одиничні спроби забезпечення водою з Бердянського водосховища призвели до подачі води, що не відповідає санітарним нормам (висока мінералізація, жорсткість, сульфати тощо). Ситуація ускладнювалася постійними знеструмленнями, відсутністю хлору та порушеннями в роботі водогонів.

Наразі відсутня офіційна інформація про якість води у населених пунктах, що отримували воду із Західного групового водоводу, що унеможливлює об'єктивну оцінку ризиків.

Воєнні дії на території басейну річок Приазов'я призвели до глибокої деградації водних екосистем, руйнування водогосподарської інфраструктури, втрати системи моніторингу та суттєвого погіршення якості поверхневих вод. Відсутність контролю за водокористуванням, забруднення вод боєприпасами та хімічними речовинами, гідроморфологічні зміни й порушення гідрологічного режиму становлять критичну загрозу для водної безпеки регіону. У цих умовах відновлення моніторингу, оцінка

масштабів забруднення, аудит інфраструктури та розробка планів відновлення на основі басейнового принципу управління є необхідними передумовами збереження й реабілітації водних ресурсів Приазов’я.

Список використаних джерел

1. План управління річковим басейном річок Приазов'я. URL: https://davr.gov.ua/plan–upravlinnya–richkovim–basejnom–richok–priazovya1 (дата звернення 10.10.2025).

2. Звіт про стратегічну екологічну оцінку Плану управління річковим басейном річок Приазов'я. URL: https://davr.gov.ua/fls18/pl24/Pryazovya_SEO.pdf (дата звернення 12.10.2025).

3. The river basin principle of water resources management in the legislation of the European Union and Ukraine. *Journal of Vasyl Stefanyk Precarpathian* National University. Vol. 5, No. 2 (2018), 99–106. doi: 10.15330/jpnu.5.1.99–106.

4. Zoї Environment Network. URL: https://zoinet.org/ (дата звернення 12.10.2025).

5. Ангурець О., Хазан П., Колесникова К., Кущ М., Чернохова М., Гавранек М. Наслідки для довкілля війни росії проти України. Електронне науково–популярне видання. 2022. 84 с. URL: https://cleanair.org.ua/wp–content/uploads/2023/03/cleanair.org.ua–war–damages–ua–version–04–low–res.pdf./ (дата звернення 10.10.2025).

СТАН ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ ПРИРОДНО–ЗАПОВІДНОГО ФОНДУ КИЇВСЬКОЇ ОБЛАСТІ

Сурядна Наталія, канд. біол. наук, доцент, завідувач кафедри екології та інформаційних технологій Мелітопольського інституту екології та соціальних технологій університету «Україна»,
Дишлюк Олександр, здобувач другого (магістерського) рівня вищої освіти спеціальності 101 Екологія Мелітопольського інституту екології та соціальних технологій університету «Україна»

Київська область є одним із найбільш урбанізованих і демографічно навантажених регіонів України, де зосереджені потужні транспортні коридори, агроландшафти та приміська забудова навколо столичної агломерації. Разом з тим тут зберігаються унікальні природні комплекси Полісся і Лісостепу, долини Дніпра та Десни, акваторії Київського та Канівського водосховищ, заплавні ліси й болота. Природно–заповідний фонд (ПЗФ) області виконує ключові функції зі збереження біорізноманіття, підтримання екосистемних послуг (регулювання мікроклімату, водного режиму, протидія ерозії, рекреація), а також формує структурний каркас регіональної екомережі, інтегрований із територіями Смарагдової мережі Європи.

Якщо в середині 2010-х років заповідність Київщини оцінювали лише близько 4% території, що було одним із найнижчих показників в Україні, до того ж із незбалансованою структурою (домінування лісів при недостатньому представленні степових і лучно–болотних біотопів), то за останнє десятиріччя мережа ПЗФ істотно розширилася, зокрема за рахунок створення Чорнобильського радіаційно-екологічного біосферного заповідника. [1; 2]. Додатковий виклик становлять наслідки повномасштабної війни: тимчасова окупація частини територій, військове навантаження на екосистеми, забруднення, ризики від мін і вибухонебезпечних предметів, а також інституційна нестабільність, що впливає на управління ПЗФ і фінансування природоохоронних заходів. У цих умовах питання оцінки сучасного стану та визначення пріоритетів розвитку ПЗФ Київської області в контексті євроінтеграції та повоєнного відновлення набуває особливої актуальності.

Станом на 01.01.2024 р. у Київській області функціонує 305 територій та об’єктів природно-заповідного фонду загальною площею 296,3 тис. га, що становить 10,52% площі області. У 2023 році мережу ПЗФ суттєво розширено шляхом створення 29 нових об’єктів місцевого та загальнодержавного значення, серед яких – парк–пам’ятка садово–паркового мистецтва «Межигір’я» та два регіональні ландшафтні парки. Розширення охопило всі адміністративні райони області, включно з новими заказниками, заповідними урочищами та пам’ятками природи. Поряд із цим здійснено оптимізацію меж окремих територій, що втратили природоохоронну цінність, та збільшено площі об’єктів, де виявлено нові цінні біотопи. Загальна структура ПЗФ Київщини включає: 1 біосферний заповідник, 2 національні природні парки, 6 регіональних ландшафтних парків, 135 заказників, 114 пам’яток природи, 26 заповідних урочищ, парки–пам’ятки садово-паркового мистецтва загальнодержавного та місцевого значення. Динамічне зростання заповідних територій відповідає завданням державної екологічної політики та сприяє формуванню регіональної екомережі, інтегрованої зі Смарагдовою мережею Європи [3]. Важливу частку площі становить Чорнобильський радіаційно–екологічний біосферний заповідник (понад 226 тис. га в межах області), який фактично створив унікальний поліський полігон для довгострокового моніторингу природних процесів на території, де антропогенний вплив різко знижений, але зберігаються радіаційні ризики. До ключових ландшафтів ПЗФ Київщини належать також заплави Дніпра й Десни, ділянки дібров, болота, озера, залишки степових і лучно–степових комплексів, елементи урбанізованих і приміських ландшафтів, що відіграють роль «зелених коридорів» у структурі регіональної екомережі [4].

Київська область поєднує поліські та лісостепові екосистеми, але значна частина її території трансформована аграрним використанням, житловою та промисловою забудовою, транспортною інфраструктурою. Серед ключових загроз для ПЗФ регіону можна виділити: урбанізаційний тиск, особливо в зоні впливу м. Києва, що спричинює фрагментацію природних територій, зміну гідрологічного режиму, зростання рекреаційного навантаження; інтенсивне сільське господарство, меліорацію, осушення та розорювання заплав, що веде до втрати місць існування рідкісних видів та порушення

екологічних коридорів; інфраструктурні проєкти (нові дороги, логістичні вузли, житлові масиви), які часто реалізуються без належного урахування екомережі та перспектив розвитку ПЗФ у документах просторового планування; наслідки повномасштабної війни, включно з бойовими діями, тимчасовою окупацією окремих територій, мінною небезпекою, пожежами, забрудненням довкілля, що завдають додаткових ризиків для природних комплексів і ускладнюють проведення моніторингу; інституційні та фінансові обмеження: недостатнє фінансування, кадровий дефіцит, фрагментованість повноважень між різними органами влади, слабкий зв'язок між регіональними програмами (економічного розвитку, просторового планування, охорони довкілля) та реальними потребами ПЗФ.

З огляду на наведені виклики та стратегічні рамки, перспективи розвитку ПЗФ Київщини можна узагальнити у кількох взаємопов'язаних напрямах.

По–перше, просторове розширення та балансування мережі ПЗФ. Йдеться про доведення показника заповідності щонайменше до цільових 15-16 % шляхом створення нових об'єктів, розширення існуючих заказників та заповідних урочищ, а також посилення захисту ключових елементів регіональної екомережі. Особливо важливим є збільшення площі охорони степових і лучно–болотних біотопів, які нині представлені фрагментарно.

По-друге, інтеграція ПЗФ у просторове планування та повоєнну відбудову. Документи просторового розвитку (схеми планування області, стратегії розвитку громад, програми повоєнного відновлення) мають включати екомережу та ПЗФ як вихідну рамку, а не як «обмеження». Будь-які масштабні інфраструктурні та забудовні проєкти мають проходити належну оцінку впливу на довкілля та стратегічну екологічну оцінку з урахуванням регіональної схеми екомережі й перспектив розширення ПЗФ [5].

По–третє, посилення системи управління та фінансування. Потрібне зміцнення інституційної спроможності профільних структур на рівні області (департаментів екології, адміністрацій ПЗФ), запровадження стабільних механізмів фінансування (обласний фонд охорони довкілля, грантові та проєктні інструменти ЄС, програми післявоєнної відбудови), а також розвиток партнерств із громадами, приватним

сектором та громадськими організаціями. Природоохоронні території Київщини мають розглядатися як важлива платформа для екотуризму, екопросвіти, «зелених» робочих місць, що відповідає сучасним підходам ЄС до управління охоронюваними територіями [2].

По–четверте, розвиток моніторингу та науки про біорізноманіття. Необхідно розширювати застосування дистанційного зондування Землі, ГІС-аналізу, громадянської науки та сучасних біоіндикаторних підходів для оцінки стану екосистем, особливо в зонах, зазнаних воєнного впливу. Регіональні доповіді про стан довкілля, екологічні паспорти та спеціалізовані дослідження мають регулярно оновлювати дані щодо ПЗФ, включно з оцінкою ефективності управління, стану оселищ та видів [1].

По-п’яте, залучення громад та інтеграція ПЗФ у стратегії розвитку територіальних громад. Території ПЗФ мають стати ключовими елементами місцевих стратегій сталого розвитку, а не «забороненими зонами». Це передбачає розвиток інструментів участі (консультації, спільне планування, проєкти співуправління), екопросвіту, підтримку волонтерських ініціатив та громадянської науки, що узгоджується з європейською практикою управління охоронюваними територіями [2]

Таким чином, природно–заповідний фонд Київської області за останнє десятиріччя демонструє позитивну динаміку розвитку, що проявляється у зростанні площі охоронюваних територій, урізноманітненні їхньої структури та поступовому наближенні до європейських екологічних стандартів. Проте сучасні виклики – інтенсивна урбанізація, фрагментація природних комплексів, агроландшафтний тиск, наслідки повномасштабної війни та інституційна нестабільність — потребують системних рішень, інтегрованих у просторове планування, політику повоєнного відновлення й регіональний розвиток. Майбутнє ПЗФ Київщини залежить від здатності забезпечити збалансоване розширення мережі, посилити природоохоронне управління, розвивати науку та моніторинг біорізноманіття, а також активно залучати громади та партнерів у процес збереження природної спадщини. Лише комплексний міжсекторальний підхід дозволить сформувати сучасну, стійку та екологічно

орієнтовану систему охоронюваних територій регіону, інтегровану в загальноєвропейський природоохоронний простір.

Список використаних джерел

1. Огляд стану довкілля Київської області за 2022 рік. Департамент екології та природних ресурсів КОВА (01.02.2023). URL: https://koda.gov.ua/na–terytoriyi–kyyivshhyny–nalichuyetsya–279–terytorij–ta–obyektiv–pryrodno–zapovidnogo–fondu–oglyad–stanu–dovkillya (дата звернення 10.10.2025).

2. Регіональна програма розвитку природно–заповідного фонду Київської області «Київщина заповідна» на 2017–2020 роки (науково–практичний коментар). – Київ: UNCG. 2017. 36 с. URL: https://uncg.org.ua/wp–content/uploads/2019/05/ProdramaRozvytkuKyivshina.pdf (дата звернення 12.10.2025).

3. Регіональна доповідь про стан навколишнього природного середовища київської області у 2023 році Департамент екології та природних ресурсів Київської обласної державної адміністрації (Київської обласної військової адміністрації). Київ. 2024. 240 с. URL: https://mepr.gov.ua/diyalnist/napryamky/ekologichnyj–monitoryng/regionalni–dopovidi–pro–stan–navkolyshnogo–seredovyshha–v–ukrayini/ (дата звернення 12.10.2025).

4. Природно–заповідний фонд Київської області в розрізі територіальних громад – Київська область. Портал «Природа України» URL: https://pzf.land.kiev.ua/pzf–obl–10.html (дата звернення 08.10.2025).

5. Голубцов О. Г., Сакаль О.В., Купач Т.Г. Звіт про стратегічну екологічну оцінку програми соціально економічного та культурного розвитку Ірпінської міської територіальної громади на 2022 рік та основні напрями розвитку на 2023–2024 роки. 62 с. URL: https://imr.gov.ua/wp–content/uploads/2023/07/34–1222.pdf (дата звернення 12.10.2025).

СЕКЦІЯ 3. ТУРИЗМ І РЕКРЕАЦІЯ

РИНОК СУВЕНІРНОЇ ПРОДУКЦІЇ УКРАЇНИ: ЗНАЧЕННЯ ТА ВИКОРИСТАННЯ В ТУРИЗМІ

Арсененко Ірина, канд. географ. наук, доцент кафедри географії та туризму Мелітопольського державного педагогічного університету імені Богдана Хмельницького,
Арабаджи Олена, канд. географ. наук, доцент кафедри географії та туризму Мелітопольського державного педагогічного університету імені Богдана Хмельницького,
Донець Ірина, канд. географ. наук, доцент кафедри географії та туризму Мелітопольського державного педагогічного університету імені Богдана Хмельницького,
Оніщенко Світлана, здобувачка другого (магістерського) рівня вищої освіти спеціальності 242 Туризм та рекреація, Мелітопольського державного педагогічного університету імені Богдана Хмельницького

Сувенірна продукція є невід'ємною складовою туристичного досвіду, що відображає матеріальну та нематеріальну культуру народу, сприяє формуванню позитивного іміджу країни. В умовах війни та глибоких соціально-економічних трансформацій ринок сувенірів в Україні набуває нового змісту, стає не лише комерційним, а й символічним інструментом культурної стійкості, підтримки національної єдності та міжнародного позиціонування України як держави з глибоким культурним кодом і незламним духом.

В Україні ринок сувенірів має багатофункціональну економічну природу. По–перше, він забезпечує робочі місця для значної кількості представників малого та середнього бізнесу, ремісників, митців і дизайнерів. По-друге, сувенірна продукція створює мультиплікативний ефект у суміжних галузях – туризмі, торгівлі, логістиці, креативних індустріях.

За оцінками експертів, станом на початок 2022 року обсяг ринку сувенірної продукції в Україні оцінювався в понад 3 млрд грн щорічно. В умовах воєнного стану ці показники знизилися на 40-60%, проте спостерігається відновлення попиту через внутрішній туризм, активізацію волонтерських ініціатив та патріотичні споживчі настрої. За даними, в Україні станом на травень 2025 року налічувалося 227 виробників сувенірної продукції, одноосібні підприємці складають близько 90%. Серед регіонів країни з найбільшою кількістю виробників сувенірної продукції – Київ з 64 виробниками сувенірів, Дніпропетровська область з 25 виробниками сувенірів та Харківська область з 20 виробниками сувенірів [3].

Проведенні дослідження, дозволяють нам визначити сувенір не лише як товар (матеріальна річ), а як елемент туристичного досвіду з емоційним носієм враження, засобом продовження туристичної подорожі після її завершення.

Сувенірна продукція розглядається як складова туристичного продукту, що поєднує економічну (торгівля, виробництво), соціально-культурну (ідентичність, традиції) та символічну функції (спогад, бренд місця).

У воєнний час відбулася суттєва трансформація українських сувенірів як елементу туристичного продукту: зросла частка продукції з патріотичною символікою, ручної роботи, яка підтримує і військових і постраждалі громади. Отже, сувенір став засобом не лише пам’яті, а й солідарності, української єдності та ідентичності. Важливою тенденцією є перехід до локалізованих тематичних колекцій – сувенірів, які відображають унікальність окремих регіонів і культурну дипломатію: Полтавські вишиванки, гуцульські різьблені вироби, кримськотатарська кераміка, маріупольські художні репліки як символ міста, що бореться за відродження. Сувенірна продукція стала елементом економічної самодостатності громад, джерелом доходів для внутрішньо переміщених осіб і ветеранів.

Сьогодні на ринку сувенірної продукції в Україні визначаються не лише виклики воєнного стану, а і нові можливості для подальшого розвитку в туристичній сфері.

Війна спричинила: логістичні та безпекові ризики – транспортні складнощі, складність доставки виробів на зовнішні ринки, обмеження в регіонах з бойовими діями;

зростання витрат на виробництво (матеріали, енергія, безпека), що підсилює тиск на маржу виробників; зменшення традиційних міжнародних туристичних потоків, що негативно впливає на попит на сувеніри як складову туристичного споживання; низький рівень сертифікації, стандартизації, брендингу сувенірної продукції, недостатню представленість на міжнародних онлайн–платформах; імпортні конкуренти – дешеві масові вироби можуть витісняти локальні вироби [1].

Водночас, саме в умовах воєнного стану збільшилися і можливості: зростання внутрішнього туризму, у відповідь на зовнішні обмеження, увага туристів переключається на внутрішні маршрути, створюючи локальний попит на сувеніри; креативні підходи – дослідження показують, що впровадження інновацій (екоматеріали, сучасний дизайн, 3D–моделювання) підвищує привабливість сувенірів; етнокультурний бренд самої України – через використання елементів нематеріальної культурної спадщини (НКС) сувенірами можна підсилити конкурентоспроможність туристичних дестинацій; волонтерські ініціативи й соціальне підприємництво – сувенірна продукція може стати інструментом економічної підтримки громад, ВПО, ветеранів; діджиталізація – вихід виробників на онлайн–ринок, міжнародну торгівлю, створення мереж–магазинів сувенірів України.

Значну підтримку цьому напрямку надають державні та донорські програми, спрямовані на розвиток локального брендингу, кластерів народних промислів і цифрової присутності українських виробників на міжнародних платформах [3].

В сучасних умовах в Україні державна політика у сфері розвитку ринку сувенірної продукції, а саме Державне агентство розвитку туризму України визначає підтримку сувенірної галузі як пріоритету у контексті післявоєнного відновлення внутрішнього туризму. Основними завданнями є: 1. Інституційна підтримка та розвиток кластерів (створення і функціонування кластерів виробників сувенірної продукції у туристичних регіонах (зокрема в Західній Україні, Карпатах, регіонах, де безпечніше); підтримка ремісничих майстерень, соціальних підприємств (ВПО, ветерани), грантові програми, мікро–кредити; впровадження програми «Сувенір України» під егідою Державне агентство розвитку туризму України (ДАРТ) – із сертифікацією автентичної продукції,

контролем якості, брендуванням). 2. Брендинг і маркетинг: розробка національної системи маркування автентичної сувенірної продукції («Made in Ukraine – Authentic Craft») із захистом географічного походження, використанням логотипу, що гарантує якість і культурну цінність; проведення маркетингових кампаній на міжнародних виставках, ярмарках, онлайн–платформах, просування через соцмережі, e-commerce; формування тематичних сувенірних маршрутів: наприклад, «Карпатська різьба», «Полтавська вишивка», «Кримськотатарська кераміка», «Майстри шумської глини» з сувенірною продукцією на маршруті. 3. Інтеграція у туристичні продукти: сувенірна продукція має бути складовою туристичного пакету: включення майстер–класів із виготовлення сувенірів, відвідування виробників, інтерактивних форматів (турист сам виготовляє сувенір); використання сувенірів у програмі місцевого туризму: подарунки гостям, корпоративні сувеніри, сувеніри для відпочиваючих в регіонах; просування онлайн–магазинів сувенірів, що дозволить туристу після поїздки придбати сувенір дистанційно – продовження досвіду. 4 Сталий розвиток і соціальна орієнтація: заохочення виробництва сувенірів з екологічно чистих матеріалів, із включенням місцевих ресурсів, участі місцевих громад – це відповідає світовим трендам сталого туризму; сувенірний сектор може стати інструментом підтримки військових та постраждалих громад: частка доходу спрямовується на благодійність, соціальні проєкти; забезпечення безпеки виробництва, страхування, логістики в регіонах, які постраждали від воєнних дій, з метою відновлення підприємництва [2].

Після завершення війни перспективи розвитку ринку сувенірної продукції матиме значний потенціал для експорту та міжнародного туризму. Очікується зростання попиту на українські товари з високою культурною доданою вартістю. Важливо поєднувати традиційні ремесла з сучасним дизайном, цифровими технологіями, 3D-друком і стратегіями сталого виробництва.

Таким чином, ринок сувенірної продукції в Україні має значний, але ще недостатньо реалізований потенціал як економічного, соціально-культурного і символічного ресурсу. У контексті воєнного стану сувенірна продукція набуває нових функцій: підтримка громад, прояв патріотизму, формування позитивного іміджу

України. Основними бар'єрами є логістика, маркетинг, конкуренція імпорту, слабка брендингова та сертифікаційна система. Державна політика має бути комплексною: підтримка виробників, створення бренду «автентичного сувеніру», інтеграція сувенірної продукції в туристичні маршрути та продукти, розвиток експорту. Перспективи розвитку заслуговують на оптимізм – за умови активних дій та стабілізації безпекової ситуації. Сувенір стане не лише економічною категорією, а й маркером національної ідентичності, що допоможе відновити довіру до України як туристичної дестинації та активного учасника європейського культурного простору.

Список використаних джерел

1. Арсененко І.А., Донець І.А., Донченко Л.М., Непша О.В. Туристичні дестинації України: виклики та можливості в умовах воєнного стану. *Наукові перспективи. Серія «Державне управління», Серія «Право», Серія «Економіка», Серія «Медицина», Серія «Педагогіка», Серія «Психологія».* Вип. № 2(56) 2025. Київ, 2025. С. 63–73. URL: https://doi.org/10.52058/2708–7530–2025–2(56)–63–73 (дата звернення: 15.10.2025)

2. Державне агентство розвитку туризму України. Аналітичний звіт про стан і перспективи розвитку туризму в Україні в умовах воєнного стану. Київ : ДАРТ, 2025. 52 с. URL: https://www.tourism.gov.ua/plans–and–report (дата звернення 20.10.2025)

3. List of souvenir manufacturers in Ukraine. URL: https://surl.li/npkphu (дата звернення 30.10.2025)

ІСТОРИЧНІ АСПЕКТИ РОЗВИТКУ РЕКРЕАЦІЙНОГО ТУРИЗМУ В УКРАЇНІ

Арсененко Ірина, канд. географ. наук, доцент кафедри географії та туризму Мелітопольського державного педагогічного університету імені Богдана Хмельницького,
Донець Ірина, канд. географ. наук, доцент кафедри географії та туризму Мелітопольського державного педагогічного університету імені Богдана Хмельницького,
Врублевська Галина, здобувачка другого (магістерського) рівня вищої освіти спеціальності J3 Туризм та рекреація Мелітопольського державного педагогічного університету імені Богдана Хмельницького,
Юрченко Аліна, здобувачка першого (бакалаврського) рівня вищої освіти спеціальності J3 Туризм та рекреація Мелітопольського державного педагогічного університету імені Богдана Хмельницького

Розвиток рекреаційного туризму в Україні набуває особливої актуальності в умовах сучасних соціально-економічних трансформацій та відновлення країни після воєнних дій. Рекреаційна діяльність має значний потенціал для забезпечення оздоровлення населення, зниження соціального напруження, формування позитивного іміджу регіонів і диверсифікації місцевих економік. Вивчення історичних аспектів становлення дозволяє зрозуміти закономірності розвитку, спадкоємність традицій та вплив суспільно–політичних і економічних чинників на формування сучасної системи рекреаційного туризму в Україні [3, 5, 8, 9].

Рекреаційний туризм визначається як вид туристичної діяльності, головною метою якого є відновлення фізичних, духовних і психологічних сил людини через активний або пасивний відпочинок у природному, культурному або курортному середовищі [1, 4]. Він охоплює широкий спектр форм дозвілля – від санаторно-курортного лікування до екологічного, сільського, спортивного та активного відпочинку.

На відміну від культурно–пізнавального або ділового туризму, рекреаційний спрямований передусім на оздоровчу, відновлювальну та профілактичну функції, що визначає його важливе соціально–гуманітарне значення для держави.

Проведенні дослідження дозволяють визначити історичні аспекти еволюції рекреаційного туризму в Україні:

1. Дореволюційний період (до 1917 р.). Перші форми рекреаційного туризму на українських землях пов'язані з розвитком курортної справи у XIX ст. Відомими центрами оздоровчого відпочинку стали курорти Трускавець, Моршин, Свалява, Одеса, Бердянськ, Кримські узбережжя в межах яких функціонували санаторії, водолікарні, грязелікувальні установи [2, 6].

Рекреаційна діяльність мала переважно елітарний характер, орієнтований на заможні верстви населення, однак саме в цей період було закладено медико–оздоровчі традиції та сформувалися перші природно-курортні території і райони, що стали основою подальшого розвитку галузі.

2. Радянський період (1917-1991 рр.). У радянські часи рекреаційний туризм набуває масового соціального характеру, орієнтованого на доступний відпочинок широких верств населення. Період характеризується: створенням мережі санаторіїв, пансіонатів, баз відпочинку, дитячих таборів, туристичних маршрутів; формуванням спеціалізованих інституцій – Укрпрофтур, туристсько-екскурсійні управління, системи державного планування рекреаційних територій і нормативи рекреаційного навантаження. Рекреаційні ресурси використовувалися централізовано, а території з унікальними природними умовами – Крим, Карпати, Полісся, Причорномор'я – перетворилися на курортно–рекреаційні зони всесоюзного значення.

Окрім того, це сприяло розвитку української наукової школи рекреаційної географії (В. Преображенський, І. Твердохлєбов, М. Крачило, Л. Мельник), що досліджувала просторову організацію рекреаційних територій [3, 5].

3. Період незалежності України (з 1991 р.). Після проголошення незалежності відбулося структурне реформування рекреаційної галузі, а саме перехід від планової до ринкової економіки, що зумовило появу приватних туристично–рекреаційних

підприємств і закладів. Водночас зросла роль місцевих громад і регіонів у розвитку рекреаційного потенціалу; почав формуватися внутрішній ринок рекреаційного туризму, орієнтований на середній клас.

У 2000–2010–х роках в Україні розвиваються нові форми: зелений, сільський, еко– та агротуризм. Значний внесок у розвиток теорії і практики зробили наукові школи Львівського, Київського, Харківського університетів [4, 7-9].

4. Сучасний етап (з 2014 р. – дотепер). Починаючи з 2014 року, рекреаційний туризм (як і інші види туризму) зазнав впливу військово-політичних подій, зокрема тимчасової окупації Криму – одного з головних рекреаційних регіонів. В країні відбувається переорієнтація туристичних потоків на Карпатський, Поліський, Подільський, Дніпровський регіони в межах яких активно розвивається внутрішній рекреаційний туризм.

Період воєнного стану (з 2022 р.) став не лише серйозним викликом, а стимулом до модернізації галузі: підвищення ролі місцевих громад у збереженні рекреаційних ресурсів, пошук нових – реабілітаційний, соціальний та внутрішній туризм, а також створення безпечних маршрутів і малих туристичних кластерів [6, 8, 9].

Сучасні особливості організації рекреаційного туризму в Україні базуються на поєднанні природно–ресурсного, соціально–економічного та культурного потенціалу територій. Основними складовими системи є: рекреаційні ресурси (кліматичні, гідромінеральні, лісові, морські, гірські); інфраструктура (санаторії, бази відпочинку, зелені садиби, туристичні комплекси); кадрове та наукове забезпечення; нормативно–правова база (Закони України «Про туризм», «Про курорти», державні стратегії розвитку туризму) [1, 5, 7, 8].

Пріоритетними напрямами стають принципи сталого розвитку, локалізація туристичних продуктів, інтеграція місцевих громад у систему управління, що відповідає принципам Європейської хартії сталого туризму, партнерство держави, бізнесу та громади.

У підсумку можна констатувати, що історичний розвиток рекреаційного туризму в Україні демонструє його еволюцію від елітарної курортної справи до масового

соціального явища, а нині – до комплексної галузі національної економіки з високим потенціалом сталого зростання.

Накопичений досвід різних історичних періодів – від дореволюційних курортів до сучасних туристичних кластерів – свідчить про значну здатність галузі адаптуватися до суспільних викликів.

Сьогодні рекреаційний туризм є стратегічним напрямом соціально–економічного розвитку України, адже сприяє оздоровленню нації, зайнятості населення, регіональній консолідації та формуванню позитивного міжнародного іміджу держави. Тому, подальше дослідження його історичних, економічних і організаційних аспектів є необхідною передумовою для формування ефективної державної політики у сфері туристично-рекреаційного розвитку.

Список використаних джерел

1. Бейдик О. О. Рекреаційно-туристичні ресурси України: теорія, методологія, практика. Київ : Київський університет, 2019. 412 с.

2. Бойко М. П. Історія туризму в Україні. Львів : ЛНУ ім. І. Франка, 2018. 256 с.

3. Державне агентство розвитку туризму України. Аналітичний звіт про стан і перспективи розвитку туризму в Україні. Київ : ДАРТ, 2024. 87 с.

4. Кифяк В. Ф. Організація туристичної діяльності : навч. посіб. Чернівці : Чернівецький нац. ун–т, 2021. 344 с.

5. Мальська М. П., Худо В. В., Цибух В. І. Туристичне країнознавство та рекреаційна географія. Київ : Знання, 2020. 368 с.

6. Міністерство економіки України. Стратегія відновлення туристичної галузі в умовах воєнного стану. Київ, 2023. URL: https://www.me.gov.ua (дата звернення: 10.10.2025).

7. Arsenenko I., Donchenko L., Donetc I., Arabadji O., Baiteriakov O. Problems and prospects of development of the tourist and recreational industry of the Zaporizhzhia region of Ukraine in conditions of a pandemic. *XXI–th International Multidisciplinary Scientific GeoConference Surveying Geology and Mining Ecology Management – SGEM 2021.*

(Bulgaria, 14–22 August 2021). Albena, 2021. Issue 5.1. pp. 471–478. URL: https://www.scopus.com/authid/detail.uri?authorId=57221673818 (дата звернення 13.10.2025).

8. Beidyk A., Komliev O., Donchenko L., Arsenenko I., Topalova O., Donets I. The Ukrainian Pryazovye: composition, uniqueness, variability of the recreational development. *Human Geography Journal.* 2022. № 32. pp. 34–44. URL: https://periodicals.karazin.ua/socecongeo/article/view/21408 (дата звернення 13.10.2025).

9. UNWTO. Tourism in Times of Crisis and Recovery: Europe Report. Madrid : UNWTO Press, 2023. 132 p. URL: https://www.unwto.org (дата звернення: 10.10.2025).

СУЧАСНІ ТЕНДЕНЦІЇ ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ TRAVEL–БЛОГІНГУ ЯК ІННОВАЦІЙНОЇ ТЕХНОЛОГІЇ ПРОСУВАННЯ ТУРИСТИЧНОГО ПРОДУКТУ В УКРАЇНІ

Арсененко Ірина, канд. географ. наук, доцент кафедри географії та туризму Мелітопольського державного педагогічного університету імені Богдана Хмельницького,
Донець Ірина, канд. географ. наук, доцент кафедри географії та туризму Мелітопольського державного педагогічного університету імені Богдана Хмельницького,
Гришко Світлана, канд. географ. наук, доцент, завідувач кафедри географії та туризму Мелітопольського державного педагогічного університету імені Богдана Хмельницького,
Іваницька Вікторія, здобувачка другого (магістерського) рівня вищої освіти спеціальності 242 Туризм та рекреація Мелітопольського державного педагогічного університету імені Богдана Хмельницького

Сьогодні туристична галузь України функціонує в умовах воєнного стану, тому все більшої актуальності набуває впровадження інноваційних технологій просування туристичного продукту та канали комунікації з постачальниками і споживачами туристичних послуг.

Однією з таких інноваційних технологій є travel-блогінг – діяльність авторів яка спрямована на створення або поширення інформаційного контенту про туристичні дестинації, види туризму (блоги, соціальні мережи, фото і відео, туртрейлери) з метою приваблення туристів. Travel-блогери є інформаційними медіаторами, що допомогають туристам орієнтуватися в сучасних тенденціях і умовах туристичного обслуговування, логистиці та інших сервісів, безпеці туристичної діяльності. Наукові дослідження свідчать, що travel–блогери можуть здійснювати вплив на відвідувачів, щодо прийняття рішення про подорожі [2, 4, 5].

Визначаючи теоретичні та практичні засади travel-блогінгу як інструменту цифрового маркетингу туристичного продукту, маємо схарактперизувати його інноваційні аспекти в туристичній сфері: інтерактивність і швидке поширення (через соціальні мережі, відеоплатформи, блоги); адаптацію до нових форматів (Stories, Reels, відео влогінг, мікро-блоги); персоналізація контенту та формування довіри через авторський досвід блогерів.

Travel-блогінг набуває вагомого значення у контексті розвитку туристичної галузі та підтримки інформаційної стійкості туристичної системи України в кризових умовах: дозволяє долати бар’єри довіри до туристичних дестинацій в умовах воєнного стану; підтримувати розвиток внутрішнього туризму, його нових видів; є каналом інформації про доступність, нові формати відпочинку та безпеку туристичної діяльності [1, 4].

Проведені дослідження дозволяють визначити сучасні тенденції travel-блогінгу в Україні: 1. Зростання внутрішнього туризму в умовах воєнного стану, свідчить, що туристичні потоки значною мірою сконцентровані в межах країни. Наприклад, у 2025 році внутрішні подорожі збільшились майже на 70 % у порівнянні з 2024 роком. [1]. Відповідно є сприятливий контекст для travel-блогінгу й активізації самих бологерів, які орієнтуючись на внутрішніх туристів створюють контент про туристичні дестинації, умови надання туристичних послуг, туристичні маршрути, об’єкти природної і культурної спадщини, тематичні або оглядові екскурсійні програми, а також інші події. 2. В умовах воєнного стану збільшується попит на безпечні туристичні дестинації, значна частина відвідувань належить західним регіонам і менш ризикованим територіям

України. В такому випадку блогери виступають «медіаторами довіри» або «інформаторами безпеки» надання туристичних послуг, що додає практичну значимість створеного контенту. 3. Одним із доволі цікавих контентів travel-блогінгу є формування тематики «нового туризму». Серед таких форматів високий попит мають автори які надають практичну інформацією як про традиційні так і нові – культурно–пізнавальні, лікувально–оздоровчі, екологічні та гастрономічні тури, а також волонтерський, воєнний, патріотичний, подієвий, активний та wellness туризм, подорожі вихідного дня. Для туристів вагоме значення має контент блогерів, що поєднує досвід–історію–послуги–безпеку. 4. Сучасні українські блогери активно використовують соціальні мережі, цифрові платформи та інтерактивні формати (AR/VR, туртрейлери, прямі ефіри, інтерактивні історії). Дослідження European Travel Commission свідчать, що соціальні мережі є головним інформаційним джерелом просування туристичних дестинацій і мотивом для подорожі як внутрішніх так і іноземних туристів [1–5].

Незважаючи на поступовий розвиток travel-блогінгу в Україні в умовах воєнного стану, маємо зазначити й певні виклики та обмеження функціональній діяльності авторів туристичних контентів: безпека й репутаційні ризики (будь-яка діяльність має враховувати інформаційну безпеку щодо організації подорожей; негативне враження може створювати неконтрольоване висвітлення ризиків і навпаки); інфраструктурні обмеження (обмеження транспортних сполучень, нестабільна комунікація, зменшення кількості серверів створюють певні складнощі для travel-блогерів (доступність або якість контенту)); аудиторія, монетизація та професіоналізація (не визначено питання комерційної моделі партнерства блогерів з регіональними (місцевими) органами управління туризмом та співпраці з туристичними підприємствами й організаціями); етичні аспекти (блогери мають дотримуватись етичних принципів відповідального туризму, поважати місцеві громади, не створювати небезпечні формати та уникати експлуатації теми війни); насиченість контентом і конкуренція (зростання кількості платформ і блогерів вимагає створення якісного контенту, його достовірності та унікальності в боротьбі за увагу аудиторії).

Подальші перспективи розвитку travel-блогінгу в Україні можливі за умови: підтримки розвитку внутрішнього туризму (travel-блогери можуть стати амбасадорами туристичних дестинацій, популяризації їх туристичних ресурсів через створення тематичних контент-проєктів; мільтимедійності та серіалізації контентів (створення нових блогів, інтерактивних карт, AR/VR–форматів, відеосеріалів або геотрейлерів про подорожі, подкастів); залучення міжнародних туристів і екскурсантів (впровадження мультимовних блогів, популяризація тематичних ніш, природної і культурної спадщини, безпечних туристичних дестинацій); здійснення партнерства між органами державної влади, бізнесом і блогерами (впровадження моделі інституційної співпраці «Держава–Бізнес–Блогер»: Державне агентство розвитку туризму України (ДАРТ), місцеві громади, підприємства індустрії туризму й блогерами (розробка бренду туристичних дестинацій, спільні кампанії просування туристичних продуктів і послуг); поширення сталого та відповідального туризму (через культуру сталого туризму, підтримку місцевих громад відповідно світових тенденцій); адаптаційної спроможності та антикризової функції travel-блогінгу (антикризовий маркетинг – адаптація туристичних дестинацій до сучасних умов, організація безпечних подорожей і оперативне інформування туристів).

Державна політика розвитку travel-блогінгу в Україні сьогодні має бути спрямована на: створення реєстру блогерів амбасадорів; фінансову та інституційну підтримку співпраці, грантові програми підтримки проєктів розвитку внутрішнього туризму; розробку методичних і етичних стандартів для блогерів; інтеграцію travel–блогінгу в маркетингові кампанії туристичних дестинацій; впровадження систему оцінки та моніторингу ефективності блогерського контенту; сприяння видимості контенту на міжнародних туристичних платформах через переклади та партнерства; підтримка сталого туризму та репутаційної роботи для створення іміджу України як автентичного, безпечного та відповідального туристичного напрямку.

Таким чином, travel-блогінг є актуальною та перспективною інноваційною технологією просування туристичного продукту України в умовах воєнного стану, здатною підтримувати розвиток туристичної галузі, зміцнювати довіру та формувати

позитивний імідж країни. Разом із тим, успіх залежить від професійності блогерів, якості контенту, етичної позиції, інтеграції з державними та регіональними програмами й адаптації до безпекового й маркетингового середовища. У контексті післявоєнного відродження туризму це може стати одним із ключових елементів стратегії відновлення галузі, тому вже зараз необхідно активізувати співпрацю з travel-блогерами, враховуючи як короткостроковий, так і середньостроковий горизонти, включити їх як важливий ресурс в системну маркетингову стратегію розвитку туризму в Україні.

Список використаних джерел

1. Державне агентство розвитку туризму України. Аналітичний звіт про стан і перспективи розвитку туризму в Україні в умовах воєнного стану. Київ : ДАРТ, 2025. 52 с.

2. Кузик С. Інноваційні цифрові інструменти маркетингу в туризмі. Київ : КНТЕУ, 2023. 214 с.

3. Олійник О. Сталий і гастрономічний туризм як нові напрями розвитку внутрішнього туризму України. *Вісник КНУКіМ. Серія: Туризм*. 2023. № 5. С. 33–42.

4. European Travel Commission (ETC). Digital Travel Trends Report 2024: The Role of Social Media in Post–crisis Tourism. Brussels : ETC, 2024. 48 p. URL: https://etc–corporate.org/uploads/2024/05/ETC–Quarterly–Report_Q1_2024_Public.pdf (дата звернення: 16.10.2025).

5. Арсененко І.А., Донець І.А., Донченко Л.М., Непша О.В., Мельников О.В. Туртрейлер як ефективний засіб маркетингової комунікації в туристичній галузі України та світу. *Соціально–гуманітарні відносини в сучасній Україні: виклики та перспективи*: кол. моногр. Харків: СГ НТМ «Новий курс», 2025. – С. 89–91.

ШВЕЙЦАРСЬКА МОДЕЛЬ ТУРИСТИЧНОГО МЕНЕДЖМЕНТУ ЯК ІНСТРУМЕНТ ФОРМУВАННЯ КОНКУРЕТОСПРОМОЖНОСТІ НАЦІОНАЛЬНОГО ТУРИЗМУ ДЛЯ УКРАЇНИ

Арсененко Ірина, канд. географ. наук, доцент кафедри географії та туризму Мелітопольського державного педагогічного університету імені Богдана Хмельницького,
Донець Ірина, канд. географ. наук, доцент кафедри географії та туризму Мелітопольського державного педагогічного університету імені Богдана Хмельницького,
Левада Ольга, канд. географ. наук, доцент кафедри географії та туризму Мелітопольського державного педагогічного університету імені Богдана Хмельницького,
Полякова Анна, здобувачка другого (магістерського) рівня вищої освіти спеціальності J3 Туризм та рекреація Мелітопольського державного педагогічного університету імені Богдана Хмельницького

В сучасних умовах воєнного стану туристична галузь в Україні зазнає вагомих трансформацій. Частина туристичних дестинацій країни перебуває в умовах воєнних дій, проте в більшості центральних та західних туристичних дестинаціях спостерігається підвищена активність локального туризму. Сьогодні туристична активність стає не лише важливим сектором економіки, а й потужним соціально-психологічним чинником національної стійкості, територіальної згуртованості та економічної реінтеграції постконфліктних регіонів [3]. Світовий досвід демонструє, що конкурентоспроможність туристичного сектору визначається ефективністю управління. Серед країн-лідерів за якістю туристичного менеджменту вирізняється Швейцарія, яка поєднує високий рівень сервісу, сталий підхід до використання природних ресурсів і багаторівневу систему управління. Визначена модель може бути орієнтиром для України у період повоєнного відновлення всієї сфери туризму.

Теоретико–методологічні засади швейцарської моделі туристичного менеджменту базуються на кількох ключових принципах:

1. Децентралізована структура управління кооординується на трьох рівнях. Відповідно до принципу федералізму, більшість управлінських рішень ухвалюється на кантональному та муніципальному рівня. Основні рішення ухвалюються на місцевому рівні, що забезпечує гнучкість та адаптацію до регіональної специфіки [7].

2. Публічно–приватне партнерство (PPP) – туристичні дестинації функціонують через локальні туристичні організації (Local Tourism Boards), що поєднують бізнес, громади та місцеву владу [5].

3. Система якості Swiss Tourism Quality Award, яка забезпечує єдині стандарти обслуговування, сертифікацію готелів, ресторанів і транспортних компаній, що формують довіру та стабільний імідж країни як туристичного напрямку.

4. Концепція сталого розвитку «Swisstainable», що передбачає баланс між економічною вигодою, екологізацією, соціальною відповідальністю, збереженням природної і культурної спадщини [6].

Отже, швейцарський підхід є не лише управлінською, але й ціннісною моделлю, що формує довіру до бренду «Switzerland».

В умовах війни туристична галузь України зазнає значних втрат та безпрецедентних обмежень для традиційних туристичних практик – зниження туристичних потоків, руйнування інфраструктури, зменшення інвестицій. Водночас формується нова парадигма внутрішнього туризму, зорієнтована на безпечні туристичні дестинації, культурну ідентичність та солідарність. Серед перспективних напрямів - патріотичний, військово-історичний, волонтерський, медичний, екологічний, цифровий та освітній туризм [1, 2, 8].

Сьогодні надзвичайної актуальності набуває ефективна децентралізована система управління туризмом, подібна до швейцарської, яка забезпечить автономію регіонів, локальні туристичні ініціативи та залучення громад до відновлення туристичних дестинацій, розвиток кластерних моделей тощо.

На основі аналізу швейцарського досвіду для України пропонується виділити наступні напрями імплементації:

1. Відновлення діяльності регіональних туристичних організацій (RTO) при обласних військових адміністраціях із чітко визначеними повноваженнями, автономних структур із власними стратегіями, брендами та системою фінансування, подібних до кантональних туристичних офісів Швейцарії.

2. Розвиток державно–приватного партнерства через механізми спільного фінансування маркетингових кампаній, туристичної інфраструктури та івентів.

3. Впровадження системи сертифікації якості («Безпечна подорож Україною»), розробленої за аналогією зі Swiss Tourism Quality Award.

4. Інноваційний менеджмент і цифровізація, включно зі національною платформою «Smart Tourism Ukraine», створення або відновлення діяльності аналогічних платформ smart–destination в межах туристичних дестинацій з метою аналітики потоків і промоції регіонів у європейському цифровому просторі.

5. Співпраця із закладами та установами Швейцарііі у напряму підготовки фахівців сфери туризму та гостинності. Запозичення практики Швейцарської школи готельного бізнесу EHL (Ecole Hôtelière de Lausanne) через створення україно–швейцарських освітніх програм підготовки управлінських кадрів – менеджерів туризму нового покоління.

В Україні з метою стратегічного відновлення туристичної галузі та формування конкурентоспроможного національного туристичного менеджменту у післявоєнний період необхідно:

- відкорегувати сутність і зміст створення Національної концепції регіонального туристичного менеджменту України за швейцарським зразком;
- ініціювати пілотні регіони (Закарпаття, Буковина, Львівщина, Полтавщина) для впровадження нової моделі RTO;
- створити міждержавну (україно–швейцарську) програму технічної допомоги у сфері туризму з фокусом на сталий розвиток, маркетинг та освітню підготовку (спільно з SECO та UNWTO);
- запровадити єдину цифрову платформу туристичного маркетингу, інтегровану з європейськими системами бронювання та аналітики [4].

Таким чином, Швейцарська модель туристичного менеджменту, базована на децентралізації, партнерстві та стандартах якості, є релевантним орієнтиром для формування конкурентоспроможного туристичного простору України. Її адаптація дозволить створити гнучку, конкурентоспроможну систему управління, регіональну мобільність і формування позитивного міжнародного іміджу держави, що підвищить інвестиційну привабливість і сприятиме відновленню туристичної інфраструктури після війни.

Реалізація такої моделі сприятиме формуванню нової парадигми українського туризму, орієнтованої на сталість, інноваційність, соціально–економічну стабільність територій і національну ідентичність.

Список використаних джерел

1. Арсененко І.А., Байтеряков О.З., Донець І.А., Донченко Л.М., Левада О.М. Сталий розвиток туризму і рекреації в Україні: концептуальні основи, виклики воєнного часу та шляхи відновлення. *Соціально–гуманітарні відносини в сучасній Україні: виклики та перспективи:* кол. моногр. Харків: СГ НТМ «Новий курс», 2025. С. 99–102.

2. Арсененко І.А., Донець І.А., Донченко Л.М., Непша О.В. Туристичні дестинації України: виклики та можливості в умовах воєнного стану. *Наукові перспективи (Серія «Державне управління», Серія «Право», Серія «Економіка», Серія «Медицина», Серія «Педагогіка», Серія «Психологія»).* Вип. № 2(56) 2025. С. 63–73. https://doi.org/10.52058/2708–7530–2025–2(56)–63–73

3. Державне агентство розвитку туризму України. Аналітичний звіт про стан і перспективи розвитку туризму в Україні. Київ : ДАРТ, 2024. 85 с.

4. Міністерство економіки України. Стратегія відновлення туристичної галузі в умовах воєнного стану. Київ, 2023. 64 с.

5.Bieger, T. Tourism Management: An Introduction to the Theory and Practice of Tourism. Zürich : Haupt Verlag, 2020. 320 p.

6. Federal Office for Tourism (FOT*).* Swisstainable – The Strategy for a Sustainable Swiss Tourism. Bern : FOT Publications, 2022. 56 p. URL: https://corner.stnet.ch/media–

us/wp–content/uploads/sites/23/2021/03/Swisstainable_English.pdf (дата звернення: 10.11.2025).

7. Swiss Tourism Board. Tourism Development Strategy 2030. Bern, 2023. 48 p.

8. UNWTO. Tourism in Times of Crisis and Recovery: Europe Report. Madrid : UNWTO Press, 2023. 112 p.

МІЖРЕГІОНАЛЬНА ІНТЕГРАЦІЯ У СФЕРІ ТУРИЗМУ: ПЕРСПЕКТИВИ СПІВПРАЦІ УКРАЇНИ ТА АЗІАТСЬКО–ТИХООКЕАНСЬКОГО ТУРИСТИЧНОГО МАКРОРЕГІОНУ

Арсененко Ірина, канд. географ. наук, доцент кафедри географії та туризму Мелітопольського державного педагогічного університету імені Богдана Хмельницького,
Донець Ірина, канд. географ. наук, доцент кафедри географії та туризму Мелітопольського державного педагогічного університету імені Богдана Хмельницького,
Тищенко Інна, здобувачка другого (магістерського) рівня вищої освіти спеціальності 242 Туризм та рекреація Мелітопольського державного педагогічного університету імені Богдана Хмельницького,
Лисенко Ірина здобувачка першого (бакалаврського) рівня вищої освіти спеціальності 242 Туризм та рекреація Мелітопольського державного педагогічного університету імені Богдана Хмельницького

У сучасній глобальній економіці туризм виступає не лише каталізатором економічного зростання, а й потужним інструментом міжрегіональної інтеграції. У такому контексті особливого значення набуває активізація зв’язків між Україною та країнами Азіатсько–Тихоокеанського туристичного макрорегіону (АТТМ).

АТТМ є одним із найдинамічніших і найпривабливіших туристичних просторів світу, що становить майже 30% світового туристичного потоку [4]. Стрімке економічне зростання, технологічна трансформація, масштабні інфраструктурні проекти,

урбанізація та зростання мобільності населення визначають макрорегіон стратегічно важливим партнером для країн світу.

Після 2022 р. Україна активно переорієнтовує міжнародні економічні зв'язки. Так у сфері туризму Україна увійшла до складу Європейської туристичної комісії (ЄТК). Основна мета діяльності ЄТК представляти інтереси національних туристичних органів Європи, просувати європейські країни як туристичної дестинації у всьому світі, надавати унікальну стійку базу для стратегічної співпраці, обміну досвідом; визнання подорожей як каталізатора миру, взаєморозуміння та поваги [2]. Сьогодні нові напрями формування туристичних потоків, залучення інвестицій, просування національного бренду та обміну досвідом у сфері управління туризмом відкриває можливості для розвитку двосторонньої співпраці між Україною та країнами АТТМ.

Визначаючи теоретико-методологічні засади міжрегіональної інтеграції в туризмі, констатуємо, що процес сприяє налагодженню стійких економічних, культурних та інституційних зв'язків між країнами та макрорегіонами для спільного розвитку туристичного сектору [3]. Варто зазначити, інтеграція як правило забезпечує гармонізацію нормативно–правових умов; інституційну підтримку з боку державних органів; кооперацію у сфері маркетингу, освіти, цифрових технологій; створення єдиного інформаційного простору та брендів регіонів; розвиток спільних туристичних маршрутів. Окрім того, міжрегіональна взаємодія у сфері туризму має мультиплікативний ефект, стимулює розвиток суміжних галузей (транспорт, ІТ, послуги, культура), сприяє підвищенню зайнятості та посиленню позитивного міжнародного іміджу країн.

У сучасних умовах глобалізації, цифровізації та після коронавірусного відновлення сектору туризму в АТТМ демонструє як значні можливості, так і численні виклики. Після пандемії COVID-19 макрорегіон продемонстрував найшвидші темпи відновлення у світі. У 2024 р. кількість міжнародних прибуттів складає 92% у порівнянні з 2019 р. [5]. 8 із 15 найпопулярніших напрямів літнього сезону 2025 р. припадають саме на країни АТТМ, що свідчить про зростання туристичної мобільності, особливо в Японії, Південній Кореї та Індонезії, що підтверджує високу адаптивність і привабливість

туристичного ринку [6]. За даними PATA (2025 р.) прогнозується, що до 2027 р. кількість міжнародних прибуттів до макрорегіону може досягнути 800 млн. туристів [4].

Туристичний потенціал та організація діяльності відрізняється надзвичайним різноманіттям. Провідними туристичними дестинаціями є Китай, Японія, Таїланд, Індонезія, Австралія, Південна Корея, В'єтнам, Нова Зеландія. Організація туристичної діяльності характеризується кількома ключовими особливостями: державною підтримкою туризму як стратегічного сектору економіки; інноваційними формами співпраці між державним і приватним секторами; цифровізацією сервісів (електронні візи, smart-туризм, big data-аналітика); розвитком стійкого туризму, орієнтованого на збереження природних ресурсів; мультикультурним позиціонуванням дестинацій [7].

Не зважаючи на воєнний стан Україна також має значний потенціал для розвитку туризму, орієнтованого на ринки АТТМ. Провідними напрями співпраці можна визначити: культурно–пізнавальний туризм може виступати унікальним напрямом для туристів із країн АТТМ, пропонуючи глибокий культурно–історичний контент – спадщину Київської Русі, традиції української гастрономії, ремесла, подієвий та фестивальний рух; екологічний і зелений туризм – гірські території Карпат, національні парки та біосферні заповідники, узбережжя Чорного моря мають потенціал для розвитку сталого туризму, який є трендом для туристів із Азії та Австралії; освітній і діловий туризм – співпраця між університетами України та країн АТТМ (зокрема Китаю, Кореї, Японії) може сприяти формуванню спільних освітніх програм, літніх шкіл, конференцій; медичний та оздоровчий туризм – розвиток санаторно–курортної бази, використання природних ресурсів (мінеральних вод, грязей), створення партнерських клінік може привабити туристів із АТТМ, в межах якого зростає попит на медичний туризм; цифрова інтеграція та промоція є важливим напрямком для забезпечення просування українського туристичного бренду на туристичних ринках АТТМ через використання сучасних онлайн–платформ, соціальних мереж, інфлюенсерів, контенту азійськими мовами [1, 3].

На наш погляд, для міжрегіональної інтеграції і посилення співпраці між Україною та країнами АТТМ доцільно реалізовувати інституційні та економічні

механізми: двосторонні угоди та меморандуми у сфері туризму, що передбачають обмін досвідом, підготовку кадрів, просування спільних турів; спільні маркетингові кампанії та брендинг (наприклад, створення ініціативи «Discover Ukraine – Gateway to Europe» для туристів із Східної Азії); інвестиційні програми для розвитку готельної, транспортної, рекреаційної інфраструктури за участю азійських партнерів; освітні платформи та програми мобільності, які спрямовані на навчання українських спеціалістів у провідних туристичних центрах АТТМ; інтеграція до регіональних туристичних асоціацій (PATA, ASEAN Tourism Forum тощо); візова лібералізація та спрощення логістики, включно з прямими авіарейсами Київ-Бангкок, Київ-Токіо, Київ-Сеул у перспективі після стабілізації безпекової ситуації в регіонах Україні.

Окремої уваги потребує визначення проблем щодо можливості міжрегіональної співпраці в туристичній сфері України з АТТМ: геополітичні ризики та воєнна агресія РФ, які впливають на міжнародне сприйняття нашої країни; обмежена транспортна доступність («закрите небо» – відсутність прямих рейсів до країн АТТМ); недостатній рівень цифрової присутності українського туристичного продукту у глобальних платформах; недостатня кількість фахівців із досвідом роботи на азійських туристичних ринках; слабка впізнаванність українського бренду серед туристів із країн АТТМ.

Проведенні дослідження дозволяють визначити, що міжрегіональна інтеграція у сфері туризму може стати важливим інструментом формування нового міжнародного іміджу України. Подолання зазначених викликів потребує системного підходу державної політики, міжвідомчої координації та залучення приватного сектору [1]. Основними пріоритетами та стратегічними орієнтирами розвитку співпраці України і АТТМ на наш погляд є: зміцнення інституційного партнерства між туристичними адміністраціями країн; цифрова дипломатія у сфері туризму, спрямована на просування української культури; створення Українсько-Азійського туристичного форуму як постійного майданчика для обміну досвідом, інноваціями та проєктами; розробка та впровадження спільних туристичних маршрутів за участю країн Східної Азії, Австралії та України (наприклад, тематичні маршрути «Шовковий шлях XXI століття»); розвиток сталого туризму з урахуванням європейських екологічних стандартів.

У підсумку можна констатувати, що міжрегіональна інтеграція у сфері туризму між Україною та АТТМ є перспективним напрямом зовнішньоекономічної та культурної співпраці. АТТМ демонструє високі темпи розвитку туризму, впровадження інновацій та орієнтацію на сталість, що створює синергійні можливості для України. Для реалізації потенціалу співпраці необхідно: розробити національну стратегію інтеграції у ринки АТТМ; активізувати участь у регіональних форумах і програмах; створити ефективну систему маркетингу та цифрової комунікації; стимулювати інвестиції у туристичну інфраструктуру. Інтеграція у сфері туризму окрім економічної співпраці визначається і як м'яка дипломатія, що сприяє формуванню позитивного іміджу України у світі, розширенню культурного діалогу та розвитку людських контактів.

Список використаних джерел

1. Арсененко І.А., Донець І.А., Донченко Л.М., Непша О.В. Туристичні дестинації України: виклики та можливості в умовах воєнного стану. *Наукові перспективи. Серія «Державне управління», Серія «Право», Серія «Економіка», Серія «Медицина», Серія «Педагогіка», Серія «Психологія».* Вип. 2(56) 2025. С. 63–73. https://doi.org/10.52058/2708–7530–2025–2(56)–63–73

2. ДАРТ стане членом Європейської туристичної комісії. ULR: https://surl.li/olsrtc (дата звернення: 02.10.2025).

3. Iryna Arsenenko, Olena Arabadji, Iryna Donets. Modern challenges and innovative aspects of international tourism development in tourist macro–regions of the world. *Education and economy in the digital age.* Monograph. Copyright by Academy of Silesia, Katowice, 2024. pp. 101–108.

4. Pacific Asia Travel Association. Annual Tourism Monitor 2025: Asia Pacific Tourism Nearing Full Recovery. Bangkok: PATA, 2025. ULR: https://surl.lu/wvlyrf (дата звернення: 11.10.2025).

5. Mastercard Economics Institute. Travel Trends 2024: Breaking Boundaries. Singapore: Mastercard, 2024. ULR: https://surl.li/ddqrhm (дата звернення: 01.10.2025).

6. Mastercard Economics Institute. Travel Trends 2025: Asia–Pacific Leads Trending Summer Destinations for Second Year Running. Singapore: Mastercard, 2025. ULR: https://surl.li/ptjvtv (дата звернення: 01.10.2025).

7. Pacific Asia Travel Association. Asia Pacific Mountain Tourism Development Report. Bangkok: PATA, 2025. ULR: https://surl.li/sxkwjw (дата звернення: 11.11.2025).

ТУРИЗМ ЯК СКЛАДОВА СТАЛОГО РОЗВИТКУ ТЕРИТОРІАЛЬНОЇ ГРОМАДИ

Галярник Тарас, здобувач вищої освіти другого (магістерського) рівня вищої освіти спеціальності J3 Туризм та рекреація Карпатського національного університету імені Василя Стефаника,
Чорна Любов, канд. пед. наук, доцент кафедри туризмознавства і краєзнавства Карпатського національного університету імені Василя Стефаника

Розвиток територіальних громад у контексті їх сталого розвитку передбачає забезпечення ефективного управління ресурсами з метою економічного поступу та створення стійкого та сприятливого середовища для життя громадян не тільки в аспекті розв’язання їхніх сьогоденних потреб, але і збереження ресурсів для майбутніх поколінь.

Оскільки сталість громади включає економічний, соціальний та екологічний розвиток, то особлива увага звертається на наявний ресурсний потенціал для свого власного розвитку. Природні, історико–культурні ресурси громади виступають основою для здійснення туристичної діяльності на її території. Туризм виступає засобом розвитку місцевого підприємництва та створення робочих місць у сфері гостинності. Розвиток туризму тісно пов’язаний з розбудовою як туристичної, так і соціальної інфраструктури, що пов’язана з дорогами, транспортом, засобами зв’язку тощо. Він сприяє збереженню та відновленню історичних пам’яток, місцевих традицій і ремесл, які виступають атракцією для туристів. Туризм забезпечує соціальну взаємодію представників громади та туристів, сприяє обміну досвідом і культурними цінностями.

Косівську міську територіальну громаду (МТГ) було створено в 2020 р. Вона є результатом об’єднання 15 населених пунктів з 14 радами. Її адміністративним центром є м. Косів. Для території МТГ характерним є гірський рельєф Покутських Карпат, хребти котрих простягаються з північного заходу на південний схід. Оскільки громада розташована у передгір’ї, то її 12 населених пунктів мають статус гірських поселень. Їх площа складає 88,06% від загальної площі МТГ. У гірських населених пунктах проживає 86,53% населення громади.

Частина території МТГ є заповідною зоною, вона належить до Національного природного парку «Гуцульщина». Під охороною тут знаходиться близько 60 геологічних гідрологічних пам’яток природи, десятки видів тварин і рослин, цінні ландшафти.

Завдяки географічному розташуванню, рельєфу, природним ландшафтам дана громада має значний потенціал для розвитку туризму як складової сталого розвитку.

Для будь-якої територіальної громади підприємницька діяльність виступає основою для її сталого розвитку, включно з економічною, соціальною й екологічною складовими. Підприємництво слугує вагомим чинником забезпечення конкурентоспроможності місцевої економіки. Окрім того малий і середній бізнес створює нові робочі місця та поглинає надлишкову робочу силу.

У Стратегії розвитку Косівської територіальної громади на 2022–2027 роки до пріоритетів розвитку завдяки порівняльним перевагам на основі смарт–спеціалізації, що визначені за результатами аналізу її сильних сторін і можливостей, віднесено:

1) туризм. Громада наділена не лише привабливими природними ресурсами та культурними об’єктами, але тут нагромаджено досвід з розробки та впровадження проєктів місцевого розвитку та розбудови інфраструктури. У сукупності це формує туристичну привабливість громади та її інвестиційні перспективи;

2) сільське господарство. В умовах пожвавлення ринків та поглиблення рівня виробництва та переробки сільськогосподарської продукції із створенням кінцевого продукту для громади відкриваються перспективи щодо реалізації проєктів,

спрямованих на розвиток домашніх господарств з можливістю переробки молочної, м’ясної та плодоовочевої продукції;

3) переробна галузь. У світлі запитів на екологічно чисту продукцію на ринку формуються передумови для розвитку підприємств, виробників і переробників місцевої продукції та залучення інвесторів у громаду [1].

Косівська громада стала переможцем рейтингу туристичної активності в 2023 році. Слід зазначити, що Департамент міжнародного співробітництва та євроінтеграції громад Івано–Франківської облдержадміністрації щороку розраховує рейтинг туристичної активності ТГ задля відзначення кращих органів місцевого самоврядування області за результатами роботи у сфері розвитку туризму.

На території Косівської МТГ справляється туристичний збір. Шостою в обласному рейтингу за обсягами туристичного збору є саме дана МТГ. Тут до бюджету надійшло 261,62 тисяч гривень у 2024 р. [2]. Найвищий обсяг такого місцевого податку, отриманого в громаді, був у 2022 р., коли до її бюджету поступило 306,23 тис грн. Платниками даного збору виступають суб’єкти господарювання, які надають послуги з тимчасового розміщення.

Для обслуговування значних потоків туристів у Косівському районі сформовано туристичну інфраструктуру. Послуги з розміщення надають 10 закладів готельного типу. На території громади працює понад 80 садиб зеленого туризму. Для неї характерною є розвинена мережа закладів харчування. Тут представлені як ресторани та кафе, так і колиби, що спеціалізуються на гуцульській кухні.

У контексті ремесл слід зауважити, що на території МТГ традиційно розвивалось декоративно–прикладне мистецтво. Тут з давніх-давен розвивались гончарство, писанкарство, вишивка, ткацтво, ліжникарство, мосяжництво, різьблення по дереву та інші промисли. До найстарших гуцульських ремесл належить гончарство. Косівська мальована кераміка внесена до нематеріальної культурної спадщини ЮНЕСКО. Батьківщиною гуцульської кераміки вважається місто Косів, проте даний промисел поширився на с. Пістинь та інші села громади.

У центрі громади працює інформаційний центр. На сайті представлено пропозицію майстер–класів з різних видів ремесл, що проводяться в центрі громади [3]. Проведення майстер–класів має організований характер. Технологічні можливості сайту забезпечують змогу запису на майстер-класи за такими видами ремесл як: з розпису писанок, кількістю учасників від 10 осіб віком від 5 років і вище, тривалістю 2 години. Місцем проведення служить творча майстерня гончарства у м. Косів; з ліжникарства. Ліжникарство завжди посідало провідне місце серед народних промислів на Гуцульщині. Процес виготовлення ліжника – складний та довготривалий. На майстер-класі можна побачити як виготовляється справжній гуцульський ліжник, а також спробувати зробити його самостійно; з мосяжництва. Мистецтво обробки латуні тобто мосяжу має давні традиції. Гуцульські майстри з мосяжу виготовляють ужиткові й декоративні речі, зокрема згарди, хрести, дукачі тощо.

До основних туристичних магнітів Косівської МТГ належить Національний природний парк «Гуцульщина», адміністративний центр якого знаходиться в м. Косів. У гірській частині парку є велика кількість водоспадів, які користуються популярністю серед туристів. Високим рівнем атрактивності вирізняється р. Черемош, яка приваблює любителів водних видів спорту та відпочинку. Серед рекреаційних напрямів діяльності парку є екотуризм. Численні екологічні стежки й еколого–пізнавальні туристичні маршрути прокладено територією НПП, серед них є: «На хребет Каменистий» протяжністю 4 км і тривалістю переходу: 3,5 год; «До оглядового майданчика на г. Острий» протяжністю 1 км і тривалістю 40 хв; «На гору Михалків», що є найвищою вершиною над м. Косів, з якої відкривається чудова панорама міста, навколишніх сіл та гірських хребтів Покутсько–Буковинських Карпат.

На території громади розроблено та промарковано понад 15 туристичних маршрутів. Серед них є культурно-мистецькі, медові, гастрономічні, пішохідні та веломаршрути, які користуються попитом у туристів.

Вищезазначене вказує на те, що туризм є вагомою складовою сталого розвитку громади, оскільки його засобами забезпечується вирішення економічних проблем, створюються робочі місця, здійснюється культурний розвиток, орієнтований на

збереження традиційних ремесл. Малі підприємства формують основу туристичного бізнесу громади та виступають вагомою складовою її соціально-економічного розвитку.

Список використаних джерел

1. Стратегія розвитку Косівської територіальної громади на 2022–2027 роки. URL: https://kosivmr.gov.ua/category/development–strategy/ (дата звернення: 01.10.2025).

2. Туристичний збір Івано–Франківської області за 2024 р. – 33,1 млн грн. URL: https://www.if.gov.ua/news/turystychnyi–zbir–ivano–frankivskoi–oblasti–za–2024–r–331–mln–hrn (дата звернення: 01.10.2025).

3. Інформаційний центр місто Косів. URL: https://kosiv.life/infocentre/ (дата звернення: 01.10.2025).

ПРОБЛЕМАТИКА ЕФЕКТИВНОСТІ ЗАСТОСУВАННЯ ЗАКОНОДАВСТВА В СФЕРІ ТУРИЗМУ

Гапотій Віктор, канд. юрид. наук, доцент кафедри права Мелітопольського державного педагогічного університету імені Богдана Хмельницького

В Україні кожен, хто працює, має право на відпочинок. В той же час, враховуючи сьогоднішні реалії життя захист Вітчизни, незалежності та територіальної цілісності України, шанування її державних символів є обов’язком громадян України [1]. Розвиток та застосування екологічного законодавства, в тому числі законодавства в сфері туристичної індустрії на сучасному етапі життєдіяльності держави на наш погляд досить проблематична. Сьогодні туризм не є галуззю економіки яка швидко розвивається у державах, економіка яких перебудовується на військовий лад. В той же час згідно Перспективних напрямків в українській економіці, особлива роль залишається у туристичної галузі, яка поступово відновлюється та за підтримки держави й бізнесу починає виконувати роль важливого джерела доходів [2]. Не дивлячись на кризові явища насамперед в економіці люди продовжують подорожувати, задовольняючи не тільки

духовні та інтелектуальні потрібності. Моніторинг економічного стану держави говорить про те, що туризм на сьогодні не впливає в повній мірі на такі ключові галузі економіки України та інших держав, як транспорт, будівництво, зв'язок, а також світову економіку в цілому. Навпаки, проявляється явний розрив інтересів різних верств, прошарків населення воюючих країн. Робимо висновок, що питання правового регулювання захисту прав споживачів туристичних послуг в сьогоденні, пов'язані з зовнішніми факторами насамперед, але в той же час є актуальними.

Аналіз розповсюджених проблем правового регулювання туристичної індустрії проведений на основі наукових досліджень в останні роки з однієї сторони та відкритих джерел Інтернет з іншої сторони дає нам можливість мати свою думку та підкріпляти цю думку актуальними даними.

Враховуючи високу соціальну та економічну значимість, туристична індустрія регулюється нормативно–правовими актами. Ми переконані, що держава паритетно повинна підтримувати законодавчо як суб'єктів підприємницької діяльності які переймаються туризмом, так і питаннями захисту інтересів споживачів туристичного продукту.

Загострення кризових явищ у сфері туризму та курортів свідчить про необхідність удосконалення державної політики у зазначеній сфері, пріоритетів і принципів її реалізації, повноважень і компетенції суб'єктів туристичної діяльності, впровадження ефективних організаційно–правових, економічних, інформаційних механізмів розвитку сфери туризму та курортів як високорентабельної галузі національної економіки [4].

Міжпарламентська конференція по туризму, яка проходила в Гаазі 10-14 квітня 1989 році, прийняла Гаазьку декларацію, в якій відведено місце туристичної діяльності в соціально–економічному житті всіх народів і країн.

Гаазька декларація важливий та необхідний документ в силу того, що розвиток туризму може мати деякі негативні моменти, які необхідно все ж таки відслідковувати та не допускати. Так, міжпарламентська конференція по туризму звернула особливу увагу на наявність взаємозв'язку між туризмом і навколишнім середовищем та одночасно призвала визначити рівень пропускної можливості місць, які актуальні для

туристів, та забезпечити їх додержання і тому випадку, коли така можливість може бути урізана.

Переконані, що цей доленосний документ зобов'язує держави підходити до організації туристичної діяльності з великою відповідальністю, і стосується це не тільки безпосередніх суб'єктів туристичних правовідносин, а й держави, в яких туризм відіграє важливу роль в економіці. В Декларації приводяться статистичні дані, які показують активний ріст міжнародного туризму, а в додатку говориться про великі масштаби домінування змін у сфері туризму на світову економіку. І тому, Принцип Х Гаазької декларації наголошує: туризм повинен плануватися на державному рівні, а також властями туристичної індустрії на комплексній та послідовній основі з урахуванням всіх аспектів феномену [3].

Надійне існування та стабільний розвиток туристичної діяльності може бути лише при надійному правовому регулюванню: нормами права, правозастосовуючими актами, правовою культурою. В останній час у світі проходять катастрофи та кризи, які негативно впливають на туристичну діяльність, з'являються багато різних проблем, які не дозволяють туризму розвиватись. Головними негативними чинниками можна виділити слабу нормативно-правову базу та регламентацію суб'єктів туризму, також суди можливо віднести нехватку інноваційних технологій.

Дуже багато залежить від людського фактору: від функціонування державних органів влади і до підприємств які обслуговують на місцях. Зазначаємо, що специфіка туристичної діяльності полягає в тому, що вона має міжнародний характері велике коло взаємовідносин осіб, які приймають участь в формуванні подорожей. Багатогранність даних відносин породжує деяку складність правового регулювання. На сьогодні в Україні туристична діяльність притер пиває реформи та починає розвиватись. Туристичні ресурси країни використовуються не в повній мірі, але динаміка росту ринку туристичних послуг України показує про збільшення потоку закордонних туристів не дивлячись на військовий стан.

В міжнародному туризмі існують ряд проблем:

1. Мала роль вітчизняних туристичних фірм в формуванні туристичних подорожей.

2. Не зовсім конкретне, розмите інформаційне забезпечення галузі.

3. Низька якість туристичних послуг.

4. Недостатня кількість інвестицій.

5. Проблема кадрів.

6. Регламентування туризму на законодавчому рівні та проблемні питання правового регулювання.

З вищезазначеного випливає проблема розвитку системи професійної туристичної освіти як гарант конкурентоздатності держави на світовому рівні. Експерти також виділяють проблему неефективного правового забезпечення. За останні роки законодавець не прийняв жодного вагомого нормативно–правового акту.

Туризм – як об’єкт при стальної уваги суспільства та держави. Головним механізмом регулювання його розвитку являється право, з його допомогою можливо досягти прогресу в економічній та політичній галузях туризму. Факторами, які гальмують ріст внутрішнього та зовнішнього туризму в Україні посеред суто економічних аспектів є і проблемні питання правового регулювання.

Стратегія розвитку туризму та курортів на період до 2026 року ставить максимальне завдання розвитку даних видів туристичної діяльності як пріоритетне завдання. Специфіка законодавства в цій галузі в першу чергу сформована політичним режимом. Ідеологічна політика, пріоритет імперативних норм над диспозитивними, розвиток відомчої правотворчості – це лише мала тоніка факторів, які сформували те обличчя, яке і сьогодні привалює.

Отже, для сталого розвитку туристичної діяльності необхідно вжити комплекс заходів, починаючи з удосконалення законодавчої бази: регулювання відносин у сфері туризму та курортів має бути покращене та гармонізоване з європейськими та світовими стандартами. Це включає оновлення профільних законів через розробку рекомендацій та пропозицій для внесення змін до Законів України «Про туризм» та «Про курорти». Також критично важливо створити механізми саморегулювання та підтримки:

запровадити інститут саморегульованих організацій (наприклад, національну туристичну організацію) та розробити законопроекти для стимулювання інвестицій у туристичну індустрію. Нарешті, слід модернізувати статистику, приводячи методи збору та обліку даних у відповідність до міжнародних вимог і впровадивши систему сателітного рахунка, відповідно до рекомендацій ЮНВТО.

Список використаних джерел

1. Конституція України. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. №30. ст. 141.

2. Економічні новини України 2025: важливі факти, очікування та тренди. Волинські новини. 06.06.2025 р. URL: https://www.volynnews.com/news/all/ekonomichni–novyny–ukrayiny–2025–vazhlyvi–fakty–ochikuvannia–ta–trendy/ (дата звернення: 29.09.2025).

3. Гаазька декларація міжпарламентської конференції з туризму 1989 р. (разом із конкретними висновками та рекомендаціями) (ухвалена в м. Гаазі 10.04.1989–14.04.1989). URL: https://zakon.cc/law/document/read/995_904 (дата звернення: 25.09.2025).

4. Розпорядження Кабінету Міністрів України від 16 березня 2017 р. № 168–р. Про схвалення Стратегії розвитку туризму та курортів на період до 2026 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/168–2017–%D1%80#Text (дата звернення: 21.09.2025).

ОСОБЛИВОСТІ ВОЄННОГО ТУРИЗМУ В ХОРВАТІЇ: КЕЙС ЗАГРЕБА

Кочан Катерина, здобувачка першого (бакалаврського) рівня вищої освіти спеціальності J3 Туризм та рекреація Запорізького інституту економіки та інформаційних технологій

Воєнний або «темний» туризм сьогодні набуває все більшої популярності через бажання людей відвідувати місця великих битв, масштабних історичних подій, техногенних катастроф тощо. Також вплив на розвиток цього напрямку туризму мають

події у світі – війни, трагедії, повернення у суспільствах до тем світових воєн. Ще задовго до того, як цей термін з'явився в історіографічних роботах, люди масово відвідували місця, пов'язані з Першою та Другою світовими війнами. Тобто, практика «їздити на війну» у форматі через відвідування специфічних пам'яток виникла декілька десятиліть тому. Наразі цей напрям у туризмі науковці називають темний туризм, травматичний туризм, які зазвичай асоціюються з відвідуванням «місць смерті». До них можна віднести мавзолеї, колишні в'язниці, поля битв, концтабори, цвинтарі [1].

В Хорватії подібні місця теж користуються великою популярністю серед іноземних мандрівників, хоча назвати воєнний туризм розвиненим тут важко. Він має переважно локальний характер. Практично в кожному населеному пункті країни можна знайти такі локації, які будуть мати декілька шарів історико-культурної і воєнної пам'яті. Зокрема, Загреб, столиця Хорватії, можна вважати одним із головних міст, де розвивається воєнний туризм. Підчас Другої світової війни Загреб виступав адміністративним і політичним центром країни, а після 1945 року увійшов до складу соціалістичної Югославії під керівництвом Йосипа Броза Тіто. У 1991 році Хорватія проголосила свою незалежність, що стало початком чотирирічної Вітчизняної війни 1991–1995 років (хорватська назва війни), яка безпосередньо торкнулася і столиці [2].

Загреб двічі зазнавав жорстокий нападів з боку сербів: авіаційний удар 7 жовтня 1991 року по урядовому кварталу та касетні обстріли 2-3 травня 1995 року, які були спрямовані на цивільне населення. Ці трагічні події стали основою для появи у місті ширшої системи меморіальних об'єктів, укриттів, місць масових страт та просторів пам'яті, що сьогодні формують основу воєнного туризму Загреба [3].

У місті присутня низка локацій, котрі пов'язані як із війною 1990–х років, так і більш ранніми конфліктами. До найважливіших об'єктів можна віднести:

1. Меморіальний центр ракетних атак на Загреб (1991 – 1995 рр.)

Цей центр працював як філія Загребського міського музею, відкритий у 2013 році – у річницю травневих атак 1995 року. Експозиція складається з мультимедійних панелей з анімаціями, фотографій руйнувань, оригінальних артефактів, зокрема пошкодженого дивану із резиденції «Банські двори». Окрема частина виставки

присвячена судовим процесам у Міжнародному кримінальному трибуналі по колишній Югославії над особами, які були відповідальні за здійснення атак на Загреб. щодо відповідальних за атаки [3].

2. Тунель Грич

Збудували під час Другої світової війни як бомбосховище. У 1990-х роках турель використовували мешканці міста як укриття, коли лунали тривоги і проводилися обстріли [4]. Тунель Грич відкритий для відвідувачів, використовується для виставок та туристичних маршрутів і є прикладом інтеграції воєнної інфраструктури у сучасний міський простір.

3. Підземний комплекс біля ринку Долац

Біля ринку Долац, в самому центрі Загреба, існує ще одне підземне укриття, де певний час діяла інтерактивна виставка, присвячена Хорватській війні за незалежність. Відвідувачам демонстрували документальні матеріали, особисті свідчення та відеоінтерв'ю учасників бойових дій. Хоча виставка мала тимчасовий характер, вона стала важливою частиною формування наративу у міському просторі Загреба [5].

4. Лісовий меморіальний парк Дотрщина

Дотрщина є одним з найбільших лісопарків Загреба. Під час Другої світової війни усташський режим використовував Дотрщину як місце масових убивств антифашистів, сербів, євреїв та інших жертв свого терору [6]. Тут облаштовано меморіальний парк із скульптурами, пам'ятними знаками та тихими локаціями для вшанування. Цей парк показує інший вимір воєнного туризму – поєднання природнього простору з меморіалізацією, яка покликана зберігати сліди політичних репресій та насильства часів Другої світової війни.

5. Некрополь Мирогой

Цвинтар Мирогой – один з найбільших у регіоні та ключовий центр пам'яті Загреба заснований у 1876 р. і оскільки він був державним, а не церковним, як більшість кладовищ того часу, то тут ховали усіх небіжчиків, без прив'язки до релігійної чи конфесійної приналежності. Станом на 2025 р. тут поховано більше 300 тис. померлих [7]. На його території зібрані: меморіал «Стіна болю» присвячений жертвам

Хорватської війни за незалежність; могили Народних героїв, пам'ятники загиблим у Першій та Другій світових війнах, меморіали жертвам авіакатастроф.

6. Покинутий об'єкт «Вілла Рибар»

Вілла Рибар – це занедбана резиденція, пов'язана з періодом усташівського (нацистського) режиму. Через відсутність відновлення вона зберегла автентичність і стала неформальною локацією для відвідувачів, які цікавляться історією воєнних періодів [8].

Також варто підкреслити, що в Загребі темний туризм представлений не тільки спеціалізованими меморіальними місцями, укриття. У Музеї міста Загреба та Хорватському історичному музеї діють постійні або тимчасові експозиції, окремі розділи яких опосередковано відносяться до локацій воєнного туризму. Зокрема, у Музеї міста Загреба є частини постійно діючої експозиції, матеріали якої розповідають про Другу світову війну та Вітчизняну війну в Хорватії у 1991-1995 роках [9]. Тому, хоча музей не є суто воєнним, його експозиції про ті темні часи теж формує простір воєнного туризму міста.

Окремим напрямком воєнного туризму в Загребі є різноманітні екскурсії та тури, які дозволяють ознайомитися з місцями Другої світової війни та Вітчизняної війни 1991–1995 років в історичній ретроспективі та через меморіалізацію у публічному і музейному просторі міста.

Отже, воєнний туризм в Загребі формується поступово на основі матеріальних і нематеріальних свідчень про війни різних історичних періодів. Найбільша увага приділяється саме збереженню пам'яті про Другу світову війну в історії Хорватії і її столиці та про Хорватську війну за незалежність 1991-1995 років. Сукупність музеїв, підземних укриттів, меморіальних парків, некрополів та збережених об'єктів воєнної інфраструктури репрезентують багаторівневий характер історичної травми міста та механізм її інституціоналізації. Подібні місця виконують не лише функцію збереження колективної пам'яті, а й забезпечують можливість критичного осмислення подій хорватської історії, переважно XX ст. Формування на їх основі туристичної пропозиції Загреба свідчить про трансформацію воєнної спадщини у культурно–освітній ресурс, що

сприяє суспільному переосмисленню минулого та поширенню його за межі міста і країни.

Список використаних джерел

1. Skelin Horvat A. Personal and Cultural Memories in War Tourism URL: https://www.sic–journal.org/Article/Index/198 (дата звернення: 18.10.2025).

2. History of Zagreb and Croatia // ESA Croatia. URL: https://esacroatia.com/about–zagreb/interesting–facts/history–of–zagreb–and–croatia/ (дата звернення: 18.10.2025).

3. Memorial Centre of the Attacks on Zagreb 1991–1995. *Dark Tourism: The guide to dark travel destinations around the world.* URL: https://www.dark–tourism.com/index.php/1250–memorialcentrezagreb (дата звернення: 19.10.2025).

4. Grič Tunnel – Zagreb Underground // Visit Zagreb. URL: https://www.visitzagreb.hr/zagreb/gric–tunnel/ (дата звернення: 20.10.2025).

5. Dolac Market – old settlement, monastery and cemetery // AymoCha! Croatia. – URL:: https://croatia.aymocha.com/attractions/zagreb–dolac–market–old–settlement–monastery–and–cemetery/ (дата звернення: 20.10.2025).

6. POVIJESNI KONTEKST // Dotrščina – virtualni muzej. URL: https://www.dotrscina.hr/povijesni–kontekst/ (дата звернення: 21.10.2025).

7. Mirogoj // Infozagreb. URL: https://www.infozagreb.hr/media/documents/mirogoj_engleski.pdf (дата звернення: 01.11.2025).

8. Vila Rebar // Medvednica. URL: https://www.medvednica.com/en/vila–rebar–en (дата звернення: 08.10.2025).

9. Johnson F. Zagreb City Museum: Unearthing the Heart of Croatia’s Capital Through Timeless Collections // Wonderful Museums. URL: https://www.wonderfulmuseums.com/museum/zagreb–city–museum/ (дата звернення: 09.10.2025).

МАРШРУТИ ПАМ'ЯТІ ЗА НАСЛІДКАМИ РОСІЙСЬКО–УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ НА ПРИКЛАДІ МІСТА ХАРКОВА

Муромцева Юлія, канд. економ. наук, доцент кафедри суспільно–економічних дисциплін і географії Харківського національного педагогічного університету імені Г.С. Сковороди

Харківщина – регіон, який із перших днів повномасштабного вторгнення росії у 2022 році став однією з головних арен боротьби за свободу України. Міста й села області пережили обстріли, окупацію, втрати та героїчний спротив. Місто Харків, розташоване на відстані кількох десятків кілометрів від державного кордону з російською федерацією, виступило ключовим оборонним форпостом Сходу України та першим мегаполісом, що витримав тривалу та інтенсивну облогу. Пам'ять про російсько-українську війну у Харкові не має абстрактного чи віддаленого характеру – вона матеріалізована у міському просторі, у зруйнованих будівлях, пошкоджених вулицях і, водночас, глибоко вкорінена у колективну свідомість мешканців. У цьому контексті формування маршрутів пам'яті в межах міського середовища набуває особливої актуальності. Вони виконують подвійну функцію: з одного боку, слугують інструментом фіксації та осмислення воєнних злочинів, а з іншого – сприяють відновленню й репрезентації урбаністичної ідентичності, сформованої в умовах екзистенційного спротиву та випробувань війни.

Поняття місць пам'яті (фр. lieux de mémoire) вперше системно описав французький історик П'єр Нора, який розглядав їх як просторові осередки історичного досвіду [6], Моріс Гальбвакс підкреслював соціальну природу пам'яті, що зберігається не в індивідуальній свідомості, а в колективних структурах суспільства [6]. Українські дослідники (О. Бетлій, Ганькович Г. [1], Муромцева Ю. [3], Харчевнікова, Л. [5]) наголошують, що в умовах війни такі простори стають не лише елементами культурної спадщини, а й інструментами консолідації громад.

Як зазначає Ніколаєнко О.О.: «На прикладі міста Харкова можна свідчити, що меморіальна політика в ньому не є виваженою й комплексною, а скоріше всього–

ситуативною та хаотичною… Представлені пам’ятники тільки фрагментарно позначають травму, акцентуючи увагу лише на окремих складових травматичного впливу на суспільство, залишаючи поза увагою іноді важливі елементи (як то зазначення особи, країни, режиму, відповідальних за колективну травму, що могло би стати основою для справедливого облаштування посттравматичного світу, засудження та покарання злочинців тощо)» [4, с.124].

За перші місяці та роки повномасштабної війни Харків зазнав масивних обстрілів житлових районів, інфраструктури та медичних закладів; це було задокументовано правозахисними організаціями та моніторинговими місіями ООН/OHCHR. Масштаб цивільних втрат і руйнувань став підґрунтям для потреби фіксації пам’яті саме через місця — музеї, меморіали, онлайн архіви. П. Нора наголошував, що місця пам’яті виникають тоді, коли «жива пам’ять» слабшає і потребує матеріальних якорів; Я. Асманн (ідея культурної пам’яті) додає, що інституції (музеї, школи, пам’ятники) перетворюють приватний досвід у колективний сенс. Застосовуючи ці підходи до Харкова, потрібно думати одночасно про: локальні, персоналізовані історії очевидців; інституційну інфраструктуру збереження (музеї, цифрові архіви); форму маршруту як освітній і меморіальний продукт [6].

В Україні запущено національний проєкт «Маршрути пам’яті» (Routes of Memory) – мережу локацій, яка покликана документувати події повномасштабного вторгнення та створювати маршрути для пізнавальних і меморіальних відвідин. Подібні ініціативи закладають рамку для локальних проєктів у містах (стандарти маркування, інтерпретації, цифрових довідок) [2].

Маршрути пам’яті в межах міста Харкова мають виконувати подвійну роль: вони документують воєнні події (фактографічна функція) і сприяють колективній реконструкції сенсів (культурно–педагогічна функція). У науковому полі такі маршрути стають джерелом для урбаністичних, соціологічних і пам’яттєвих досліджень: просторові шляхи дозволяють реконструювати хронологію подій, локалізувати досвід і простежити процеси відновлення. Водночас вони можуть виконувати геополітичну роль

– як форма публічного свідчення воєнних злочинів і руйнувань (тенденція, зафіксована у звітах правозахисних організацій).

Харків – місто, де процеси відновлення тісно переплітаються з потребою зберегти автентичність. Серед понад 500 об'єктів, пошкоджених під час війни (UNESCO, 2024), значну частину становлять пам'ятки архітектури, освітні заклади, музеї. Водночас місця, що стали символами незламності – площа Свободи, станція метро «Університет», зруйнований Держпром, Салтівка – перетворюються на нові локації пам'яті. На нашу думку, у Харкові, як маршрути пам'яті, слід застосувати наступні маршрути:

1. Головним вузлом урбаністичної травми безумовно залишається *Північна Салтівка*. Це не просто район, що постраждав, це місце, де фіксувалася щоденна лінія зіткнення. Маршрут, присвячений Салтівці, має виходити за межі простого огляду руїн. Він повинен включати свідчення мешканців, які жили в підвалах, місця розташування тимчасових волонтерських пунктів та «Пунктів Незламності», що забезпечували виживання.

2. Ще один унікальний маршрут виживання – *Харківський метрополітен*. Протягом місяців підземка перетворилася на автономне місто, де на платформах станцій функціонували школи, перукарні та навіть театри. Метро – це потужний символ міської адаптації, маршрут, де можна прослідкувати, як соціальна інфраструктура відтворилася у екстремальних умовах, доводячи, що місто – це перш за все люди та їхні зв'язки, а не лише його будівлі.

3. Маршрути, що пролягають через *міський центр*, фіксують цілеспрямований терор проти української ідентичності. Авіаудар по Харківській обласній державній адміністрації став актом символічного знищення, спрямованого на параліч влади та духу. Руйнування університетів, бібліотек та архівів є спробою стерти культурну та освітню історію. Маршрут центром міста – це маршрут–звинувачення, де кожна руїна слугує доказом злочину геноциду

Отже, формування маршрутів пам'яті саме в межах Харкова – необхідний крок для збереження локальних свідчень про війну, підтримки соціального відновлення та освітньої роботи. Практичні маршрути мають поєднувати фізичні локації (метро,

житлові масиви, меморіали, музеї) з цифровими ресурсами, інтерпретативними матеріалами й етичною політикою роботи з травмою. Розробка маршрутів повинна відбуватися у співпраці з національними ініціативами («Routes of Memory») і локальними інституціями, щоб забезпечити достовірність, безпеку і довготривалу підтримку таких проектів. Формування маршрутів пам'яті у межах міста Харкова – це не лише задачі музейної та туристичної політики, а й інструмент соціального відновлення, документування та передачі знання майбутнім поколінням. Таким чином, маршрути пам'яті поєднують у собі меморіальну, освітню, туристичну й терапевтичну функції, сприяючи інтеграції минулого у сучасний міський ландшафт.

Список використаних джерел

1. Ганькович Г. Місця пам'яті як інструмент збереження колективної пам'яті поколінь та розвитку воєнного туризму. Кафедра географії та туризму. Берегове, 2025. 72 с.

2. Державне агентство розвитку туризму України. In Kyiv and Chernihiv Regions, the National Project «Routes of Memory» Has Been Launched // News & announcements. 2024. URL: https://www.tourism.gov.ua/en/eng–blogs/in–kyiv–and–chernihiv–regions–the–national–project–routes–of–memory–has–been–launched?utm (дата звернення: 31.10.2025).

3. Муромцева Ю. І. Втрати рекреаційно–туристичного потенціалу Харківщини з 2022 року. *Географія та туризм* : матеріали VIII Всеукр. наук.–практ. Інтернет–конф. Харків. нац. пед. ун–ту ім. Г. С. Сковороди, (м. Харків, 12 берез. 2025 р.) / Харків. нац. пед. ун–т ім. Г. С. Сковороди ; за заг. ред. П. І. Лоцмана. Харків, 2025. С. 482–492.

4. Ніколаєнко О. О. Меморіалізація травми в міському просторі Харкова. *Дослідження з історії і філософії науки і техніки.* № 33(2). 2024. С. 113–127.

5. Харчевнікова Л. С. Розвиток темного туризму в Україні. *Управління розвитком соціально–економічних систем:* Матеріали IX Міжнародної науково–практичної конференції (присвячена пам'яті професора Григорія Євтійовича Мазнєва).(м. Харків, 06–07 березня 2025 року). Харків: ДБТУ. Ч. 3. 2025. 656 с., 424.

6. Nora, P. Between Memory and History: Les Lieux de Mémoire. *Representations.* 1989. № 26 (Special Issue: Memory and Counter–Memory). pp. 7–24.

СПОРТИВНИЙ ТУРИЗМ ЯК ЧИННИК ГАРМОНІЗАЦІЇ ОСОБИСТОСТІ ТА ЗМІЦНЕННЯ ЗДОРОВ'Я СТУДЕНТСЬКОЇ МОЛОДІ

Проценко Андрій, канд. пед. наук, доцент доцент кафедри теорії та методики фізичного виховання, Мелітопольського державного педагогічного університету імені Богдана Хмельницького,
Суханова Ганна, ст. викл. кафедри теорії та методики фізичного виховання, Мелітопольського державного педагогічного університету імені Богдана Хмельницького,
Кирієнко Максим, викл.–стаж. кафедри теорії та методики фізичного виховання, Мелітопольського державного педагогічного університету імені Богдана Хмельницького

Спортивний туризм відіграє ключову роль у гармонізації професійної діяльності та рекреації, одночасно сприяючи зміцненню здоров'я та підвищенню рівня фізичної активності індивідів. Залучення до спортивно–туристичної діяльності є каталізатором для формування командного духу, розвитку лідерських компетенцій та здатності ефективно долати різноманітні перешкоди. Крім того, цей вид активності забезпечує унікальну можливість для пізнання природного середовища, відкриття нових географічних локацій та культур, що прямо корелює з розширенням світогляду та підвищенням загальної культурної ерудиції [6]. Отже, в контексті сучасного світу, спортивний туризм набуває значної соціальної значущості, оскільки він комплексно впливає на поліпшення фізичного та психічного благополуччя, стимулює розвиток соціальних навичок й збагачує життєвий досвід учасників.

Актуальність спортивного туризму для сучасної людини є беззаперечною. Для контингенту здобувачів вищої освіти спортивний туризм має багатоаспектну користь. По–перше, він істотно сприяє покращенню фізичної підготовки та загального стану здоров'я, що є особливо критичним для студентів, які часто ведуть малорухливий спосіб життя. Систематичні заняття допомагають підтримувати оптимальну фізичну форму та зміцнювати організм. По-друге, спортивний туризм формує навички виживання у природних умовах, які можуть бути життєво необхідними в екстремальних ситуаціях

або під час автономних подорожей [3–8]. Студенти опановують орієнтування на місцевості, застосування базових засобів виживання та відпрацьовують механізми подолання труднощів. Більше того, цей вид діяльності культивує командну взаємодію та сприяє розвитку лідерських якостей, що є цінним капіталом як у процесі навчання, так і в подальшій професійній самореалізації.

Збереження та зміцнення здоров'я молоді є пріоритетним напрямом у реалізації державних соціальних програм. Спортивний туризм, що функціонує під гаслом «Духовність-Спорт-Природа», виходить за межі суто національного виду спорту, являючи собою широкий громадський рух, який інтегрує ключові принципи спортивної психології та патріотичного виховання. Він належить до соціальних видів спорту, яким займається значна частина населення, незалежно від соціального статусу, а також велика кількість учнівської та студентської молоді [5] Ця характеристика підкреслює суспільний характер взаємовідносин у туризмі, що вимагає від учасників прояву колективізму, взаємодопомоги та самопожертви заради досягнення спільної мети. Заняття туризмом є потужним засобом пропаганди здорового способу життя, що охоплює широкий спектр активностей, від походів вихідного дня до участі у спортивних походах різної категорії складності. За своєю внутрішньою організаційною природою туризм класифікується на плановий і спортивний. Плановий туризм – це комерційно організовані види туризму, які розробляються та здійснюються туристичними підприємствами. Натомість спортивний туризм ґрунтується на добровільній діяльності індивідуальних осіб, малих груп, клубів, федерацій та об'єднань, які організовують походи, змагання, туристичні зльоти та створюють відповідну методичну літературу [6] Він являє собою подорожі в природному середовищі, що передбачають подолання категорованих перешкод (із визначеною категорією складності: від 1–ї простої до 6–ї найвищої).

Користь від такої форми дозвілля є винятково значною і має багатосторонній вплив на організм. Спортивний туризм стимулює:

- Активацію діяльності імунної системи зі збільшенням як кількості, так і функціональної активності імунокомпетентних клітин.

- Зниження артеріального тиску.
- Підвищення стресостійкості та загальне зменшення рівня стресу.
- Поліпшення емоційного стану (настрою).
- Підвищення рівня уважності.
- Покращення здатності до концентрації уваги, включно зі здобувачами освіти із синдромом дефіциту уваги та гіперактивності.
- Прискорення відновлення після оперативних втручань та захворювань.
- Збільшення енергетичного потенціалу.
- Нормалізацію сну.

Аналіз емпіричних даних щодо життєдіяльності студентської молоді виявляє дезорганізацію та хаотичність її структури. Це проявляється у критично важливих компонентах, таких як несвоєчасне харчування, систематичне недосипання, недостатнє перебування на свіжому повітрі, обмежена рухова активність, відсутність загартовувальних процедур, виконання самостійної роботи в години, призначені для сну, тютюнопаління та інше. Водночас встановлено, що вплив окремих складових способу життя на здоров'я студентів є вельми значущим: наприклад, режим сну становить 24-30%, режим харчування 10-16%, а режим рухової активності 15-30% від загального впливу, прийнятого за 100%. Негативні наслідки такої організації життєдіяльності, які акумулюються протягом навчального року, найбільш яскраво маніфестуються до його завершення (зокрема, зростанням показників захворюваності). Оскільки ці процеси спостерігаються протягом 5-6 років навчання, вони чинять істотний кумулятивний вплив на стан здоров'я студентів [4, 8].

Спортивний туризм характеризується цільовою спрямованістю, яка об'єктивно відображається у створюваних ним цінностях, задовольняних суспільних потребах та його внеску у розвиток самої особистості. Між фактичним способом життя та породжуваною ним системою суб'єктивних відносин неминуче виникають діалектичні суперечності, в процесі розв'язання яких відбувається перебудова, розвиток і вдосконалення як способу життя, так і системи відносин у ньому. Важливою є не лише фактична поведінка студента, але й його ціннісні орієнтири: те, заради чого він живе,

чим пишається і проти чого бореться. Таким чином, здоровий спосіб життя набуває оціночного та нормативного значення.

Безперечно, важливим чинником є забезпечення університетами та державою належних умов для фізичного виховання студентів. Проте, жодні зовнішні заходи не можуть бути ефективними за відсутності внутрішньої мотивації та прагнення самих студентів до здорового способу життя [4].

Як вже було зазначено, окрім значного інтелектуального навантаження, студенти часто відчувають високий рівень психоемоційного стресу, що призводить до погіршення здоров'я. Заняття спортом стимулюють секрецію ендорфінів – так званих «гормонів щастя», що забезпечує ефективний механізм подолання стресу, покращує настрій та підвищує рівень самооцінки [1].

Таким чином, спортивний туризм являє собою об'ємний комплекс розвивальних та рекреаційних технологій і методів. До основних методик зняття емоційного напруження належать фізичні вправи. Фізична активність ефективно нейтралізує емоційне перевантаження, сприяючи настанню психологічного задоволення. Спортивний туризм є адекватним інструментом для розв'язання завдань, пов'язаних із розвитком особистості та зміцненням ключових фізичних і моральних якостей.

На основі вищевикладеного матеріалу можна зробити висновок про виняткову роль спортивного туризму у житті студентів. Він є оптимальним засобом для розв'язання завдань, спрямованих на формування та зміцнення життєво необхідних фізичних і моральних якостей особистості. Спортивний туризм передбачає тісну взаємодію з природою та створює позитивний емоційний фон щодо навчальної діяльності. Суспільна природа взаємовідносин у туризмі вимагає від учасників розвитку таких якостей, як колективізм, взаємовиручка, самопожертва заради спільної мети, що сприяє вихованню духовності. Саме тому спортивний туризм розглядається як школа виховання патріотизму, мужності та громадянської відповідальності.

Список використаних джерел

1. Александров Ю.В. Психологічні аспекти спортивного туризму. *Основи спортивного туризму в рекреаційній діяльності:* збірник наукових праць. Харків : ХДАФК, 2017. С.5–11.

2. Макаренко Н. Г., Пацюк В.С. Спортивний туризм як засіб фізичного виховання студентської молоді. *Педагогіка вищої та середньої школи :* зб. наук. праць / ред. кол.: В. К. Буряк, Л. В. Кондрашова, Г. Б. Штельмах. Кривий Ріг, 2008. Вип. 21. С. 146–150.

3. Проценко А. А., Суханова Г. П., Сопотницька О. В. Спортивно–оздоровчий туризм як засіб активного відпочинку студентів закладів вищої освіти. *Географія та туризм:* Матеріали VIII Всеукраїнської науково–практичної Інтернет–конференції Харківського національного педагогічного університету імені Г.С. Сковороди (12 березня 2025 р., м. Харків) / за заг. ред. Лоцмана П. І. Харків: ХНПУ ім. Г.С. Сковороди, 2025. С.56–59.

4. Проценко А.А., Котова О.В., Суханова Г.П., Кирієнко О.Г. Мотивація студентської молоді до занять спортивно–оздоровчим туризмом. *Географія та туризм*: Матеріали VI Всеукраїнської науково–практичної Інтернет–конференції Харківського національного педагогічного університету ім. Г.С. Сковороди (28 лютого – 1 березня 2023 р., м. Харків) / за заг. ред. Муромцевої Ю. І. Харків: ХНПУ ім. Г.С. Сковороди, 2023. С.66–69.

5. Проценко А.А., Суханова Г.П. Спортивно–оздоровчий туризм як засіб фізичної рекреації різних вікових груп населення. *Туристичний бренд як чинник формування позитивного іміджу Гайворонської міської територіальної громади: (проводиться в рамках туристичного фестивалю «GoodoK_Fest»)* : зб. матеріалів Всеукр. наук.– практ. конф. (м. Гайворон, 21 трав. 2021 р.).Умань: Візаві, 2021. С.171–173

6. Щур Ю. В., Дмитрук О. Ю. Спортивно–оздоровчий туризм. Навчальний посібник. К.: «Альтерпрес», 2008. 280 с.

7. Arsenenko I., Donetc I., Donchenko L., Sopotnytska O., Nepsha O. Development of sports and recreational tourism in Ukraine. *Moderní aspekty vědy: LII. Díl mezinárodní*

kolektivní monografie / Mezinárodní Ekonomický Institut s.r.o.. Česká republika: Mezinárodní Ekonomický Institut s.r.o., 2025. pp.272–281.

8. Protsenko Andrii, Kotova Olena, Tsybulska Viktoriia, Sukhanova Hanna. Sports and health tourism as a means of physical recreation. *Географія та туризм*: Матеріали VII Всеукраїнської науково–практичної Інтернет конференції Харківського національного педагогічного університету імені Г.С. Сковороди (28 лютого 2024 р., м. Харків) / за заг. ред. Лоцмана П. І. Харків: ХНПУ ім. Г.С. Сковороди, 2024. С.462–467.

ТУРИЗМ У ФІЗИЧНІЙ РЕКРЕАЦІЇ СТУДЕНТСЬКОЇ МОЛОДІ

Сінакосов Станіслав, здобувач першого (бакалаврського) рівня вищої освіти спеціальності 014.11 Середня освіта (Фізична культура) Мелітопольського державного педагогічного університету імені Богдана Хмельницького
Непша Олександр, старший викладач кафедри теорії та методики фізичного виховання Мелітопольського державного педагогічного університету імені Богдана Хмельницького

Сучасна система фізичного виховання студентської молоді спрямована на задоволення потреби у руховій активності, формування навичок здорового способу життя, профілактику стресових станів та підвищення загальної працездатності. В умовах інтенсифікації освітнього процесу, зростання рівня психоемоційного напруження та поширення малорухливого стилю життя саме рекреаційні форми діяльності набувають ключового значення. Серед них особливе місце займає туризм, який поєднує фізичні навантаження, оздоровчу складову, соціальну активність, пізнавальний інтерес і природне середовище [1, 2, 4, 5, 7].

Фізична рекреація розглядається як спеціально організована діяльність, спрямована на відновлення сил, зняття напруги та підтримання оптимального психофізичного стану [3]. На відміну від традиційних занять фізичною культурою, рекреаційні форми ґрунтуються на добровільності, позитивних емоціях і внутрішній

мотивації учасників. Туризм повністю відповідає цим критеріям, оскільки створює умови для активного відпочинку, спілкування з природою та різнобічного розвитку особистості [7].

Туристська діяльність у студентському середовищі охоплює різні види активності: пішохідні та гірські походи, велосипедні мандрівки, водний туризм, спортивне орієнтування, експедиційні маршрути, краєзнавчі екскурсії, одноденні прогулянки, квести місцевістю. Така різноманітність дозволяє враховувати індивідуальні інтереси, рівень фізичної підготовленості та рекреаційні запити студентів. Туризм також дає змогу легко дозувати фізичні навантаження, змінювати темп пересування, обирати складність маршруту, що робить його доступним для широкої молодіжної аудиторії.

Важливим аспектом туристської рекреації є її виховний і соціальний потенціал. Під час участі у походах студенти стикаються з необхідністю діяти в групі, координувати свої дії, підтримувати один одного у складних ситуаціях, приймати відповідальні рішення та дотримуватися правил безпеки. Такі умови сприяють розвитку колективізму, комунікативних навичок, лідерських здібностей та вміння працювати в команді. Для майбутніх учителів фізичної культури ці компетентності є особливо значущими, адже в подальшій професійній діяльності вони зможуть організовувати власні туристичні заходи.

Туризм також має суттєвий психоемоційний вплив. Перебування на природі та зміна інформаційного середовища сприяють зниженню рівня стресу, нормалізації емоційного фону, підвищенню витривалості нервової системи. У студентів, які регулярно беруть участь у туристсько-рекреаційних заходах, покращується сон, зменшується втомлюваність, знижується рівень тривожності та депресивних проявів. Дослідження також підтверджують позитивний вплив туристських навантажень на когнітивні показники, а саме увагу, пам’ять, швидкість мислення, що підвищує результативність навчальної діяльності.

У фізіологічному аспекті туризм є цінним інструментом зміцнення здоров’я. Регулярні походи та подорожі сприяють підвищенню життєвої ємності легень, покращують роботу серцево–судинної системи, нормалізують артеріальний тиск,

тренують м’язову витривалість. Нерівний рельєф місцевості, зміна ритму руху та природні умови є природними тренажерами, що активізують роботу різних систем організму. Саме тому туристські заняття розглядаються як один із найефективніших засобів профілактики гіподинамії.

Окрему увагу слід приділити організаційним аспектам упровадження туризму у систему фізичної рекреації закладів вищої освіти. Туристсько-рекреаційні програми можуть бути інтегровані у навчальні дисципліни, факультативи, роботу спортивних секцій та клубів, позааудиторні заходи, науково-дослідні експедиції. Ефективними формами роботи є: університетські туристські зльоти, дні здоров’я, екологічні акції, інтегровані маршрути із вивчення природи рідного краю, професійно-прикладні туристські тренування. Для цього необхідне методичне забезпечення, кваліфіковані фахівці та дотримання правил техніки безпеки [1, 3, 5, 7].

Організація туристичних заходів, окрім оздоровчого ефекту, сприяє формуванню екологічної культури студентів. Спостереження за природними об’єктами, участь у природоохоронних акціях, усвідомлення взаємозв’язку людини та довкілля формує відповідальне ставлення до навколишнього середовища.

Отже, туризм у фізичній рекреації студентської молоді є багатофункціональним засобом оздоровлення, виховання, соціалізації та розвитку особистості. Його систематичне впровадження у роботу закладів вищої освіти сприятиме покращенню фізичного та психоемоційного стану студентів, формуванню життєвих компетентностей і підвищенню мотивації до здорового способу життя. Перспективним напрямом є створення комплексних рекреаційних програм, які враховуватимуть інтереси студентської молоді та сучасні тенденції розвитку активного туризму.

Список використаних джерел

1. Бейгул І., Гладощук О., Тонконог В., Шишкіна О. Роль туризму як засобу фізичної рекреації в життєдіяльності студентської молоді. *Фізичне виховання, спорт і культура здоров’я у сучасному суспільстві.* 2012. № 2. С. 156–160.

2. Жданова О. М., Тучак А.М., Поляковський В.І., Котова І.В. Організація та методика оздоровчої фізичної культури і рекреаційного туризму. Луцьк : РВВ «Вежа» Волин. нац. ун–т ім. Лесі Українки, 2008. 248 с.

3. Круцевич Т. Ю., Безверхня Г.В. Рекреація у фізичній культурі різних груп населення : навч. посіб. К. : Олімпійська л–ра, 2010. 248 с.

4. Малинський І. Й., Веселова В.В., Чаплигін В.П., Крупеня С.В. Рекреація і туризм в розвитку студентської молоді. *Економіка і управління*. 2023. № 1. С. 110–121.

5. Мозолев О.М. Туризм як сучасний вид рекреації студентської молоді. Актуальні проблеми розвитку освіти в сфері туризму, *фізичної культури та спорту: матеріали Всеукраїнської наук.–практ. конф. (Хмельницький, 26 лютого 2021 р.)* Хмельницький: ФОП Цюпак А.А., 2021. С. 92–95.

6. Чаплигін В., Сергієнко Ю., Антоненко С., Гулай В. Рекреація і туризм в дозвіллі студентської молоді. *Науковий часопис Українського державного університету імені Михайла Драгоманова. Серія 15. Науково–педагогічні проблеми фізичної культури (фізична культура і спорт)*. 2025. № 9(196). С. 211–216. https://doi.org/10.31392/UDU–nc.series15.2025.09(196).42

7. Школа О., Похмєлкіна А. Туризм як один із засобів фізичної рекреації студентської молоді. *Фізична культура, спорт і здоров'я: стан, проблеми та перспективи :* XXII Міжнар. наук.–практ. конф. (Харків, 6–7 грудня 2022 р.) : збірник тез. Харків : ХДАФК, 2022. С. 393–395.

ЧИЛЛАГО: ВІД ШАХТАРСЬКОГО МІСТА ДО ТУРИСТИЧНОЇ ДЕСТИНАЦІЇ

Ситник Олексій, канд. геогр. наук, доцент кафедри географії, геодезії та землеустрою Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини,
Ситник Іван, Howe farming, Enterprise PTY LTD, Кернс, Квінсленд, Австралія

Чиллаго (Chillagoe), у минулому, успішне шахтарське містечко, розташоване у глибинці Квінсленду (Австралія) за 140 км на захід від Кернса, є яскравим прикладом трансформації населеного пункту, де туризм став новою економічною опорою після занепаду провідної галузі [1].

У 1874 р. Джеймс Венчер Малліган виконував геологічну розвідку в районі р. Вайлд, на північний захід від Чиллаго, виявивши прояви олова. Дев'ять років потому Джон Моффат, гірничий підприємець з Гербертона, доручив Маллігану провести ще одну, більш детальну розвідку території, що дало можливість виявити поклади мідної руди. Час був вдалим, оскільки світові ціни на мідь зростали. У 1887 р. Моффат споряджує ще одну геологічну партію для комплексного обстеження території, були відкриті родовища срібла, свинцю, золота, олова, молібдену, вольфраму, плавикового шпату та мармуру. Одночасно, підприємець-скотар Вільям Атертон, очікуючи збільшення населення із будівництвом гірничодобувних підприємств, заснував пасторальну станцію для постачання м'яса, обравши місце на р. Чиллаго–Крік. Моффат уклав численні договори оренди земліна розробку корисних копалин [4].

Містечко Чиллаго виникло й розвивалось як центр гірничорудної галузі, а у 1901 р. відкрилися Чиллагозькі плавильні заводи (Chillagoe Smelters), які стали одними з найбільших в Австралії до Першої світової війни. Це привернуло тисячі робітників.

Упродовж декількох десятиліть гірничодобувне і металургійне виробництво Чиллаго зазнавало піднесень і падінь. Заводи розпочинали роботу й закривались, що не могло не позначитись на заселенні території та розбудові інфраструктури.

На щастя, доля Чіллаго не була пов'язана виключно з гірничодобувною галуззю. Пасторальні інвестиції Вільяма Атертона виявились далекоглядними, і залізниця, побудована, в першу чергу, для обслуговування гірничодобувних підприємств, перевозила змішані вантажі: метали до гавані Кернса; худобу до тваринницького ринку Маріби. Населення Чиллаго змінювалося залежно від масштабів видобутку корисних копалин і піковим роком, ймовірно, був 1917 р., коли в місті проживало близько 10 тис. осіб, нараховувалось 13 готелів, 2 газети та лікарня. У довіднику по Квінсленду за 1925 р. в Чиллаго зафіксовано 6 готелів, католицьку початкову школу, яка працювала до 1927 р. Упродовж 1930–х рр. і до 1943 р. субсидовані залізничні вантажні тарифи підтримували перевезення мідної руди до плавильних заводів Чіллаго, але брак робочої сили під час війни та конкуренція змусили їх закритися. Невеликі обсяги видобутку олова, молібдену, вольфраму та плавикового шпату продовжувалися деякий час, а мармур Чіллаго добувається і дотепер.

Упродовж 1901-1943 рр. плавильний комплекс в Чиллаго виробив 60 тис. т. міді, 50 тис. т. свинцю, 6,5 млн унцій срібла та 175 тис. унцій золота. Під час пікового виробництва було задіяно понад 1тис. робітників.

Після коливань успіху та зміни власності, плавильні заводи остаточно закрилися у 1943 р. Без видобутку та переробки корисних копалин місту загрожувало зникнення [3].

Саме у цей критичний момент почав набирати обертів туристичний потенціал регіону. Головним магнітом стали печери Чиллаго–Мунгана (Chillagoe–Mungana Caves National Park) – стародавні вапнякові системи, які є залишками коралових рифів, що утворилися близько 400 млн років тому, локації з наскельними малюнками аборигенів.

Руїни плавильних заводів було збережено як об'єкт індустріальної спадщини і внесені до Реєстру спадщини Квінсленду (тепер це музей просто неба), що дозволило місту приваблювати поціновувачів історії та індустріального туризму, які прагнуть простежити за бурхливою епохою «золотої лихоманки». Хоча доступ на саму територію суворо заборонений через небезпеку (нестабільність конструкцій, наявність азбесту та токсичних забруднень), на відвідувачів чекає спеціально облаштований оглядовий майданчик.

а) б)

Рис. 1 (а, б). Інформаційні банери про Чиллагозькі плавильні заводи (фото Ситника О.)

З оглядового майданчика та на інформаційних панелях туристи можуть побачити залишки масивних димоходів, фундаментів, лабораторії для аналізу руди (Assay office) та уявити собі гучну, жваву роботу промислового гіганта минулого (рис. 2.).

Рис. 2. Залишки плавильних заводів (фото Ситника І.)

Сьогодні Чиллаго пропонує туристам унікальне поєднання пригод в глибинці (Outback), екскурсій у печери під керівництвом рейнджерів, знайомство з багатоюісторією видобутку корисних копалин та австралійською гостинністю.

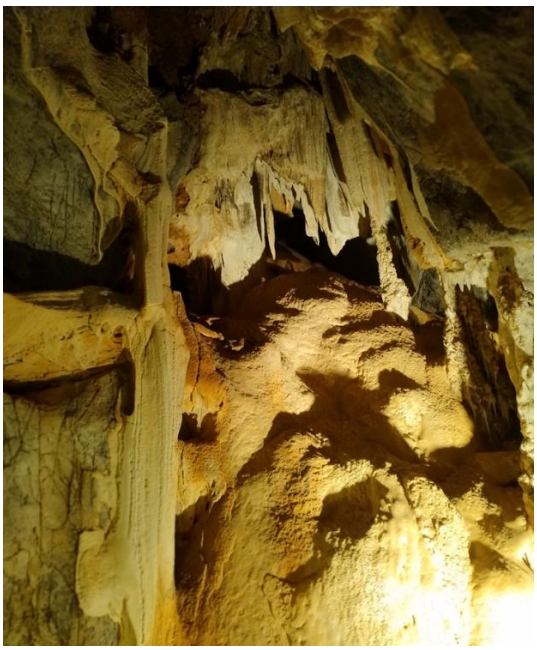

а)

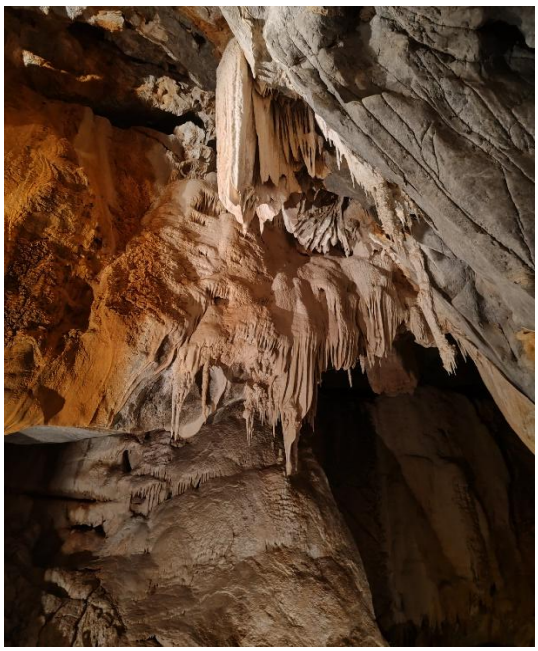

б)

в)

Рис. 3 (а, б, в). В карстовій печері Чиллаго–Мунгана (фото Ситника О, Ситника І.)

Рис. 4. Скеля, що хилитається – «візитівка» Чиллаго–Мунгана (фото Ситника І.)

Завдяки вапняковим печерам та історичній спадщині, Чиллаго успішно перетворився із гірничодобувного центру на унікальну туристичну дестинацію на заході від Кернса (рис. 3, 4) [3].

Ці два об’єкти – печери, що символізують давню природну історію, та руїни заводів, що є свідченням бурхливої людської промислової історії, – створюють унікальний туристичний профіль Чиллаго, який доповнюється місцевим приватним музеєм автомобілів Ford, будівлями віком понад 100 р.

Рис. 5. Наступна АЗС за 560 км (фото Ситника І.)

Список використаних джерел

1. Chillagoe URL: https://en.wikipedia.org/wiki/Chillagoe,_Queensland

2. 2011 Census QuickStats: Chillagoe. quickstats.censusdata.abs.gov.au. URL: https://www.google.com/search?q=2.+2011+Census+QuickStats%3A+Chillagoe.+quickstats.censusdata.abs.gov.au.&oq=2.%092011+Census+QuickStats%3A+Chillagoe.+quickstats.censusdata.abs.gov.au.&gs_lcrp=EgZjaHJvbWUyBggAEEUYOdIBCDIwMjZqM

3. Chillagoe–Mungana Caves National Park URL: https://parks.qld.gov.au/parks/chillagoe–caves

4. Chillagoe and Chillagoe Shire URL: https://queenslandplaces.com.au/chillagoe–and–chillagoe–shire

КАР'ЄРИ ЯК ПЕРСПЕКТИВНІ ОБ'ЄКТИ ГЕОЛОГІЧНОГО ТУРИЗМУ В ЗАПОРІЗЬКІЙ ОБЛАСТІ

Шепітько Дмитро, здобувач першого (бакалаврського) рівня вищої освіти спеціальності 014.07 Середня освіта (Географія) Мелітопольського державного педагогічного університету імені Богдана Хмельницького,
Непша Олександр, старший викладач кафедри географії та туризму Мелітопольського державного педагогічного університету імені Богдана Хмельницького

Запорізька область традиційно належить до найбільш індустріально розвинених регіонів України. Потужна мінерально–сировинна база стала підґрунтям для формування значної кількості кар'єрів, які у XX столітті активно розроблялися для видобутку різних видів гірничої сировини. Сьогодні більшість із них вже не функціонують, проте саме це робить їх надзвичайно перспективними об'єктами для розвитку геологічного туризму. Колишні виробки перетворилися на штучні водойми, відкриті геологічні розрізи, мальовничі скельні ділянки та комплекси, що дозволяють детально вивчати будову кристалічного фундаменту Українського щита.

У межах Запорізької області відомо понад 50 кар'єрів, що перебувають на різних стадіях розробки чи рекультивації. Серед них переважають гранітні кар'єри, сформовані в межах південно–східної частини Українського кристалічного щита. Вони є цінними геологічними об'єктами, оскільки відкривають природні оголення інтрузивних порід віком від сотень до мільйонів років. Це насамперед: Янцівський, Мокрянський, Наталівський, Коларівський, Одарівський гранітні кар'єри, Пологівський кар'єр з видобутку каолінів, унікальний для України кар'єр монцонітів у с. Діброва Більмацького району, Єлисейський пегматитовий кар'єр [2, 4].

Геологічні розрізи цих кар'єрів демонструють особливості тектонічних процесів, магматичних подій та мінералізації, що робить їх важливими природними лабораторіями для наукових досліджень та спостережень.

Багато кар’єрів регіону класифікуються як техногенні геологічні пам’ятки природи, які мають значну наукову та освітню цінність. У деяких з них зберігаються: повні та розгорнуті стратиграфічні розрізи; виразні риси геотектонічної будови; унікальні петрографічні та мінералогічні характеристики.

Хоча збереження таких об’єктів у природному стані є складним через потребу рекультивації після завершення видобутку, світовий досвід доводить можливість і цінність заповідання окремих ділянок кар’єрів. У міжнародній практиці існують приклади перетворення колишніх гірничих виробок на геопарки, навчальні полігони, туристичні маршрути та ландшафтні рекреації.

Для Запорізької області цей напрям є перспективним, оскільки дозволяє поєднати збереження геологічної спадщини з розвитком туризму.

Серед найбільш відомих кар’єрів області, що вже сьогодні мають ознаки туристичної привабливості, виділяється Янцівський гранітний кар’єр в с. Кам’янське Василівського району Запорізької області (рис. 1).

Граніти Янцівського родовища відомі далеко за межами України завдяки:

- унікальним декоративним властивостям;
- чудовій блочності;
- високій якості полірованої поверхні;

міцності та стійкості до вивітрювання [3].

В кар’єрі розкриті масиви гранітів формують вражаючі скельні стінки, що є надзвичайно цікавими для геологів, фотографів, туристів та любителів активного відпочинку. Територія може стати основою для створення ландшафтно–геологічного парку з освітніми маршрутами.

Рис. 1. Загальний вигляд Янцівського гранітного кар’єру [5]

Єлисеївський пегматитовий кар’єр є унікальним геологічним об’єктом, що поєднує наукову, природоохоронну, освітню та рекреаційну цінність. Його геологічна будова, багатство мінеральних ресурсів і мальовничий ландшафт роблять територію важливим елементом природної та культурної спадщини Запорізького регіону [1, с.39].

Геологічні особливості гранітних кар’єрів Запорізької області роблять їх унікальними платформами для формування комплексного геотуристичного продукту. Саме геологія цих об’єктів є ключовим фактором їхньої туристичної привабливості та відрізняє їх від звичайних рекреаційних локацій.

Гранітні кар’єри розкривають природні оголення кристалічних масивів Українського щита, які зазвичай приховані під товщею ґрунту. На їхніх стінках можна спостерігати:

- контакти інтрузивних порід,
- зони тектонічних порушень,
- сліди магматичних процесів,
- текстури та структури глибинних порід,
- мінералізовані жили та включення.

Такі оголення є унікальними навчальними об’єктами, що дозволяють наочно пояснювати геологічну історію регіону та процеси формування кристалічного фундаменту.

У низці кар’єрів (наприклад, у Наталівському на ділянці Мокромосковського комплексу) відкриваються зразки петротипів – типових порід, що характеризують певні геологічні комплекси. Це дозволяє: демонструвати відмінності між різними грантоїдними масивами, проводити польові петрографічні дослідження, формувати маршрути для студентських та наукових практик.

Унікальним об’єктом є кар’єр монцонітів у с. Діброва – єдине таке родовище в Україні, що може стати центром спеціалізованих геологічних турів.

Геологічні особливості кар’єрів створюють підґрунтя для: прокладання геологічних стежок з інформаційними стендами про породи, структури, мінерали; облаштування науково–дослідних полігонів для університетів; проведення експедицій, геологічних шкіл, геофорумів; створення відкритих геологічних музеїв під відкритим небом.

Таким чином, геологічний туризм може інтегрувати освітню та наукову компоненти в туристичний продукт.

Кар’єри можуть стати базою для спеціалізованих маршрутів, спрямованих на ознайомлення туристів із: мінеральним складом гранітів; декоративними властивостями каменю; процесами його формування на глибині; історією використання граніту в архітектурі та промисловості.

Янцівський кар’єр, наприклад, може позиціонуватися як локація для показу декоративних та будівельних властивостей місцевих гранітів.

Комплексне використання геологічної спадщини кар’єрів сприяє:

- підвищенню геотуристичної привабливості Запорізького краю;
- створенню геопарку або мережі геотуристичних кластерів;
- включенню об’єктів до туристичних карт регіону;
- формуванню іміджу Запорізької області як території з багатою геологічною та мінеральною історією.

Геопарк міг би об’єднати найцінніші об’єкти – Янцівський, Наталівський, Мокрянський, Єлисеївський та інші кар’єри, які демонструють різні етапи розвитку кристалічного фундаменту.

Гранітні кар’єри Запорізької області є важливою частиною геологічної спадщини регіону. Їхня наукова, естетична та рекреаційна цінність створює передумови для розвитку геологічного туризму, який може стати одним із напрямів диверсифікації економіки та промоції області. Розробка маршрутів, облаштування інфраструктури та популяризація унікальних геологічних об’єктів сприятимуть формуванню нового туристичного продукту на території Запорізького краю.

Список використаних джерел

1. Непша О.В., Шепітько Д.С. Єлисеївський пегматитовий кар’єр як об’єкт геологічної спадщини та перспективний напрям розвитку геологічного туризму у повоєнний період. *Advanced top technology*: електрон. наук. журн. № 14. Харків: СГ НТМ «Новий курс», 2025. С.39–41.

2. Фізична географія Запорізької області. Хрестоматія / Л.М. Даценко, В.В. Молодиченко, В.П. Воровка та ін.; за ред. Л.М. Даценко. Мелітополь: Вид–во МДПУ ім. Б. Хмельницького, 2014. 200 с.

3. Шепітько Д.. Геолого–економічна оцінка Янцівського родовища гранітів. *Наукове сьогодення: теоретико–прикладні дослідження та перспективи*. Матеріали Всеукраїнської науково–практичної конференції (м. Запоріжжя, 15 листопада 2024 р.) / Уклад.: С.В. Гришко, А.М. Крилова, О.В. Непша, С.І. Пачев, І.А. Арсененко. Запоріжжя: АА Тандем, 202. С.180–184.

4. Янущенко Д. В. Перспективи розвитку геологічного краєзнавства в Запорізькій області. *Краєзнавство Запоріжжя*. №1. 2016. С.94–101.

5. Янцівські кар’єри. URL: https://nadra.info/2021/10/zaporizka–oblast–yantsivski–quarries/ (дата звернення: 28.10.2025)

СЕКЦІЯ 4. КРАЄЗНАВСТВО, ПРИРОДНА ТА КУЛЬТУРНА СПАДЩИНА

ВІДНОВЛЕННЯ ТУРИСТИЧНОЇ ПРИРОДНОЇ І КУЛЬТУРНОЇ СПАДЩИНИ: ПРАКТИЧНІ КЕЙСИ ДЛЯ УКРАЇНИ

Арсененко Ірина, канд. географ. наук, доцент кафедри географії та туризму Мелітопольського державного педагогічного університету імені Богдана Хмельницького,
Арабаджи Олена, канд. географ. наук, доцент кафедри географії та туризму Мелітопольського державного педагогічного університету імені Богдана Хмельницького,
Донець Ірина, канд. географ. наук, доцент кафедри географії та туризму Мелітопольського державного педагогічного університету імені Богдана Хмельницького,
Байтеряков Олег, канд. географ. наук, доцент кафедри географії та туризму Мелітопольського державного педагогічного університету імені Богдана Хмельницького

Туризм, як сектор господарської діяльності забезпечує економічні надходження, робочі місця, розвиток інфраструктури, виступає механізмом формування національної ідентичності, соціальної єдності, миру та сталого розвитку. В Україні сконцентровано значний потенціал об’єктів світової, національної і локальної природної і культурної спадщини, як матеріальної так і нематеріальної, що є фундаментом для туристичної привабливості та регіонального розвитку.

Однак повномасштабне вторгнення рф призвело до масових руйнувань інфраструктури, природних ландшафтів, пам’яток історії, культури та інших об’єктів. В таких умовах збереження та відновлення туристичної спадщини набуває виняткової значущості для збереження національної пам’яті, культурної самобутності й економічного потенціалу [1].

За даними UNESCO, загальні прямі збитки для секторів культури та туризму в Україні складають близько 3,5 млрд дол. США [3]. Разом із фізичними руйнуваннями, втрати доходів у зазначеному секторі оцінюються у 19,6 млрд дол. США [4, 5].

За даними Міністерства культури України станом на 21.07.2025 року через російську агресію зруйновано та пошкоджено 1528 пам'яток культурної спадщини та 2359 об'єктів культурної інфраструктури. Серед пошкоджених об'єктів культурної спадщини: 147 мають статус національного значення, 1267 – місцевого, 114 – щойно виявлені. Загалом пошкодження зафіксовано в 18 областях країни, з них найбільших руйнувань зазнали пам'ятки у Харківській області – 336, Херсонській – 289, Одеській – 179, Донецькій – 173, Київській області та м. Києві – 111. Водночас внаслідок обстрілів та бойових дій постраждали 2359 об'єктів культурної інфраструктури, з яких 471 – повністю знищено [6].

Значних руйнувань війна в Україні завдала територіям і об'єктам природно–заповідному фонду (ПЗФ), що призвело до деградації земель, забруднення води, втрати біорізноманіття та порушення функцій екосистем. Понад 1,2 мільйона гектарів охоронних територій (майже 30%) постраждало в результаті бойових дій. Шкода нанесена навколишньому середовищу перевищує 2 трлн грн. (55 млрд дол. США), а витрати на відновлення прогнозуються на рівні 1,5-2 млрд дол. США. Основні наслідки включають втрату 70–80% степових екосистем, забруднення ґрунту важкими металами (у 5-10 разів вище безпечних рівнів), скорочення популяцій рідкісної фауни 30-50%, а також скорочення ключових видів птахів на 25-40%. Забруднення води критично деградувало такі річки, як Сіверський Донець і Дністер, а також Чорне море, що спричинило масову загибель водних організмів. Під загрозою знищення опинилися 14 Рамсарських об'єктів, понад 200 територій Смарагдової мережі та біосферні заповідники [2].

Окрім того, необхідно оновлення достовірної інформації про сучасний стан інфраструктури та об'єктів спадщини на тимчасово окупованих територіях.

Отже, Україна опинилась у ситуації, коли відновлення спадщини є не «післявоєнним» етапом, а задачею, яка має розпочатись в умовах воєнної загрози та

переходу до післявоєнного стану. В таких умовах для України дуже важливо розглянути практичні кейси країн світу, щодо відновлення туристичної природної і культурної спадщини після воєнних конфліктів або інших катастроф.

Одними із прикладів поступового відновлення об'єктів культурної спадщини після завершення збройних конфліктів є країни – Боснія і Герцеговина та Сирія.

В 1993 році у Боснії і Герцеговині, під час війни біло зруйновано об'єкт культурної спадщини Stari Most (Старий міст) у місті Mostar, який побудовано у 1566 році [8]. За підтримки UNESCO, Світового банку, інших донорів, міст було відбудовано та урочисто відкрито у 2004 році. Необхідно зазначити, що під час відбудови було застосовано автентичні матеріали, відтворено конструкцію з максимальною точністю, що стало символом примирення й культурної ідентичності [8]. У туристичний сфері міст став магнітом для відвідувачів, активно відбуваються розважальні події (наприклад, традиційні стрибки з мосту), що стимулюють туристичний попит. Отже, яскравий приклад відновлення спадщини може бути каталізатором примирення та соціальної єдності, для цього необхідні зовнішні фінансові ресурси, участь місцевої громади, правильний менеджмент туристичних потоків й інтеграція в економіку міста, які дуже важливі для сталого результату.

Аналіз досліджень «Heritage and Resilience: Sustainable Recovery of Historic Syrian Cities» 2025 року свідчить як відновлення архітектурної спадщини в містах Сирії поєднується із розвитком туризму, відновленням громади, просторовим плануванням. Не зважаючи на позитивні практики відновлення культурної спадщини в Сирії ще спостерігається політична нестабільність і небезпека, брак фінансування, необхідність участі громад, баланс між туризмом та збереженням об'єктів [9].

Сучасні виклики, що постали перед Україною внаслідок масштабних руйнувань природної та культурної спадщини, потребують не фрагментарних рішень, а комплексної, системно вибудованої стратегії. Аналіз міжнародного досвіду та українських реалій свідчить, що ефективне відновлення можливе лише за умови поєднання технічних, культурологічних, соціальних і туристичних підходів. В такому

контексті пропонуються практичні кейси та стратегічні напрямки відновлення, кожен з яких логічно визначається з попереднього та підсилює його.

Першим, базовим кейсом відновлення туристичної природної і культурної спадщини є точне документування втрат, адже подальші дії неможливі без достовірної інформації про масштаби руйнувань і ступінь пошкоджень кожного об'єкта: створення національного реєстру усіх об'єктів спадщини з визначенням їх стану; використання сучасних технологій (3D–сканування, безпілотники, супутникові знімки), що вже активно підтримуються UNESCO; формування цифрових архівів (моделі, фото, бази даних), які забезпечують основу для майбутньої відбудови, охорони та збереження) об'єктів [3, 5].

Після отримання повної картини руйнувань важливо перейти до *другого кейсу:* пріоритизації і системного ранжування щодо першочерговості відбудови об'єктів: визначення об'єктів найвищої природної, культурної та туристичної цінності, туристичного потенціалу та ризику втрати; для об'єктів культурної спадщини поетапне відновлення: аварійне укріплення → консервація → реставрація → інтеграція в туристичні маршрути; для об'єктів природної спадщини спочатку необхідно отримання дозволу Міністерства оборони України на млжливість проведення безпечних досліджень.

Лише після визначення пріоритетів можливе створення нової моделі використання об'єктів, яка має поєднувати їх збереження з економічним розвитком – *третій кейс*. Відновлення спадщини набуває доданої вартості, коли стає інтегрованою з туризмом, туристичною інфраструктурою та культурною економікою: розробка нових туристичних продуктів на основі відбудованих об'єктів спадщини (тематичних маршрутів, програм інтерпретації, екскурсійних кластерів); розвиток транспортної і сервісної інфраструктури (туристичні інформаційні центри, готелі та ін. підприємства), формування бренду «Відновлена Україна»; використання успішних кейсів, як–от Мостар, де відбудована спадщина стала основою культурного примирення й основою туристичної економіки [7, 8].

Проте, розвиток туризму неможливий без значних інвестицій, тому *четвертим кейсом* є залучення міжнародного фінансування, партнерства та ефективної реалізації проєктів, які Україна не може забезпечити самостійно в умовах воєнної економіки: поглиблення співпраці з UNESCO, ЄС, міжнародними фондами, фінансовими інститутами для залучення грантів; запровадження приватно–державних партнерства для активного залучення бізнесу до відновлення (готелі, музеї, інші креативні простори); розгляд спадщини як інвестиційного активу, здатного генерувати дохід завдяки туризму і культурним подіям [3, 4, 5].

Водночас ні фінансування, ні технології не будуть ефективними без кваліфікованих кадрів та участі громад. Саме тому наступним, *п'ятим кейсом стратегії* є розвиток людського потенціалу, який є ключовим у тривалому відновленні спадщини**:** впровадження нових освітніх програм для реставраторів, музейних фахівців, менеджерів туризму, фахівців зі спадщини; активне залучення місцевих громад, бізнесу та ВПО до планування й реалізації проєктів; підтримка нематеріальної спадщини (традиції, ремесла, гастрономія) як важливої частини туристичного продукту та складової туристичної пропозиції.

Будь-які зусилля щодо відновлення об'єктів природної і культурної спадщини мають постійно контролюватися та оцінюватися, що вимагає застосування *шостого кейсу* – сталого менеджменту і моніторингу: системи оцінки результатів відновлення (терміни, витрати, вплив на громаду, соціальний вплив туризму); контроль туристичних потоків, щоб запобігти перенасиченню навантаження на природні території і втраті автентичності об'єктів; орієнтація на міжнародні стандарти охорони спадщини UNESCO та ICOMOS [4, 5].

І нарешті, навіть найефективніші реставраційні та управлінські рішення матимуть обмежений ефект без правильного позиціювання України на світовому туристичному ринку. *Сьомий кейс* – відновлена спадщина має стати видимою та зрозумілою світовій аудиторії за умови ефективного маркетингу та комунікацій: впровадження міжнародних комунікаційних кампаній «Відбудована Україна: спадщина, природа, культура, туризм»; позиціювання унікальних природних і культурних ресурсів як символу стійкості та

відродження; розробка нових тематичних маршрутів і екскурсійних програм (природничих, краєзнавчих, історичних і «маршрутів пам'яті», подієвих, етнографічних, археологічних тощо) для різних груп туристів.

Отже, відновлення туристичної, природної та культурної спадщини України – багаторівневий стратегічний процес, який поєднує цифровізацію, технічну реставрацію, розвиток туристичної інфраструктури, підтримку суспільства, інституційні зміни та міжнародну кооперацію. Успіх практичних кейсів відновлення спадщини залежить від прозорого фінансування, інституційної спроможності, участі громад, збереження автентичності та сталого розвитку. Практичні кроки в контексті сьогодення мають включати не лише «відбудову після », а «відбудову попри» – тобто механізми, які дозволять розпочати вже зараз: оцінку, захист, консервацію, планування туризму в режимі невизначеності. Лише таким чином Україна може бути ефективно залучена у глобальну мережу туристичної природної і культурної спадщини – як країна, яка не просто постраждала, а яка відроджується та стає прикладом сталого відновлення.

Список використаних джерел

1. Арсененко І.А., Арабаджи О.С., Донець І.А., Донченко Л.М. Туристична культурна та природна спадщина України: збереження в умовах військового стану та повоєнний час. *Матеріали ІІ Всеукраїнської науково–практичної конференції з міжнародною участю «Інтеграція українських наукових досліджень в міжнародний простір: регіональний аспект»* / Уклад.: Л.І. Полякова, В.В. Цибульська, О.В. Непша. Дніпро: «Середняк Т.К.», 2024. С. 290–295.

2. Уваєва О., Шевчук Л., Герасимчук О., Василієва Л. Impact of military operations on the Nature Reserve Fund of Ukraine. *EP*. 2025. Vol. 10, № 3. pp. 259–268. URL: https://surl.lu/cgqlzz (дата звернення 01.10.2025)

3. UNESCO. Damage and Needs Assessment of the Cultural and Tourism Sector in Ukraine. 2024. URL: https://articles.unesco.org (дата звернення 1.10.2025)

4. The United Nations in Ukraine. Rapid Damage and Needs Assessment (RDNA 3). 31.12.2023. URL: https://ukraine.un.org (дата звернення 1.10.2025)

5. UNESCO. Action Plan for Culture in Ukraine. Травень 2024. URL: https://articles.unesco.org (дата звернення 1.08.2025)

6. 1528 пам'яток культурної спадщини та 2359 об'єктів культурної інфраструктури постраждали в Україні через російську агресію. Міністерство культури України. 21 липня 2025. URL: https://surl.li/cplrdy (дата звернення 1.11.2025)

7. Hürriyet Daily News. Міжнародні новини про масштаби руйнувань культурної спадщини в Україні. URL: https://www.hurriyetdailynews.com (дата звернення 1.10.2025)

8. UNESCO; World Bank. Reconstruction of Stari Most, Mostar (1993–2004). Документи та аналітика щодо відбудови історичного мосту. URL: https://www.unesco.org (дата звернення 5.10.2025)

9. ICCROM. Heritage and Resilience: Sustainable Recovery of Historic Syrian Cities. Аналітичний звіт, 2025. URL: https://www.iccrom.org (дата звернення 5.10.2025)

СУЧАСНІ КРАЄЗНАВЧО–ТУРИСТИЧНІ ДОСЛІДЖЕННЯ: ТЕРИТОРІАЛЬНІ РЕСУРСИ, ПРИРОДНА ТА КУЛЬТУРНА СПАДЩИНА

Браславська Оксана, доктор педагогічних наук, професор кафедри географії та туризму Мелітопольського державного педагогічного університету імені Богдана Хмельницького,
Яковенко Оксана, здобувачка другого (магістерського) рівня вищої освіти спеціальності 014.07 Середня освіта (Географія) Мелітопольського державного педагогічного університету імені Богдана Хмельницького

Краєзнавче вивчення території є важливою галуззю наукового пізнання, що інтегрує знання з історії, географії, культурології, екології та інших наукових напрямів досліджень. В освіті його головна мета полягає у вивченні здобувачами освіти просторових та часових особливостей розвитку території рідного краю, виявленні взаємозв'язку природних умов та культурних традицій, а також збереженні унікальної спадщини регіонів. Саме тому, педагогам під час організації краєзнавчо–туристичної

роботи необхідно враховувати сучасні тенденції глобалізації, урбанізації та зміни клімату, що актуалізують завдання вивчення і захисту як природної, так і культурної спадщини, яка є невід'ємною частиною ідентичності кожного народу. Крім того, включення краєзнавчого компоненту в освітні програми сприяє підвищенню інтересу здобувачів освіти до вивчення географії рідного краю.

Як відомо, краєзнавство формується на межі гуманітарних і природничих наук, передбачаючи предметом дослідження конкретні території – від локальних до регіональних масштабів, у нашому випадку – у контексті їх географічних характеристик. Працюючи зі здобувачами освіти, педагог визначає завдання краєзнавчо-туристичної роботи, серед яких аналіз природних умов (рельєфу, клімату, водних ресурсів, біорізноманіття); дослідження історичних процесів, що відбувалися на певній території; вивчення культурних традицій та пам'яток матеріальної й нематеріальної культури; популяризація знань про рідний край з метою виховання патріотизму та екологічної свідомості підростаючих поколінь, їх національної ідентичності та формування географічного мислення.

Щодо вивчення України, як території рідного краю, то її природна спадщина охоплює унікальні природні комплекси, заповідні території, пам'ятки природи, які мають наукове, естетичне та екологічне значення. Адже Україна володіє значним потенціалом у цій сфері: Карпати, Кримські гори, Подільські Товтри, Дніпровські кручі, узбережжя Чорного та Азовського морів, широкі лани і поля, річки і водосховища. Вивчення цих об'єктів дозволяє інтегрувати їх у краєзнавчо-туристичні маршрути [3].

Суттєве значення у краєзнавчих дослідженнях має й культурна спадщина, що включає архітектурні пам'ятки, археологічні знахідки, музеї, усну народну творчість, звичаї та обряди [1]. В Україні вона формувалася протягом тисячоліть: від трипільської культури до сучасних об'єктів, де особливу увагу приділяють історичним містам (Київ, Львів, Чернігів, Одеса, Кам'янець-Подільський, Умань та інші), які є осередками поєднання культурних традицій, унікальної архітектури, прочанства. Краєзнавчі дослідження дозволяють не тільки зберегти цю спадщину, але й інтегрувати її у сучасний культурний простір освітнього середовища закладу освіти.

Цікавим об’єктом для краєзнавчого вивчення є місто Умань (Черкаська область) як осередок природної та культурної спадщини, ключовий центр історико–географічного краєзнавства України. Його унікальність полягає у поєднанні природних ресурсів, багатої історії та культурної самобутності [2]. У природній спадщині найвідомішим природним й культурним об’єктом є дендрологічний парк «Софіївка», заснований у 1796 році графом Станіславом Потоцьким. Це – шедевр садово-паркового мистецтва, важливий об’єкт для краєзнавчих досліджень. Його територія включає понад 2 000 видів рослин, численні водойми та штучні споруди, гармонійно поєднані з природним ландшафтом. «Софіївка» внесена до попереднього списку об’єктів Світової спадщини ЮНЕСКО та виступає символом поєднання природи й культури [4].

Умань – багатонаціональне місто де розвивалися українські козацькі традиції, польська архітектурна школа, єврейська духовна культура. Серед основних культурних об’єктів залишки Уманської фортеці XVII ст., що мала стратегічне значення у період козацько–польських воєн; православні та католицькі храми (Миколаївський собор, костел Успіння Пресвятої Діви Марії); синагоги та єврейські квартали, що відображають глибокий вплив іудейської культури; могила цадика Нахмана з Брацлава, яка перетворила місто на світовий центр паломництва хасидів.

Особливе місце у культурному середовищі Умані займає хасидська спадщина. Місто стало всесвітньо відомим завдяки похованню цадика Нахмана з Брацлава (1772–1810рр.), засновника брацлавського хасидизму. За заповітом цадика, його могила мала стати місцем духовного осередку для всіх послідовників. Щороку на єврейський Новий рік (Рош га–Шана) до Умані приїздять десятки тисяч паломників–хасидів з різних країн світу: Ізраїлю, США, Канади, Франції, Великої Британії та інших. Це явище є одним із найбільших релігійних паломництв у Східній Європі. Тобто хасидська спадщина є невід’ємною складовою історико-географічного краєзнавства Умані, підкреслюючи мультикультурність міста, його роль у розвитку світової релігійної географії та сприяє міжнародній популяризації української культурної спадщини. Таким чином Умань виступає прикладом інтегрованого розвитку краєзнавства, де природна та культурна спадщина є основою для наукових туристичних і особливо освітніх практик.

Отже, краєзнавчо-туристичні дослідження поєднують вивчення природи, історії та культури конкретних територій, адже природна та культурна спадщина становить наукову, освітню й туристичну цінність, її вивчення сприяє формуванню у здобувачів освіти національної самосвідомості та вихованню поваги до історії й природи рідного краю.

Список використаних джерел

1. Браславська О.В., Рожі І.Г. Краєзнавство і туризм: навч. посіб. Умань: ВПЦ «Візаві», 2022. 300 с.

2. Гуржій О. Умань: історико–культурна спадщина та сучасний розвиток. Черкаси: Брама, 2018. 228 с.

3. Дорошенко С.І. Краєзнавство: історія, теорія, практика. Київ: Либідь, 2010. 312 с.

4. Пархоменко Г. Дендрологічний парк «Софіївка» – перлина садово–паркового мистецтва України. Київ: АртЕк, 2012. 144 с.

ГЕОГРАФІЧНЕ КРАЄЗНАВСТВО ЯК СИСТЕМНИЙ ЕЛЕМЕНТ НАЦІОНАЛЬНОГО ВИХОВАННЯ ТА ЗАСІБ РЕАЛІЗАЦІЇ КРАЄЗНАВЧОГО ПРИНЦИПУ У ШКОЛІ

Дорожко Галина, учитель географії Новенського ЗЗСО Токмацької міської ради Запорізької області

Географічне краєзнавство на сучасному етапі розвитку педагогічної науки та освітньої практики набуває статусу ключового інструменту для формування національної самосвідомості учнівської молоді. Цей процес детермінований необхідністю використання конкретних, верифікованих регіональних матеріалів, що, своєю чергою, стимулює активне залучення учнів до науково–природокористувальної діяльності [4, 6]. Таким чином, краєзнавство функціонує як адекватний дидактичний та

виховний засіб, який репрезентує передові тенденції та методологічні парадигми сучасної шкільної географії.

Шкільне краєзнавство визначається як комплексне, системне та поглиблене вивчення рідного краю. Воно здійснюється учнями під кваліфікованим педагогічним супроводом та має чітко артикульовану навчально–виховну мету [2,3]. Важливо, що територіальний діапазон поняття «Свій край» є достатньо широким і корелює з об'єктом географічного краєзнавства, охоплюючи не лише первинні адміністративні одиниці (наприклад, село чи містечко), а й складніші географічні структури – історико–географічні та етнічні краї.

Системний підхід до аналізу шкільного краєзнавства знаходить своє обґрунтування у його визначальній ролі в загальній системі національного виховання. Це підкреслює його методологічну та історико–педагогічну значущість у контексті сучасної освітньої практики.

Імплементація краєзнавчого принципу у процесі викладання географії вимагає суворого дотримання низки професійних та методичних вимог:

1. Професійна обізнаність вчителя. Педагог має володіти глибокими знаннями щодо регіональних географічних особливостей і бути компетентним у застосуванні прийомів органічного поєднання матеріалу навчальної програми з реальними явищами та процесами, що відбуваються у навколишньому середовищі.

2. Розвиток критичного та логічного мислення. Необхідно стимулювати розвиток логічного мислення учнів шляхом встановлення чітких міжпонятійних зв'язків, особливо між такими категоріями, як фізико–географічні, економіко–географічні та еколого–географічні поняття [1].

Краєзнавчий принцип спрямований на забезпечення формування компетентностей у визначенні суттєвих ознак та семантичного змісту ключових концептів (довкілля, антропогенний вплив, охорона природи) та систематизацію взаємозв'язків між ними. Йдеться про формування розуміння складних системних зв'язків: охорона природи → раціональне природокористування → антропогенне навантаження → ресурсозбереження. Такий комплексний підхід дозволяє ліквідувати фрагментарність

процесу засвоєння понять у шкільній програмі, забезпечуючи створення єдиної міждисциплінарної системи понять на міцній емпіричній базі географічного краєзнавства.

Шкільне краєзнавство, функціонуючи як цілісна навчально–виховна система, реалізується через основні складові національного краєзнавства (географічний, історичний, соціальний, екологічний та інші напрямки). Усі ці напрямки структурно об'єднуються у загальношкільне краєзнавство і характеризуються тісним змістовим, формальним та методичним взаємозв'язком [2, 5].

Незважаючи на цю інтеграцію, кожен із зазначених напрямків детермінований специфічними завданнями, що випливають із навчальних планів відповідних дисциплін. Таким чином, кожен напрямок володіє власним об'єктом вивчення та функціонує як самостійна система краєзнавчої роботи в межах освітнього закладу. Система географічного краєзнавства при цьому є багатокомпонентною та складається з елементів, які перебувають у чітко визначених взаємозалежностях та взаємовідношеннях.

Список використаних джерел

1. Добинда І.П., Герасимчук А.А. Роль краєзнавчого принципу у шкільній географічній освіті. *Інноваційна педагогіка*. Вип. 65. Т.1. 2023. С.46–50.

2. Кузьма–Качур М. І., Горват М. В. Основи краєзнавства: навч. посібн. Київ: Видавництво Ліра–К, 2017. 256 с.

3. Непша О.В., Сапун Т.О., Тамбовцев. М. Мета та завдання шкільного краєзнавства. *Мелітопольські краєзнавчі читання*: зб. матеріалів IV відкритої регіональної наук.–практ. конф.(21 грудня 2018 р.). Мелітополь, 2018. С.114–117.

4. Олішевська Ю. А. Шкільне географічне краєзнавство. Навчальний посібник. К.: «ФО–П Кравченко». 2020. 175 с.

5. Основи краєзнавства: підруч. для студ. вищ. навч. закл. / кол. авт.; за заг. ред. чл.–кор. НАНУ О. П. Реєнта. Х. : ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2016. 276 с.

6. Павловська Т. С., Бенедюк В. В., Григор'єва Н. В. Географічне краєзнавство в закладах загальної середньої освіти: навч. посіб. Луцьк: ФОП Мажула Ю. М., 2023. 224 с.

КРАЄЗНАВЧО ОРІЄНТОВАНА ГАРДЕНОТЕРАПІЯ: ЛОКАЛЬНІ ВИДИ ТА НАРАТИВИ ЯК ІНСТРУМЕНТ МЕНТАЛЬНОГО ЗДОРОВ'Я

Моложон Каріна, доктор філософії, старший викладач кафедри ботаніки, екології та садово–паркового господарства Мелітопольського державного педагогічного університету імені Богдана Хмельницького

Краєзнавчо орієнтована гарденотерапія як інтегративний напрям екотерапії набуває особливої актуальності в умовах повномасштабної війни РФ проти України, коли фіксується різке зростання рівня стресу, тривоги, депресивних розладів та посттравматичних станів у населення; сучасні дослідження засвідчують, що через рік після початку вторгнення у 44,2% дорослих в Україні наявні виражені депресивні симптоми, а понад 14% мають ознаки ймовірного ПТСР [1]. У цьому контексті гарденотерапія розглядається як науково обґрунтований, культурно чутливий та ресурсно доступний інструмент психосоціальної реабілітації, що поєднує діяльність із рослинами, сенсорний контакт із природним середовищем та структуровану терапевтичну взаємодію [2]. Разом із тим, у сучасних підходах недостатньо розробленим залишається саме краєзнавчо орієнтований вимір гарденотерапії, коли терапевтичний простір вибудовується на основі локальних видів і наративів, що втілюють ідентичність конкретного регіону.

Метою дослідження є теоретичне обґрунтування та концептуалізація краєзнавчо орієнтованої гарденотерапії як інструменту підтримки ментального здоров'я в умовах війни шляхом визначення її структурних компонентів, цільових груп, принципів добору локальних видів і наративів та можливостей імплементації в практику освітніх і реабілітаційних інституцій.

Теоретико-методологічну основу становить мультидисциплінарний аналіз праць з психології, психофізіології, ландшафтної архітектури та соціальної роботи, присвячених лікувальному потенціалу садівництва, концепції стрес–редукції та відновлення уваги у природних середовищах, а також сучасні емпіричні дані про психічне здоров'я українського населення в умовах війни [3]. Методично використано контент–аналіз публікацій, порівняльний аналіз міжнародних моделей гарденотерапії (клінічні програми, програми для ветеранів, моделі довготривалого догляду) та узагальнення наявного українського досвіду впровадження садотерапії.

Метаналіз рандомізованих контрольованих досліджень засвідчує середній розмір ефекту щодо покращення показників ментального здоров'я серед учасників програм гарденотерапії [4], а систематичні огляди й метааналізи фіксують істотне зниження рівня стресу та тривоги, а також підвищення якості життя у різних цільових груп, зокрема літніх людей, пацієнтів із хронічними станами та осіб із підвищеною вразливістю [5]. У цьому контексті краєзнавчо орієнтована гарденотерапія пропонується як інтегративний підхід, що поєднує використання локальних автохтонних видів (калина, барвінок, дуб, верба, чебрець, мальва, волошка, м'ята тощо), які є культурно значущими та тісно пов'язаними з образами дитинства, включення регіональних наративів (легенд, пісень, народних прикмет, родинних історій, воєнних і повоєнних сюжетів відновлення) та моделювання саду як «терапевтичного ландшафту», що репрезентує рідний край (степові рефугіуми, прибережні ландшафти, традиційні садибні простори).

Узагальнення емпіричних даних [2] дозволяє виокремити ключові психологічні механізми дії такого підходу: когнітивне відновлення через ритмічну, структуровану діяльність із рослинами, яка знижує когнітивне перевантаження та рівень кортизолу; відновлення відчуття контролю й ефективності внаслідок переживання повного циклу «насінина – паросток – квітка – плід» як видимого результату власних зусиль; емоційно-культурне заземлення завдяки символіці локальних видів (калина як образ пам'яті й стійкості, дуб як сила, верба як відновлення), що створює можливість опрацювання травматичного досвіду на рівні метафор; соціальну згуртованість, оскільки спільний

догляд за садом та обмін сімейними й регіональними історіями формують спільну «тканину пам’яті» та знижують відчуття ізоляції у ветеранів, внутрішньо переміщених осіб, родин загиблих та інших уразливих груп [3].

З огляду на високий рівень психологічного навантаження серед дорослих і дітей в Україні [6] краєзнавчо орієнтована гарденотерапія може бути адаптована для програм реабілітації ветеранів та їхніх родин (сад як простір безпечної саморегуляції та поступової соціальної реінтеграції), підтримки внутрішньо переміщених осіб (сад як «нове коріння» в новому середовищі), освітніх ініціатив для дітей та молоді (шкільні й університетські садки, «клумби пам’яті», навчально–дослідні ділянки), а також для громад, що пережили руйнування інфраструктури. Запропоновано базові принципи добору локальних видів і наративів: автентичність (відповідність флорі та культурним традиціям регіону), екологічна доцільність (адаптованість видів до місцевих ґрунтово–кліматичних умов, підтримка біорізноманіття), наративна насиченість (наявність пісенних, фольклорних, історичних сюжетів, пов’язаних із рослиною), безпечність та доступність (відсутність токсичних і виражено алергенних видів у просторах, де працюють із дітьми та маломобільними групами). На матеріалі Мелітопольського державного педагогічного університету імені Богдана Хмельницького окреслено трирівневу модель реалізації підходу: ландшафтно–просторовий рівень (створення «краєзнавчих терапевтичних зон», зокрема рефугіумів степової флори південного регіону, «садів пам’яті», інтерактивних клумб із традиційними лікарськими видами); освітньо–науковий рівень (інтеграція тематики гарденотерапії та краєзнавства в дисципліни садово–паркового, екологічного, психологічного профілю, залучення здобувачів освіти до дослідницьких проєктів, спрямованих на оцінювання ефективності участі в садових програмах); психосоціальний рівень (розроблення програм групової та індивідуальної роботи для студентів, працівників університету, партнерських громад у співпраці з психологами й фахівцями з реабілітації).

Наукова новизна полягає в обґрунтуванні концепту краєзнавчо орієнтованої гарденотерапії як цілісної моделі зцілення, що поєднує природні, культурні та наративні

ресурси регіону, а також у визначенні критеріїв добору локальних видів і наративів для терапевтичних садів у південному регіоні України.

Практичне значення полягає у можливості імплементації цього підходу в освітні та реабілітаційні практики університетів у релокації, що підсилює їхню «третю місію» – підтримку громад у період війни та післявоєнної відбудови. Краєзнавчо орієнтована гарденотерапія у такий спосіб постає як перспективний інструмент не лише індивідуального, а й колективного зцілення, що сприяє формуванню психологічної стійкості та відновленню ідентичності в умовах тривалих суспільних криз.

Список використаних джерел

1. Батраченко І. Г., Плошинська А.А., Склянська О.В. Психологічні засади трансформації садівництва у формат терапії та фітнесу. *Journal of Psychology Research.* 2024. Т. 30, № 13. С. 5–20. DOI: 10.15421/103001.

2. Таран Н., Бацманова Л., Косик О., Зима І. Вплив заняття садівництвом на психофізіологічний стан людини. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Психологія*. 2023. № 2 (18). С. 78–83. DOI: 10.17721/BPSY.2023.2(18).11.

3. Мосаєв Ю. В., Деревянко Н.П., Григоренко О.С. Методичний посібник з питань впровадження гарденотерапії в Україні : метод. посіб. Запоріжжя : ГО «Нам не байдуже», 2020. 40 с.

4. Tu H.–M. Effect of horticultural therapy on mental health: a meta–analysis of randomized controlled trials. *Journal of Psychiatric and Mental Health Nursing.* 2022. Vol. 29. № 4. pp. 603–615. DOI: 10.1111/jpm.12818.

5. Lu S., Liu J., Xu M., Xu F. Horticultural therapy for stress reduction: a systematic review and meta–analysis. *Frontiers in Psychology*. 2023. Vol. 14. – Art. 1086121. DOI: 10.3389/fpsyg.2023.1086121.

6. Wang S., Barrett E, Hicks M. H. et al Associations between mental health symptoms, trauma, quality of life, and coping in adults living in Ukraine: a cross–sectional study a year after the 2022 Russian invasion. *Psychiatry Research*. – 2024. Vol. 339. Art. 116056. DOI: 10.1016/j.psychres.2024.116056.

ГЕОГРАФІЧНЕ КРАЄЗНАВСТВО ЯК ЗАСІБ ФОРМУВАННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ СВІДОМОСТІ ТА ПАТРІОТИЗМУ ШКОЛЯРІВ

Сапога Лариса, учитель географії Херсонського ліцею №51 Херсонської міської ради

Патріотизм слід розглядати як глибинну категорію індивідуальної свідомості, що полягає в усвідомленні суб'єктом своєї нерозривної єдності з Батьківщиною. Ця єдність охоплює сукупність духовних, суспільно-політичних, економічних, культурних та територіальних цілісностей. Визнання індивідом себе як органічної частки цієї цілісності є першопричиною генезису явища патріотизму, оскільки існування непатріотичних держав чи націй є, по суті, неможливим.

Краєзнавству відводиться провідна функція у процесі формування духовності та національної ідентичності. Саме з всебічного і ґрунтовного вивчення природних, соціально–економічних та історичних умов рідного краю (окремого населеного пункту, району, області чи мікрорайону), що здійснюється під керівництвом педагога, починається процес українознавчої підготовки.

Шкільне краєзнавство, виступаючи однією з ключових ланок навчально–виховної роботи, включає багатоаспектні напрями: географічний, історичний, літературний, етнографічний, фольклорний та природознавчий. Усі ці компоненти демонструють тісну міждисциплінарну інтеграцію, як за своїм змістовим наповненням, так і за формами організації та методами практичного використання.

Для успішної реалізації шкільних курсів географії на краєзнавчій основі необхідно забезпечити відповідну навчально-методичну базу, що включає спеціалізовані підручники, робочі зошити, а також методичні посібники та рекомендації.

Науково–методичне забезпечення впровадження засобів географічного краєзнавства охоплює: організацію у закладах освіти краєзнавчих куточків, кімнат, повноцінних музеїв, а також оформлення навчальних кабінетів, географічних майданчиків, метеорологічних постів та екологічних стежок, включаючи проведення шкільних природних моніторингів; проведення різноманітних позакласних та

позашкільних заходів, таких як туристсько-краєзнавчі та екологічні походи, функціонування профільних клубів (наприклад, «Планета»), організація олімпіад з географії та економіки, участь учнів у конкурсах Малої академії наук (секції географії та геології), а також проведення тематичних тижнів географії та вечорів; активне вивчення та впровадження передового педагогічного досвіду, що може бути реалізовано через організацію ярмарків педагогічних ідей; випуск та активна пропаганда краєзнавчої літератури, а також створення систематизованого банку інформації з географічного краєзнавства [3, 7, 8, 9].

Цінним є досвід освітніх закладів України у проведенні туристських походів та екологічних експедицій [1, 2, 4]. Учасники подібних експедицій здійснюють екологічну експертизу водних об'єктів, беруть участь в очищенні джерел, проводять дослідження місцевої фауни та флори, грунтів, а також розробляють шляхи їх збереження. Крім того, учні фіксують народні легенди та спогади старожилів про минуле регіону. Така діяльність сприяє духовному збагаченню молоді, поглибленню пізнання і збереження загальнолюдських цінностей та безпосередньо впливає на формування національної свідомості.

Для учнівської молоді розроблені авторські програми, як-от «Юні географи-краєзнавці», призначені для гуртківців шкіл та позашкільних закладів. Робота гуртка будується на детальному розгляді усіх компонентів природи регіону (геологія, рельєф, корисні копалини, клімат, внутрішні води, ґрунти, рослинний і тваринний світ). У процесі краєзнавчого вивчення проводиться комплексне дослідження території. Економічні дослідження фокусуються на вивченні промисловості, сільського господарства, транспорту та функціонування окремих підприємств краю. Значна увага на заняттях гуртка приділяється таким темам, як «Населення області», «Охорона природи» та «Топоніміка і мікротопоніміка» [7].

Гуртківці демонструють високу активність, беручи участь, зокрема, у другому етапі Всеукраїнської історико–географічної експедиції учнівської молоді «Мікротопоніми України». Їхні пошукові результати є значним внеском у справу державного значення – формування національного інформаційного банку географічних

назв, оскільки вони відшукали та поновили забуті й незафіксовані в офіційних джерелах мікротопоніми.

Краєзнавча робота, що проводиться юними туристами під час екскурсій та туристських походів, визнана найбільш ефективною формою вивчення рідного краю [1, 2, 5, 6]. Програма гурткової роботи відводить значну роль саме цим польовим формам, оскільки вони створюють можливість для організації постійних спостережень за певними географічними об’єктами, явищами і процесами та дозволяють зібрати цінний краєзнавчий матеріал емпіричного характеру.

Краєзнавство забезпечує всебічний розвиток світогляду учнів, прищеплюючи їм навички дослідницького погляду на навколишній світ. Завдяки краєзнавчим спостереженням відбувається активне та свідоме засвоєння навчального матеріалу і набуття життєво необхідних навичок. Краєзнавчий принцип дає можливість структурувати роботу в гуртку, дотримуючись дидактичного правила – перехід від відомого до невідомого. Багатогранне та різноманітне життя рідного краю слугує невичерпним джерелом цікавого наочного матеріалу для навчання і виховання дітей, забезпечуючи ефективне поєднання теоретичних знань із практичною діяльністю [3].

Для старшокласників особливу цінність становить як безпосередня інформація, яку вони здобувають у ході досліджень, так і спілкування з фахівцями. Інформація, отримана шляхом самостійного пошуку, має для них найбільшу суб’єктивну цінність

Таким чином, можливості географічного краєзнавства є багатогранними. Воно сприяє конкретизації найскладніших абстрактних понять, роблячи їх більш дохідливими та життєвими. Розуміння суті явищ є найважливішою умовою свідомого засвоєння учнями навчального матеріалу, а реальне життя виступає надійним засобом унаочнення. У процесі спостереження та дослідження місцевих природних і суспільних явищ учні легко засвоюють особливості будь-яких об’єктів, у них розвивається спостережливість, вміння виявляти зв'язки і взаємозв'язки у природі і суспільстві, а також набуваються навички орієнтування та проведення вимірних робіт на місцевості.

Список використаних джерел

1. Даценко Л.М., Зав'ялова Т.В., Непша О.В., Самек Ю.І. Місце екскурсій і походів у вивченні корисних копалин в шкільному курсі географії. *Географія та екологія: наука і освіта*. Умань: СПД Сочінський. 2008. С. 44-47

2. Зав'ялова Т.В., Непша О.В., Прохорова Л.А. Туристський похід з учнями по вивченню геології рідного краю. *Фундаментальні та прикладні дослідження: сучасні науково-практичні рішення та підходи:* збірник матеріалів ІІ-ї Міжнародної науково-практичної конференції (10 березня2017 р., мм. Баку – Ужгород – Дрогобич). – Баку – Ужгород – Дрогобич, 2017. С. 301-30.

3. Кострицяя, М. Ю. Географічне краєзнавство в системі національного краєзнавства. *Краєзнавство.* 2001. № 1. С. 44-46.

4. Непша О.В. Шкільна геологічна екскурсія як засіб екологічного та національно–патріотичного виховання. *Соціальні та екологічні технології: актуальні проблеми теорії і практи*ки: матеріали XI Міжнародної Інтернет–конференції. Мелітополь: ТОВ «Колор Принт», 2019. С. 122-123 .

5. Непша О.В., Гришко С.В., Опашко Г.І., Рішко А.Р. Екскурсії як форма позаурочної роботи з вивчення географії свого краю. *Актуальні наукові дослідження в сучасному світі.* Переяслав, 2020. Вип. 11(67). Ч. 8. С.152-157.

6. Непша О.В., Сапун Т.О., Тамбовцев. М. Мета та завдання шкільного краєзнавства. *Мелітопольські краєзнавчі читання*: зб. матеріалів IV відкритої регіональної наук.–практ. конф.(21 грудня 2018 р.). Мелітополь, 2018. С.114-117.

7. Олішевська Ю. А. Шкільне географічне краєзнавство. Навчальний посібник. К.: «ФО–П Кравченко». 2020. 175 с.

8.Павловська Т. С., Бенедюк В. В., Григор'єва Н. В. Географічне краєзнавство в закладах загальної середньої освіти: навч. посіб. Луцьк: ФОП Мажула Ю. М., 2023. 224 с.

9. Прокопчук В.С. Шкільне краєзнавство: навчальний посібник. Кам'янець-Подільський: Кондор, 2010. 240 с.

ВИКОРИСТАННЯ ПРИРОДНИХ ОБ'ЄКТІВ ДОЛИНИ РІЧКИ ВЕРХНЯ ХОРТИЦЯ У ШКІЛЬНОМУ ГЕОГРАФІЧНОМУ КРАЄЗНАВСТВІ

Цапенко Максим, здобувач першого (бакалаврського) рівня вищої освіти спеціальності 014.07 Середня освіта (Географія) Мелітопольського державного педагогічного університету імені Богдана Хмельницького**,**
Непша Олександр, старший викладач кафедри географії та туризму Мелітопольського державного педагогічного університету імені Богдана Хмельницького

Відповідно до Державного стандарту базової і повної загальної освіти (постанова Кабінету Міністрів України №132 від 23 листопада 2011 року), географічна освіта базується на компетентнісному, діяльнісному та особистісно зорієнтованому підходах. Основними завданнями шкільного географічного краєзнавства є виховання національно–патріотичних почуттів, формування любові до рідного краю, ознайомлення з місцевою територією та використання краєзнавчих матеріалів у навчальному процесі. Формування краєзнавчої компетентності передбачає усвідомлення природних і соціально–економічних особливостей регіону, набуття навичок дослідження навколишнього середовища, а також участь у вирішенні екологічних і господарських проблем громади. Краєзнавча діяльність сприяє розвитку світогляду, формуванню ціннісних орієнтирів і допомагає визначитися з майбутнім фахом, особливо тим, хто планує працювати у своєму регіоні.

Краєзнавчий принцип навчання реалізує підходи «від відомого до невідомого» та «від близького до далекого», забезпечуючи взаємозв'язок між навчальним матеріалом і реальним природним середовищем. Так, для учнів 6-го класу використання місцевих матеріалів – фотографій, карт, літературних джерел – є важливою умовою усвідомлення складних географічних понять і природних явищ, знайомих їм із власного досвіду.

У нашій роботі розглядається територія долини річки Верхня Хортиця, що входить до складу Запорізького Правобережжя. Цю місцевість доцільно використовувати під час вивчення розділу ІІІ «Оболонки Землі» у курсі «Загальна географія» для 6 класу, зокрема при опрацюванні тем літосфери, гідросфери та біосфери [6, с. 55–61].

Річка Верхня Хортиця – мала річка, розташована на правобережжі Дніпра. Її витік утворюється злиттям річок Березнувата та Хутірська в південно–східній частині Осипенківського житлового мікрорайону м. Запоріжжя. Протікає на південний схід урбанізованою територією, а в нижній течії її русло зазнає значного антропогенного впливу. Впадає Верхня Хортиця в Дніпро через затоку Вирва, що розташована навпроти острова Байди. Загальна довжина річки становить 15 км. Її долина має балкоподібну форму, у нижній течії частково заболочена. Річище слабозвивисте, має кілька ставків, заплава досягає 200 м завширшки. У 2017-2019 роках проводилися роботи з відновлення гідрологічного режиму та поліпшення санітарного стану річки: ширина русла збільшилась із 3 до 9-12 м, глибина – з 1 до 2,5 м, унаслідок чого рівень води знизився на 1,5 м. Швидкість течії становить 0,4 м/с, температура води – 18,5-20,0 °С [3, с. 20; 4, с. 7; 5, с. 48].

Історія річки Верхня Хортиця має цікаві екологічні аспекти. У XIX ст. вона впадала в Дніпро біля урочища Царська Пристань. Під час паводків води Дніпра входили у її русло, утворюючи острів Степок і широку заплаву. Після повені 1845 року сформувалося урочище Вирва, а дамби, збудовані місцевими жителями (менонітами), змінили напрямок течії. Підняття рівня води після спорудження Каховської ГЕС (1958 р.) призвело до затоплення заплави, а після її руйнування рівень води у Дніпрі знизився на 3 м, відкривши давнє річище річки. Нині річка значно обміліла, місцями замулилася, однак кам’янисті схили нагадують про її потужні потоки минулого [6, с. 7–8].

Балка Хутірська – ландшафтний заказник місцевого значення (7 га, 1998 р.), розташований на північ від села Сонячне. Вона є частиною долини Верхньої Хортиці. У минулому дно балки було вкрите байрачним лісом, який частково зберігся у верхів’ях. Схили вкриті степовою рослинністю різних типів, а в заказнику зростає 8 видів рослин, занесених до Червоної книги України, і 9 видів, що охороняються на регіональному рівні. Також зафіксовано 6 видів тварин, занесених до Червоної книги України [2].

Балка Канцерівка, права притока Верхньої Хортиці, бере початок між залізничною станцією Канцерівка та селом Верхня Хортиця, простягаючись до Старого Дніпра біля острова Хортиця. Її довжина становить близько 8 км, ширина – 3 км, площа – 350 га.

Рельєф хвилястий, із численними ярами та скелястими схилами. Днищем балки протікає струмок, який у верхів'ях є тимчасовим, а нижче стає постійним, утворюючи заболочені ділянки.

Рослинний покрив представлений степовими, лісовими, лучними та водно–болотними угрупованнями. У балці зростає 27 видів рідкісних рослин, занесених до Європейського червоного списку, Червоної книги України та Списку рідкісних рослин Запорізької області. На її території створено кілька природоохоронних об'єктів: ботанічна пам'ятка природи місцевого значення «Цілинна ділянка балки Канцерівка» (1972 р., 5 га); ботанічний заказник «Балка Канцерівська» (1980 р., 20 га); ландшафтний заказник «Верхів'я балки Канцерівська» (1998 р., 135,1 га) [1, с. 9–13; 5].

Урочище Вирва, що є частиною Національного заповідника «Хортиця», має статус ботанічного заказника місцевого значення. Його ландшафт поєднує ковилові степи, байрачні ліси, струмки та скелясті ділянки. Після руйнування Каховської греблі рівень води істотно знизився, і частина території пересохла. Нині тут активно відновлюється природна наземна рослинність, яка вже займає приблизно 80% заплавного днища. Швидкість та щільність заростання залежать від рельєфу, родючості й вологості ґрунтів: на замулених ділянках процес іде швидше, тоді як на піщано-черепашкових – повільніше. Очікується, що певний час на висохлому дні домінуватимуть види, властиві антропогенним, засміченим територіям, але протягом 5-10 років сформуються відносно стабільні природні екосистеми, подібні до тих, які існували до створення Каховського водосховища [4, с. 10; 7; 8].

Отже, природні об'єкти долини річки Верхня Хортиця є цінними ресурсами для краєзнавчої роботи. Їх використання у навчальному процесі допомагає шестикласникам формувати географічні поняття, розуміти взаємозв'язки між природними компонентами місцевості та розвивати екологічну свідомість.

Список використаних джерел

1. Балка Канцерівка – цінна природна територія Запорізького Правобережжя. Запоріжжя, 2013. 22 с.

2. Балка Хуторська. URL: https://surl.li/dioqrs (дата звернення 09.10.2025).

3. Домбровський К. О., Попов Р. С. Екологічна оцінка якості поверхневих вод річки Верхня Хортиця за організмами макрозообентосу. *9 The 9th International scientific and practical conference «Science and society: modern trends in a changing world»* (August 5–7, 2024) Vienna: MDPC Publishing, 2024. С. 20–24.

4. Кобець С., Самовідновлення рослинності на порушених ландшафтах гирлової частини річки верхня Хортиця в районі м. Запоріжжя після підриву греблі Каховської ГЕС. *Краєзнавчі нариси Запорізького краю: збірник матеріалів Обласної краєзнавчої конференції учнівської молоді* (Запоріжжя, 15 листопада 2023 р.). Запоріжжя: Комунальний заклад «Запорізький обласний центр туризму і краєзнавства, спорту та екскурсій учнівської молоді» Запорізької обласної ради, 2024. С. 6-10.

5. Воровка В.П. Місцева схема формування екологічної мережі Запорізького району Запорізької області. ПП «Центр екологічного управління». Мелітополь, 2018. 173 с.

6. Олішевська Ю.А. Шкільне географічне краєзнавство. Навчальний посібник. К.: «ФО–П Кравченко». Київ, 2020. 175 с.

7. Урочище Вирва. Zruchno.travel: веб–сайт. URL: https://zruchno.travel/ObjectEntity/ObjectEntity?lang=ua&idCrm=624a25b4–fc23–c517–8e66–58dcb9635627 (дата звернення 12.10.2025).

8. Як виглядає заповідне урочище в Запоріжжі після зниження рівня води – фото. ZPRZ.CITY – головні новини Запоріжжя онлайн: веб–сайт. URL: https://zprz.city/news/view/yak–viglyadae–zapovidne–urochishhe–v–zaporizhzhi–pislya–znizhennya–rivnya–vodifoto (дата звернення 12.10.2025).

БЕНКЕТИ ТА КУХНЯ ПОДІЛЬСЬКОЇ ШЛЯХТИ

Шлапак Ірина, здобувачка фахової передвищої освіти спеціальності J2 Готельно-ресторанна справа та кейтеринг ВСП «Хмельницький торговельно-економічний фаховий коледж Державного торговельно–економічного університету»,
Атаманчук Олександр, викладач історії ВСП «Хмельницький торговельно- економічний фаховий коледж Державного торговельно-економічного університету»

Українська шляхта, будучи привілейованим станом, надавала велике значення бенкетам як важливій частині суспільного життя. Ці трапези не лише демонстрували багатство та статус родини, але й слугували майданчиком для дипломатичних зустрічей, обговорення політичних питань та зміцнення соціальних зв'язків. Кухня української шляхти поєднувала місцеві традиції з європейськими впливами, створюючи унікальний стиль приготування страв і сервірування столу.

На прикладі князівського роду Острозьких засновників і власників м. Старокостянтинова ми відкриємо ще одну сторінку нашої історії.

Князі Острозькі – один із найвпливовіших магнатських родів Великого князівства Литовського та Речі Посполитої у XVI-XVII століттях. Вони відзначалися не лише політичною та військовою могутністю, а й значним впливом на культурне, релігійне та освітнє життя. Одним із важливих аспектів їхнього побуту були розкішні бенкети, які відігравали ключову роль у соціальному та політичному житті тогочасного суспільства. Ці бенкети не лише демонстрували багатство та статус князів, але й слугували інструментом дипломатії та налагодження союзів [1, с.10].

Бенкети князів Острозьких відзначалися надзвичайною пишнотою та продуманістю. Вони могли тривати від одного до кількох днів, а серед гостей були представники шляхти, духовенства, іноземні посли, відомі митці та вчені. Під час таких заходів гостям пропонували багатий вибір страв і напоїв, а дозвілля забезпечували музиканти, танцюристи, поети та актори.

Урочисті трапези зазвичай відбувалися у великій залі княжого замку. Столи накривали дорогими скатертинами, посуд виготовляли зі срібла, золота та кришталю, а їжу подавали на коштовних підносах. Кожен учасник бенкету отримував вишукані подарунки, що підкреслювало гостинність господаря.

Дотримання етикету на бенкетах було обов’язковим. Гості займали місця за столом відповідно до свого статусу. Господар, зазвичай князь, очолював трапезу, а поруч із ним сиділи найшанованіші гості. Під час бенкету виголошувалися урочисті промови, тости за здоров'я та успіхи господаря й гостей. [2, с.123].

Особливу увагу приділяли розвагам. Під час трапези гостей розважали придворні музиканти, поети та скоморохи, які виконували балади та гумористичні сценки. Також проводилися турніри, змагання у стрільбі з лука, шахові поєдинки та інші розваги.

Князі Острозькі використовували бенкети для налагодження політичних контактів. На урочисті прийоми запрошували представників іноземних держав, польських та литовських магнатів, церковних діячів. Саме під час таких заходів вирішувалися питання стратегічних союзів, шлюбу між представниками шляхетних родів, обговорювалися військові кампанії та економічні угоди.

Бенкетний стіл князів Острозьких відзначався великою різноманітністю страв. Традиційно подавали: запечене порося з прянощами, дичину (оленіна, кабанина, перепілки, лебеді), рибні страви, особливо з коропа та щуки, хлібні вироби, каші та овочеві страви, фрукти, мед, горіхи, сухофрукти.

Серед напоїв особливу популярність мали:

Медовуха – натуральний медовий напій, схожий на сучасний сидр.

Горілка – виготовлялася на травах і меду.

Вина – імпортні з Франції, Італії, Угорщини.

Пиво – традиційний напій, популярний серед шляхти та міщан.

Настоянки та лікери – на основі фруктів, меду та спецій.

Напої включали різноманітні види вина, наливки, медовуху та пиво. Острозькі віддавали перевагу місцевим продуктам, проте також замовляли дорогі європейські вина з Франції та Італії. [3, с.80].

Князі Острозькі сприяли розвитку кулінарного мистецтва, музики, поезії та театру. У багатьох літописах збереглися згадки про грандіозні бенкети, які влаштовували представники цього славетного роду.

Сьогодні традиції князів Острозьких продовжують вивчати історики та етнографи. Багато старовинних рецептів, що використовувалися на їхніх бенкетах, відроджуються в сучасній українській кухні. Замки, де проводилися ці величні трапези, є популярними туристичними об’єктами, що дають змогу зануритися в атмосферу минулих століть.

Список використаних джерел

1. Грушевський М. Історія України–Руси. К.: Наукова думка, 1991. С. 10.

2. Крип’якевич І. Історія України. Л.: Світ, 1992. С. 123.

3. Яковенко Н. Українська шляхта з кінця XIV – до середини XVII століття. К.: Критика, 2008. С. 80.

СЕКЦІЯ 5. АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ СУЧАСНОЇ ОСВІТИ ТА НАУКИ

ЕКОЛОГІЧНИЙ ПОТЕНЦІАЛ ШКІЛЬНОГО КУРСУ БІОЛОГІЇ

Гальчанська Світлана, вчитель біології Малобілозерської гімназії №1 Малобілозерської сільської ради Василівського району Запорізької області

Шкільний курс біології має надзвичайно високий екологічний потенціал, оскільки він за своєю суттю є фундаментом для формування екологічної свідомості, культури та відповідальності учнів. Вивчення біології нерозривно пов'язане з розумінням взаємодії живих організмів між собою та з навколишнім середовищем, що є основою екологічних знань. Екологічна освіта не є окремим розділом, а має бути інтегрована в увесь зміст курсу біології. Саме біологія надає необхідну теоретичну базу для розуміння ключових екологічних проблем: вивчення клітини, організму та екосистеми формує уявлення про біологічні системи як цілісні, взаємопов'язані структури. Це дозволяє учням усвідомити, що будь–яка зміна в одному компоненті системи (наприклад, популяції) неминуче впливає на інші, що є основою екологічної мудрості; курс розкриває такі важливі поняття, як кругообіг речовин (вуглецю, азоту, води), передача енергії в харчових ланцюгах і біорізноманіття. Розуміння цих процесів робить очевидною необхідність збереження природного балансу; розділи «Біологія людини» та «Основи екології» безпосередньо пов'язують людську діяльність (сільське господарство, промисловість, побут) з глобальними екологічними викликами: зміною клімату, забрудненням, руйнуванням ареалів.

Реалізація екологічного потенціалу курсу біології досягається не лише через зміст, а й через активні методи навчання (табл. 1).

Таблиця 1

Напрями реалізації екологічного потенціалу курсу біології

Напрям навчальної діяльності	Опис та мета	Приклади реалізації
Проєктна діяльність	Перетворення теоретичних знань на практичні дії та	«Моніторинг якості води в місцевому водоймищі»,

	розвиток дослідницьких навичок.	«Сортування сміття у школі», «Вплив пестицидів на ґрунтову фауну».
Кейс–стаді (Ситуаційне навчання)	Аналіз реальних екологічних проблем для стимулювання критичного мислення та пошуку шляхів розв'язання.	Аналіз наслідків будівництва промислового об’єкта; вивчення спалаху епідемії, спричиненого порушенням санітарних норм.
Екскурсії та польові дослідження	Безпосереднє спостереження за природними об’єктами для формування особистого, емоційного ставлення до природи.	Спостереження за природними об’єктами (парки, ліси, річки); прості екологічні вимірювання (температура, вологість, визначення видів).
Інтеграція з іншими предметами	Забезпечення цілісного погляду на екологічні процеси шляхом об'єднання знань із різних дисциплін.	Співпраця з географією (ландшафти, ресурси), хімією (аналіз забруднювачів), фізикою (енергетичні проблеми).

Кінцевою метою використання екологічного потенціалу біології є не просто передача знань, а формування екологічної культури особистості. Ця культура включає кілька ключових аспектів. По-перше, це ціннісне ставлення, яке полягає в усвідомленні унікальності життя та незамінності природних ресурсів. По–друге, це мотивація до дії – бажання брати активну участь у природоохоронних заходах та дотримуватись правил раціонального природокористування. І по–третє, це етична складова, що передбачає розуміння відповідальності людини за стан довкілля перед майбутніми поколіннями, відповідно до принципів сталого розвитку.

Таким чином, шкільний курс біології є потужним інструментом для виховання громадянина, здатного не лише розуміти складні біологічні та екологічні процеси, але й активно діяти на захист довкілля. Його потенціал необхідно максимально використовувати через застосування активних, дослідницьких та інтегрованих методів навчання.

ФЕНОМЕН БАР'ЄРА В ПЕДАГОГІЧНІЙ НАУЦІ

Глазкова Ірина, д-р пед. наук, професор кафедри германської філології та методики викладання германських мов Мелітопольського державного педагогічного університету імені Богдана Хмельницького,
Заволока Ольга, здобувачка вищої освіти другого (магістерського) рівня вищої освіти спеціальності 014.021 Середня освіта (Англійська мова та зарубіжна література), Мелітопольського державного педагогічного університету імені Богдана Хмельницького

Проблема бар'єрів у освітньому процесі належить до кола фундаментальних у сучасній педагогічній науці. Вона охоплює широкий спектр питань, пов'язаних із взаємодією суб'єктів навчання, особливостями їхньої комунікації, мотивації та особистісного розвитку. Бар'єр як складне педагогічне явище є невід'ємним елементом будь–якої освітньої системи, оскільки він природно виникає у процесі спілкування, засвоєння знань та саморозвитку особистості. Ми вважаємо, що бар'єр є об'єктивною реальністю освітнього процесу. При цьому, проблематика бар'єрів в освіті виходить за межі суто психологічного чи дидактичного аналізу. Вона передбачає вивчення комплексного феномену, який поєднує у собі когнітивні, емоційні, комунікативні та мотиваційні аспекти діяльності людини. Саме тому постає потреба в окремому напрямі наукового дослідження – бар'єрній педагогіці, що розглядає бар'єр як педагогічну категорію та засіб розвитку особистості [2].

Бар'єрна педагогіка визначається як напрям професійної педагогічної науки, що забезпечує формування у майбутнього педагога компетентності запобігання і подолання педагогічних бар'єрів. Її ***об'єктом*** є процес професійної підготовки у вищому закладі освіти, у ході якого суб'єкти педагогічної діяльності навчаються попереджати та долати бар'єри. ***Предметом*** виступає педагогічний бар'єр як феномен освітнього процесу. ***Метою*** бар'єрної педагогіки є розкриття сутності поняття «компетентність учителя у запобіганні й подоланні педагогічних бар'єрів» та розробка методичного інструментарію, що забезпечує ефективну роботу з цим феноменом [1].

Виокремлення бар'єрної педагогіки як самостійного напряму обґрунтовується низкою положень. По–перше, це введення у науковий обіг поняття «педагогічний бар'єр» (Л. Ярославська, 2010), що стало вихідною точкою для подальших досліджень. По–друге, науково доведений розвивальний характер педагогічних бар'єрів (І. Глазкова, В.Татарін). По–третє, тісний взаємозв'язок педагогічної та психологічної наук, який сприяє глибшому розумінню впливу зовнішніх бар'єрів на емоційну, мотиваційну та інтелектуальну сфери особистості. Крім того, накопичено значний інформаційний матеріал щодо сутності, механізмів і умов подолання бар'єрів у освітньому процесі (І.Глазкова, В.Татарін, Л. Ярославська).

Проблема бар'єрів була й залишається актуальною для будь–якої сфери діяльності людини. У педагогічній науці поняття бар'єра ще не набуло чіткого визначення, і тому поряд із ним часто вживаються терміни «перешкода», «труднощі», «утруднення», «порушення». Така розмитість у термінології свідчить про складність феномену, що потребує комплексного теоретичного осмислення. Під час аналізу літератури можна побачити, що більшість учених розглядають педагогічний бар'єр крізь призму психологічного підходу. Так, В. Владимиров досліджував особливості подолання психологічних бар'єрів у викладачів під час використання інформаційно–комунікативних технологій; Л. Литвинова аналізувала механізми подолання дезадаптаційних переживань студентів-першокурсників. Н. Сопілко виокремила три основні групи бар'єрів, які виникають у процесі навчання: емоційні, когнітивні та комунікативні. Хоча ці праці значною мірою розкривають психологічну природу бар'єрів, в Україні майже відсутні фундаментальні дослідження бар'єра саме як педагогічної категорії. Такий підхід дозволив би розглядати його не лише як перешкоду, а і як дидактичний засіб, що має розвивальний потенціал.

Феномен педагогічного бар'єра є складним і багатовимірним явищем, що поєднує у собі як зовнішні, так і внутрішні чинники освітньої взаємодії. Його дослідження дозволяє глибше зрозуміти механізми розвитку особистості в умовах навчальної діяльності та визначити нові підходи до організації освітнього процесу.

Бар’єр може виконувати як гальмівну, так і стимулювальну функцію. У першому випадку він знижує ефективність навчання, у другому – активізує пізнавальну діяльність і спонукає до самовдосконалення. Таким чином, завдання сучасного педагога полягає не лише в усуненні бар’єрів, а й у вмінні використовувати їх як засіб розвитку і самопізнання. Бар’єрна педагогіка як новий напрям наукових досліджень має значний потенціал для формування професійної компетентності майбутнього вчителя.

Список використаних джерел

1. Глазкова І. Я. Бар’єрна педагогіка як новий напрям педагогічної науки. *Міждисциплінарність як методологія гуманітарних наук : мова, освіта, культура* : матеріали міжн. науково–практ. конф. (Умань, 26–27 квітня 2012 р.). Умань. ПП Жовтий О. О., 2012, Ч. 2. С. 31-34.

2. Глазкова І. Я. Діагностичні методики сформованості у майбутніх учителів компетентності запобігання і подолання педагогічних бар’єрів. *Актуальні проблеми державного управління, педагогіки та психології*. 2014. № 1. С. 65-68.

ОСОБЛИВОСТІ ФУНКЦІОНУВАННЯ ЗАКЛАДІВ ЗАГАЛЬНОЇ СЕРЕДНЬОЇ ОСВІТИ ПІД ЧАС ВІЙНИ

Гончарова Ольга, канд. пед. наук, доцент кафедри германської філології та методики викладання германських мов Мелітопольського державного педагогічного університету імені Богдана Хмельницького

Функціонування закладів загальної середньої освіти (ЗЗСО) України під час війни є складним та вимагає адаптації до нових умов. Через небезпеку та бойові дії значна кількість закладів перейшла на дистанційне навчання, яке передбачає використання різних платформ для проведення онлайн-уроків, а також електронних журналів та

відповідних систем моніторингу успішності. У деяких регіонах, де безпекова ситуація стабільніша, навчання організоване у змішаному форматі (онлайн і офлайн), частина учнів навчається в класах, а інші дистанційно, залежно від можливостей і рівня загрози. Заклади, які працюють офлайн, повинні бути обладнані безпечними укриттями для учнів та персоналу на випадок повітряної тривоги чи інших небезпек. У разі загострення бойових дій можливі сценарії евакуації шкіл або окремих регіонів.

Згідно зі звітом Управління ООН з координації гуманітарних питань (OCHA, 2022), станом на кінець 2022 року 17,7 мільйона людей, зокрема 3,4 мільйона вразливих дітей, терміново потребували гуманітарної допомоги та захисту. У вересні 2023 року розпочалося дослідження ЮНІСЕФ в Україні, яке передбачало збирання та аналіз якісних і кількісних даних. Воно включало телефонні опитування та обговорення у фокус–групах із метою якнайкращого узгодження програм ЮНІСЕФ із найбільш нагальними потребами українських родин і дітей в різних регіонах, у тому числі на Заході, в Центрі, в Києві, а також на деокупованих та прифронтових територіях. Дослідження показало, що в Україні не можуть відвідувати школу чи дитячий садок через їх закриття 40% дітей віком від 3 до 17 років. Діти демонструють психічні та фізичні ознаки стресу та підвищену занепокоєність/тривожність через війну, яка розглядається як значна перешкода для соціального та емоційного розвитку дітей, 36% дітей отримали травматичний досвід війни [2, с. 3].

Також було проведено дослідження особливостей функціонування освіти по регіонам. Представники західних регіонів висловили готовність використовувати змішані методи освіти, але бажають подальшого соціального та розумового розвитку дітей. Мешканці центру України вказали на погані умови навчання дітей, які, на їх думку, негативно впливають на психічне благополуччя дітей. Опитані кияни віддали перевагу гнучкості змішаних методів освіти, але підкреслили відсутність умов для дітей поза школою та вдома. Представники деокупованих теоріторій висловили бажання, щоб емоційний розвиток дітей був таким же важливим, як і їхня академічна успішність. Мешкані прифронтових зон вказали на відсутність безпечних умов і процедур, що змушує багатьох респондентів залишати учнів вдома на онлайн навчанні [2, с. 3].

На прифронтових територіях вплив конфлікту, що триває, ще більш відчутний. У цих регіонах 5 з кожних 10 учнів не можуть отримати доступ до освіти через гостру нестачу приміщень. Ситуація ускладнюється для наймолодших: 43% дітей віком до 5 років не мають змоги відвідувати дитячий садок. Відсутність інфраструктури на місцях, зокрема безпечних місць у притулках та окремих закладах, є серйозною перешкодою для соціального та емоційного розвитку дітей [2, с. 9].

На сьогоднішній день агресія рф проти України поставила сферу повної загальної середньої освіти перед низкою викликів, як–то надання доступу до освіти внутрішньо переміщеним учасникам освітнього процесу в Україні, учням із тимчасово окупованих територій, тим, хто виїхав за кордон; необхідність забезпечення закладів ЗЗСО захисними спорудами цивільного захисту/укриттями, та/або відновлення їхньої інфраструктури; потреба в забезпеченні закладів ЗЗСО педагогічними кадрами у зв'язку із внутрішнім переміщенням педагогів; необхідність забезпечення учнів і педагогічних працівників технікою для здійснення дистанційного навчання; необхідність розроблення методичного забезпечення для освітнього процесу в нових умовах із урахуванням різних форм його організації; формування нової мережі закладів загальної середньої освіти з урахуванням європейських вимог і найкращого європейського досвіду надання освітніх послуг, які забезпечать здобуття освіти учнями на рівні світових стандартів [1, с. 64].

Функціонування закладів загальної середньої освіти під час війни є викликом, який вимагає комплексних рішень для забезпечення безпеки, безперервності навчання та психологічної підтримки учнів. Війна створює складні умови для функціонування закладів загальної середньої освіти, вимагаючи адаптації освітнього процесу до нових реалій. Дистанційне та змішане навчання, забезпечення безпеки, надання психологічної підтримки та адаптація навчальних програм стали ключовими елементами в умовах воєнного часу. Важливою є інклюзивність освіти для переселенців та забезпечення доступу до технологій. Міжнародна підтримка, гуманітарні та фінансові донати допомагають закладам освіти продовжувати свою роботу, попри виклики, які постають через війну.

Список використаних джерел

1. Освіта України в умовах воєнного стану: Інформаційно–аналітичний збірник. Міністерство освіти і науки України. Державна наукова установа «Інститут освітньої аналітики». Київ. 2022. 358с.
2. Життя дітей під час війни. Дослідження UNISEF. Лютий 2024 року. URL: https://www.unicef.org/ukraine/media/43321/file/The%20summary%20report%20of%20the%20Survey%20of%20Ukrainian%20parents_ua.pdf.pdf (дата звернення: 11.10.2025)

СТАЛЕ ВИКОРИСТАННЯ РИБНИХ РЕСУРСІВ УКРАЇНИ

Гороховський Олег, здобувач другого (магістерського) рівня вищої освіти спеціальності 101 Екологія Мелітопольського інституту екології та соціальних технологій університету «Україна»,
Соколовський Володимир, здобувач першого (бакалаврського) рівня вищої освіти спеціальності 101 Екологія Мелітопольського інституту екології та соціальних технологій університету «Україна»

Сталий розвиток рибних ресурсів України є одним із ключових напрямів екологічної, продовольчої та економічної політики держави, особливо з огляду на сучасні виклики, пов’язані зі зміною клімату, деградацією водних екосистем та наслідками повномасштабної війни. Водні біоресурси України завжди відігравали важливу роль у забезпеченні населення якісною білковою продукцією, підтриманні соціальної стабільності прибережних громад, розвитку місцевих економік і формуванні екосистемної рівноваги. Однак упродовж останніх років спостерігається зміна як екологічних умов, так і управлінських підходів у галузі, що створює необхідність нового погляду на можливості сталого використання рибних запасів у сучасних умовах [1].

Ситуація у рибному господарстві істотно трансформувалася у 2024 році, що відображено у звіті Держрибагентства. Загальний обсяг промислового вилову водних біоресурсів в Україні зріс до 44,9 тис. тонн, що на 18 % перевищує показники попереднього року (рис. 1.).

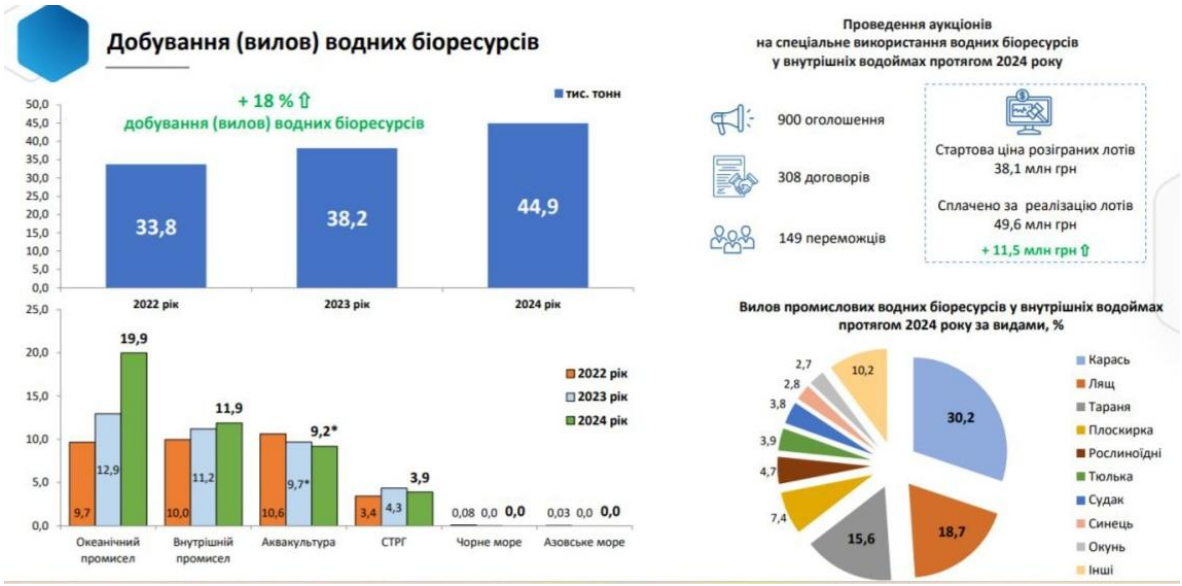

Рис. 1. Динаміка добування (вилову) водних біоресурсів [3]

Це свідчить про певне відновлення галузі після різкого спаду, спричиненого воєнними діями, зміною доступності водойм та порушенням логістики. Позитивна динаміка частково зумовлена збільшенням вилову у внутрішніх водоймах — річках, водосховищах та ставках, адже морські промисли залишаються фактично заблокованими. Заборона виходу риболовецьких суден у Чорне море через безпекову ситуацію, мінну небезпеку та ризики атак створила унікальну ситуацію, коли Україна тимчасово втратила доступ до значної частини своїх морських біоресурсів. Це істотно вплинуло на структуру ринку, обсяги виробництва та якість управління галуззю [2-3].

Водночас важливим компенсаторним напрямом став розвиток аквакультури. У 2024 році її виробництво збільшилося до 18,6 тис. тонн, що становить приріст на 22%. Основу товарної риби, як і раніше, складають коропові види (звичайний короп, товстолоб білий і строкатий, білий амур), а також такі види, як судак і форель. Частина цього зростання пов’язана з діяльністю спеціальних товарних рибних господарств, які дедалі частіше працюють у напівінтенсивних та інтенсивних технологічних режимах.

Попри це, внутрішнє виробництво риби залишається недостатнім для задоволення потреб населення: обсяг імпорту у 2024 році становив 356,7 тис. тонн, що майже у десять разів перевищує внутрішній вилов та аквакультуру разом узяті. Така залежність від імпортної продукції, переважно морської та океанічної, є стратегічним викликом, який потребує комплексних рішень [2–3].

Одночасно в Україні спостерігається загострення проблеми браконьєрства, що є серйозним бар'єром на шляху до сталого використання рибних ресурсів. Зафіксовано понад 21,7 тис. порушень рибоохоронного законодавства, включно з грубими порушеннями, що охоплюють незаконний вилов у період нересту, застосування заборонених знарядь лову, масове встановлення сіток та електровудок. Масштаби браконьєрства зростають не лише через економічну кризу, а й через зниження рівня контролю на деяких прибережних територіях, де тривають бойові дії або є ризик їх відновлення. Така ситуація створює додатковий тиск на популяції риб, уже ослаблені змінами гідрологічних режимів, зміною русел річок, забрудненням та зменшенням водності.

В умовах воєнних дій були зруйновані або пошкоджені багато інфраструктурних об'єктів рибної галузі, включно зі ставами, насосними станціями, підприємствами переробки та логістичними центрами. Окремі водойми, включно з тими, що мають велике рибогосподарське значення, опинилися під тимчасовою окупацією або у зоні постійної небезпеки, що унеможливлює належний контроль за станом біоресурсів. Приклади ураження водойм ракетними ударами, руйнування дамб та зміни гідрологічного режиму (як у випадку Каховського водосховища) мають довготривалі наслідки для екосистем, у тому числі для рибних запасів і їх відтворення. На фоні цих ризиків особливої ваги набувають програми штучного відтворення водних біоресурсів. У 2024 році до водойм було вселено понад 10,8 млн екземплярів молоді риб, включно з коропом, щукою, товстолобом, амуром та іншими промислово важливими видами. Такі заходи є важливим інструментом підтримки біорізноманіття та компенсації втрат, однак їх масштаби поки що не відповідають потребам відновлення популяцій у повоєнних умовах [2–4].

Однією з позитивних тенденцій останнього року стала цифровізація управління у рибній галузі. Система електронних дозволів значно підвищила швидкість і прозорість процедур, скоротивши офіційний термін оформлення до двох робочих днів. Це сприяє зменшенню корупційних ризиків, дозволяє підвищити ефективність координації між суб'єктами господарювання та державними органами, а також покращує статистичний та аналітичний супровід галузі. Однак цифровізація не є панацеєю: проблема актуалізації даних, інтеграції моніторингових систем і створення єдиного реєстру водних біоресурсів залишається невирішеною.

Розвиток рибного господарства в Україні неможливий без врахування принципів екосистемного підходу. Водні екосистеми – річкові, лиманні, ставкові, прибережні морські – реагують на антропогенний тиск комплексно, що вимагає збалансованого управління на рівні цілих басейнів. Зміни клімату, такі як підвищення температури води, зміна сезонної динаміки стоку, зменшення водності та поява гіпоксичних зон, вже зараз впливають на видовий склад і продуктивність рибних угруповань. У цьому контексті аквакультура виступає як адаптивна форма забезпечення рибної продукції, оскільки дозволяє частково контролювати умови вирощування. Проте її розвиток потребує сучасних технологій, біобезпеки, генетичної різноманітності маточного поголів'я та ефективного державного регулювання.

Зростання аквакультури не може розглядатися у відриві від переробної галузі. Україна імпортує переважно продукцію глибокої переробки – філе, морожену рибу, пресерви, готові вироби. Натомість внутрішнє виробництво зосереджене на первинній сировині, що знижує конкурентоспроможність українських виробників. Для підвищення доданої вартості доцільно стимулювати модернізацію підприємств, створення сучасних виробничих ліній та логістичних ланцюгів, які дозволять експортувати не тільки сировину, але й готовий продукт.

Відновлення рибних ресурсів після війни потребуватиме довготривалої стратегії, що поєднує екологічні, економічні та соціальні компоненти. Успішність цієї стратегії залежить від здатності держави забезпечити комплексний моніторинг водних екосистем, посилити рибоохорону, здійснювати зариблення у науково обґрунтованих масштабах та

підтримувати розвиток аквакультури. Особливо важливим є залучення наукових установ для моделювання стану біоресурсів, оцінки нерестових угідь, прогнозування продуктивності водойм та визначення адаптивних управлінських рішень.

Загалом, сучасний стан рибної галузі України характеризується поєднанням суттєвих викликів і значного потенціалу. З одного боку, війна, екологічні зміни, браконьєрство, імпортозалежність та обмеженість ресурсів створюють серйозні перешкоди. З іншого – зростання внутрішнього виробництва, активне відтворення водних біоресурсів, цифровізація та розвиток аквакультури формують основу для майбутнього відновлення галузі на принципах сталості. Стале використання рибних ресурсів України можливе лише за умов інтегрованого підходу до управління, який враховує екологічні процеси, економічні реалії та соціальні потреби населення, а також забезпечує гармонійне поєднання промислового вилову, аквакультури, охорони природи та міжнародних зобов'язань у сфері збереження біорізноманіття.

Список використаних джерел

1. Вдовенко Н.М. Рибне господарство України в умовах глобалізації економіки: монографія. К. : ЦП Компринт, 2016. 476 с

2. Публічний звіт Голови Держрибагентства Владислава Невеселого за 2024 рік. URL: https://darg.gov.ua/files/31/02_12_zvit2024.pdf (дата звернення 12.10.2025).

3. Публічний звіт Голови Держрибагентства Владислава Невеселого за 2024 рік (презентація) URL: https://darg.gov.ua/files/31/02_20_zvit.pdf (дата звернення 12.10.2025).

4. Ріпенко Артем. Рибна галузь у війну: вийти з кризи. URL: https://blog.liga.net/user/aripenko/article/46068 (дата звернення 10.10.2025).

5. ФАО. 2022. Стан світового рибальства та аквакультури 2022. На шляху до «блакитної» трансформації. Рим: Продовольча та сільськогосподарська Організація Об'єднаних Націй. Рим: ФАО. 2022. 207 с. URL: tps://www.fao.org/3/cc0463en/cc0463en.pdf (дата звернення: 06.10.2025).

6. Стратегія розвитку рибної галузі до 2030 року. URL: https://www.kmu.gov.ua/news/uriad–skhvalyv–stratehiiu–rozvytku–rybnoi–haluzi–do–2030–roku–shcho–vona–peredbachaie (дата звернення 12.10.2025).

АДАПТАЦІЯ ПЕРШОКЛАСНИКІВ ДО УМОВ НОВОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ШКОЛИ: ПРОБЛЕМИ ТА ПЕДАГОГІЧНА ПІДТРИМКА

Дерік Лілія, здобувачка першого (бакалаврського) рівня вищої освіти спеціальності 013 Початкова освіта Мелітопольського державного педагогічного університету імені Богдана Хмельницького

Початок шкільного навчання – важливий етап у житті дитини, що супроводжується змінами в її соціальному статусі, способі життя та типі діяльності. У цей період відбувається адаптація до нових фізіологічних, соціальних і психологічних умов. Успішне проходження адаптаційного періоду визначає подальше ставлення дитини до школи, навчання, учителя та себе самої.

У контексті впровадження Концепції Нової української школи (НУШ) особливу увагу приділяють створенню комфортного освітнього середовища, особистісно орієнтованому навчанню, педагогіці партнерства та інтегрованому підходу [1]. Проте на практиці існують виклики: недооцінка значення адаптації, формальний підхід до початку навчального року, низький рівень взаємодії з батьками, труднощі у спілкуванні з дітьми, які мають емоційні або поведінкові труднощі.

Метою дослідження є аналіз особливостей адаптації першокласників до умов НУШ, виявлення труднощів, що виникають у цьому процесі, та окреслення напрямів психолого–педагогічної підтримки дітей.

Адаптація – це складний процес пристосування до нового середовища, що охоплює фізіологічні, психологічні та соціальні зміни. Перехід у школу може викликати стрес, тривожність, зміни у поведінці, емоційній стабільності. Цей процес

залежить як від внутрішніх ресурсів дитини, так і від умов навчального середовища [2, с. 53].

У 5–7 років діти проходять адаптацію індивідуально, залежно від емоційного розвитку, стилю виховання, сімейних умов. На фізіологічному рівні відзначається зростаюча самостійність, активна взаємодія з оточенням. На психологічному – розвиток когнітивної сфери. На соціальному – формування емоційної саморегуляції, навичок взаємодії, чутливість до оцінювання, що впливає на мотивацію.

Впровадження НУШ змінило роль учителя: він не лише передає знання, а й створює безпечне, підтримувальне середовище, де враховано індивідуальні потреби учнів [1]. Навчання через гру сприяє пізнавальній активності, розвитку емоційного інтелекту та формуванню соціальних навичок. Педагогіка партнерства, відсутність оцінювання у 1-4 класах та автономія вчителя – ключові чинники успішної адаптації.

Однак існують бар'єри: частина педагогів не готова до впровадження нових підходів через низьку мотивацію або недостатню обізнаність. Деякі батьки не сприймають гру як повноцінну форму навчання, що ускладнює співпрацю.

Особливості адаптації в умовах НУШ можна умовно поділити на три рівні:

Психологічний – формування правил і звичок, підтримка емоційного стану, розвиток самоусвідомлення.

Біологічний – адаптація до режиму, знайомство з розкладом, включення дитини в організацію навчального процесу.

Соціальний – входження в колектив, розвиток командної роботи, виявлення індивідуальних здібностей.

Проблеми адаптації можуть мати фізіологічний та психологічний характер. Серед фізіологічних: втома, порушення сну, зниження апетиту. До психологічних належать: тривожність, страх, низька соціалізація, порушення дисципліни [3, с. 37]. Подолання цих труднощів можливе через співпрацю вчителя та батьків, побудовану на взаємодовірі й комунікації.

Учитель може сприяти адаптації дітей шляхом:

– створення доброзичливої, безпечної атмосфери;

– знайомства через гру;

– запровадження правил у формі казок чи історій;

– поступового підвищення навчального навантаження;

– надання зворотного зв’язку, який підтримує мотивацію та самооцінку.

Наприклад, можна організувати знайомство через гру «Інтерв’ю з однокласником» з веселими запитаннями, що допоможе дітям розкритися та відчути спільність. Правила класу подати у формі інтерактивної історії «Класне містечко», а навчальне навантаження поступово поповнювати через ігрові завдання. Наприкінці тижня провести «рефлексійне коло», де діти отримуватимуть зворотний зв’язок, що підтримує мотивацію та самооцінку.

Роль батьків також є визначальною. Активна комунікація з учителем, дотримання режиму дня вдома, підтримка позитивного ставлення до школи та розвиток самостійності – важливі складові адаптаційного процесу.

Власні спостереження засвідчують, що учні швидше адаптуються у класах, де вчитель уважний до емоційного стану дітей, відкритий до співпраці з батьками та будує навчання з урахуванням принципів розвитку.

Успішна адаптація першокласника – це результат спільної роботи дитини, вчителя та батьків. Створення емоційно комфортного, безпечного та мотивуючого освітнього простору є основою подолання адаптаційних труднощів. Перспективними напрямами подальших досліджень є вивчення адаптації в умовах інклюзії та досвід дітей, які тривалий час навчались дистанційно.

Список використаних джерел

1. Концепція Нової української школи. Міністерство освіти і науки України. 2016. URL: https://mon.gov.ua/static–objects/mon/sites/1/zagalna%20serednya/nova–ukrainska–shkola–compressed.pdf (дата звернення: 11.10.2025)

2. Левацька А. Програма діяльності вчителя у період адаптації першокласників до навчання в НУШ. *Інновації в початковій освіті: досвід, виклики сьогодення,*

перспективи: матеріали ІІІ наук.-практ. Інтернет-конф. здобувачів другого (магістер.) рівня вищ. освіти ф-ту початк. навчання, Харків, 5 груд. 2023 р. Харків, 2023. С. 53.

3. Нова українська школа: порадник для вчителя / під заг. ред. Н. М. Бібік. Київ: ТОВ «Видавничий дім «Плеяди», 2017. 206 с.

ФУНКЦІОНАЛЬНІ ОСОБЛИВОСТІ КОНОТАТИВНОЇ ЛЕКСИКИ В СУЧАСНОМУ ДИСКУРСІ

Котенко Оксана, канд. філол. наук, доцент кафедри української філології та зарубіжної літератури Мелітопольського державного педагогічного університету імені Богдана Хмельницького,
Гарабажій Ірина, здобувачка другого (магістерського) рівня вищої освіти спеціальності 014.01 Середня освіта (Українська мова і література) Мелітопольського державного педагогічного університету імені Богдана Хмельницького

Сучасний художній дискурс характеризується багатошаровістю смислів, інтертекстуальністю та посиленням ролі мовної виразності. Письменники XXI століття активно використовують лексичні засоби, що дозволяють створювати яскраві картини, передавати емоції, оцінки та культурні асоціації. Одним із ключових інструментів формування естетичного впливу тексту виступає конотативна лексика – слова, що мають додаткові, часто суб'єктивно–оцінні, емотивні чи культурно обумовлені значенням, які несуть певні контекстуально актуалізовані смислові та емоційні нашарування.

Конотації дозволяють автору непросто передавати інформацію, а й формувати емоційне тло розповіді, створювати художні образи і викликати в читача певні асоціації. В умовах стрімкого розвитку медійних форм літератури та розширення жанрових меж значення конотативної лексики стає особливо помітним.

Конотативна лексика – це слова, значення яких включає, крім денотативної (основної, предметно–логічної) складової додаткові відтінки: емоційні, експресивні, оцінні, культурно–символічні. Конотативність може бути емоційною (вираження почуттів: «зловтішний», «лагідний»); експресивною (посилення виразності:

«величезний», «малесенька»); оцінною (позитивна чи негативна характеристика: «прекрасний», «бридкий», «потворний»); соціально–культурною (зв'язок із певним контекстом, епохою, групою: «офісний планктон», «міленіал»); символічною (непрямі значення, пов'язані з метафорикою: «чорний день», «золоте серце»).

Конотативна лексика – це слова, у яких ці додаткові значення відіграють суттєву роль у сприйнятті й художньому функціонуванні. Вона здатна впливати на читача не лише інформаційно, а й естетично, викликаючи чуттєву реакцію.

Сучасний художній дискурс використовує всі ці форми конотативності і, комбінуючи їх, створює своєрідну мовну картину світу.

У художньому тексті образність народжується з поєднання слова й уявлення. Конотативна лексика посилює цей процес через декілька механізмів:

- *метафоризація та символізація*: конотативні слова беруть активну участь у формуванні метафор і символів. Наприклад, метафора «кам'яне серце» несе у собі експресивний оцінний компонент і створює образ емоційної холодності. У сучасній прозі та поезії часто використовуються метафори, побудовані на культурно маркованих конотаціях: технічна символіка, урбаністичні образи, візуальні та слухові асоціації;
- *емоційне насичення тексту:* емотивні конотації посилюють суб'єктивність розповіді. Письменник, вибираючи між нейтральним та конотативним словом, формує емоційну реакцію читача. Наприклад, використання слів типу *похмурий, жадібний, лагідний, бідолашний, пихатий* одразу створює певне емоційне тло. У сучасній літературі спостерігається тенденція до використання емоційно насиченої лексики для відображення авторської позиції та індивідуального стилю;
- *характеристика персонажів:* конотативна лексика допомагає «оживити» персонажа, підкреслити його соціальну приналежність, психологічний стан чи світогляд. Розмовні, жаргонні, професійні конотації позначають приналежність героя до певної групи, і навіть посилюють реалістичність художнього світу;
- *створення атмосфери та художнього простору*: конотативні слова надають описам виразності та глибини. Порівняємо: нейтральне – «вулиця була

пустельною» і конотативне – «вулиця вимерла, наче забула своє минуле». У другому випадку додаткова семантика створює атмосферу відчуженості та драматизму;

- *розмовність і природність мовлення:* у творах XXI століття активно використовується розмовна й просторічна лексика. Вона виконує функцію змалювання живих людей, їхнього соціального середовища та світогляду.

Сучасний художній дискурс побудовано на взаємодії візуальних, культурних та емоційних конотацій, що дозволяють автору створювати багатошарові картини [3, с. 157].

У сучасній прозі конотації використовуються для висловлювання авторської іронії, соціальної критики, і навіть передачі внутрішнього монологу персонажів. Автори активно використовують розмовні та ідіоматичні вирази, змішуючи високий та низький стилі.

Сучасна поезія спирається на асоціативний потенціал слова. Конотації стають основою для версифікації: мінімальними засобами створюється багатозначний образ, де важливі як семантика, так й емоції, фонетика, культурні посили [4, с. 100].

У есе та документальній прозі конотативна лексика допомагає створювати образ автора–спостерігача, підвищувати виразність та посилювати емоційний ефект.

У межах художнього тексту конотативна лексика виконує низку важливих функцій: образну – створення художніх образів та асоціативних рядів; емоційно–експресивну – формує емоційну тональність твору, підсилює чуттєве сприйняття; естетичну – надає тексту художньої цінності, індивідуальності; комунікативно–прагматичну – впливає на читача, формує певні очікування та інтерпретації, а також ставлення до персонажів, явищ, подій; соціально–культурну – відображає певну епоху, середовище, культурний код; оцінну – виражає позицію автора або персонажа.

Отже, конотативна лексика виступає потужним засобом створення образності у сучасному художньому дискурсі. Завдяки їй автор не лише передає інформацію, а й формує у читача певне емоційне та естетичне сприйняття тексту. Конотації роблять художню мову багатогранною, виразною, насиченою прихованими значеннями та культурними асоціаціями. В умовах динамічного розвитку сучасної літератури

конотативна лексика залишається одним із ключових елементів, що забезпечують глибину та індивідуальність художнього твору.

Список використаних джерел

1. Бибик С. П. Стильова розмовна норма та розмовна лексика. *Культура слова.* 2011. Вип. 74. С. 59-65

2. Жайворонок В. Лексична підсистема мови і значення мовних одиниць. *Мовознавство*. 1999. № 6. С. 32-46.

3. Матковська О. А. Стилістично маркована лексика в мові сучасної української політики: функціонально-прагматичний та нормативний аспекти. *Культура слова*. 2023. Вип. 99. С. 150-165

4. Пашинська Л. М. Особливості творення й функціонування неофразем у сучасному українському мас–медійному дискурсі. *Вісник КНЛУ. Серія Філологія*. Том 19. № 1. 2016. С. 95-102. journals.uran.ua

5. Коць Т. А. Літературна норма і сучасні глобалізаційні процеси. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія*». 2014. Вип. 50. С. 59-61

РОЛЬ ЕМОЦІЙНО–ЕКСПРЕСИВНОЇ ЛЕКСИКИ У ХУДОЖНЬОМУ ТВОРІ

Котенко Оксана, канд. філол. наук, доцент кафедри української філології та зарубіжної літератури Мелітопольського державного педагогічного університету імені Богдана Хмельницького,
Савчук Ольга, здобувачка другого (магістерського) рівня вищої освіти спеціальності 014.01 Середня освіта (Українська мова і література) Мелітопольського державного педагогічного університету імені Богдана Хмельницького

Художній текст як особлива форма мовленнєвої діяльності покликаний не лише інформувати, а й емоційно впливати на читача, занурюючи його у світ образів і переживань Одним із головних інструментів формування такого впливу є емоційно-

експресивна лексика. Завдяки своїй здатності передавати індивідуальне ставлення автора до зображуваного, відтворювати психологічний стан персонажів та створювати атмосферу твору, ця лексика посідає важливе місце у структурі художнього мовлення.

У сучасній лінгвостилістиці спостерігається значне зростання наукової уваги до феномену експресивності як ключової ознаки художнього дискурсу. Емоційно насичена лексика стає не лише інструментом комунікативного впливу, а й засобом поглиблення образності, маркером індивідуально-авторського стилю. Дослідження його ролі дозволяє краще зрозуміти механізми формування художнього змісту, природну взаємодію мовних і позамовних чинників у художньому тексті.

Отже, актуальність дослідження полягає у необхідності комплексного осмислення того, як емоційно-експресивна лексика забезпечує естетичну виразність твору, сприяє створенню цілісного художнього образу та визначає характер взаємодії між автором і читачем.

Експресивна лексика – це група слів, що має емоційно-оцінне, стилістично підсилене забарвлення**,** передає почуття, ставлення й інтенцію мовця та використовується для посилення виразності мовлення. Такі одиниці мають підвищену виразність (Н. Бойко), суб’єктивно-емоційну оцінку.

Як зазначив І. Вихованець, експресивність належить до прагматичного рівня мови, а експресивна лексика – це засоби, що підсилюють комунікативний вплив і передають психологічний стан мовця. Завдяки цьому мова автора набуває виразності, індивідуальності та інтонаційної насиченості.

До цієї групи належать:

- емотиви: радісний, злий, приголомшений;
- оцінна лексика: величний, чарівний, недолугий, бездарний;
- експресивні форми: величезний, крихітний, чудовий;
- стилістично забарвлена лексика: розмовна, просторічна, жаргон, професіоналізм, діалектизм;
- фразеологізми з емоційно-оцінним компонентом.

Кожен із цих засобів формує особливе «поле почуттів» тексту й виконує певну функцію: надає характеристику персонажам, створює емоційне тло, виконує функцію прагматичного впливу на читача, а також допомагає розкрити індивідуальний стиль автора та його позицію.

Емоційно-забарвлена лексика допомагає глибше розкрити внутрішній світ героя, підкреслити його темперамент, соціальне походження, світогляд. Наприклад, експресивні висловлювання можуть передавати запальність персонажа; зменшувально-пестливі форми часто використовуються для створення образу доброзичливого, м'якого героя; згрубіла розмовна чи жаргонна лексика маркує соціальне середовище чи певний тип поведінки [3, с. 278]. Таким чином, мова героя стає частиною його художнього образу.

Така лексика формує настрій тексту: тривожний, ліричний, драматичний, іронічний. Наприклад, слова *похмурий, гнітючий, зловісний* допомагають створити атмосферу страху, тоді як *променистий, ніжний, світлий* – атмосферу спокою та радості. Автор вибудовує емоційне тло твору саме за рахунок ретельно дібраних словесних засобів.

Авторське ставлення до подій, героїв, явищ нерідко виражається через добір емоційно насичених слів. Письменник може використовувати оцінну лексику, щоб підкреслити власний світогляд, показати симпатію чи антипатію, висловити іронію чи сарказм. Наприклад, у сатиричних жанрах експресивна лексика є основним інструментом викриття соціальних вад [1, с. 94].

Емоційно-експресивні слова мають велику силу впливу. Вони не лише посилюють виразність тексту, а й спрямовують сприйняття читача, викликають співчуття, формують емоційну реакцію. Художній вплив літератури багато в чому пов'язаний саме з експресивністю мови.

Кожен письменник формує свій ідіостиль, важливим компонентом якого є вибір лексики. Одні автори використовують насичену емоційно-експресивну лексику, інші віддають перевагу стриманій, мінімалістичній стилістиці. Відбір емоційно забарвлених слів стає маркером естетичного почерку автора [4, с. 70].

У художній літературі експресивна лексика часто взаємодіє з іншими засобами створення образності: метафорами, епітетами, порівняннями. Наприклад: епітети *палаючий, сумний, шалений* містять емоційні відтінки; метафора «*серце заколотало*» передає не лише дію, а й переживання; фразеологізм *«руки опустилися»* виражає емоційний стан.

Отже, емоційно-експресивна лексика виступає основою образної структури тексту, посилюючи його художність.

Сучасні митці активно використовує різноманітні стилістичні регістри – від високої поетики до розмовної і навіть субкультурної лексики. У сучасному художньому дискурсі перевага надається індивідуальності авторського мовлення; емоційній виразності; природності та достовірності розмовних інтонацій; поєднанню стилів та інтертекстуальності.

Це означає, що експресивна лексика виконує роль засобу відновлення художньої мови, сприяє створенню оригінальних образів і відбиває динаміку суспільних і культурних процесів.

Отже, емоційно-експресивна лексика є важливим компонентом художнього тексту, забезпечуючи його виразність, емоційну насиченість та естетичну глибину. Вона допомагає автору розкрити характери персонажів, створити атмосферу, передати особисту позицію та вплинути на читача. Через систему експресивних засобів формується індивідуальний стиль письменника та художня унікальність твору. Без емоційно-забарвленої лексики літературний текст втратив би свою жвавість, образність і здатність спонукати до емоційного відгуку.

Список використаних джерел

1. Гуйванюк Н.В. Лексичні та синтаксичні експресеми як засіб суб’єктивізації висловлення (на матеріалі творів буковинських письменників). *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія 10 «Проблеми граматики і лексикології української мови».* К. : Вид-во НПУ імені М.П. Драгоманова, 2011. Вип. 7. С. 90–96.

2. Зінчук Р. С., Деркач Л. М. Емоційно забарвлена лексика в романі Володимира Лиса «Століття Якова». *Збірник наукових праць «Нова філологія».* № 86. 2022. С. 54–60.

3. Хома В. П. Емоційність – емотивність – експресивність: термінологічна поліваріантність експлікації емоцій у художньому дискурсі. *Наукові записки. Серія: Філологічні науки*. 2025. Т.2. № 214. С. 274–282.

4. Вавринюк Т. І. Емоційно–експресивна лексика в поетичному мовленні (на матеріалі творів Ліни Костенко). *Філологічні студії. Науковий вісник Криворізького державного педагогічного університету.* 2010. Т. 4. С. 67–73.

5. Коцу́ба Н. Семантична характеристика емоційно–оцінної лексики в романі Дари Корній «Місяцівна». *Науковий журнал «Молодий вчений».* 2024. № 6.1. С.27–30.

АКТУАЛЬНІ СОЦІАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ МОЛОДІ В СУЧАСНІЙ УКРАЇНІ

Кривенко Інна, здобувачка другого (магістерського) рівня вищої освіти спеціальності 231 Соціальна робота Мелітопольського інституту екології та соціальних технологій Університету «Україна»

Молодь є одним із найдинамічніших соціальних прошарків, що визначає перспективи розвитку будь-якої держави. Саме молоде покоління формує майбутню соціальну, інтелектуальну та економічну еліту суспільства. Проте в умовах тривалої війни, економічної нестабільності та глобальних трансформацій українська молодь стикається з комплексом проблем, що перешкоджають її гармонійному розвитку та повноцінній соціалізації [1].

Насамперед варто зазначити, що сучасна соціально-економічна ситуація в Україні створює передумови для зростання рівня соціальної вразливості молодих людей. Високий рівень безробіття серед молоді, низькі зарплати, нерівні можливості на ринку праці та невпевненість у завтрашньому дні знижують мотивацію до професійного саморозвитку [5]. У таких умовах молоді люди часто змушені шукати роботу за

кордоном, що призводить до масштабної трудової міграції та втрати цінного людського потенціалу. Молодіжна еміграція, у свою чергу, негативно впливає на демографічну ситуацію, а також зменшує долю молоді в суспільно-політичній житті країни.

Війна стала одним із найпотужніших факторів, що загострила соціальні проблеми молоді. Молоді чоловіки та жінки беруть активну участь у захисті країни, працюють волонтерами, однак одночасно зазнають значних психологічних навантажень. Вимушене переселення, втрата житла, смерть близьких, постійна тривога та невизначеність формують глибокі психоемоційні травми. У таких обставинах надзвичайно важливою стає роль соціальних працівників та психологів, які мають забезпечити молоді доступ до програм підтримки, реабілітації та адаптації [2]. Особливого значення набуває психосоціальна допомога, спрямована на подолання посттравматичних станів та розвиток емоційної стійкості.

Крім економічних та психологічних проблем, сучасна молодь зіштовхується з явищем ціннісної дезорієнтації. Під впливом цифрової культури та соціальних мереж відбувається трансформація моральних орієнтирів, спрощення світоглядних установок та втрата глибини сприйняття реальності [4]. Молоді люди дедалі частіше ототожнюють успіх із зовнішніми ознаками — популярністю, кількістю підписників чи матеріальними благами. Це породжує поверхневість у соціальних зв'язках, прагнення до швидких результатів та зниження рівня ответственности.

Вплив цифрового середовища створює інші визови. Зокрема, дедалі частіше фіксується явище інтернет-залежності, що призводить до соціальної ізоляції, порушення міжособистісних контактів та зниження рівня комунікативних навичок. У молодіжній среді поширюються такі негативні явища, як кібербулінг, інформаційна агресія та онлайн-маніпуляції, що потребує розвитку цифрової культури та критичного мислення [1].

Водночас не можна залишати поза увагою проблему девіантної поведінки серед молоді. Соціальна фрустрація, відсутність підтримки, складнощі із самовираженням та нестача позитивних моделей поведінки часто призводять до алкоголізації, наркоманії, правопорушень та агресивності. Особливо вразливими є молоді люди з неблагополучних

чи неповних сімей, а також ті, хто опинився у складних життєвих обставинах [2]. Система соціальних послуг має відігравати ключову роль у профілактиці девіантних проявів, пропонуючи підтримку, наставництво та залучення молоді до конструктивної діяльності.

Разом із тим у сучасному суспільстві поступово формується нова молодіжна культура, заснована на активності, солідарності та бажанні змінювати державу. Волонтерські рухи, громадські ініціативи, участь у відбудові населених пунктів і допомозі армії свідчать про високий рівень соціальної зрілості молодого покоління. Тому завдання соціальних служб полягає у створенні сприятливих умов для самореалізації, розвитку молодіжних ініціатив та залучення молоді до суспільної життя [5].

Системне подолання соціальних проблем молоді можливе лише за умови комплексної молодіжної політики, що поєднує державну підтримку, діяльність громадських організацій та професійну соціальну роботу [1]. Необхідно розвивати програми соціальної інтеграції, ментального здоров'я, кар'єрного консультування та молодіжного підприємництва. Успішне розв'язання цих завдань сприятиме формуванню покоління, здатного адаптуватися до викликів сучасності та активно впливати на подальше розвиток суспільства.

Список використаних джерел

1. Бех В. П. Соціальна політика: навч. посіб. Київ: Центр учбової літератури, 2020. 352 с.

2. Бурдейний, Г. А. Соціальна робота: підручник. Київ: Каравела, 2018. 328 с.

3. Європейська соціальна хартія (переглянута). Рада Європи. Київ: Фенікс, 2017. 124 с.

4. Звонар В. П., Тульчинський Р. В. Соціальні стандарти та соціальна безпека : монографія. Харків: Право, 2019. 268 с.

5. Колот, О. М. Ринок праці та соціально-трудові відносини : монографія. Київ: КНЕУ, 2017. 487 с.

СТРАТЕГІЧНІ НАПРЯМИ ЗБЕРЕЖЕННЯ БІОРІЗНОМАНІТТЯ ЯК ОСНОВА РОЗВИТКУ ЗАПОВІДНОЇ СПРАВИ НА РЕГІОНАЛЬНОМУ РІВНІ

Лисенко Валерій, д-р біол. наук, професор кафедри екології та інформаційних технологій Мелітопольського інституту екології та соціальних технологій університету «Україна»,
Шаптала Катерина, здобувачка другого (магістерського) рівня вищої освіти спеціальності 101 Екологія Мелітопольського інституту екології та соціальних технологій університету «Україна»,
Горбенко Євген, старший науковий співробітник НПП «Великий Луг»

Збереження біорізноманіття в умовах воєнних дій та постконфліктного відновлення є одним із ключових викликів екологічної політики України. Руйнування природних територій, деградація екосистем, забруднення довкілля, зміщення екологічних процесів та зміна ландшафтної структури спричиняють стрімке зниження стійкості природних комплексів. Євроінтеграційний курс України та імплементація екологічних директив ЄС вимагають переосмислення підходів до охорони природи, розвитку заповідної справи та збільшення частки територій, що охороняються. Збереження біорізноманіття має розпочинатися саме з регіонального рівня, оскільки громади є первинною ланкою управління природними ресурсами та прийняття рішень щодо просторового розвитку [1-2]. Метою роботи є визначення стратегічних напрямків розвитку природно–заповідного фонду та збереження біорізноманіття в умовах євроінтеграції та післявоєнного відновлення, з урахуванням положень Стратегії біорізноманіття ЄС до 2030 року та сучасних викликів для регіонів України.

У 2020 р. Європейська Комісія представила документ «Стратегія біорізноманіття ЄС до 2030 року: Повернення природи у наше життя» (COM(2020)380). Стратегія є одним із ключових інструментів Європейського зеленого курсу та містить комплексні зобов’язання щодо відновлення природних екосистем, скорочення втрат біорізноманіття та розвитку зеленої інфраструктури [1-3]. Серед центральних цілей: охорона щонайменше 30 % суходолу та 30 % морських акваторій держав-членів; виділення 10 %

територій під сувору охорону (праліси, торфовища, степи тощо); відновлення щонайменше 25 000 км річок до стану природної вільноплинності; скорочення на 50% використання хімічних пестицидів; розширення площ органічного землеробства до 25%; висадження 3 млрд дерев до 2030 року; зменшення впливу інвазійних видів та охорона рідкісних таксонів.

Для реалізації Стратегії запроваджено фінансування не менше 20 млрд євро щорічно, що включає державні та приватні інвестиції, механізми програми InvestEU та інструменти зеленої таксономії. ЄС передбачає розширення співпраці з країнами-партнерами, зокрема Україною, особливо в частині сталого природокористування, охорони оселищ, управління водними ресурсами та адаптації до зміни клімату [4].

Українські реалії суттєво ускладнені наслідками повномасштабного вторгнення. Бойові дії спричинили масштабні руйнування природних екосистем, численні пожежі, забруднення територій вибухонебезпечними матеріалами, трансформацію русел річок та руйнування гідротехнічних споруд. Знищення або ослаблення популяцій рідкісних і вразливих видів, мінування територій, деградація ґрунтів і водних ресурсів обумовлюють необхідність комплексного переосмислення природоохоронної політики. Угода про асоціацію з ЄС, попри досягнутий прогрес, залишається частково нереалізованою у сфері збереження оселищ, управління водними ресурсами та охорони ландшафтів, що особливо важливо з огляду на посилення європейських екологічних вимог [5-6].

Регіональний рівень відіграє принципово важливу роль у цій системі, адже саме територіальні громади визначають характер просторового розвитку, здійснюють управління земельними ресурсами та формують програми охорони довкілля. Після активних бойових дій громади стикаються з необхідністю оцінити трансформацію ландшафтів, зруйнованих чи пошкоджених екосистем, а також інтегрувати природоорієнтовані рішення у процеси відновлення. Одним із найважливіших інструментів залишається стратегічна екологічна оцінка, яка дозволяє аналізувати екологічні наслідки планів і програм до їхнього затвердження, що особливо актуально під час відбудови територій [7-8].

У цьому контексті стратегічні напрями збереження біорізноманіття мають охоплювати відновлення природних ландшафтів, розширення мережі природно–заповідного фонду, відновлення річкових екосистем, екологізацію аграрного виробництва та впровадження стійких лісових практик. Розвиток нових заповідних територій, збереження степових, заплавних та водно–болотних комплексів, відновлення пошкоджених природних оселищ, формування екологічних коридорів та зменшення фрагментації ландшафтів є базовими елементами майбутньої регіональної політики. Особливого значення набуває відновлення річкових систем, оскільки війна призвела до істотних гідроморфологічних змін, включно з руйнуванням гребель, штучними перекриттями річок та деградацією заплав [1-2; 7-8].

Не менш важливим напрямом є зменшення агроекологічного тиску шляхом скорочення застосування пестицидів, відновлення прибережних захисних смуг, підтримки органічного землеробства та збереження природних елементів у сільськогосподарських ландшафтах. Лісові екосистеми потребують підвищеної уваги, зокрема щодо охорони пралісів, мінімізації суцільних рубок і впровадження адаптивного управління в умовах зміни клімату. Важливим є і залучення громад до процесів охорони природи, популяризація природоохоронних практик, участь у моніторингу біорізноманіття, підтримка громадських ініціатив та розвиток природничої освіти.

Таким чином, стратегія збереження біорізноманіття на регіональному рівні має спиратися на європейські стандарти, відповідати вимогам післявоєнного відновлення та враховувати трансформації природних систем, спричинені війною. Стратегія біорізноманіття ЄС до 2030 року задає чіткі орієнтири та індикатори, які Україна вже сьогодні має інтегрувати у свої національні та регіональні плани. Громади відіграють ключову роль у створенні нових заповідних територій, відновленні екосистем, екологізації просторового розвитку та впровадженні природоорієнтованих рішень. Тільки комплексне поєднання наукового підходу, сучасних екологічних інструментів, активної ролі громад і підтримки держави може забезпечити відновлення екосистем,

стійкість природних територій та підвищення якості життя населення в умовах сучасних екологічних викликів.

Список використаних джерел

1. Biodiversity strategy for 2030. URL: https://environment.ec.europa.eu/strategy/biodiversity–strategy–2030_en (дата звернення 10.10.2025).

2. Стратегія біорізноманіття ЄС 2030. URL: https://www.undp.org/sites/g/files/zskgke326/files/2022–08/6%20FINAL%20Tree%20Biodiversity%20Strategy_297x210mm_4%2B4_web_180822.pdf (дата звернення 10.10.2025).

3. Європейський Зелений Курс. Екодія. URL: https://ecoaction.org.ua/ievropejskyj–zelenyj–kurs.html (дата звернення 12.10.2025).

4. Офіційна сторінка програми: «InvestEU Programme – European Union» – https://investeu.europa.eu/investeu–programme_en (дата звернення 12.10.2025).

5. Кравченко Олена, Богдан Кученко, Ольга Мелень–Забрамна, Соломія Баран, Анатолій Павелко, Альона Варуха. Планування відновлення довкілля. Аналітична записка / [за заг. ред. О. Кравченко]. Львів: Видавництво «Компанія “Манускрипт”», 2022. 108 с.

6. Мапа безпеки природно–заповідного фонду України. URL: https://wownature.in.ua/ (дата звернення 12.10.2025).

7. Природоорієнтовані рішення. Всесвітній фонд охорони природи. URL: https://nbs.wwf.ua/ (дата звернення 09.10.2025).

8. Брендбук природно–заповідного фонду України. URL: https://mepr.gov.ua/wp–content/uploads/2022/11/Brandbook_02.04.2021_.pdf 100 с. (дата звернення 12.10.2025).

СТРАТЕГІЧНІ КРОКИ ВІДНОВЛЕННЯ РИБНОГО ГОСПОДАРСТВА УКРАЇНИ

Лисенко Валерій, д–р біол. наук, професор кафедри екології та інформаційних технологій Мелітопольського інституту екології та соціальних технологій університету «Україна»,
Гороховський Олег, здобувач другого (магістерського) рівня вищої освіти спеціальності 101 Екологія Мелітопольського інституту екології та соціальних технологій університету «Україна»

Рибне господарство України перебуває у стані системної кризи, зумовленої виснаженням промислових запасів водних біоресурсів, деградацією водних екосистем, низьким рівнем природного та штучного відтворення, зростанням імпортозалежності, недосконалістю дозвільних процедур і поширенням незаконного вилову. Додатковими чинниками є брак інвестицій та наукового супроводу, а також масштабні втрати, спричинені військовою агресією рф. За цих умов внутрішнє виробництво рибної продукції скоротилося до історичних мінімумів, а стратегічна спроможність галузі забезпечувати продовольчу безпеку країни опинилась під загрозою [1-4]. Метою роботи є визначення ключових стратегічних кроків відновлення рибного господарства України, спрямованих на формування ефективної системи управління рибальством та забезпечення продовольчої незалежності держави в умовах війни та післявоєнного відновлення.

Рибогосподарський комплекс України переживає один із найскладніших періодів за час незалежності. За останні десятиліття у галузі накопичився комплекс проблем — від зниження промислового вилову до деградації водойм, втрати біорізноманіття, руйнування інфраструктури та посилення кліматичних викликів. Усе це суттєво вплинуло на екологічний і економічний стан водних екосистем та рибопромислових регіонів. Сучасні умови потребують переосмислення підходів до управління природними ресурсами й переходу на модель сталого, екологічно обґрунтованого розвитку [3].

Ключовим напрямом трансформації галузі є формування науково обґрунтованої системи управління рибальством. Вона повинна поєднувати охорону природних популяцій риб із раціональним використанням ресурсів, дотриманням екологічних лімітів та зменшенням антропогенного впливу на водойми. Зростаюча евтрофікація, замулення, забруднення та фрагментація річкових екосистем протягом багатьох років зменшували біопродуктивність внутрішніх водойм, і сьогодні першочерговим завданням є їх екологічне відновлення. Важливим елементом такого відновлення стає збереження нерестових біотопів, забезпечення проходу мігруючих видів, а також контроль за приловами та недопущення надмірної експлуатації запасів.

Поступове гармонізування законодавства з нормами ЄС створює можливість для модернізації управлінських механізмів. Нині потребує оновлення вся система регулювання вилову, розподілу квот, ведення статистики та контролю. Впровадження електронної звітності, реєстру риболовних суден і сучасних інструментів моніторингу дасть змогу забезпечити прозорість галузі та скоротити незаконне рибальство, яке традиційно є одним із основних факторів виснаження запасів. Ефективний контроль і належна робота рибоохоронних органів є умовою відновлення довіри користувачів та запровадження європейських підходів [5-6].

Окремого значення набуває проблема імпортозалежності. Україна значною мірою орієнтується на імпортовану рибну продукцію, що робить ринок вразливим до коливань цін та логістичних ризиків. Водночас внутрішній потенціал залишається недовикористаним. Саме тому розвиток аквакультури визначається як один із найперспективніших напрямів. Сучасні технології, включаючи рециркуляційні системи водопостачання, індустріальні модулі, садкові господарства та органічну аквакультуру, здатні забезпечити стабільне вирощування риби з прогнозованою продуктивністю. Стимулююче значення мають і прозорі правила передачі водойм в оренду, і підтримка племінних господарств, і державні механізми кредитування інновацій. Водночас розвиток аквакультури повинен залишатися екологічно відповідальним. Застосування водоощадних технологій, мінімізація впливу на природні водойми, запобігання поширенню інвазійних видів – це чинники, які визначають довгострокову екологічну

стабільність сектору. Значну увагу необхідно приділити й збереженню генетичного різноманіття вирощуваних популяцій, адже деградація генофонду може призвести до втрати адаптивних властивостей та зниження продуктивності [7-8].

Стратегія розвитку рибного господарства до 2030 року передбачає комплексне поєднання інфраструктурних рішень, управлінських реформ та природоохоронних заходів. Відновлення зруйнованих гідротехнічних споруд і переробних потужностей, модернізація флоту, цифровізація контролю, розвиток експортних ринків, формування прозорої системи обліку – всі ці кроки мають підсилити конкурентоспроможність і водночас зменшити тиск на природні ресурси. Не менш важливо, що стратегія враховує принципи Європейського зеленого курсу, спрямованого на збереження біорізноманіття та екосистемних послуг [9].

Очікуваним результатом до 2030 року є збільшення промислового вилову у внутрішніх водоймах, підвищення біопродуктивності водосховищ, зростання інвестицій, розширення аквакультурного сектору та підвищення ефективності державного управління. Проте ці показники будуть досягнуті лише за умови реального впровадження екологічних принципів, зміцнення контролю та тісної співпраці держави, наукових установ і бізнесу.

Отже, рибогосподарський комплекс України стоїть перед необхідністю глибокого оновлення. Рішення екологічних проблем водних екосистем, відновлення природних ресурсів та впровадження інноваційних підходів у рибальстві й аквакультурі є передумовами стійкого розвитку галузі. Поєднання природоохоронних заходів, сучасних технологій, прозорого управління та європейських стандартів створить основу для відновлення рибних запасів та зміцнення продовольчої безпеки країни. Екологічний та економічний ефект таких реформ має стати фундаментом для майбутнього зростання галузі й інтеграції до європейського простору рибного господарства.

Список використаних джерел

1. Аналіз рибної галузі України. https://brdo.com.ua/wp–content/uploads/2024/07/ZK–Analiz–rybnoi–galuzi–Ukrai–ny.pdf (дата звернення 10.10.2025).

2. Інформаційно–аналітична платформа розвитку рибного господарства «Мегаладон» URL: https://fishindustry.com.ua (дата звернення 12.10.2025).

3. Стратегія розвитку рибної галузі до 2030 року. URL: https://www.kmu.gov.ua/news/uriad–skhvalyv–stratehiiu–rozvytku–rybnoi–haluzi–do–2030–roku–shcho–vona–peredbachaie (дата звернення 12.10.2025).

4. Ріпенко Артем. Рибна галузь у війну: вийти з кризи. URL: https://blog.liga.net/user/aripenko/article/46068 (дата звернення 10.10.2025).

5. Качний О.С. Державна політика розвитку рибного господарства. *Державне управління: удосконалення та розвиток*. № 3, 2009. URL: http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=40 (дата звернення 21.09.2025).

6. Публічний звіт Голови Держрибагентства Владислава Невеселого за 2024 рік. URL: https://darg.gov.ua/_publichnij_zvit_golovi_0_0_0_14342_1.html (дата звернення 12.10.2025).

7. The Food and Agriculture Organization (FAO) URL: https://latifundist.com/kompanii/1044–the–food–and–agriculture–organization (дата звернення 12.10.2025).

8. Ємцев Віктор, Слободянюк Наталія, Ємцева Галина Рибне господарство України: сучасний стан та перспективи відновлення. Наукові інновації та передові технології. 2022. № 9(11). 314–326. https://doi.org/10.52058/2786–5274–2022–9(11)–314–326.

9. Європейський Зелений Курс. Екодія. URL: https://ecoaction.org.ua/ievropejskyj–zelenyj–kurs.html (дата звернення 12.10.2025).

ВІДНОВЛЕННЯ І ЗБЕРЕЖЕННЯ БІОРІЗНОМАНІТТЯ ЛІСІВ ЯК КЛЮЧОВИЙ ПРІОРИТЕТ НАЦІОНАЛЬНОЇ ЛІСОВОЇ ПОЛІТИКИ

Ляшук Руслан, здобувач другого (магістерського) рівня вищої освіти спеціальності 101 Екологія Мелітопольського інституту екології та соціальних технологій університету «Україна»,
Козачок Євген, здобувач другого (магістерського) рівня вищої освіти спеціальності 101 Екологія Мелітопольського інституту екології та соціальних технологій університету «Україна»,
Дроздова-Герман Лідія, молодший науковий співробітник НПП «Великий Луг»

Ліси є однією з найважливіших екосистем планети, що забезпечують фундаментальні умови для існування людини й підтримання глобальної екологічної рівноваги. Вони зберігають величезне біорізноманіття, виконують ключову роль у стабілізації клімату, формуванні якості водних ресурсів, регуляції ґрунтових процесів і зменшенні ризиків природних катастроф. Європейська лісова стратегія до 2030 року, ухвалена в межах Європейської зеленої угоди, визначає курс на посилення охорони, відновлення та стійкості лісів в умовах кліматичних змін. Україна, володіючи понад 10 млн га лісового фонду, перебуває перед викликом одночасного забезпечення збереження лісових екосистем і стійкого використання лісових ресурсів у контексті євроінтеграції, зростаючого антропогенного та техногенного навантаження, а також воєнних руйнувань [1-4].

Сучасний стан лісів України визначається поєднанням інтенсивного антропогенного впливу, техногенного забруднення, кліматичних змін та наслідків війни. Щороку в країні гине понад 19 тис. га лісових насаджень, а за останнє десятиліття втрачено 2,5 тис. га лише внаслідок промислових викидів. Воєнні дії суттєво погіршили ситуацію: ліси зазнали масштабних пошкоджень, забруднення, мінування, пожеж і порушення природних процесів. Відновлення лісів має стратегічне значення не лише для екологічної безпеки, а й для сталого розвитку територіальних громад, які згідно з сучасними підходами інтегрованого управління є ключовими учасниками формування

політики у сфері природокористування. У цьому контексті пріоритетом національної лісової політики стає збереження та відновлення біорізноманіття лісів, яке забезпечує їхню стійкість, відновну здатність, економічну життєздатність і здатність протистояти змінам довкілля. Метою є узагальнення сучасного стану лісових екосистем України в умовах воєнних викликів та визначення ключових напрямів природоорієнтованої, стійкої та інтегрованої лісової політики, спрямованої на збереження і відновлення біорізноманіття лісів як фундаментальної складової екологічної безпеки та сталого розвитку [5-6].

Лісові ландшафти традиційно посідають провідне місце у структурі природно–заповідного фонду (ПЗФ) України. За даними Державне агентство лісових ресурсів України / Ліси України, лісогосподарські землі складають приблизно половину заповіданих гектарів: кожен другий гектар заповідного фонду країни – земля лісогосподарського призначення або ліси на інших категоріях земель. В системі управління агентства на сьогодні створено понад 3,5 тисячі об’єктів і територій ПЗФ загальною площею близько 1,3 млн га. Це підтверджує офіційна статистика, що площа зарезервованих/заповідних територій під управлінням Лісового агентства становить близько 16-17 % від площі земель, що перебувають у його користуванні, і показник заповідності в лісах значно перевищує середньодержавний [7-8].

Протягом останніх десятиліть площа заповідних територій у лісах значно зросла: у 1978 р. це становило близько 315 тис. га, тепер – приблизно 1,3 млн га, що відповідає збільшенню приблизно в чотири рази. Такий прогрес є важливим кроком, проте сучасні виклики роблять задачу значно складнішою. Окупація та активні бойові дії на сході та півдні України, пошкодження природних територій, обмежений доступ до деяких заповідних об’єктів, заміновані території та масштабні пожежі створюють додаткові ризики для цілісності природно-заповідного фонду. Частина об’єктів ПЗФ наразі перебуває в зоні бойових дій або на тимчасово окупованих територіях, де призупинено господарську діяльність і неможливо провести повноцінне обстеження. Деякі території пошкоджені внаслідок будівництва фортифікаційних споруд, де доступ обмежений, а після звільнення необхідне розмінування та оцінка стану [9].

Станом на 2025 рік Держлісагентство повідомляє, що частка заповідних земель у користуванні підприємства «Ліси України» становить понад 16% (понад 1 000 093 га) земель перебуває у складі ПЗФ, що є показником вище за середній по країні. У 2023 році погоджено проєкти розпоряджень Кабінету Міністрів України про зміну цільового призначення близько 16,6 тис. га земель лісогосподарського призначення на землі природно–заповідного та природоохоронного призначення для передачі у постійне користування заповідним установам (зокрема, Карпатський біосферний заповідник, НПП «Кременецькі гори», НПП «Нижньосульський», НПП «Бойківщина») [6-8].

Водночас, є виклики: темпи створення нових об’єктів ПЗФ зменшилися. За даними аналітиків та природоохоронних організацій, у 2024 році в Україні створено одне з найменших упродовж десятиліття кількість нових територій та об’єктів природи – лише 88 нових територій ПЗФ площею близько 2 937 га, що є значно нижчим за середні показники попередніх років і далеко від цілей щодо збільшення заповідності [6; 10].

Аналітичний огляд сучасного стану дозволяє окреслити основні напрямки відновлення та збереження біорізноманіття. В першу чергу необхідно провести повну інвентаризацію та оцінку стану територій ПЗФ, які перебувають у зоні бойових дій, тимчасово окуповані чи звільнені, але не обстежені. Після звільнення територій важливим є розмінування, екологічна інвентаризація, з’ясування масштабів пошкодження рослинності, деревостану та природних оселищ, аналіз впливу на біорізноманіття. Рекомендується створення оперативної карти стану заповідних територій та регулярний моніторинг, залучення міжнародних експертів, дронів, супутникових знімків. Система ПЗФ потребує подальшого розширення: важливо завершити процеси зміни цільового призначення земель (які вже ініційовані), передавати ділянки лісогосподарського призначення з високою природоохоронною цінністю у постійне користування національним природним паркам чи заповідникам. Важливим є створення нових об’єктів ПЗФ у регіонах, які зазнали найсильніших руйнувань (Схід, Південь), а також розробка місцевих ініціатив у громадах. Необхідно пришвидшити процедури погодження змін цільового призначення, співпрацю з громадами, забезпечення прозорості та участі громад.

Необхідно підсилити систему охорони територій ПЗФ, враховуючи воєнні ризики: оновлення протипожежних, протимінних, охоронних заходів, створення мобільних груп, систем відеоспостереження, запровадження нових правових інструментів для захисту. Потрібно відновлення адміністрацій, посилення кадрового складу, забезпечення ресурсів для патрулювання, моніторингу.

У межах реалізації ЄС-політик (включно зі стандартами охорони, стратегічними екологічними оцінками, впровадженням інструментів Стратегія біорізноманіття ЄС до 2030 року, нормативних документів) потрібно адаптувати національне законодавство та стратегії, продовжити місцеві плани управління. Важливо, щоб післявоєнне відновлення природо–заповідного фонду базувалось на нових екосистемних принципах, європейських інструментах, залученні міжнародних фондів та донорів.

Відновлення та збереження біорізноманіття лісів України в умовах воєнних дій та післявоєнного відновлення є одним із ключових пріоритетів національної лісової політики. Аналіз сучасного стану природно–заповідного фонду показує значний прогрес у розширенні заповідності лісів, який демонструє здатність України рухатися у напрямку європейських екологічних стандартів. Водночас значні території залишаються недослідженими або пошкодженими через бойові дії, окупацію та мінування, що потребує оперативних рішень, системного моніторингу та координації зусиль державних і міжнародних інституцій. Післявоєнне відновлення відкриває можливість для переосмислення принципів управління лісами – від інтенсивної експлуатації до природоорієнтованої моделі, яка забезпечує стійкість, біорізноманіття та довгострокову екологічну безпеку держави.

Список використаних джерел

1. Forests. Improving the quality and quantity of EU forests and strengthening their protection, restoration and resilience. URL: https://environment.ec.europa.eu/topics/forests_en (дата звернення 10.10.2025).

2. Sustainable Forest Management. Foresteurope growing live. URL: https://foresteurope.org/workstreams/sustainable–forest–management/ (дата звернення 09.10.2025).

3. The European Green Deal. A growth strategy that protects the climate. URL: https://ec.europa.eu/stories/european–green–deal (дата звернення 10.10.2025).

4. Biodiversity strategy for 2030. URL: https://environment.ec.europa.eu/strategy/biodiversity–strategy–2030_en (дата звернення 10.09.2025).

5. Тєстов П., Норенко К. Як зберегти ліс? Участь громадськості в управлінні лісами (посібник)/ [за заг. ред. О. Кравченко]. Видавництво «Компанія “Манускрипт”» Львів, 2018. 100 с.

6. Публічний звіт голови Державного агентства лісових ресурсів України за 2024 рік. 65 с. URL: https://forest.gov.ua/storage/app/sites/8/uploaded–files/%20%D0%B7%D0%B2%D1%96%D1%82%20%D0%B7%D0%B0%202024%20%D1%80%D1%96%D0%BA.pdf (дата звернення 01.10.2025).

7. Збереження біорізноманіття лісів. Державне агенство лісових ресурсів України https://forest.gov.ua/en/areas–activity/forestry/conservation–forest–biodiversity (дата звернення 10.10.2025).

8. Poliakova, Liubov; Abruscato, Silvia. Supporting the recovery and sustainable management of Ukrainian forests and Ukraine’s forest sector. FOREST EUROPE, Bonn. 2023. 67 p. URL: https://foresteurope.org/wp–content/uploads/2023/08/Supporting–the–recovery–and–sustainable–management–of–Ukrainian–forests–and–Ukraines–forest–sector–Final–report.pdf (дата звернення 11.10.2025).

9. Melnykovych, M., Nijnik, M., Soshenskyi, O. et al. Pathways for Ukraine’s post–war nature recovery: Focus on forest socio–ecological systems. Ambio. 2025. https://doi.org/10.1007/s13280–025–02263–0 (дата звернення 10.10.2025).

10. In 2024, Ukraine created the fewest protected areas in 10 years. Ecopolitic URL: https://ecopolitic.com.ua/en/news/in–2024–ukraine–created–the–fewest–protected–areas–in–10–years/?utm_source=chatgpt.com (дата звернення 10.10.2025).

ІНТЕГРАЦІЯ КРАЇНОЗНАВЧОГО КОМПОНЕНТА У ПРОЦЕС РОЗВИТКУ КРЕАТИВНОГО МИСЛЕННЯ ЗДОБУВАЧІВ ПІД ЧАС ВИВЧЕННЯ НІМЕЦЬКОЇ МОВИ

Надольська Юлія, канд. пед. наук, доцент, завідувач кафедри методики викладання германських мов Мелітопольського державного педагогічного університету імені Богдана Хмельницького,
Єпіфанцева Лариса, старший викладач кафедри методики викладання германських мов Мелітопольського державного педагогічного університету імені Богдана Хмельницького

Сучасна парадигма освіти передбачає підготовку здобувачів, здатних не лише відтворювати знання, а й творчо застосовувати їх у міжкультурному, професійному й соціальному контекстах. У викладанні іноземних мов, зокрема німецької, дедалі більшої актуальності набуває інтеграція країнознавчого компонента як засобу розширення світогляду, формування міжкультурної компетентності та стимулювання креативного мислення. Адже опанування німецької мови без занурення в культуру її носіїв позбавлене автентичності, а механічне засвоєння матеріалу не сприяє розвитку творчої ініціативи здобувачів.

Метою даної розвідки є теоретично обґрунтувати сутність і взаємозв’язок понять «країнознавчий компонент» та «креативне мислення», проаналізувати наукові підходи до проблеми й запропонувати нові методичні шляхи їх інтеграції у навчанні німецької мови.

Під країнознавчим компонентом у методиці викладання іноземних мов розуміють систему навчальних матеріалів, видів діяльності й методичних прийомів, спрямованих на формування у здобувачів цілісних знань про країну, мову якої вони вивчають, а також розвиток умінь орієнтуватися в соціокультурних контекстах спілкування. На думку українських науковців як-от: О. Бігич, О. Тарнопольського, країнознавчий компонент є структурною складовою комунікативної компетентності, оскільки забезпечує адекватне розуміння культурних кодів, норм поведінки, реалій, традицій та історичних особливостей німецькомовних країн [2, с. 243].

Креативне мислення – це здатність людини продукувати нові, оригінальні й водночас доцільні ідеї, способи розв'язання проблем і стратегії діяльності. Для здобувачів вищої освіти розвиток креативного мислення означає здатність генерувати власні інтерпретації навчального матеріалу, використовувати іноземну мову як інструмент творчої самореалізації та культурного вираження [1, с. 430].

У навчанні німецької мови креативність проявляється у створенні власних текстів, сценаріїв, візуальних і цифрових продуктів, у здатності адаптувати мовленнєві засоби до конкретної ситуації міжкультурного спілкування.

Сучасні освітні тенденції вимагають виходу за межі традиційного заняття з німецької мови. Доцільно дотримуватися таких інноваційних підходів, які забезпечують органічне поєднання країнознавчого і творчого складників, а саме:

1) Проєктно-культурологічний підхід (передбачає створення здобувачами власних міні-проєктів – наприклад: «Ökotourismus in Bayern», «Architektur–Battle: Bauhaus vs. Gotik», «Mode und Tradition: Dirndl und moderner Streetstyle»);

2) кейс-метод (здобувачам пропонуються змодельовані проблемні ситуації, наприклад: «Case Study: Festivallogistik», «Case Study: Umzug nach Frankfurt», «Case Study: Der Dom–Disput»);

3) використання цифрового країнознавчого контенту (створення інтерактивних завдань – віртуальні екскурсії, дописи для туристичних блогів, вікторини тощо, наприклад: «Virtuelle Führung: 360 – Videos oder Google Street View von Sehenswürdigkeiten in Berlin», «Post für Reiseblogs/ Social Media: Analyse populärer deutscher Reiseblogs», «Interaktive Quizze: Fragen zu deutschen Erfinder oder Gerichten»).

Формування креативного мислення через країнознавчий компонент у вивченні німецької мови є перспективним і практично обґрунтованим напрямом підготовки здобувачів вищої освіти. Вітчизняні дослідження підтверджують ефективність методик, які поєднують автентичні матеріали, проєктну діяльність та інтерактивні технології. Такий підхід формує креативного, міжкультурно свідомого фахівця, здатного ефективно діяти в умовах глобалізованого світу.

Список використаних джерел

1. Сосой Г. С., Воскобойник В. І. Розвиток критичного та креативного мислення студентів під час виконання самостіної роботи з іноземної мови у ВНЗ. *Innovations and prospects in modern science: Proceedings of V International Scientific and Practical Conference*. 8–10 May 2023. Stockholm, Sweden. 2023. P. 429–436.

2. Тарнопольський О. Б. Автентичність навчальних матеріалів у навчанні англійської мови для професійної комунікації у немовних вишах. *Вісник Львівського державного університету безпеки життєдіяльності.* 2011. № 5(2). С. 242–245.

ІНТЕГРАЦІЯ ВНУТРІШНЬО ПЕРЕМІЩЕНИХ ОСІБ ТА ВЕТЕРАНІВ ВІЙНИ: ВИКЛИКИ СУЧАСНОСТІ ТА СТРАТЕГІЧНІ ПЕРСПЕКТИВИ

Рябицька Тетяна, старший викладач кафедри соціальної роботи Мелітопольського інституту екології та соціальних технологій Університету «Україна»,
Бровко Ольга, здобувачка другого (магістерського) рівня вищої освіти спеціальності 231 Соціальна робота Мелітопольського інституту екології та соціальних технологій Університету «Україна»

Проблематика інтеграції внутрішньо переміщених осіб (ВПО) та ветеранів війни набула особливої актуальності у контексті соціально-економічних трансформацій, спричинених російською агресією проти України. Масштаби переміщення населення, а також потреби у відновленні життєдіяльності демобілізованих військовослужбовців створюють значне навантаження на соціальну інфраструктуру держави та громад.

За даними Міністерства соціальної політики України, станом на 2024 рік у країні обліковано понад 5,3 млн. внутрішньо переміщених осіб, з яких близько 1,2 млн. становлять діти, а понад 800 тис. – люди похилого віку. Одночасно в системі державного обліку перебуває понад 1,3 млн. ветеранів війни, включаючи учасників бойових дій, осіб з інвалідністю внаслідок війни та членів родин загиблих [1].

Інтеграційні процеси ускладнюються поєднанням матеріальних, соціальних та психологічних чинників. Для ВПО ключовими залишаються проблеми житлової стабільності, працевлаштування та соціально–психологічної адаптації. Згідно з

дослідженням Міжнародної організації з міграції, близько 45% переселенців проживають у тимчасовому або невідповідному житлі, тоді як третина не має стабільного доходу. Це свідчить про потребу системних підходів, що виходять за межі гуманітарної допомоги й орієнтуються на розвиток економічного потенціалу ВПО та їхню інтеграцію в місцеві громади [4].

Серед ветеранів війни домінують проблеми психологічної адаптації, соціальної ізоляції та зайнятості. За даними Українського ветеранського фонду (2024), 60% ветеранів відчувають емоційне відчуження або ізоляцію, а 40% мають труднощі з працевлаштуванням після повернення до цивільного життя. Водночас спостерігаються позитивні приклади самоорганізації та самозайнятості. Зокрема, у Черкасах функціонує ветеранський бізнес–інкубатор «Сила ветеранів», що сприяє створенню малих підприємств, а у Львові реалізується соціальна ініціатива «Ветеранський дім», де надаються послуги психологічного супроводу, кар'єрного консультування та освіти [4].

Важливим викликом залишається питання соціальної інтеграції в приймаючі громади. Результати дослідження Київського міжнародного інституту соціології свідчать, що понад 70 % громадян позитивно ставляться до переселенців, проте частина мешканців відчуває занепокоєння через зростання конкуренції на ринку житла та праці. Для ветеранів актуальними є прояви стигматизації, нерозуміння суспільством психологічних наслідків війни та недостатність програм ментального здоров'я.

Стратегічно важливим напрямом є перехід від ситуативної допомоги до моделі сталого розвитку громад, де інтеграція ВПО та ветеранів розглядається як ресурс соціального зростання. У цьому контексті важливою стала Державна стратегія інтеграції ветеранів війни та членів їхніх сімей до 2030 року, яка визначає механізми комплексної підтримки та створення системи реабілітаційних центрів. Водночас реалізація плану Ukraine Recovery Plan, підтриманого міжнародними партнерами, включає розбудову житла для переселенців, розвиток ветеранського підприємництва та соціальних послуг [5].

На місцевому рівні успішними є приклади Хмельницької та Тернопільської областей, де функціонують міжмуніципальні центри соціальної інтеграції. Вони

поєднують житлову, правову та психологічну підтримку за принципом «єдиного вікна», що дозволяє оптимізувати доступ до послуг і посилити міжвідомчу координацію.

Отже, інтеграція ВПО та ветеранів війни є не лише соціальною необхідністю, а й чинником національної безпеки, стійкості громад та демократичного розвитку. Ефективність цих процесів залежить від поєднання державних стратегій, партнерства з місцевими громадами та активної участі самих цільових груп у процесах прийняття рішень. Формування системи соціальної єдності та взаємної підтримки стане запорукою післявоєнного відновлення України та зміцнення її людського потенціалу.

Список використаних джерел

1. Міністерство соціальної політики України. Офіційна статистика щодо внутрішньо переміщених осіб та ветеранів війни. URL: https://www.msp.gov.ua(дата звернення: 11.10.2025)

2. Український ветеранський фонд. Аналітичний звіт про стан соціальної адаптації ветеранів. Київ: УВФ, 2024. URL: https://veteranfund.com.ua/newsukr/ukrainskii–veteranskii–fond–zvit–roboti–za–2024–rik/ (дата звернення: 11.10.2025)

3. Київський міжнародний інститут соціології. Громади і внутрішньо переміщені особи: динаміка сприйняття та адаптації. Київ: КМІС, 2024. URL: https://niss.gov.ua/sites/default/files/2025–05/analit_dop_suspilstvo_transform_viynoyu_na–sayt_final–pravki_13_05_25.pdf (дата звернення: 11.10.2025)

4. Кабінет Міністрів України. Державна стратегія інтеграції ветеранів війни та членів їхніх сімей до 2030 року. Постанова №123–р. URL: https://mva.gov.ua/prescenter/category/86–novini/uryad–shvaliv–strategiu–veteranskoi–politiki–na–period–2030–roku (дата звернення: 11.10.2025)

5. Шульга М. Ветеранська спільнота як соціальний капітал сучасної України. *Соціологія: теорія, методи, маркетинг*. 2023. №2. С. 54–66.

ДІТИ ВЕТЕРАНІВ ВІЙНИ: СОЦІАЛЬНО–ПСИХОЛОГІЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА

Рябицька Тетяна, старший викладач кафедри соціальної роботи Мелітопольського інституту екології та соціальних технологій Університету «Україна»,
Васильєва Світлана, здобувачка другого (магістерського) рівня вищої освіти спеціальності 231 Соціальна робота Мелітопольського інституту екології та соціальних технологій Університету «Україна»

Соціально–психологічне становище дітей ветеранів війни в Україні формується під впливом складного комплексу чинників, пов’язаних із переживаннями їхніх батьків, соціальною нестабільністю та наслідками військових дій. За оцінками Міністерства у справах ветеранів України, станом на 2025 рік у країні проживає понад 1,3 млн. ветеранів, з яких приблизно 45 % мають дітей віком до 18 років. Це означає, що понад пів мільйона дітей безпосередньо стикаються з емоційними, поведінковими та соціальними викликами, пов’язаними з посттравматичним досвідом сім’ї [3].

Дослідження фахівців Українського інституту соціальних досліджень ім. О. Яременка (2024) показують, що у 38 % родин ветеранів спостерігається підвищений рівень тривожності у дітей, а близько 27 % мають труднощі з адаптацією у шкільному середовищі. Часто це пов’язано з тим, що батьки, які повернулися із фронту, демонструють ознаки посттравматичного стресового розладу, що впливає на їхню здатність забезпечувати стабільну емоційну підтримку. Такі діти нерідко відчувають подвійний тиск – з одного боку, усвідомлюють героїчність служби батька чи матері, а з іншого – стикаються з внутрішньосімейною напругою та соціальними стереотипами [6].

Соціально–психологічний портрет дитини ветерана характеризується підвищеною емоційною чутливістю, схильністю до гіпервідповідальності, труднощами у вираженні негативних емоцій. У деяких випадках формується патерн «дитина–рятівник», коли дитина намагається компенсувати травматичний досвід батька, беручи на себе роль підтримки. Такі діти часто демонструють високі показники емпатії, але також мають ризик емоційного вигорання у підлітковому віці.

Психологи зазначають, що освітнє середовище не завжди готове до роботи з цією категорією дітей. За даними Міністерства освіти і науки України, лише 31 % шкіл мають шкільного психолога, підготовленого до роботи з дітьми із сімей ветеранів. У сільській місцевості цей показник ще нижчий – близько 18%. Це свідчить про потребу у розвитку системної психосоціальної підтримки, яка б включала як дитину, так і її сімейне оточення [4].

Практичні кейси, реалізовані, наприклад, у рамках проекту **«Поруч із героєм»** (ГО «Ла Страда-Україна»), показали ефективність сімейно-орієнтованих програм, що поєднують індивідуальне консультування з груповими заняттями для дітей ветеранів. Учасники програм продемонстрували зниження рівня тривожності на 23% та покращення соціальної взаємодії у шкільному колективі [5].

На макрорівні держава має розвивати комплексну політику підтримки родин ветеранів, яка б інтегрувала соціальні, освітні та психологічні послуги. Зокрема, доцільним є створення міжвідомчих центрів психосоціальної підтримки дітей ветеранів, що функціонують у співпраці з місцевими громадами, службами у справах дітей та ветеранськими організаціями. Важливо також розширити систему підготовки соціальних працівників і шкільних психологів до роботи з феноменом вторинної травматизації у сім’ях військових.

Таким чином, діти ветеранів війни є соціально вразливою, проте водночас ресурсною групою. Їхній розвиток значною мірою залежить від якості соціальної підтримки, рівня емоційної стабільності родини та здатності суспільства формувати інклюзивне середовище без стигматизації. Інвестування у психологічну стійкість дітей ветеранів – це стратегічна інвестиція у післявоєнне відновлення країни.

Проблема соціально–психологічної адаптації дітей ветеранів війни є однією з найважливіших у сучасному українському суспільстві, адже вона безпосередньо стосується стабільності сімейного середовища, формування особистісних цінностей і майбутнього соціального потенціалу держави. Після 2022 року українські родини зазнали масштабних трансформацій, спричинених бойовими діями, внутрішнім

переміщенням і втратами, що зумовило суттєві зміни у психологічному стані дітей, чиї батьки брали участь у війні.

За офіційними даними Міністерства у справах ветеранів України (2024), на початок 2025 року в країні проживає понад 1,2 мільйона сімей ветеранів, у яких виховується приблизно 650 тисяч дітей. Близько третини з них мешкають у регіонах, які зазнали прямих наслідків бойових дій, що підвищує ризики емоційних травм і соціальної дезадаптації [3].

Соціально–психологічний портрет дітей ветеранів характеризується поєднанням емоційної вразливості, високого рівня тривожності та водночас сформованого почуття відповідальності й зрілості. За результатами дослідження Українського інституту соціальних досліджень ім. О.Яременка, понад 36% дітей ветеранів демонструють ознаки підвищеної емоційної напруги, тоді як приблизно 22% – прояви посттравматичних реакцій різного ступеня [6].

Важливим чинником психологічного благополуччя дитини є стан ветерана–батька або матері. Дослідження Українського ветеранського фонду (2024) свідчить, що майже половина родин ветеранів стикається з труднощами у відновленні сімейних взаємин після демобілізації, а у 28% сімей спостерігаються періодичні конфлікти через емоційну напругу чи прояви ПТСР у батьків. Для частини дітей це стає підґрунтям для формування страхів, відчуження або надмірної опіки з боку дорослих [2].

У структурі особистості дітей ветеранів простежується низка спільних рис – підвищена емпатійність, відповідальність, патріотичні орієнтації, але й тенденція до самозамкненості або недовіри до оточення. Психологи відзначають, що у старших підлітків нерідко з’являється амбівалентне ставлення до військової служби: поєднання гордості за батька–військового з тривогою за його безпеку. Так, за опитуванням ГО «Родини Героїв України», понад 60% підлітків зазначили, що війна суттєво змінила їхнє бачення майбутнього, а кожен п’ятий висловив сумніви у власній здатності досягти стабільності в житті.

Ефективною практикою підтримки дітей ветеранів є програми психосоціальної реабілітації, які впроваджують громадські та міжнародні організації. Проект «Сімейні

кола» (UNICEF, 2024) об’єднує групову терапію, арт-терапію та спільні сімейні заняття, що дозволяє знизити рівень емоційної напруги у дітей на 30-35%. Подібні ініціативи, як-от «Безпечний простір для дітей ветеранів», демонструють високі результати в розвитку соціальних навичок і стабілізації поведінкових реакцій [1].

З освітнього погляду, діти ветеранів нерідко стикаються з труднощами у навчанні, що пов’язано з тривожністю, перевантаженням або недостатньою підтримкою з боку педагогів. За даними Міністерства освіти і науки України, приблизно 11% дітей ветеранів мають зниження академічної успішності, однак школи, які запровадили системи психологічного супроводу, показали значно кращі результати. Зокрема, у Львівській, Дніпропетровській та Полтавській областях діють пілотні програми, що поєднують роботу психологів, соціальних педагогів і наставників [4].

Таким чином, діти ветеранів війни становлять особливу соціально–психологічну групу, розвиток якої відображає глибину наслідків війни для українського суспільства. Їхня адаптація потребує інтегрованої державної політики, яка включає психологічну підтримку, освітні можливості, розвиток соціального капіталу та профілактику вторинної травматизації.

Побудова безпечного та підтримувального середовища для дітей ветеранів – це не лише гуманітарне завдання, а й інвестиція в стійкість майбутнього покоління, яке формуватиме суспільство післявоєнної України.

Список використаних джерел

1. Дроздова І.М. Діти війни як нова соціальна група в системі соціальної роботи. *Соціальна політика і менеджмент.* 2024. № 2. С 41–50.

2. Іваненко О.В. Особливості соціалізації дітей військових у післявоєнний період. *Психологія і суспільство*. 2023. № 3. С. 27–36.

3. Міністерство у справах ветеранів України. Звіт про соціально–психологічний стан ветеранів та членів їхніх сімей, 2025. Київ: Мінвет. URL: https://drs.gov.ua/wp–content/uploads/2025/08/6129.pdf (дата звернення: 12.10.2025)

4. Міністерство освіти і науки України. Психологічна підтримка дітей військовослужбовців у закладах освіти: результати моніторингу 2023–2024 рр. Київ: МОН. URL: https://mon.gov.ua/news/opublikovano–posibnik–iz–psikhologichnoi–pidtrimki–dlya–vchiteliv–ta–ditey–u–chasi–viyni (дата звернення: 01.10.2025)

5. Огляд ветеранської політики в територіальних громадах. URL:https://niss.gov.ua/news/komentari–ekspertiv/ohlyad–veteranskoyi–polityky–v–terytorialnykh–hromadakh–0109–05102025–r (дата звернення: 12.10.2025)

6. Український інститут соціальних досліджень ім. О. Яременка. Психологічний стан дітей із сімей ветеранів: результати національного дослідження. Київ, 2024. 94 с.

7. UNICEF Ukraine. Family Circles Project: Psycho–Social Support to Children of Veterans. URL: file:///C:/Users/user/Downloads/Annual–Report–Ukraine–2024%20(2).pdf (дата звернення: 11.10.2025)

ПРОГРАМИ РАННЬОГО ВТРУЧАННЯ ЯК СПОСІБ ПІДТРИМКИ СІМЕЙ ІЗ ДІТЬМИ ВРАЗЛИВИХ КАТЕГОРІЙ

Рябицька Тетяна, старший викладач кафедри соціальної роботи Мелітопольського інституту екології та соціальних технологій Університету «Україна»,
Мартиш Юлія, здобувачка другого (магістерського) рівня вищої освіти спеціальності 231 Соціальна робота Мелітопольського інституту екології та соціальних технологій Університету «Україна»

Програми раннього втручання (РВ) є комплексом заходів, спрямованих на раннє виявлення, профілактику та мінімізацію наслідків розвитку порушень у дітей від народження до 3-4 років, а також на підтримку сімей у процесі догляду та виховання. В Україні актуальність розвитку РВ зросла внаслідок воєнних подій, внутрішнього переміщення населення, збільшення кількості дітей із психоемоційними травмами, вродженими вадами розвитку та порушеннями здоров'я. Згідно з даними ЮНІСЕФ,

понад 1,5 млн дітей в Україні потребують додаткових програм підтримки у сфері розвитку та психосоціальної допомоги. Раннє втручання ґрунтується на біопсихосоціальній моделі розвитку**,** яка передбачає взаємодію медичних, психологічних і соціальних факторів. Основні принципи включають: сімейно–центрований підхід, мультидисциплінарність, природне середовище дитини, профілактична спрямованість [2]**.**

Міжнародний досвід показує, що кожен долар, вкладений у раннє втручання, у майбутньому повертається у вигляді 6-9 доларів економічної вигоди завдяки зменшенню потреби в дорогих освітніх і медичних послугах (табл. 1).

За даними Міністерства соціальної політики України, найбільш активними у впровадженні програм раннього втручання є Вінницька, Львівська, Полтавська, Одеська та Дніпропетровська області, де відбувається формування сталої інфраструктури підтримки дітей раннього віку з особливими потребами та їхніх сімей. Реалізація пілотних проєктів у партнерстві з міжнародними організаціями, зокрема UNICEF, Save the Children та USAID, демонструє значний соціальний ефект. Емпіричні дані свідчать, що у 78% дітей, які протягом року брали участь у програмах раннього втручання, зафіксовано покращення моторного розвитку, а у 65% позитивну динаміку соціальної взаємодії, що підтверджує ефективність комплексного міждисциплінарного підходу [1].

Таблиця 1

Ключові показники розвитку системи раннього втручання (2022–2024 рр.)

Показник	**Дані**	**Джерело**
Кількість дітей з інвалідністю до 18 років	162,2 тис.	Мінсоцполітики, 2022
Частка дітей з ризиком порушень розвитку серед новонароджених	близько 7-9 %	МОЗ України
Кількість сімей, які отримали послугу РВ у 2023 р.	понад 3 000	Мінсоцполітики, 2024
Регіони, де функціонують пілотні програми	15 областей	UNICEF, 2024

План створення мультидисциплінарних команд РВ	50 команд до 2026 року	Урядова програма розвитку РВ

Структура системи раннього втручання ґрунтується на принципі міжвідомчої та мультидисциплінарної взаємодії, у центрі якої перебуває сім’я як головний суб’єкт процесу. Навколо неї формується коло фахівців, до якого входять педіатр, що здійснює медичний моніторинг і діагностику; психолог, який оцінює емоційний розвиток дитини; логопед, відповідальний за мовленнєву стимуляцію; фізичний терапевт, що працює над розвитком моторних навичок; а також соціальний працівник, який забезпечує соціальний супровід і координацію ресурсів. Така модель дозволяє інтегрувати медичні, педагогічні та соціальні послуги, створюючи цілісне середовище для підтримки розвитку дитини [4].

Сучасні досягнення системи раннього втручання в Україні відображають процес її інституціаналізації. У 2023-2025 роках Міністерство соціальної політики ініціювало створення національної мережі центрів раннього втручання, розробку стандартів надання послуг і відповідних нормативно-правових актів. Особливо важливим кроком стало налагодження міжвідомчої співпраці: підписання Меморандуму про взаємодію між Міністерством охорони здоров’я, Міністерством освіти і науки та Міністерством соціальної політики сприяло інтеграції послуг раннього втручання в освітню та медичну сфери.

Вагому роль у розвитку цієї системи відіграє міжнародна підтримка. За сприяння UNICEF та Save the Children понад 400 фахівців пройшли спеціалізоване навчання, а у прифронтових регіонах створено мобільні команди, які надають послуги сім’ям, що перебувають у складних життєвих обставинах. Поряд із цим, важливим етапом модернізації стало впровадження цифрових технологій: створення онлайн–платформ для дистанційного консультування, ведення електронних карт розвитку дітей та обміну міжфаховою інформацією.

Система раннього втручання в Україні, попри відчутний прогрес у розбудові інституційних засад, стикається з низкою структурних і організаційних бар’єрів, які

стримують її повноцінне функціонування. Однією з ключових проблем залишається нерівномірний доступ до послуг, адже вони зосереджені переважно у великих містах, тоді як сільські громади та віддалені території залишаються поза охопленням.

Не менш суттєвою є проблема кадрового дефіциту. Недостатня кількість спеціалістів, підготовлених до роботи у форматі міжвідомчої взаємодії, ускладнює надання якісної комплексної допомоги дітям раннього віку та їхнім родинам. Важливим бар'єром залишається фінансова нестійкість більшості програм раннього втручання. Значна частина з них реалізується завдяки підтримці міжнародних донорів, що створює ризик переривання послуг у разі завершення зовнішнього фінансування.

Серйозною методологічною проблемою виступає відсутність системного моніторингу ефективності програм. Наразі немає єдиної національної бази даних, що фіксувала б показники розвитку дітей, динаміку їхніх досягнень і якість надання послуг. Вирішення цієї проблеми передбачає створення національного реєстру сімей, які отримують послуги раннього втручання, а також впровадження уніфікованих критеріїв оцінювання ефективності діяльності фахівців і центрів.

Додатковим чинником, що ускладнює впровадження системи раннього втручання, є вплив війни. Масове переміщення сімей, руйнування інфраструктури, втрата фахівців і підвищення рівня соціально–психологічної вразливості населення значно ускладнюють доступ до послуг. У цих умовах особливої актуальності набуває адаптація програм раннього втручання до кризових ситуацій шляхом розроблення дистанційних форматів консультування, використання цифрових платформ і мобільних застосунків для підтримки родин, які опинилися у складних життєвих обставинах [5].

Отже, розвиток системи раннього втручання в Україні демонструє послідовну інтеграцію міжнародного досвіду, інституційного зміцнення та цифрових інновацій, що забезпечують підвищення якості послуг і розширення доступу до них сімей, які виховують дітей раннього віку з особливими потребами. Сучасні бар'єри впровадження системи раннього втручання мають комплексний характер і потребують узгоджених дій на державному, регіональному та громадському рівнях. Їх подолання можливе лише за

умов посилення кадрового потенціалу, фінансової стабільності, технологічної модернізації та інтеграції цифрових рішень у соціальну практику.

Список використаних джерел

1.Міністерство соціальної політики України. Розвиток послуги раннього втручання в Україні: аналітичний звіт. К.: Мінсоцполітики, 2024. 56 с.

2. UNICEF Ukraine. Situation Analysis of Children in Ukraine 2024**.** Kyiv: UNICEF, 2024. 82 p.

3. Save the Children Ukraine**.** Early Childhood Development and Support Programs Report. Kyiv, 2023. 45 p.

4. Національна соціальна сервісна служба. Оцінка ефективності пілотних програм раннього втручання. Київ, 2023. 60 с.

5. Левченко К. Раннє втручання як соціально-педагогічна технологія підтримки сімей з дітьми. *Соціальна робота і суспільство*. 2023. №2. С. 45–53.

ЕТИЧНІ ЗАГРОЗИ ЦИФРОВИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ У СОЦІАЛЬНІЙ РОБОТІ

Рябицька Тетяна, старший викладач кафедри соціальної роботи Мелітопольського інституту екології та соціальних технологій Університету «Україна»,
Панова Любов, здобувачка другого (магістерського) рівня вищої освіти спеціальності 231 Соціальна робота Мелітопольського інституту екології та соціальних технологій Університету «Україна»

Цифрові трансформації стали визначальним чинником розвитку соціальних інститутів, формуючи нові моделі взаємодії між державою, громадою та громадянами. Соціальна робота як професія, зорієнтована на підтримку найуразливіших верств населення, не є винятком: цифровізація відкрила можливості для розширення доступу до послуг, підвищення ефективності комунікацій і моніторингу соціальних процесів. Водночас вона породила низку етичних викликів, пов’язаних із конфіденційністю,

цифровою нерівністю, маніпуляцією даними, алгоритмічним контролем і втратою гуманістичних цінностей у професійній практиці.

Проблематика етичних загроз цифровізації в соціальній сфері набула особливої актуальності після 2020 року, коли пандемія COVID-19 пришвидшила процеси переходу до онлайн–форм обслуговування. За даними International Federation of Social Workers, понад 68% соціальних працівників у Європі регулярно використовують цифрові платформи для комунікації з клієнтами, тоді як у 2019 році цей показник не перевищував 25%. В Україні, за статистикою Міністерства цифрової трансформації, понад 6,8 млн. громадян скористалися соціальними є–послугами через платформу «Дія», а 42% отримувачів соціальної допомоги здійснюють звернення до органів соціального захисту в електронному форматі. Така динаміка демонструє масштаб змін, але одночасно підкреслює ризик втрати етичної рівноваги в умовах переходу до цифрового середовища [1].

Питання етичної відповідальності в цифровій соціальній роботі розглядаються у контексті професійних кодексів (NASW Code of Ethics, IFSW Global Statement of Ethical Principles), що наголошують на повазі до гідності клієнта, захисті конфіденційності та справедливому доступі до послуг. Теоретичною основою аналізу виступає гуманістична парадигма соціальної роботи, згідно з якою технології мають служити інструментом розширення людських можливостей, а не їхнього контролю [8].

Водночас цифрова модернізація соціальної сфери поступово інтегрує елементи алгоритмічного управління, що змінює традиційні етичні відносини між клієнтом і фахівцем. Алгоритми прийняття рішень у соціальній політиці – від розподілу субсидій до оцінки потреб сімей – дедалі частіше спираються на великі масиви персональних даних. Це породжує ризик деперсоналізації клієнта, зведення його проблем до статистичних показників і втрати індивідуального підходу. Дослідження *OECD (2024)* показує, що 47% соціальних працівників у країнах ЄС вважають використання автоматизованих систем оцінювання етичним викликом, оскільки воно зменшує роль емпатії й професійного судження [3].

Однією з центральних етичних загроз є цифрова нерівність, яка суперечить принципу соціальної справедливості. Згідно з даними *ITU*, близько 36% населення світу не має постійного доступу до Інтернету. В Україні цей показник становить приблизно 15%, що еквівалентно близько 6 млн. осіб. Для багатьох із них бар'єри пов'язані не лише з технічними умовами, але й з обмеженою цифровою грамотністю або фізичними порушеннями, які ускладнюють використання онлайн-сервісів [2].

Таким чином, цифровізація, яка мала б сприяти інклюзивності, може відтворювати нові форми соціальної ізоляції. Особливо це стосується людей похилого віку, осіб з інвалідністю, безхатченків та внутрішньо переміщених осіб. За даними опитування UNDP Ukraine, 41% осіб віком понад 60 років не змогли скористатися електронними державними послугами через технічні труднощі або недовіру до цифрових інструментів. Такий розрив не лише ускладнює доступ до послуг, але й ставить під сумнів реалізацію права на соціальний захист – одного з базових етичних принципів соціальної політики.

Збирання, обробка та зберігання персональних даних у цифровій системі соціальної роботи становлять ще один критичний етичний ризик. Використання електронних реєстрів, платформ електронного документообігу та баз даних клієнтів вимагає суворого дотримання норм захисту приватності. Однак у практиці спостерігаються численні порушення – від несанкціонованого доступу до витоку даних. Згідно звіту *CERT-UA*, протягом 2023 року в Україні зафіксовано понад 1,2 млн. спроб кібератак на інформаційні системи органів державного управління, включно з соціальними службами. Витік персональних даних соціально вразливих категорій осіб – ветеранів війни, переселенців, дітей, які перебувають під опікою, – створює серйозні ризики стигматизації та повторної травматизації. Етична дилема полягає в необхідності балансування між ефективністю цифрових процесів і забезпеченням права клієнта на приватність [5].

У цьому контексті актуальними стають положення Європейського регламенту *GDPR* (General Data Protection Regulation), який встановлює принцип «мінімізації даних». Його імплементація в українську систему соціальної роботи поки що обмежена:

за оцінками Transparency International Ukraine, лише 38% органів соціального захисту мають внутрішні політики щодо етичного використання персональної інформації [6].

Цифрова автоматизація процесів соціальної допомоги породжує проблему алгоритмічної упередженості. Коли програмні системи ухвалюють рішення на основі попередніх даних, вони можуть несвідомо відтворювати дискримінаційні практики, які існують у суспільстві. Дослідження Razzano та Sadowski показало, що в кількох європейських країнах алгоритмічні моделі оцінювання ризику бідності надмірно часто визначали одиноких матерів як «групу підвищеної загрози шахрайства», що призводило до необґрунтованих перевірок [5].

Подібна ситуація можлива й в Україні, де пілотні системи цифрового моніторингу соціальних виплат уже тестуються у межах проекту єSociety 2.0. Без етичного нагляду такі алгоритми можуть перетворитися на інструмент не допомоги, а контролю, що суперечить основним цінностям соціальної роботи – повазі, довірі та партнерству з клієнтом (табл.1).

Таблиця 1

Статистична ілюстрація проблем цифрової автоматизації

Показник	Дані 2023-2024 рр.	Джерело
Частка користувачів, які отримують соціальні послуги онлайн в Україні	42%	Мінцифри України, 2024
Кількість спроб кібератак на державні соціальні системи	1,2 млн	CERT–UA, 2024
Частка людей похилого віку, що не користуються е–послугами	41%	UNDP Ukraine, 2023
Органи соцзахисту, які мають політики захисту даних	38%	Transparency International Ukraine, 2024
Соціальні працівники, які відчувають етичний тиск у цифровому середовищі	47%	OECD, 2024

Цифровізація змінює саму природу професійної взаємодії між соціальним працівником і клієнтом. Етичний кодекс соціального працівника базується на безпосередньому контакті, емпатії, невербальній комунікації – тих складниках, які

складно відтворити в онлайн–середовищі. Перехід до дистанційного консультування, телесупроводу або чат–ботів створює ризик поверхового сприйняття проблем клієнта.

Дослідження British Association of Social Workers засвідчило, що 62% фахівців відчувають зниження якості емоційного контакту з клієнтами при використанні цифрових каналів комунікації. Це підтверджує необхідність розробки нових етичних стандартів для «гібридної» моделі соціальної роботи, де цифрові технології не витісняють людське співчуття, а лише доповнюють його [7].

Етичні загрози цифрових трансформацій у соціальній роботі є системними і багатовимірними. Вони стосуються не лише технічної безпеки даних чи якості онлайн–послуг, а й глибинних гуманістичних основ професії. Цифровізація, позбавлена етичного контролю, здатна відтворювати соціальну нерівність, підривати довіру до соціальних інститутів та змінювати баланс між правами людини і потребами державного управління.

Цифрові трансформації можуть і повинні стати ресурсом посилення соціальної справедливості, але лише за умови, що технології залишатимуться під контролем етичних цінностей, а не навпаки. Саме тому етика має виступати не обмеженням, а фундаментом цифрової соціальної роботи майбутнього.

Список використаних джерел

1. Міністерство цифрової трансформації України. Цифрова стратегія України 2025. К.: Мінцифри України, 2023. 36 с.

2. International Telecommunication Union. Measuring Digital Development: Facts and Figures 2023. URL: https://www.itu.int/itu–d/reports/statistics/wp– (дата звернення: 11.10.2025)

3. OECD. Ethical Dimensions of Digital Welfare. Paris: OECD Publishing, 2024.

4. Razzano G., Sadowski J. Ethics of Digital Welfare: Automation and Social Work in Europe. *Journal of Social Policy and Digital Society*. 2023. Vol. 5. № 3. pp. 201–220.

5. CERT–UA. Cybersecurity Threat Report 2024. Kyiv, 2024. URL: https://securityaffairs.com/176181/cyber–warfare–2/cert–ua–reports–attacks–in–. (дата звернення: 04.10.2025)

6. Transparency International Ukraine. Data Ethics in Public Administration 2024. Київ, 2024. URL: https://www.transparency.org/en/gcb?gad_source (дата звернення: 03.10.2025)

7. British Association of Social Workers. Digital Practice Survey Report 2023. URL: https://basw.co.uk/privacy–policy(дата звернення: 05.10.2025)

8. NASW. Code of Ethics of the National Association of Social Workers. Washington, 2021.

СТАН ЦИФРОВИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ У СОЦІАЛЬНІЙ РОБОТІ

Рябицька Тетяна, старший викладач кафедри соціальної роботи Мелітопольського інституту екології та соціальних технологій Університету «Україна»,
Панова Любов, здобувачка другого (магістерського) рівня вищої освіти спеціальності 231 Соціальна робота Мелітопольського інституту екології та соціальних технологій Університету «Україна»

Цифрова трансформація соціальної роботи виступає одночасно як технічна інновація та як суспільний процес, що переписує профіль професійної діяльності, інституційні практики та форми взаємодії з клієнтами. На рівні інфраструктури та користування цифрові інструменти в Україні знайшли помітне поширення: на початку 2023 року показник Інтернет–покриття сягав близько 79,2% населення, а кількість активних користувачів мобільного зв’язку перевищувала чисельність населення у співвідношенні приблизно 155% через множинні підключення на одного мешканця; значна частина Інтернет–аудиторії регулярно використовує соціальні платформи як канали комунікації та інформування. Ці цифрові передумови створюють практичну базу для розгортання електронних реєстрів, телесервісів та мобільних застосунків у

соціальній сфері, проте статистичні показники одночасно вказують на існування значного «offline» прошарку, що зберігає ризики цифрової сегрегації [5].

Розгляд стану практик вимагає уваги до форми впровадження технологій: орієнтація на автоматизацію адміністративних процедур супроводжується активним розвитком систем управління випадками, платформ дистанційної консультації та інструментів для збору даних від населення. Накопичені під час криз, зокрема війни, напрями діджиталізації – від мобільних додатків для фіксації пошкоджень до чат–ботів для оперативних звернень – лягли в основу нових операційних процедур державних і громадських служб. Емпіричні огляди та тематичні аналізи свідчать, що розширення телепослуг у сусідніх регіонах Європи супроводжувалося значним зростанням використання дистанційної допомоги у медико–соціальній сфері, що робить очевидним потенціал для соціальної роботи, зокрема у віддалених чи кризових умовах. Водночас цей розвиток ставить питання про стандарти якості, юридичну відповідальність та капіталізацію даних, що збираються в процесі дистанційної взаємодії [8].

Теоретичне осмислення цифрових трансформацій у соціальній роботі найпродуктивніше вести через призму соціотехнічних підходів. Соціотехнічна перспектива дозволяє бачити технології не як нейтральні інструменти, а як компоненти складних мереж, які включають технологічні артефакти, професійні практики, організаційні норми та клієнтський досвід. Розширення цифрових систем означає перерозподіл функцій між людиною та машиною, де алгоритмічні компоненти беруть на себе завдання класифікації, пріоритизації та прогнозування, а соціальні працівники зберігають роль інтерпретації, етичного судження та емпатичного втручання. Під час такого перерозподілу ключовими стають питання трансляції професійної відповідальності та збереження автономії підопічних. На рівні теорії це поєднує аргументи нормалізаційних досліджень (як змінюються практики внаслідок технологій) з підходами справедливості розподілу та процедурної справедливості, що вимагають оцінки не тільки ефективності, а й рівності доступу та прозорості процедур прийняття рішень.

Емпіричні виклики цифровізації проявляються як технічні, так і етичні. Технічною проблемою виступає неоднорідність доступу і цифрова грамотність серед різних вікових і територіальних груп; показник інтернет-покриття приховує внутрішні нерівності, зокрема в сільській місцевості та серед осіб похилого віку, де доступність послуг суттєво нижча. Етичним викликом стає потенціал алгоритмічної упередженості: використовувані моделі прогнозування ризиків або автоматизованої маршрутизації звернень часто вчаться на історичних даних, які віддзеркалюють структурні нерівності. Відомі випадки, коли алгоритмічні інструменти у сфері опіки над дітьми або соціального захисту привели до дискримінаційних наслідків, привертаючи увагу контролюючих органів та громадськості і демонструючи потребу в незалежних аудиторських механізмах та можливості оскарження рішень. Такі інциденти повторно підтверджують тезу про те, що технологічні новації не знімають, а радше посилюють вимоги до нормативних процедур і професійної підготовки [6].

Питання забезпечення безпеки та конфіденційності даних у цифровій соціальній роботі набуває особливої гостроти в умовах, коли державні й приватні платформи збирають великі масиви чутливої інформації. Існуючі практики зберігання та обробки даних відрізняються в залежності від інституційної спроможності та регуляторного поля, а випадки втручання зовнішніх акторів у цифрове інформаційне поле свідчать про вразливість інформаційної екосистеми. У відповідь з’являються рекомендації впроваджувати принципи privacy by design і data minimization, забезпечувати криптографічний захист та чіткі політики доступу, але ефективність таких заходів залежить від системного підходу до впровадження та ресурсної спроможності установ [7].

Оцінка результативності цифрових інструментів у соціальній роботі вимагає комбінованих методів дослідження. Показники доступу, задоволеності клієнтів, частоти звернень і часу обробки кейсів повинні поєднуватися з якісними дослідженнями досвіду клієнтів і практик фахівців. Пілотні проєкти у різних громадах дозволяють зіставляти очікувані вигоди та непередбачені побічні ефекти. Національні ініціативи з цифровізації соціальних послуг повинні інтегрувати етапи масштабованого тестування, незалежної

валідації алгоритмів і механізми зворотного зв’язку для користувачів, що забезпечить поступове накопичення доказової бази та коригування політик. Аналітика даних здатна підвищити точність виявлення потреб, але без відповідних процедур інтерпретації вона ризикує перетворитися на джерело нових помилок [1].

Підсумовуючи, стан цифрових трансформацій у соціальній роботі характеризується високим потенціалом для покращення доступу та ефективності послуг, наявністю технологічної бази у вигляді широкого охоплення мобільним зв’язком і соціальними платформами, а також одночасною наявністю системних ризиків, зумовлених нерівностями доступу, алгоритмічною упередженістю й правовими прогалинами. Теоретично обґрунтована політика у цій сфері повинна поєднувати соціотехнічний підхід зі стандартами процедурної справедливості та етики даних, опираючись на комплексну методологію оцінки впливу і набутих емпіричних доказів. Практичні стратегії, спрямовані на підвищення цифрової грамотності, створення незалежних механізмів аудиту алгоритмів і гарантій прозорості рішень, повинні супроводжуватися інституційною підтримкою та ресурсним забезпеченням, щоб цифрова трансформація не лише оптимізувала процеси, а й посилювала соціальну справедливість.

Список використаних джерел

1. Міністерство цифрової трансформації України. Цифрова стратегія України 2025: цифровізація держави, бізнесу та суспільства. К.: Мінцифри України, 2023. 64 с.

2. Литовченко С.В. Цифровізація соціальної сфери: тенденції та виклики для соціальної роботи в Україні. *Соціальна політика і соціальна робота*. 2023. № 2(68). С. 45–58.

3. United Nations Development Programme (UNDP). Digital Transformation of Public Services in Ukraine: Progress and Challenges 2022–2024. New York: UNDP, 2024. URL: https://www.undp.org/ukraine. (дата звернення: 01.10.2025)

4. International Telecommunication Union (ITU). *Measuring Digital Development: Facts and Figures 2023*. Geneva: ITU Publications, 2023. 78 p. URL URL: https://www.itu.int. (дата звернення: 09.10.2025)

5. Кравченко Т.О., Мельник І. С. *Етичні виклики цифровізації у соціальній роботі: ризики та механізми захисту клієнтів. Актуальні проблеми соціальної роботи.* 2024. № 1(31). С. 112–125.

6. World Bank. *Digital Adoption Index: Country Data for Ukraine*. Washington, DC: World Bank Group, 2024. URL: https://data.worldbank.org. (дата звернення: 11.10.2025)

7. Європейська Комісія. *Digital Economy and Society Index (DESI) Report. Ukraine Integration Overview 2024.* Brussels: European Commission, 2024. 36 p.

8. Сафонова Г.М. *Соціальні послуги в умовах цифрової трансформації: управлінські та комунікаційні аспекти.* Харків: ХНУ ім. В.Н. Каразіна, 2022. 122 с.

СОЦІАЛЬНА ПОЛІТИКА ТА ПРАКТИКА ПІДТРИМКИ ЖІНОК–ГОЛІВ РОДИН: УКРАЇНСЬКИЙ КОНТЕКСТ

Рябицька Тетяна, старший викладач кафедри соціальної роботи Мелітопольського інституту екології та соціальних технологій Університету «Україна»,
Сергєєва Тетяна, здобувачка другого (магістерського) рівня вищої освіти спеціальності 231 Соціальна робота Мелітопольського інституту екології та соціальних технологій Університету «Україна»

Трансформаційні процеси, що відбуваються в українському суспільстві під впливом воєнних дій, соціально–економічної нестабільності та міграційних процесів, істотно впливають на структуру та функціонування сучасних сімей. Одним із найпомітніших феноменів є зростання кількості домогосподарств, очолюваних жінками. Жінка, яка є головою родини, часто поєднує кілька соціальних ролей – матері, опікунки,

годувальниці, працівниці, волонтерки – і водночас залишається об'єктом соціально–економічного тиску та культурних стереотипів. Її становище є показником соціальної справедливості та ефективності державної соціальної політики. Саме тому питання підтримки жінок–голів родин набуває стратегічного значення в контексті розбудови соціальної держави та відновлення України у воєнний і післявоєнний періоди.

За даними Державної служби статистики України, близько 23% домогосподарств у країні очолюються жінками, а серед внутрішньо переміщених осіб цей показник сягає 38%. В умовах війни такі жінки часто несуть повну відповідальність за дітей, батьків похилого віку чи членів сім'ї з інвалідністю. Середній рівень доходів у таких родинах на 30–40% нижчий, ніж у повних сімей. Це свідчить про необхідність системної соціальної підтримки, яка поєднувала б економічні, психологічні та освітні аспекти [1].

Теоретичне осмислення феномену жінки як голови родини базується на перетині кількох ключових підходів: гендерного, соціально-структурного та феміністського. Гендерний підхід акцентує на нерівності можливостей і структурній дискримінації, які впливають на життєві стратегії жінок. Соціально-структурна перспектива дозволяє розглядати жіночі домогосподарства як результат системних соціальних змін – урбанізації, міграції, військових конфліктів і економічних криз. Феміністські концепції, зокрема праці С. Волбі та Н. Фрейзер, підкреслюють необхідність поєднання соціальної підтримки з розширенням прав і можливостей жінок, що забезпечує перехід від патерналістського до партнерського типу соціальної політики.

У межах сучасної соціальної роботи домогосподарства, очолювані жінками, розглядаються як цільова група, що потребує інтегрованої допомоги. Це зумовлено подвійною уразливістю: економічною (через низький рівень доходу та обмежений доступ до ринку праці) і соціальною (через стигматизацію, психологічні навантаження та дефіцит ресурсів часу). Відтак, соціальна політика щодо таких жінок повинна мати системний, міжсекторальний і гендерно орієнтований характер.

За останні роки відбулося помітне зростання кількості жінок, які є єдиними годувальницями родин. За даними UN Women Ukraine, понад 2,7 млн. жінок в Україні утримують свої сім'ї самостійно, з них 41% – через втрату або відсутність партнера під

час війни. Серед них понад 60% мають неповнолітніх дітей, а 28% виховують двох і більше дітей. Ця ситуація створює нову соціальну реальність, у якій жінка виконує не лише сімейні функції, а й роль економічного та морального стрижня родини [3].

Згідно з аналітичним звітом Світового банку, рівень бідності серед домогосподарств, очолюваних жінками, у 2023 році становив 45,7%, що майже вдвічі перевищує середній показник по країні. Найвищі рівні бідності зафіксовані у сільських громадах, зокрема в Чернігівській, Сумській та Кіровоградській областях, де відсутня стабільна зайнятість і соціальна інфраструктура. Додатковим фактором є внутрішня міграція: 72% жінок-переселенок є головами родин, і понад половина з них не мають постійного місця роботи [4].

Психологічний вимір ситуації не менш значущий. Дослідження Українського інституту соціальних досліджень ім. О. Яременка засвідчує, що понад 60% жінок-годувальниць мають симптоми тривожності, а майже кожна третя потребує психологічної або психотерапевтичної допомоги. Соціальні працівники вказують, що жінки, які стали головами родин, стикаються з синдромом «надвідповідальності» – станом емоційного виснаження через постійну необхідність контролювати всі сфери життя (табл.1).

Таблиця 1

Жінки-голови родин в сучасних українських реаліях

Показник	Значення (2023-2024 рр.)	Джерело
Домогосподарства, очолювані жінками	23% (загалом), 38% серед ВПО	Держстат України, 2024
Рівень бідності серед жінок–голів родин	45,7%	World Bank, 2024
Жінки, які отримали гранти для бізнесу	26 тис.	Мінекономіки України, 2024
Громади з місцевими програмами підтримки	7%	Рахункова палата України, 2024
Жінки з симптомами тривожності або депресії	1%	УІСД ім. О. Яременка, 2024

Українська держава поступово інтегрує питання підтримки жінок–голів родин у систему соціальної політики. Одним із стратегічних документів є ***Національна стратегія забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків до 2030 року***, у якій передбачено розвиток програм соціального захисту одиноких матерів, розширення доступу жінок до економічних ресурсів, а також підтримку професійної реінтеграції після кризи.

На практичному рівні реалізується низка державних і донорських програм: ваучери на перекваліфікацію, гранти на відкриття власної справи, програми є Робота *і* Бізнес для жінок*,* психологічна підтримка через мережу центрів UNFPA *і* Caritas Ukraine*.* За даними Міністерства економіки України*,* протягом 2023 року понад 26 тисяч жінок отримали державні гранти для започаткування мікробізнесу, а ще близько 19 тисяч пройшли навчання в межах програм перекваліфікації [2]**.**

Разом із тим залишається проблема нерівного доступу до таких можливостей. У багатьох територіальних громадах соціальна інфраструктура відновлена лише частково, а локальні програми підтримки жінок не мають стабільного фінансування. За даними Рахункової палати України, лише 17% територіальних громад мають спеціальні програми підтримки сімей, очолюваних жінками. Відсутність системного моніторингу ефективності таких заходів призводить до фрагментарності політики [6]**.**

У теоретичному вимірі це означає, що соціальна політика залишається переважно компенсаторною, а не розвивальною. Вона спрямована на пом’якшення наслідків соціальної вразливості, але не завжди створює умови для довгострокового посилення економічної самостійності жінок. Необхідним кроком є перехід до моделі «соціальних інвестицій», яка передбачає навчання, створення робочих місць, розвиток соціального підприємництва та гнучких послуг догляду за дітьми.

Практична соціальна робота з жінками–головами родин в Україні розвивається у форматі кризового втручання, психосоціальної підтримки та програм економічного посилення. Центри соціальних служб спільно з громадськими організаціями створюють простори взаємопідтримки, що поєднують консультації психолога, юриста та соціального працівника. Зокрема, у 2024 році в межах партнерства *UNFPA* та

Міністерства соціальної політики України було відкрито понад 60 мобільних хабів підтримки для жінок у прифронтових регіонах.

Позитивний досвід демонструють програми, що інтегрують соціальну роботу з економічною активізацією. Результати моніторингу показують, що через шість місяців після участі в програмі рівень самозайнятості серед учасниць зріс на 22%, а рівень задоволеності життям – на 35%. Такі ініціативи свідчать, що соціальна підтримка має бути не лише матеріальною, а й мати відновлювальний, емансипаційний потенціал [2].

Водночас актуальним викликом є дефіцит фахівців соціальної роботи, особливо у малих громадах. За даними *Міністерства соціальної політики,* кількість соціальних працівників у країні скоротилася на 14% порівняно з довоєнним періодом. Це обмежує можливості для адресної допомоги й ускладнює втілення індивідуальних планів підтримки.

Проблематика підтримки жінок-голів родин в Україні є системним викликом для державної соціальної політики, оскільки поєднує економічні, соціальні та психологічні аспекти. Ефективна політика має ґрунтуватися на принципах гендерної рівності, адресності, субсидіарності та соціальних інвестицій. У цьому контексті жінка–глава родини повинна розглядатися не лише як отримувачка допомоги, а як активна учасниця процесів соціального відновлення та розвитку громади. Таким чином, політика підтримки жінок–голів родин у сучасній Україні є не лише питанням соціальної справедливості, а й чинником сталого розвитку та відновлення людського потенціалу держави.

Список використаних джерел

1. Державна служба статистики України. *Соціально–демографічні характеристики домогосподарств України у 2024 році.* К.: Держстат, 2024. URL: https://ukrstat.gov.ua/(дата звернення: 01.10.2025)

2. Демченко І., Терюханова І, Булига Н. Дієвість політики підтримки економічної активності внутрішньо переміщених жінок як складової раннього відновлення України. К., 2024. 60 с.

3. UN Women Ukraine. *Women–Led Households in Times of War: National Report 2024.* New York, 2024. URL: https://globalprotectioncluster.org/sites/ (дата звернення: 01.10.2025)

4. World Bank. *Poverty and Gender in Ukraine 2024*. Washington, DC, 2024. URL: https://genderdata.worldbank.org/en/economies/ukraine (дата звернення: 03.10.2025)

5. Український інститут соціальних досліджень ім. О. Яременка. *Соціальні наслідки війни для жінок–годувальниць.* Київ, 2024. URL: https://usp–ltd.org/ukrainskyj–instytut–sotsialnykh–doslidzhen–imeni–oleksandra–iaremenka/ (дата звернення: 03.10.2025)

6. Рахункова палата України. *Аналітичний огляд ефективності місцевих соціальних програм 2023–2024 рр.* Київ, 2024. URL: https://rp.gov.ua/upload–files/Activity/Reports/2024/ZVIT_RP_2024.pdf (дата звернення: 04.10.2025)

ГЕНДЕРНІ РОЛІ У ПЕРІОД ВІЙНИ: ВИКЛИКИ ДЛЯ ЖІНОК І СІМЕЙ

Рябицька Тетяна, старший викладач кафедри соціальної роботи Мелітопольського інституту екології та соціальних технологій Університету «Україна»,
Сергєєва Тетяна, здобувачка другого (магістерського) рівня вищої освіти спеціальності 231 Соціальна робота Мелітопольського інституту екології та соціальних технологій Університету «Україна»

Сучасна війна в Україні створила глибокі соціокультурні зсуви, що безпосередньо вплинули на систему гендерних ролей, динаміку сімейних відносин і моделі соціальної взаємодії. Гендерна структура суспільства, яка ще до війни демонструвала певні асиметрії у доступі до ресурсів, влади та соціального визнання, у воєнних умовах зазнала драматичних трансформацій. З одного боку, відбувається активізація жіночої участі у суспільному, економічному та оборонному житті, а з іншого – зростає навантаження на жінок як основних носіїв побутових, виховних і доглядових функцій. Теоретичною

рамкою для аналізу цього явища слугують концепції гендерної стратифікації, «подвійного навантаження» і соціального конструювання гендеру, які дозволяють осмислити війну як кризовий, але й потенційно трансформаційний період у переосмисленні гендерних відносин.

З початком повномасштабного вторгнення 2022 року понад 8,6 млн. українців покинули країну, більшість із них – жінки та діти. Усередині країни, за даними Мінсоцполітики, понад 3 млн. жінок стали єдиними утримувачками родин, адже їхні партнери мобілізовані або загинули. Це не лише посилює соціально-економічну вразливість жінок, але й створює умови для переформатування гендерної ролі жінки як «берегині» в напрямі до «стратегічного агента виживання» сім'ї [2].

Дані досліджень Київського міжнародного інституту соціології (2024) свідчать, що 62% жінок, які залишилися з дітьми, поєднують роботу з доглядом за літніми родичами або людьми з інвалідністю. При цьому лише 24% отримують регулярну державну допомогу, що створює додаткове навантаження і ризики емоційного вигорання. Згідно з опитуванням UN Women (2023), 57% жінок повідомили про зростання рівня психологічного стресу, а 34% – про погіршення фізичного стану через хронічну втому [1].

Зміни у гендерних ролях відображаються також у трудовій сфері. Якщо у 2021 році частка жінок у структурі малого і середнього бізнесу становила 35%, то у 2024 році цей показник зріс до 46%. Це свідчить про зростання економічної активності жінок, однак не завжди супроводжується адекватною інституційною підтримкою. В умовах воєнної економіки жінки частіше зайняті в низькооплачуваних або неформальних секторах – освіті, соціальному догляді, торгівлі, гуманітарних службах. Водночас, спостерігається тенденція до руйнування традиційних бар'єрів – жінки активно залучаються до волонтерства, оборонних ініціатив, громадського управління.

З погляду соціальної психології, війна сприяла зміщенню гендерних ідентичностей. Багато жінок, що пережили втрату дому або близьких, демонструють підвищений рівень резилієнтності та суб'єктивного контролю. Дослідження Інституту соціології НАН України (2023) показало, що 68% жінок вважають себе «сильнішими,

ніж до війни», а 72% – готовими брати участь у відбудові країни. Однак, паралельно з цим, посилюється феномен «прихованого патріархату» – попри формальну рівність, на жінок перекладається більшість «невидимої праці», включно з доглядом, емоційною підтримкою та соціальними зв'язками [3].

Сімейна динаміка в умовах війни характеризується як амбівалентна. З одного боку, спостерігається посилення сімейної згуртованості та переоцінка цінностей близькості; з іншого – зростає кількість розлучень і випадків гендерного насильства. За даними Національної поліції України, кількість звернень щодо домашнього насильства у 2023 році зросла на 28% порівняно з довоєнним 2021 роком, причому у 84% випадків постраждалими є жінки. Психологічне навантаження на матерів-одиначок і дружин військових стає предметом окремого соціального втручання, адже такі групи демонструють підвищений ризик депресії, ПТСР і емоційного вигорання.

Теоретичне осмислення цих процесів спирається на сучасні гендерні теорії воєнного часу, зокрема підходи К. Енлоу, яка вказує, що війна завжди оголює невидимі аспекти жіночої участі – як у фронтовій, так і у тиловій сфері. Для України актуальним є поєднання двох моделей: емансипаційної (жінки здобувають нові простори дії) і компенсаційної (держава не встигає компенсувати нові соціальні ризики). Поступово формується «нова соціальна жіночність» – ідентичність, що поєднує автономність, відповідальність та етичний патріотизм.

З огляду на зазначене, політика соціальної підтримки жінок у період війни потребує переорієнтації з патерналістських на партнерські моделі, з акцентом на психологічну підтримку, розвиток гнучких форм зайнятості та інтеграцію гендерного підходу в програми відбудови.

Таблиця 1

Соціально–демографічні зміни серед жінок під час війни в Україні (2022–2024 рр.)

Показник	2021	2023	Джерело
Частка жінок серед ВПО	54%	63%	UNHCR, 2024

Частка жінок, що є головами домогосподарств	21%	32%	Мінсоцполітики, 2024
Рівень зайнятості жінок (15–64 роки)	57%	52%	Держстат, 2024
Кількість звернень про домашнє насильство	238 тис	305 тис.	Нац. Поліція, 2024

Війна в Україні стала каталізатором глибокої переоцінки гендерних ролей і структури сімейних відносин. Жінки, які традиційно виконували підтримувальні функції, нині відіграють ключову роль у збереженні соціальної стабільності, догляді, волонтерстві, відновленні економіки. Проте ці процеси відбуваються у контексті зростання емоційного навантаження, ризиків насильства і нестачі соціальної підтримки. Теоретично осмислюючи сучасні гендерні трансформації, можна стверджувати, що вони мають амбівалентний характер: посилення суб'єктності жінок супроводжується підвищенням соціальної вразливості. Для забезпечення гендерної рівності у післявоєнний період необхідно інтегрувати феміністичну перспективу у державну політику, забезпечити системну підтримку сімей та створити механізми участі жінок у прийнятті рішень.

Список використаних джерел

1. Київський міжнародний інститут соціології. Соціально–економічне становище жінок в умовах війни в Україні. URL: https://www.kiis.com.ua/ (дата звернення: 11.10.2025)

2. Демченко І., Терюханова І, Булига Н. Дієвість політики підтримки економічної активності внутрішньо переміщених жінок як складової раннього відновлення України. К., 2024. 60 с.

3. Міністерство соціальної політики України. Звіт про становище сімей та жінок у період воєнного стану. URL: https://www.kmu.gov.ua/storage/app/sites/1/17–civik– (дата звернення: 10.10.2025)

4. Національна поліція України. Статистичні дані щодо звернень про домашнє насильство. URL: https://npu.gov.ua/news/kilkist–zaiav–pro–vchynennia–domashnoho–nasylstva–zbilshuietsia–kateryna–pavlichenko (дата звернення: 09.10.2025)

ФОРМУВАННЯ ЕКОЛОГІЧНОЇ СВІДОМОСТІ ЗДОБУВАЧІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ В КОНТЕКСТІ ПІСЛЯВОЄННОЇ ВІДБУДОВИ УКРАЇНИ

Сидоренко Андрій, старший викладач кафедри біології та фізичної реабілітації Мелітопольського державного педагогічного університету імені Богдана Хмельницького,
Ладченко Еміра, здобувачка вищої освіти першого (бакалаврського) рівня вищої освіти спеціальності Е2 Екологія Мелітопольського державного педагогічного університету імені Богдана Хмельницького,
Стрюк Вероніка, здобувачка вищої освіти першого (бакалаврського) рівня вищої освіти спеціальності Е2 Екологія Мелітопольського державного педагогічного університету імені Богдана Хмельницького

Сучасна система вищої освіти України переживає складний період трансформацій, спричинених як викликами воєнного часу, так і потребами післявоєнної відбудови держави. Відновлення економіки, інфраструктури та довкілля вимагає не лише технічних рішень, але й глибокого переосмислення ролі людини у взаємодії з природою. У цьому контексті екологічна свідомість молоді постає як стратегічний ресурс сталого розвитку держави, адже саме освічені, екологічно відповідальні громадяни здатні формувати безпечне та збалансоване середовище життя [3].

Післявоєнна відбудова України передбачає масштабне відновлення промислових, енергетичних та транспортних об’єктів, що, своєю чергою, супроводжується підвищеним антропогенним навантаженням на довкілля. Тому у закладах вищої освіти необхідно посилити екологічну складову підготовки фахівців різних спеціальностей – від інженерних до педагогічних. Формування екологічного мислення має ґрунтуватися на принципах міждисциплінарності, практичності та орієнтації на відновлення природних систем [2, с. 336].

Екологічна освіта сучасного типу в Україні спирається на інтеграцію наукових знань із практичними уміннями, набутих під час польових досліджень, навчальних практик та участі здобувачів у реальних екологічних проєктах. Зокрема, здобувачі вищої освіти природничих спеціальностей залучаються до моніторингових робіт в екосистемах певного регіону, досліджень стану природоохоронних територій, оцінки впливу промислових об'єктів на біорізноманіття. Такі форми діяльності сприяють не лише фаховому зростанню здобувачів, але й виховують у них відчуття особистої відповідальності за довкілля [4, с. 25].

Важливим напрямом розвитку екологічної освіти є впровадження проєктно–орієнтованого навчання, яке передбачає участь здобувачів вищої освіти в практичних екологічних ініціативах, спрямованих на розв'язання конкретних регіональних проблем. Наприклад, розробка заходів щодо відновлення деградованих територій, рекультивації порушених земель, відтворення водно-болотних угідь або створення систем екомоніторингу на базі університетів. У такий спосіб освіта перетворюється на інструмент реальної дії, що поєднує навчання, науку й громадянську відповідальність.

Післявоєнна відбудова України відкриває нові можливості для екологізації освітнього процесу. По-перше, необхідно переглянути зміст навчальних програм у напрямі посилення компонентів, пов'язаних із відновленням довкілля, управлінням природними ресурсами, зеленою енергетикою та циркулярною економікою. По-друге, слід створювати міжкафедральні освітні платформи для реалізації міждисциплінарних курсів – «Екологічна безпека у відновленні територій», «Біорізноманіття в умовах антропогенного тиску», «Екологічна політика сталого розвитку» тощо. Такі курси формують у здобувачів здатність бачити екологічні проблеми у ширшому соціально–економічному контексті.

Особливої актуальності набуває питання формування екологічної культури майбутніх педагогів, адже саме вони виступають мультиплікаторами цінностей сталого розвитку у суспільстві. Викладачі, які володіють сучасними методиками екологічного навчання, здатні виховати нове покоління громадян, орієнтованих на збереження природи. Для цього в педагогічних університетах доцільно розширити курси з екоосвіти,

організовувати виїзні практики, залучати здобувачів до волонтерських екологічних програм і громадських ініціатив [1, с. 68].

Не менш важливим чинником формування екологічної свідомості є цифровізація навчального процесу. Сучасні цифрові технології відкривають нові підходи до екологічного навчання – від віртуальних лабораторій до інтерактивних польових симуляцій. Використання ГІС-технологій дозволяє моделювати просторові процеси, аналізувати зміни ландшафтів, оцінювати екологічні ризики та прогнозувати наслідки людської діяльності. Онлайн–картування екологічних показників і створення цифрових атласів біорізноманіття дає змогу формувати навички системного аналізу й просторового мислення.

Крім того, застосування інструментів дистанційного зондування Землі (ДЗЗ), даних супутникових спостережень (Sentinel, Landsat) і відкритих екологічних баз (GBIF, iNaturalist, Global Forest Watch) дозволяє здобувачам працювати з реальними екологічними даними, відслідковувати стан екосистем у динаміці та виявляти екологічні загрози в режимі реального часу. Такі інноваційні практики сприяють розвитку критичного мислення, вмінню працювати з великими даними (Big Data) та ухвалювати науково обґрунтовані рішення у сфері охорони природи та сталого розвитку [5].

В умовах післявоєнного періоду екологічна освіта стає потужним інструментом національної консолідації. Вона формує у здобувачів не лише знання, але й етичні орієнтири, що базуються на повазі до життя, природи, спадщини та майбутніх поколінь. Відновлення України неможливе без гармонійного поєднання технологічного прогресу та екологічної свідомості суспільства.

Отже, формування екологічної свідомості здобувачів вищої освіти в контексті післявоєнної відбудови України є стратегічним завданням освітньої політики держави. Інтеграція екологічних принципів у навчальні програми, посилення практичної складової освіти, впровадження цифрових технологій і розвиток партнерства між університетами, громадами та бізнесом забезпечать підготовку покоління фахівців, здатних будувати відновлену, екологічно безпечну та сталу Україну.

Список використаних джерел

1. Гончарук В. В. Формування екологічної культури майбутніх учителів природничих спеціальностей. *Science and Education a New Dimension. Pedagogy and Psychology*. 2018. №6 (70). С. 66-69. https://doi.org/10.31174/SEND–PP2018–170VI70–16.

2. Мартін А. М. Екологічна освіта в контексті сталого розвитку. *Наукові записки. Серія: Педагогічні науки*. 2025. (217). С. 336-339. https://doi.org/10.36550/2415–7988–2025–1–217–336–33

3. Про Цілі сталого розвитку України на період до 2030 року : Указ Президента України від 30.09.2019 р. № 722/2019. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/722/2019 (дата звернення: 30.10.2025)

4. Терлецький В. К., Ольхова–Марчук Н. В., Кушнір В. В. Екологічна освіта для сталого розвитку суспільства. *Екологічні науки*. 2021. №5 (38). С. 24-28. https://doi.org/10.32846/2306–9716/2021.eco.5–38.5.

5. Hajj–Hassan M., Chaker R., Cederqvist A.–M. Environmental Education: A Systematic Review on the Use of Digital Tools for Fostering Sustainability Awareness. *Sustainability*. 2024. №16 (9), 3733. https://doi.org/10.3390/su16093733.

ЦІЛЕПОКЛАДАННЯ ЯК ІНСТРУМЕНТ ПОДОЛАННЯ ЕМОЦІЙНО–ВОЛЬОВИХ БАР'ЄРІВ ПІД ЧАС ВИВЧЕННЯ АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ

Татарін Володимир, здобувач третього (освітньо–наукового) рівня вищої освіти спеціальності 011 Освітні, педагогічні науки, викладач кафедри іноземних мов та методики викладання Бердянського державного педагогічного університету

Під час вивчення англійської мови учні нерідко зіштовхуються з емоційно–вольовими бар'єрами: страхом зробити помилку, низькою впевненістю в собі, труднощами з концентрацією уваги й відсутністю витривалості. Такі чинники знижують мотивацію, обмежують участь у мовленнєвій діяльності та викликають фрустрацію [1, 2]. Одним зі шляхів подолання цих бар'єрів є створення передбачуваного, керованого освітнього середовища, в якому учень має чітке уявлення про цілі, очікування та власні

ресурси [3]. Методи цілепокладання, зокрема SMART-цілі [4] і WOOP [5], дозволяють структурувати процес навчання та активізувати саморегуляцію. Вони забезпечують внутрішню опору для учня, формують відчуття контролю, допомагають будувати стратегії подолання труднощів.

Метою дослідження є теоретичне обґрунтування доцільності використання методів цілепокладання у подоланні емоційно-вольових бар'єрів учнів.

Одним із найефективніших інструментів є *метод SMART–цілей*, що передбачає формулювання цілей за п'ятьма критеріями: специфічність, вимірюваність, досяжність, релевантність і обмеженість у часі. На уроках англійської цей метод реалізується через чіткі формулювання цілей, наприклад: «By the end of the lesson, I will use three new phrasal verbs». Учні, які бачать конкретну мету й розуміють, як її досягти, менше схильні до тривоги й уникають поведінки уникнення, адже процес набуває передбачуваності [3].

Іншим ефективним засобом є *техніка WOOP* (Wish – Outcome – Obstacle – Plan), що розвиває внутрішню мотивацію та вольову саморегуляцію [5]. Її застосування дозволяє учням змоделювати майбутню ситуацію, уявити позитивний результат, передбачити можливу перешкоду та створити план подолання труднощів («If I forget a word, I will use gestures or synonyms»). Вона зменшує емоційну реакцію на стрес і підвищує готовність до активної участі у взаємодії.

Для підтримки концентрації й зниження емоційного перевантаження ефективним є *метод Pomodoro*, що полягає в чергуванні 25–хвилинних періодів інтенсивної роботи з короткими перервами. Завдяки ритмічній структурі заняття учні не втомлюються надто швидко, а короткі паузи дозволяють знизити рівень напруги й зберігати стійку увагу. Застосування Pomodoro під час письмових чи усних завдань (наприклад: «We have 25 minutes to write a dialogue – then a short break») формує відчуття керованості навчальним часом, що сприяє емоційній стійкості.

Методи персоналізованого навчання, зокрема індивідуальне цілепокладання, також відіграють важливу роль у зниженні фрустрації. Надання учням можливості самостійно формулювати свої навчальні цілі з урахуванням особистих інтересів і рівня володіння мовою активізує їхню автономію та підвищує почуття контролю над

навчальним процесом. Наприклад, учень може обрати мету: «This week I want to record a 1–minute video about my weekend». Такий підхід допомагає уникнути емоційного вигорання, пов'язаного з порівняннями чи страхом не відповідати «загальному рівню».

Суттєвий вплив має і *прийом «Not yet»*. Замість негативної самооцінки типу «I can't do this», учнів заохочують використовувати конструкцію «I can't do this… yet», що сигналізує про відкритість до розвитку та знижує фіксовані уявлення про власну неспроможність. У такий спосіб навіть невдача трактується не як підтвердження «нездатності», а як тимчасовий етап у навчанні, що сприяє формуванню психологічної витривалості.

Отже, методи цілепокладання є ефективним інструментом подолання емоційно-вольових бар'єрів у навчанні англійської мови. Вони сприяють формуванню внутрішньої структурованості, саморегуляції, емоційної стійкості та зростанню навчальної впевненості. Інтеграція цих методів у повсякденну практику вчителя дозволяє створити підтримуюче освітнє середовище, в якому учень не боїться помилок і готовий долати труднощі заради розвитку.

Список використаних джерел

1. Dörnyei Z. Motivational Strategies in the Language Classroom. Cambridge : Cambridge University Press, 2001. 155 p.

2. Horwitz E. K., Horwitz M. B., Cope J. Foreign language classroom anxiety. *The Modern Language Journal*. 1986. Is. 70(2). pp. 125–132.

3. Locke E. A., Latham G.P. (2002). Building a practically useful theory of goal setting and task motivation: A 35–year odyssey. *American Psychologist*. 1986. Is. 57(9). pp. 705–717.

4. Moeller A. J., Theiler J. M., Wu C. Goal setting and student achievement: A longitudinal study. *The Modern Language Journal*. 2012. Is. 96(2). pp. 153–169.

5. Oettingen G. Rethinking Positive Thinking: Inside the New Science of Motivation. New York : Penguin Random House, 2014. 219 p.

МОВА ЯК ІНСТРУМЕНТ МІЖКУЛЬТУРНОГО ДІАЛОГУ В ПРОЦЕСІ ЄВРОІНТЕГРАЦІЇ УКРАЇНИ

Федюніна Олена, аспірант, асистент кафедри української філології та зарубіжної літератури Мелітопольського державного педагогічного університету імені Богдана Хмельницького

У контексті євроінтеграційних прагнень України мовне питання набуває особливої актуальності як один із ключових чинників міжкультурного діалогу, взаєморозуміння та соціальної згуртованості в багатомовному європейському середовищі. Мова в цьому вимірі постає не лише інструментом повсякденної та професійної комунікації, а й потужним носієм національної ідентичності, історико–культурної пам'яті та ціннісних орієнтирів суспільства, що корелюють із базовими принципами Європейського Союзу – повагою до прав людини, культурного різноманіття, демократії та верховенства права. В умовах посилення інтеграційних процесів мовна політика та мовна освіта відіграють системо-утворювальну роль у забезпеченні гармонійної взаємодії між національним і наднаціональним рівнями культурного розвитку. Саме через мову здійснюється передавання європейських цінностей у змісті освіти, формування громадянської позиції та готовності особистості до активної участі в міжкультурній комунікації, що є необхідною передумовою повноцінної інтеграції України до європейського політичного, культурного й освітнього простору [1,3,5].

Європейський простір визначається мовним і культурним розмаїттям, збереження та підтримка якого розглядаються як системоутворювальні цінності європейської освітньої та культурної політики. У цьому контексті українська мова набуває статусу стратегічного ресурсу євроінтеграції України, оскільки забезпечує включення національного культурно–освітнього досвіду в загальноєвропейський гуманітарний дискурс. Водночас інтеграційні процеси не передбачають уніфікації мовного простору, а ґрунтуються на принципах плюрилінгвізму, мовної рівності та поваги до культурної самобутності, що актуалізує роль української мови як чинника збереження національної ідентичності в умовах відкритого європейського середовища.

Із педагогічного погляду здатність до міжкультурної комунікації визначається не лише рівнем володіння іноземними мовами, а й сформованістю міжкультурної компетентності, яка включає усвідомлення мовних прав, ціннісних орієнтацій, культурних традицій і світоглядних відмінностей представників інших спільнот. Реалізація міжкультурного підходу в мовній освіті сприяє формуванню толерантності, критичного мислення та готовності майбутніх фахівців до професійної діяльності в багатомовному й полікультурному просторі, що відповідає основним орієнтирам європейської освітньої інтеграції.

Особливе значення в процесі євроінтеграції набуває освітнє середовище як ключовий простір соціалізації особистості та трансляції європейських цінностей, у якому мова постає дієвим інструментом формування міжкультурної компетентності, толерантності та демократичної свідомості. У системі мовної освіти міжкультурний підхід забезпечує поєднання мовленнєвої підготовки з ціннісно–світоглядним компонентом навчання, що сприяє усвідомленню культурного різноманіття як норми європейського співжиття. Упровадження такого підходу орієнтує освітній процес на розвиток відкритості до діалогу, здатності до критичного осмислення соціокультурних явищ, подолання стереотипів та формування готовності до конструктивної взаємодії в багатомовному й полікультурному європейському просторі. Відтак мовна освіта виступає важливим чинником підготовки особистості до активної участі в міжкультурній комунікації та інтеграції в європейську освітню й культурну спільноту [2, 4].

Таким чином, мова як універсальний інструмент міжкультурного діалогу відіграє визначальну роль у процесі євроінтеграції України, оскільки забезпечує ефективну комунікацію між представниками різних культур, сприяє взаєморозумінню та утвердженню спільних європейських цінностей. Через мовну взаємодію відбувається інтеграція національного культурно–освітнього досвіду України в європейський гуманітарний простір, що підсилює її міжнародну суб’єктність і культурну видимість. У педагогічному вимірі мова виступає ключовим засобом формування громадянської свідомості, міжкультурної компетентності та ціннісних орієнтацій здобувачів освіти,

необхідних для активної участі в демократичних процесах європейського суспільства. Отже, цілеспрямований розвиток мовної освіти на засадах міжкультурного підходу є важливою умовою зміцнення позицій України як повноправного та відповідального учасника європейської спільноти й забезпечення її сталого інтеграційного поступу.

Список використаних джерел

1. Драч І. І. Європейський вимір якості вищої освіти: цінності, стандарти, компетентності. *Вища освіта України*. 2019. № 2. С. 5–14.

2. Кремень В. Г. Освіта і наука України в контексті європейських цінностей : монографія. Київ : Грамота, 2017. 416 с.

3. Локшина О. І. Європейський досвід розвитку міжкультурної компетентності в освіті. *Порівняльна професійна педагогіка*. 2018. № 1. С. 12–19.

4. Ніколаєва С. Ю. Міжкультурна іншомовна освіта в умовах євроінтеграції // *Іноземні мови в школах України*. 2017. № 2. С. 2–9.

5. Сисоєва С. О. Компетентнісний підхід у контексті європейського освітнього простору. *Педагогічні науки*. 2018. № 70. С. 15–22.

НАСИЛЬСТВО У СІМ'Ї ЯК ДЕТЕРМІНАНТА БЕЗДОГЛЯДНОСТІ І БЕЗПРИТУЛЬНОСТІ ДІТЕЙ

Фурса Вячеслав, старший викладач кафедри соціальної роботи Мелітопольського інституту екології та соціальних технологій Університету «Україна»,
Дубровська Тетяна, здобувачка другого (магістерського) рівня вищої освіти спеціальності 231 Соціальна робота Мелітопольського інституту екології та соціальних технологій Університету «Україна»,
Купіра Вікторія, здобувачка другого (магістерського) рівня вищої освіти спеціальності 231 Соціальна робота Мелітопольського інституту екології та соціальних технологій Університету «Україна»

Насильство в родині слід розглядати не лише як окрему кримінально-правову або моральну проблему, а й як один із ключових соціальних механізмів, що прямо та опосередковано сприяє виникненню бездоглядності та безпритульності серед дітей.

Дітям, які зазнають фізичного, психічного чи сексуального насильства в сім'ї, часто доводиться втікати з дому або вони вимушені залишатися без належного нагляду через руйнування сімейних зв'язків, страх перед насильником або непрацездатність батьків як опікунів; цей причинно–наслідковий зв'язок підтверджено широкими оглядами літератури, які фіксують, що домашнє насильство є одним із провідних факторів житлової нестабільності та підштовхує дітей і жінок до втечі чи тимчасових житлових криз.

Механізми перетворення насильства в детермінанту безпритульності багатовимірні: по–перше, безпосередній – коли діти уникають насильства, залишаючи домівку і опиняючись на вулиці або в тимчасових місцях проживання; по–друге, опосередкований – через порушення батьківської здатності піклуватися внаслідок психічних розладів, залежностей від психоактивних речовин, фінансового контролю та насильницького управління ресурсами сім'ї; по–третє, інституційний – коли соціальні та житлові політики не забезпечують безпечних альтернатив (притулків, захищеного житла, доступу до соціальних виплат), і тому жінки з дітьми або підлітки опиняються перед вибором: залишитися в небезпечному середовищі або ризикнути бездомністю. Дослідження вказують, що політика забезпечення житлом та стандартні практики допомоги іноді не враховують специфіки випадків домашнього насильства (наприклад недостатній захист від фінансового насильства), що ускладнює вихід із кризової ситуації [3].

В українському контексті наявні емпіричні дані й локальні проєкти, які ілюструють тісний зв'язок між сімейним насильством та вуличною кризою для дітей: дослідження, проведені у великих містах і регіонах пострадянського простору, показують, що зростання конфліктів у родинах, алкоголізм, бідність і руйнування традиційних соціальних інституцій супроводжуються збільшенням кількості дітей, які залишають домівки або опиняються в ситуаціях бездоглядності. Проєкт «Kyiv Street Children» виявив значні проблеми зі здоров'ям, експлуатацією та насильством серед бездомних і бездоглядних дітей, вказуючи на роль сімейної дисфункції як тригера їхнього виходу на вулицю [4]. Окрім наукових висновків, офіційні аналітичні звіти й

міжнародні агенції (наприклад, UNICEF) також фіксують високу питому вагу дітей серед жертв насильства і підкреслюють потребу комплексних заходів із захисту [5].

Наслідки для дитини, яка пережила сімейне насильство і опинилася без догляду або на вулиці, є багаторівневими і надзвичайно тривалими: порушення фізичного здоров'я та травми, хронічні психічні розлади (тривога, депресія, посттравматичний стрес), порушення прив'язаності й соціалізації, підвищений ризик адиктивної поведінки, експлуатації (включно зі сексуальною експлуатацією) і криміналізації. Такі наслідки не лише знижують якість життя конкретної дитини, а й створюють міжпоколінні цикли бездоглядності — колишні бездомні діти частіше стають дорослими з проблемами у вихованні власних дітей без достатньої соціальної та економічної підтримки. Огляд літератури щодо ролі насильства в житті бездомних сімей підкреслює, що експозиція до насильства поглиблює вразливість до житлової нестабільності і ускладнює шлях до ресоціалізації [1].

У відповідь на цей комплексний виклик потрібна політика, що поєднує заходи захисту дітей і житлової безпеки: інтегровані послуги (з'єднання системи соціального захисту, служб охорони здоров'я, притулків і житлових програм) мають давати пріоритет безпеці та автономії постраждалих сімей; фінансова підтримка й доступ до окремого, сталого житла є ключовими для запобігання поверненню до насильницького середовища; системи раннього виявлення і мультидисциплінарні команди (соціальні працівники, психологи, поліція, служби житла) можуть зменшити ризики ескалації та вчасно забезпечити альтернативи сім'ям у кризі.

Практичні рекомендації для залучених фахівців, у сфері захисту дітей повинні включати: систематичне навчання працівників соціальних служб розпізнаванню ознак насильства та небезпеки втечі дитини; розробку протоколів безпечного розміщення і конфіденційного надання житлової допомоги; пріоритезацію дитячих потреб при формуванні кризових житлових програм; а також забезпечення довготривалої психосоціальної підтримки для відновлення адаптивних навичок і прихильності. Комплексний підхід, що поєднує профілактику насильства, раннє втручання і сталу житлову підтримку, здатний зменшити кількість випадків бездоглядності й

безпритульності та розірвати цикли міждомашнього насильства й дитячої вразливості [2].

Отже, оцінюючи насильство у сім'ї як детермінанту бездоглядності і безпритульності дітей, необхідно мати на увазі його багатовимірний характер: це не лише кримінальна шкода, а й рушій соціальної деструкції, що поєднує індивідуальні травми з економічною й житловою вразливістю та з недоліками політик захисту. Усунення цього детермінанта вимагає одночасних заходів – від захисту прав і безпеки дітей і постраждалих дорослих до реформ у сфері доступного житла, соціальної допомоги та міжвідомчої координації.

Список використаних джерел

1. Анушян Л.Дж. Насильство та агресія в житті безпритульних дітей: огляд. *Агресія та насильницька поведінка*. Січень 2005 р. № 10(2). С.129–152.

2. Кулик І.В. Соціальна робота з різними групами клієнтів: навч. посіб. Івано–Франківськ: НАІР, 2020. 236 с.

3. Domestic violence, housing instability, and homelessness: A review of housing policies and program practices for meeting the needs of survivors / Charlene K. Baker, Kris A. Billhardt, Joseph Warren, Chiquita Rollins, Nancy E. Glass. *Aggression and Violent Behavior*. V. 15. Is. 6. November–December 2010. pp. 430–439.

4. Kerfoot M. The Kyiv street children research. *Матеріум.* Вип. 15. Соціальна робота і охорона здоров'я. 2004. С. 35–42.

5. Michael Kerfoot 1, Vira Koshyl, Oleksandr Roganov, Kateryna Mikhailichenko, Irina Gorbova, David Pottage. The health and well–being of neglected, abused and exploited children: the Kyiv Street Children Project. *Child Abuse Negl*. 2007 Jan;31(1). pp. 27–37.

ДЕЯКІ АСПЕКТИ СОЦІАЛЬНОЇ ДОПОМОГИ СІМ'Ї, ЯКА ВИХОВУЄ ДИТИНУ З ПСИХОФІЗИЧНИМИ ПОРУШЕННЯМИ

Фурса Вячеслав, старший викладач кафедри соціальної роботи Мелітопольського інституту екології та соціальних технологій Університету «Україна»,
Кірчева Катерина, здобувачка другого (магістерського) рівня вищої освіти спеціальності 231 Соціальна робота Мелітопольського інституту екології та соціальних технологій Університету «Україна»

Поява в сім'ї дитини з психофізичними порушеннями є потужним стресогенним фактором, що зумовлює значні психологічні, соціальні та емоційні труднощі для всіх членів родини. Батьки часто переживають шок, тривогу, почуття провини чи безпорадності, що негативно впливає на здатність адекватно сприймати ситуацію та ефективно підтримувати дитину. З метою мінімізації негативних наслідків таких кризових обставин важливим є своєчасне втручання фахівців соціальної сфери, покликаних оперативно оцінити ситуацію, надати комплексну підтримку родині та допомогти мобілізувати її внутрішні ресурси.

У таких випадках особливу роль відіграє діяльність соціального педагога, адже допомога має носити не лише психологічний, а міждисциплінарний характер, охоплюючи широкий спектр соціальних, педагогічних, медичних і правових аспектів. Завданням фахівця є залучення до розв'язання проблеми широкого кола спеціалістів і соціального оточення, здатних підтримати сім'ю на різних етапах подолання кризи.

Важливим завданням соціального педагога є профілактика відмови батьків від дитини та сприяння їхній активній участі у процесі реабілітації. Для цього необхідно сформувати у сім'ї реалістичне розуміння перспектив розвитку дитини, можливостей її соціальної адаптації та тієї ролі, яку відіграють батьки у процесі відновлення її життєвого потенціалу. Пріоритетом фахівця є допомога родині у подоланні станів пригніченості, розгубленості, відчаю та у формуванні активної життєвої позиції, орієнтованої на пошук рішень.

З цією метою соціальний педагог чи соціальний працівник здійснює інформаційно–освітню підтримку, роз'яснюючи сім'ї можливості етапів реабілітації, процедури визнання тимчасової чи постійної інвалідності, систему пільг і соціальних гарантій, що передбачені чинним законодавством. Одночасно фахівець виступає посередником між сім'єю, освітніми та медичними закладами, органами соціального захисту, громадськими організаціями, забезпечуючи координацію зусиль різних інституцій [4].

Важливою формою підтримки є залучення родин до програм сімейної терапії та навчально–тренінгової роботи, спрямованої на відновлення внутрішніх ресурсів сім'ї, формування навичок ефективного спілкування, попередження конфліктів і підвищення здатності до самодопомоги. Такі програми створюють умови для взаємної підтримки, обміну досвідом і формування позитивного ставлення до проблеми.

У практиці соціальної роботи з родинами, які виховують дітей з психофізичними порушеннями, значне поширення отримала психосоціальна модель взаємодії з клієнтом [2]. Вона базується на розумінні особистості у контексті її життєвих обставин, взаємозв'язку внутрішніх переживань із впливом соціального середовища. Головна ідея цієї моделі полягає у виявленні причинно-наслідкових зв'язків між індивідуальними особливостями клієнта та його соціальним оточенням, що дозволяє розробити ефективну стратегію виходу з кризової ситуації [5].

У межах психосоціальної моделі аналізується не лише поточна ситуація, а й життєвий досвід клієнта, що передбачає використання методу генограми сімейного дерева, який допомагає простежити міжпоколінні зв'язки та повторювані моделі поведінки. Поряд із цим застосовується індивідуальна робота, адже клієнт у такій моделі часто потребує мотиваційної підтримки для переходу від пасивності до активної участі у власній реабілітації.

У практичній діяльності соціальних служб і закладів можна виокремити кілька тактик роботи з родинами, що виховують дітей з психофізичними порушеннями:

1. Безпосередня робота з конкретною сім'єю. Соціальний педагог або працівник відвідує сім'ю, спостерігає за взаємодією членів родини з дитиною, моделює ефективні

стратегії поведінки. Батьки можуть спостерігати за роботою спеціаліста під час прийому чи консультування, брати участь у засіданнях комісій, на яких обговорюються питання реабілітації їхньої дитини.

2. Опосередкована індивідуальна робота. Передбачає ведення щоденників розвитку дитини, спільне заповнення реабілітаційних карт, обмін інформацією між батьками та куратором, забезпечення родини методичною літературою, ігровими чи реабілітаційними засобами.

3. Безпосередня робота з групою батьків. Організація зустрічей, тренінгів, семінарів, рольових ігор, перегляду відеоматеріалів, спрямованих на формування педагогічної культури та розширення кола соціальних контактів батьків.

4. Опосередкована групова робота. Інформування батьків через письмові матеріали, анкетування, підготовку методичних рекомендацій, проведення виставок і презентацій новітніх технологій розвитку дітей.

5. Сприяння розвитку контактів між сім’ями. Соціальний працівник може ініціювати створення груп самодопомоги, асоціацій батьків, сприяти організації спільного дозвілля, взаємодопомоги та залучення родин до діяльності громадських організацій і захисту своїх прав у процесі прийняття рішень психолого–медико–педагогічних комісій [1, 3].

Отже, соціальна допомога сім’ї, яка виховує дитину з психофізичними порушеннями, має бути системною, міжвідомчою та орієнтованою на партнерську взаємодію фахівців і батьків. Її кінцевою метою є не лише забезпечення соціальної підтримки, а й формування умов для повноцінної інтеграції дитини у суспільство, зміцнення сімейного потенціалу та підвищення якості життя всієї родини.

Список використаних джерел

1. Матохнюк Л., Максименко Ю. Допомога батькам, які мають дітей з особливими освітніми потребами. *Науковий вісник Вінницької академії безперервної освіти. Серія «Педагогіка. Психологія»*. 2023. Вип. 3. С. 73–78.

2. Седих К.В. Змістовно–структурна модель психології взаємодії в психотерапевтичному контексті стосунків «Психолог – клієнт». *Збірник наукових праць К–ПНУ імені Івана Огієнка, Інституту психології ім. Г.С. Костюка АПН України. Проблеми сучасної психології*. 2010. Вип. 7. С. 662–671.

3. Соціальна робота з вразливими сім'ями та дітьми : посіб. у 2–х ч.; Ч. І. Сучасні орієнтири та ключові технології / З. П. Кияниця, Ж. В. Петрочко. К.: ОБНОВА КОМПАНІ, 2017. 256 с.

4. Спіріна Т., Дорофіна М. Соціальна робота з сім'ями, які виховують дитину з інвалідністю у територіальній громаді. *Ввічливість*. Humanitas. 2023. 2. С. 151–156. https://doi.org/10.32782/humanitas/2023.2.22

5. Ходаківська О. С. Психологічні особливості сім'ї з дитиною–інвалідом. *Теорія і практика сучасної психології*. 2009. №5. С. 445–455. https://doi.org/10.32626/2227–6246.2009–5.%p

ОЗНАКИ ТА ПРОЯВИ ЗАЛЕЖНОСТІ ВІД АЗАРТНИХ ІГОР

Фурса Вячеслав, старший викладач кафедри соціальної роботи Мелітопольського інституту екології та соціальних технологій Університету «Україна»,
Лисіков Павло, здобувач другого (магістерського) рівня вищої освіти спеціальності 231 Соціальна робота Мелітопольського інституту екології та соціальних технологій Університету «Україна»,
Худина Олеся, здобувачка другого (магістерського) рівня вищої освіти спеціальності 231 Соціальна робота Мелітопольського інституту екології та соціальних технологій Університету «Україна»

Патологічна залежність від азартних ігор (лудоманія) характеризується нав'язливим і систематичним залученням до азартних ігор, що поступово набуває домінуючого значення у житті особи. Це призводить до деградації її соціальних, професійних, матеріальних та сімейних ресурсів і зумовлює прогресуючу втрату контролю над поведінкою [4].

У сучасній науковій літературі для позначення цього явища використовуються поняття «гемблінг» (від англ. gamble – ризикована гра), «лудоманія» (від лат. ludo – гра), «ігроманія». Як окрему нозологічну одиницю цю залежність виокремлено відносно нещодавно; нині вона розглядається в одному ряду з іншими адиктивними розладами – алкогольною та наркотичною залежністю, з якими має схожі психологічні та біологічні механізми розвитку.

В Україні проблема гемблінгу набуває загально–соціального масштабу. Згідно з даними сервісу «Опендатабот», лише протягом перших шести місяців 2024 р. кількість осіб, внесених до реєстру з обмеженням доступу до азартних ігор, зросла удвічі та перевищила 4 585 осіб [1].

Найпоширенішими формами гемблінгової залежності є: участь у грі на гральних автоматах, казино, букмекерських конторах та тоталізаторах.

Більшість дослідників (зокрема Р. Кастер, адаптовано у працях українських авторів) виділяють три послідовні стадії розвитку гемблінгу:

1. Стадія виграшів. Характеризується епізодичною участю в азартних іграх, яка супроводжується поодинокими виграшами. Виникає емоційне збудження, ейфорія, підвищена впевненість у власній вдачі. Зростає частота гри, збільшується розмір ставок, посилюється ілюзія контролю. Формуються фантазії про великі виграші, оптимістичні очікування та переконання у можливості швидкого збагачення.

2. Стадія прогресуючих програшів. На цьому етапі вже сформована психологічна залежність доповнюється елементами фізіологічного виснаження. Гра стає центральною життєвою цінністю. Людина не здатна припинити участь у грі ні після виграшу, ні після програшу. Поглиблюється соціальна дезадаптація: накопичуються борги, виникають конфлікти в сім'ї та на роботі, зростає ризик девіантної або протиправної поведінки (позики, шахрайство, крадіжки). Тривалість цієї фази може сягати 10-15 років і залежить від особистісних, інтелектуальних і соціальних факторів.

3. Стадія відчаю (краху / безнадії). Відзначається повною соціальною та психологічною дезінтеграцією. Людина втрачає матеріальні ресурси, соціальний статус, родинні зв’язки. Спостерігається виражений компульсивний потяг до гри, відсутність

критики до власного стану, імпульсивні або протиправні дії з метою пошуку коштів. Спроби припинення гри супроводжуються тяжкою абстинентною симптоматикою – депресією, тривогою, агресивністю, суїцидальними намірами. Часто наявна анозогнозія (заперечення хвороби) [2].

Українські науковці, серед яких Пінчук І. Я., Табачніков С. І., Аймедов К. В. та інші, визначають низку характерних ознак азартних ігор як форми адиктивної поведінки. До таких ознак належать:

Постійне залучення до азартних ігор – людина дедалі більше часу проводить у грі, відчуває потребу грати регулярно й триваліше.

Звуження кола інтересів – попередні захоплення та життєві цілі поступово відходять на другий план, натомість думки, мрії та емоційні переживання концентруються навколо гри, комбінацій і можливих виграшів.

Втрата контролю над поведінкою – гравець не здатний зупинитися, незалежно від результату: як після програшу, так і після значного виграшу виникає бажання продовжувати гру.

Поява психічного дискомфорту після перерви – через короткий час після завершення гри з’являються дратівливість, тривога, внутрішня напруга, які супроводжуються сильним бажанням знову грати. За своїм проявом це нагадує абстинентний синдром у залежних від психоактивних речовин: можуть виникати головний біль, порушення сну, знижений настрій, труднощі з концентрацією уваги.

Наростання частоти гри та схильність до ризику – поступово зростає частота участі в азартних іграх, а також прагнення до більших ставок та ризикованих рішень.

Епізоди сильного внутрішнього напруження та ігрового потягу – періодично виникають стани, коли людину охоплює так званий «ігровий драйв», що супроводжується нав’язливим бажанням знайти можливість пограти.

Зниження здатності протистояти потягу до гри – навіть після усвідомленого рішення припинити азартні ігри люди легко повертаються до них під впливом найменшого зовнішнього стимулу: зустріч із колишніми гравцями, розмова про гру, перегляд азартних сюжетів або навіть участь у звичайній, неазартній грі [3].

Список використаних джерел

1. Бурцева А. В Україні за перше півріччя 2024 стало вдвічі більше людей з обмеженнями через ігрову залежність — Опендатабот. *Суспільне Новини*. 26 липня 2024. URL: https://suspilne.media/799461–v–ukraini–za–perse–pivricca–2024–stalo–vdvici–bilse–ludej–z–obmezennami–cerez–igrovu–zaleznist–opendatabot/?utm_source=chatgpt.com (дата звернення: 03.10.2025)
2. Ігроманія / Енциклопеція сучасної України. URL: https://esu.com.ua/article–13760?utm_source=chatgpt.com (дата звернення: 05.10.2025)
3. Ігроманія: сучасні реалії та шляхи подолання : науково–популярний посібник / І. Я. Пінчук, С. І. Табачніков, О. О. Древіцька, К. В. Аймедов, О. С. Осуховська, А. Г. Шевцов, О. В. Колодєжний та ін.; за ред. д.мед.н., старшого наукового співробітника І. Я. Пінчук та д.мед.н., проф. С. І. Табачнікова. Київ: ТОВ «Медичний журнал «Нейроньюс», 2018. 60 с.
4. Козира П.В., Багрій В.В. Ігрова залежність: визначення, класифікація та діагностика. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія психологічна*. 2023. Вип 1. С. 54–61. https://doi.org/10.32782/2311–8458/2023–1–8

РОЛЬ СОЦІАЛЬНИХ СЛУЖБ У ПРОТИДІЇ ІГРОВІЙ ЗАЛЕЖНОСТІ

Фурса Вячеслав, старший викладач кафедри соціальної роботи Мелітопольського інституту екології та соціальних технологій Університету «Україна»,
Лисіков Павло, здобувач другого (магістерського) рівня вищої освіти спеціальності 231 Соціальна робота Мелітопольського інституту екології та соціальних технологій Університету «Україна»

Соціальні служби відіграють важливу роль у протидії ігровій залежності, оскільки саме вони забезпечують системну підтримку особам, які опинилися в ситуації залежності, та їхнім сім’ям. Їхня діяльність спрямована не лише на подолання наслідків лудоманії, але й на профілактику, раннє виявлення та соціальну реабілітацію

постраждалих. Соціальні працівники взаємодіють із медичними, психологічними, освітніми та правоохоронними установами, створюючи міжвідомчу модель допомоги, що охоплює як особистісні, так і соціальні аспекти проблеми.

Одним із ключових завдань соціальних служб є інформування населення про ризики азартних ігор та формування відповідального ставлення до цієї сфери. Вони проводять просвітницькі заходи у навчальних закладах, громадах, молодіжних центрах, пояснюючи механізми виникнення ігрової залежності, її психологічні, соціальні та економічні наслідки [3]. Така діяльність сприяє підвищенню обізнаності, зменшенню толерантності до азартних ігор та розвитку навичок критичного мислення й самоконтролю.

Соціальні служби також здійснюють раннє виявлення осіб, схильних до лудоманії, через індивідуальні консультації, роботу гарячих ліній, участь у шкільних психологічних службах та взаємодію з родинами. Вони допомагають людині усвідомити проблему, мотивують до звернення по спеціалізовану допомогу, підтримують на етапі прийняття рішення про лікування [5]. Особливе значення має робота з родиною, яка часто страждає від боргових зобов’язань, психологічного тиску та емоційного вигорання. Соціальні працівники підтримують сім’ї, навчають методів спілкування, ненасильницької допомоги та відновлення довіри. Важливою є робота щодо профілактики адиктивної поведінки, котра має проводитись в усіх сферах життєдіяльності особистості, і починатися саме із сім’ї. Великого значення тут набуває співпраця спеціалістів різних напрямів між собою, в тому числі і соціальних працівників [1].

У процесі реабілітації соціальні служби допомагають залежним адаптуватися до життя без азартних ігор, відновлювати соціальні зв’язки, професійні навички, працевлаштовуватися та організовувати дозвілля без ризикової поведінки. Вони супроводжують клієнта на всіх етапах – від кризи до стабілізації, співпрацюючи з психологами, психотерапевтами, лікарями-наркологами. Завдяки цьому допомога стає комплексною, а ризик рецидиву зменшується.

Соціальні служби також беруть участь у розробці та реалізації державної політики щодо обмеження азартного бізнесу, захисту вразливих груп та удосконалення законодавства. Вони ініціюють створення програм соціальної профілактики, сприяють впровадженню відповідальної реклами, контролю доступу до азартних ігор, зокрема для неповнолітніх, а також беруть участь у моніторингу соціальних наслідків легалізації грального бізнесу.

Мінсоцполітики разом з ГО «Центр відповідальної гри» розробили єдиний державний стандарт надання соціальних послуг для людей з ігровою залежністю [4]. Державний стандарт наразі є основним нормативним актом, який регламентуватиме заходи, які надаються надавачами соціальних послуг залежним від азартних ігор громадянам та їхнім родинам задля реабілітації, повернення до повноцінного життя та запобігання виникненню рецидивів. Основними завданнями є забезпечити інтереси осіб, які опинилися у складних життєвих обставинах через ігрову залежність, мінімізація наслідків і подолання ігрової залежності, надання психологічної та інформаційної підтримки, покращення функціонування та відновлення фізичного й психічного стану у таких осіб, підвищення їхнього соціального статусу та якості життя, запобігання виникненню ігрової залежності [2].

Таким чином, соціальні служби виконують багатогранну роль у протидії ігровій залежності: від профілактики та просвіти до соціальної підтримки, реабілітації та участі у формуванні державної політики. Їхня діяльність спрямована на збереження людської гідності, зміцнення сімей, підвищення соціальної відповідальності та створення умов, за яких залежність від азартних ігор не руйнує життя людей і суспільство загалом.

Список використаних джерел

1. Виноградова В. Є., Пузирьов Є. В. Особливості соціально–педагогічної профілактики ігрової та інтернет-залежності підлітків. *Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського. Серія: Психологія*. 2020. №3. Т. 31 (70). С.70–75. https://doi.org/10.32838/2709–3093/2020.3/12

2. В Україні запровадять соціальні послуги для ігрозалежних. *Укрінформ*. 05.07.2024. URL: https://www.ukrinform.ua/rubric–society/3882200–v–ukraini–zaprovadat–

socialni–poslugi–dla–igrozaleznih.html?utm_source=chatgpt.com (дата звернення: 02.10.2025)

3. За результатами першого в Україні національного дослідження у сфері ігрової залежності: звіт / Аймедов К., Синицька Т., Топорецька З., Слободніченко М. та ін. Київ: ГО «Центр відповідальної гри», 2023. 149 с.

4. Про затвердження Державного стандарту соціальної послуги соціально–психологічної реабілітації осіб із ігровою залежністю: Наказ Міністерства соціальної політики України від 18.10.2024, №454–Н. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1779–24#Text (дата звернення: 02.10.2025)

5. Gambling Harms in Adult Social Care: Developing an 'Introductory' Question to Identify Gambling Harms Among Service Users / Cat Forward, Caroline Norrie, Stephanie Bramley, Liz Riley. *The British Journal of Social Work.* Vol. 53. Is. 8. December 2023. pp. 3584–3607. https://doi.org/10.1093/bjsw/bcad155

СОЦІАЛЬНЕ ЗАМОВЛЕННЯ ЯК ІНСТРУМЕНТ РЕАЛІЗАЦІЇ НОВОЇ СОЦІАЛЬНОЇ ПОЛІТИКИ В УКРАЇНІ

Худина Олеся, здобувачка другого (магістерського) рівня вищої освіти спеціальності 231 Соціальна робота Мелітопольського інституту екології та соціальних технологій Університету «Україна»,
Дубровська Тетяна, здобувачка другого (магістерського) рівня вищої освіти спеціальності 231 Соціальна робота Мелітопольського інституту екології та соціальних технологій Університету «Україна»

Поняття соціального замовлення в українському контексті слід розуміти як організаційно-правовий механізм, що забезпечує формування потреби й фінансування надання соціальних послуг не тільки через пряме надання цих послуг державними установами, а й шляхом залучення недержавних постачальників – громадських організацій, соціальних підприємств та приватних надавачів – на конкурсній або договірній основі. В законодавстві України соціальне замовлення закріплене як

інструмент у системі надання соціальних послуг, що дозволяє формалізувати вимоги до якості, кількості та доступності послуг та спрямовувати бюджетні ресурси на їхнє забезпечення відповідно до встановлених правових процедур [4].

У практиці нової соціальної політики соціальне замовлення виступає каталізатором трансформації моделі надання допомоги: від централізованого, універсального підходу – до більш гнучкої, орієнтованої на індивідуальні та групові потреби громадян. Це відкриває можливість диференціації послуг, впровадження інноваційних підходів (наприклад, мобільних бригад соціальної допомоги, послуг на договірній основі, соціального супроводу на рівні громади) та розвитку місцевих соціальних ініціатив, які можуть оперативніше реагувати на зміну потреб населення. У законодавчому полі закладено процедури замовлення, конкурсного відбору та контролю за виконанням договорів між владою та постачальниками соціальних послуг, що робить соціальне замовлення засобом формалізації взаємодії держави й громадянського сектора [2].

Ефективність соціального замовлення в новій соціальній політиці полягає також у його потенціалі для підвищення якості послуг через конкуренцію й стандартизацію, оптимізації використання бюджетних коштів та залучення додаткових ресурсів – благодійних, міжнародної допомоги та приватних інвестицій у соціальну інфраструктуру. Водночас механізм замовлення створює умови для підвищення прозорості надання послуг за рахунок чітких договорів, звітності і механізмів моніторингу, що сприяє громадському контролю та підзвітності. Наукові дослідження, що аналізують вплив соціального замовлення, підкреслюють його роль у покращенні якості соціальних послуг та у стимулюванні розвитку ринку соціальних послуг в Україні [3].

Разом із тим, впровадження соціального замовлення в Україні стикається з низкою бар’єрів, які обмежують його роль як дієвого інструменту соціальної політики. До ключових проблем належать слабка інституційна спроможність місцевих органів влади та постачальників послуг (особливо в сільській місцевості), обмеженість фінансування та нестабільність бюджетних потоків, нормативно–правові невідповідності у процедурі

закупівель соціальних послуг, а також ризики корупції й недостатній рівень професійної підготовки кадрів, що працюють у сфері закупівель та моніторингу якості. Дослідження українських авторів детально описують ці бар'єри й пропонують напрями подолання – від удосконалення процедур конкурсного відбору до навчання працівників соціальної сфери та посилення ролі громадського контролю [1].

Особливого значення соціальне замовлення набуває в умовах тривалої кризи та війни, коли зростає попит на соціальні послуги серед внутрішньо переміщених осіб, ветеранів, постраждалих сімей і вразливих категорій. Механізм замовлення дозволяє оперативно перерозподіляти завдання та ресурси, залучати неурядовий сектор і міжнародні організації до надання допомоги та тестувати нові моделі підтримки (наприклад, інтеграція гуманітарної допомоги з місцевими соціальними послугами, апробація пакетів базової соціальної допомоги). Останні міжвідомчі дослідження й аналітика міжнародних агентств наголошують на необхідності модернізації соціальної політики України з урахуванням воєнних та передвоєнних викликів і соціальне замовлення розглядають як важливий інструмент для цієї адаптації [5].

Проте для того, щоб соціальне замовлення стало справді дієвим інструментом нової соціальної політики, потрібні конкретні практичні кроки: вдосконалення правових механізмів і процедур фінансування, створення прозорих електронних реєстрів замовлень і постачальників, інвестування в розвиток спроможності громадських організацій і соціальних підприємств, системне навчання фахівців з питань підготовки та моніторингу договорів, а також механізми залучення громадськості до контролю за якістю й доступністю послуг. Держава, як головний координатор, має забезпечити сприятливе середовище – від нормативної бази до інформаційних систем – щоб конкуренція не ставала самоціллю, а слугувала б покращенню соціального захисту та добробуту.

У підсумку, соціальне замовлення в Україні – це не лише технічний інструмент закупівлі послуг, але й частина стратегічної реформи соціальної політики, що орієнтується на гідність людей, адресність допомоги та ефективне використання ресурсів. Успіх цієї трансформації залежатиме від поєднання правової чіткості,

фінансової стабільності, розвиненої інфраструктури постачальників послуг і активної участі громадянського суспільства. Саме в такому поєднанні соціальне замовлення може стати запорукою більш адаптивної та стійкої системи соціального захисту в Україні.

Список використаних джерел

1. Датченко Н. Бар'єри у застосуванні соціального замовлення в Україні. *Social Work and Education*. 2021. Vol. 8 № 4. pp.430–450. https://doi.org/10.25128/2520–6230.21.4.1

2. Деякі питання надання соціальних послуг шляхом соціального замовлення: Постанова Кабінету Міністрів України від 01.06.2020, №450. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/450–2020–%D0%BF#Text (дата звернення: 05.10.2025)

3. Петрочко Ж.В., Датченко Н.А. Сутність та особливості впровадження соціального замовлення в Україні. *Науковий вісник Ужгородського університету: збірник наукових праць; серія: Педагогіка. Соціальна робота* / гол. ред. О. Бартош. Ужгород: Говерла, 2012. Вип. 2 (49). С. 155–159. https://doi.org/10.24144/2524–0609.2021.49.155–159

4. Про соціальні послуги: Закон України від 17.01.2019, № 2671–VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/2671–19?utm_source=chatgpt.com#Text(дата звернення: 03.10.2025)

5. Фастовець К. Подолання розривів у доступі до системи соціального захисту України. UNHCR. 13.01.2025. URL: https://www.unhcr.org/blogs/bridging–gaps–in–accessing–ukraines–social–protection–system/?utm_source=chatgpt.com(дата звернення: 07.10.2025)

КОМУНІКАТИВНА ВЗАЄМОДІЯ У ПРОСТОРІ ІНКЛЮЗИВНОЇ ОСВІТИ

Шершньова Олена, викладач–стажист кафедри початкової і спеціальної освіти Мелітопольського державного педагогічного університету імені Богдана Хмельницького

Інклюзивна освіта – це не просто фізичне розміщення учнів із особливими освітніми потребами (ООП) у загальноосвітніх класах; це філософія, що ґрунтується на повазі до різноманітності, рівності та створенні умов для повноцінної участі кожного. У цьому просторі комунікативна взаємодія відіграє критично важливу роль, виступаючи основою для академічного успіху, соціальної інтеграції та формування здорового психологічного клімату.

У класі, де присутні учні з різними стилями навчання, сенсорними та мовленнєвими потребами, стандартні методи спілкування можуть бути неефективними. Через це комунікативна взаємодія набуває подвійного значення. По–перше, вона забезпечує доступ до навчання: для учнів із ООП ефективна комунікація є ключем до розуміння навчального матеріалу, висловлення власних думок та повноцінної участі в дискусіях. По–друге, якісна взаємодія сприяє соціальні інтеграції, оскільки допомагає подолати стигму, сформувати емпатію та створити атмосферу прийняття між усіма учасниками освітнього процесу, включаючи учнів, вчителів та батьків [5].

Для побудови продуктивної комунікації в інклюзивному середовищі необхідно застосовувати багатогранний підхід, що враховує індивідуальні потреби. Зокрема, важливим є принцип універсального дизайну для спілкування, який вимагає надання інформації та можливостей для вираження думок у різних форматах. Це включає використання візуальної підтримки: піктограм, розкладу занять із картинками, візуальних підказок та соціальних історій для структурування дня та пояснення соціальних правил, що є критично важливим для учнів із розладами аутистичного спектру та інтелектуальними порушеннями. Також необхідно застосовувати чітку та коротку мову, надаючи інструкції у простій, послідовній формі, уникаючи складних метафор та двозначностей [1, 2].

Для учнів, які не можуть ефективно користуватися вербальною мовою, основним засобом взаємодії є альтернативна та додаткова комунікація. Вона включає використання системи символів, таких як картки системи обміну зображеннями або інші візуальні символи для вираження бажань, потреб та емоцій. Крім того, застосовуються технологічні: спеціальні програми, планшети (наприклад, з синтезатором мовлення) або комунікаційні дошки.

Педагоги та помічники повинні створювати умови, де кожен учень відчуває, що його чують і розуміють. Це досягається через увагу до невербальної комунікації: зверненням уваги на жести, міміку, інтонацію та пози дитини. Часто невербальні сигнали можуть розповісти про її стан більше, ніж слова. Крім того, важливим є підтвердження почуттів: навіть якщо учень не може чітко сформулювати свою думку, важливо визнати його емоційний стан, наприклад, сказавши: «Я бачу, ти засмучений, тому що...».

Ефективна інклюзія вимагає злагодженої роботи команди. Це досягається завдяки прозорому зворотному зв’язку: регулярному інформуванню батьків про успіхи, виклики та методи, які використовуються в класі, що є необхідним для забезпечення єдності вимог. Крім того, важлива роль належить міждисциплінарній команді, яка спільно розробляє індивідуальну освітню програму за участі корекційного педагога, логопеда, психолога та вчителя для узгодження комунікативних цілей учня [3, 4].

Ефективна комунікативна взаємодія у навчальному процесі ґрунтується на чіткому розподілі ролей між учителем, однолітками та учнями з особливими освітніми потребами. Учитель виступає архітектором комунікативного середовища, вибудовуючи умови для інклюзивної взаємодії та формування відповідних патернів поведінки. Водночас активна участь однолітків і можливість самовираження учнів з ООП забезпечують гармонійний розвиток комунікативних компетентностей усіх учасників освітнього процесу (табл. 1).

Таблиця 1

Розподіл ролей учасників у комунікативній взаємодії в інклюзивному освітньому середовищі, складено за [1-5]

Учасник	Роль у комунікативній взаємодії
Вчитель	Моделювання поваги, навчання учнів використанню АДК, створення інклюзивних завдань, що стимулюють спільне обговорення.
Однолітки	Навчання приймати різні способи спілкування, ініціювання взаємодії з учнями з ООП, надання підтримки та допомоги.
Учні з ООП	Отримання можливості висловлювати себе зручним для них способом, практика соціальних навичок у безпечному середовищі.

Комунікативна взаємодія в інклюзивному освітньому просторі є складним, але надзвичайно важливим процесом. Вона вимагає свідомого застосування різноманітних інструментів, від візуальної підтримки до технологій АДК, а також глибокої емпатії та професіоналізму педагогів. Тільки тоді, коли кожен учень, незалежно від своїх особливостей, має можливість бути почутим і зрозумілим, інклюзія справді досягає своєї мети – створення спільноти, де різноманітність є цінністю, а не бар'єром.

Список використаних джерел

1. Бондар Т. І. Комунікативна взаємодія педагога в інклюзивному освітньому середовищі. *Освітологічні студії*. 2021. № 2. С. 45–53.

2. Будник О. Б., Синьов В. М. Інклюзивна освіта: теорія та практика. Київ : Педагогічна думка, 2020. 268 с.

3. Демченко І. В. Комунікативні стратегії в роботі з дітьми з особливими освітніми потребами. *Педагогічні науки: теорія та практика*. 2020. № 3. С. 112–119.

4. Мастюкова Є. М. Діти з порушеннями розвитку: комунікація, взаємодія, підтримка. Київ : Логос, 2019. 192 с.

5. Терещенко К. В. Психолого–педагогічні умови ефективної взаємодії в інклюзивних класах. *Педагогічна освіта: теорія і практика*. 2021. № 30. С. 72–79.

Наукове видання

Наукове сьогодення: теоретико-прикладні дослідження та перспективи: матеріали VI Всеукраїнської науково-практичної конференції з міжнародною участю (м. Запоріжжя, 14-15 листопада 2025 р.)

Укладачі:

Крилова Алла Миколаївна – кандидат історичних наук, доцент, доцент кафедри історії та археології Мелітопольського державного педагогічного університету імені Богдана Хмельницького

Гришко Світлана Вікторівна – кандидат географічних наук, доцент, завідувачка кафедри географії та туризму Мелітопольського державного педагогічного університету імені Богдана Хмельницького

Непша Олександр Вікторович – старший викладач кафедри географії та туризму, заступник декана факультету природничих наук з організаційно–виховної роботи, питань практик і працевлаштування Мелітопольського державного педагогічного університету імені Богдана Хмельницького

Пачев Сергій Іванович – кандидат історичних наук, доцент, завідувач кафедри історії та археології Мелітопольського державного педагогічного університету імені Богдана Хмельницького

Арсененко Ірина Анатоліївна – кандидат географічних наук, доцент, доцент кафедри географії та туризму Мелітопольського державного педагогічного університету імені Богдана Хмельницького

Мелітопольський державний педагогічний університет
імені Богдана Хмельницького
вул. Наукового містечка, 59, м. Запоріжжя, Запорізька область, Україна, 69000.
rectorat@mdpu.org.ua тел.(096) 21–61–372